RASPRAVA

Kulturna politika

Pišu:
Gvozden Flego, Boris Jurinić, Nada Vrkljan-Križić, Sonja Muštra, Želimir Laszlo, Tihomir Milovac, Katarina Luketić, Davorka Vukov Colić, Vojislav Mataga, Šime Vranić, Luciano Lukšić

stranice 21-29

zarez

,,,,

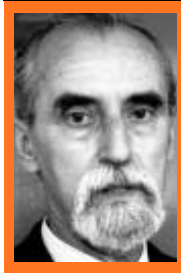

Ivo Maroević
Hrvoje Turković

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 17. veljače 2000, godište II, broj 25 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Slovenuju 320 sit

Retorika politike

pišu:
Dejan Kršić,
Nataša Govedić

stranice **6, 7**

Slučaj Haider

Bojkot, solidarnost ili provokacija

Priredio
Mirko Petrić

stranice **10-11**

Država i vjerske zajednice:

Važan je princip odvojenosti

Ivana Vukelić

stranica **14-15**

Razgovor:
Rade Šerbedžija

Sjećanja bez mržnje

stranica **13**

Esej

Nestorova ostavština

Gajo Peleš

stranice **34-35**

Teta Liza

Zeleni kader

Cinkuši

OPTIKA KRALJEVIĆ

HANS-GEORG GADAMER
STOLJEĆE MISAONOG SVJEDOČENJA

Damir Barbarić, Dragutin Lučić, Hrvoje Jurić

stranice **16-19**

9 771331 797006

zarez

gdje je što

Poslije izbora

Verbalna halucinacija • *Boris Maruna* **3**
Ocvala Tuđmanova Cvjetnica • *Branko Matan* **4**
Polupredsjednik polukruži poluhrvatskom • *Tihomil Radja* **4**
Tuđmanovi voljni izvršitelji • *Dejan Kršić* **6**
Hrvatska – mala zemlja za veliki oportunizam • *Nataša Govedić* **7**
Crvena krpa • *Ahmed Salihbegović* **8**
Čemu uzbuna – lete ptice • *Grozdana Cvitan* **8**
Glasovi siromašnih i imovina bogatih • *Pavle Kalinić* **12**

Zarezi

Info: veljača 2000. • *Mirna Šolić, Agata Juniku, Dina Pubovski* **5**
Najave: veljača 2000. • *Iva Pleše, Dina Pubovski* **5**

U žarištu

Intelektualni PTS • *Andrea Zlatar* **3**
Nemoralni anđeo u kući • *Maja Uzelac* **9**
Razgovor s Radom Šerbedžijom: Sjećanja bez mržnje • *Melita Richter Malabotta* **13**
Država i vjerske zajednice • *Ivana Vukelić* **14-15**

Slučaj Heider

Anonimni pozivi i blindirani automobili • *Mirko Petrić* **10**
Bojkotirajmo ovu zemlju! • *Robert Fleck* **10**
Bojkot, solidarnost ili inteligentna provokacija • *Anketu priredio Mirko Petrić* **11**
Zašto svi volimo mrziti Heidera? • *Slavoj Žižek* **12**

Hans-Georg Gadamer

Stoljeće misaonog svjedočenja • *Damir Barbarić* **16**
Gadamer kod nas • *Hrvoje Jurić* **16**
Položaj filozofije u današnjem društvu • *Hans-Georg Gadamer* **17-18**
Zavičaj kao jezik • *Hans-Georg Gadamer* **18**
Nek' ti dobro ide • *Dragutin Lučić* **19**

Likovnost

Tko je Vlado Martek? • *Miško Šuvaković* **20**
Vitalizam stvaralačke geste • *Marijan Špoljar* **31**
Dođi i sjedni • *Olga Majcen* **31**
Enciklopedija mrtvih • *Sunčica Ostoić* **31**

Kazalište i glazba

Revijalnost univerzalnosti • *Filip Krenus* **32**
Brak na Dionizov način • *Nataša Govedić* **32**
Pišite • *Dina Pubovski* **33**
Cedeteka • *Kornelije Hećimović, Dina Pubovski* **33**

Teorija i književnost

Nestorova ostavština • *Gajo Peleš* **34**
Abecedno putnici i namjernici • *Dean Duda* **35**
Valentinovo 2000. • *Milko Valent* **40**
Kolhida • *Sanja Lovrenčić* **41**

Kritika

Intervjui vuka samotnjaka • *Tonči Valentić* **30**
Dijalog s romanom • *Jagna Pogačnik* **36**
Nametnuta krivnja • *Grozdana Cvitan* **37**
O diktaturi slijepih • *Marinko Krmpotić* **37**
Mračne pustolovine ludog psa • *Jurica Pavičić* **38**
Filozofski kraj stoljeća • *Hrvoje Jurić* **39**
Pjesme o ljubavi • *Rade Jarak* **45**

Reagiranja

Sva prava možete ostvariti novcem • *Gojko Grubor* **42**
Rusističke polemike • *Aleksandar Flaker* **43**
Netočne i neobrazložene tvrdnje • *Slaven Barišić* **43**
Žene u politici • *Krešimira Gojanović* **46**

Zarezi

Ukratko: knjige i časopisi • *Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Mima Šolić, Aleksandra Orlić, Dušanka Profeta, Filip Krenus, Fahrudin Novalić* **44-45**
Eurozarezi • *Srđan Rabelić, Gioia-Ana Ulrich, Vesna de Vink Gulin* **47**

TEMA BROJA:
PROMJENE: KULTURNA POLITIKA

Inicijativa za novu strategiju znanosti u Hrvatskoj • *Gvozden Flego i suradnici* **21**
Evaluacijski imperativ nove kulturne politike • *Boris Jurinić* **21**
Teze za novu muzejsku politiku • *Nada Vrkljan-Križić, Sonja Muštra, Želimir Laszlo, Tihomir Milovac* **22**
Peticija • *Bojan Munjin, Saša Milošević* **22**
Gorki talog iskustva• *Krešimir Galović* **23**
Razgovor s Ivom Maroevićem: Ništa nije nepovratno uništeno • *Katarina Luketić* **24-25**
Razgovor s Hrvojem Turkovićem: Filmski život poslije smrti • *Davorka Vukov-Colić* **26-27**
Nekoliko napomena uz Zuppinu *Bilježnicu* • *Vojislav Mataga* **28**
Kulturna politika • *Šime Vranić* **28**
Prosvjeta za budućnost • *Luciano Lukšić* **29**

Na naslovnici: Prizori s promo-koncerta Tete Lize i Cinkuša, KSET (foto: Bosiljko Domazet)

Teta Liza »Moje Međimurje«

CD i MC može se kupiti na području Zagreba u:

Orfej (Bogovićeva)
Importanne Centar
Importanne galerija (CD shop Sirius)
Croatia records (Bogovićeva)
Svijet glazbe (Tržni centar Savica)

za narudžbe izvan Zagreba prodaja pouzećem na tel. 040/390-056
cijene: 60,00 kn CD; 20 ,00 kn MC + troškovi otpreme i poštarine

CITROËN XSARA Picasso
već od 120.000 kn

CITROËN
Najpovoljniji uvjeti kreditiranja bez jamaca na 3, 4 i 5 godina

AUTO PEBA
OVLAŠTENI DISTRIBUTER CITROËN VOZILA
RAKITJE - Stari hrast 29 - Tel. 33 73 141 Tel/fax. 33 72

Mjera za vjeru

Verbalna halucinacija

Doslovni razgovor sa svojim ja kao s trećim, kao s dvojnikom, Jacques Lacan je »verbalnom halucinacijom«

Boris Maruna

Slušao sam zajedno s vama cijelu gomilu hrvatskih predsjedničkih kandidata: na moje, a vjerojatno i vaše, veliko iznenađenje većina tih ljudi sklonih politici komunicira s nama, političkim narodom, komunicirajući sa sobom preko trećeg lica jednine. Takav način saobraćanja upućuje na to da neki ljudi žele biti predsjednici ove republike a da ni u zrelijim godinama, uistinu u srednjim i kasnim, još nisu stekli ni valjanu spoznaju o sebi samima. Ili su je putom negdje zametnuli. A to je strašno. Ma s koje strane bilo ocjenjivano: strašno i porazno za sve nas.

Taj način »doslovnog razgovora sa svojim ja kao s trećim, kao s dvojnikom« Jacques Lacan je u knjizi *Psihoze* iz 1955. nazvao »verbalnom halucinacijom«. Drugim riječima, nama su se u odnosu na ozbiljne političke poslove nudili i nude subjekti koji s udaljenosti drugoga promatraju i promišljaju sebe same, identificirajući se u potpunosti s tim svojim projekcijama u trećem licu. Čista psihoza.

Ništavilo subjekta obrazlaže se punoćom projekcije: »Tomislav Merčep nije nikada...«, kaže Tomislav Merčep. Ili neki drugi junak naše priče.

Zapravo, od nas se kao od nemoćnih političkih podanika traži s visoka da prihvatimo moćne riječi bilo kojeg od tih subjekata o onom njihovom *drugom*, da bi kroz to prihvaćanje i našu mogućuvjeru koja će obvezivati toga drugog u trećem licu, njegove riječi, koje za njega, kao prijenosnik, izgovara isključivo subjekt, kao naš predsjednički kandidat, bile pretočene u djelo. Postale djelom. Nalazimo se, dakle, još jednom na izvorima: monoteistički Bog stvara svijet, izgovarajući ga. Teolozi znadu da Riječ koja je bila u *početku* nije nikakva Ivanova genijalna izmišljotina, nego unutarnja potreba jedinoga Boga. Bez nje nema svijeta. U onome u kojem je sadržano beskonačno sadržano je također identično: samo kroz jezik i kroz njegovu moć istovjetnosti mogao nas je Bog učiniti sličnima sebi. I učinio. Nije mogao drukčije.

S ljudskog stajališta, odajući svaku čast toj sličnosti, postoji problem sa *suverenitetom* takva identiteta. U tom pogledu, poput svih nas i naš je junak, ili predsjednički kandidat, na razini mrava. Ili konjske muhe. Ali to, naravno, ne tare puno mozak naših kandidata, premda su svojim (nerijetko marksističkim) odgojem upravo predisponirani za teologiju. Ili barem čistu psihozu, odnosno verbalnu halucinaciju.

Nepostojeća večera

Za razliku od naših predsjedničkih kandidata, gospodin Miroslav Kutle koji se, nema dugo tome, uistinu doimao kao čovjek kojeg *stvar* hoće, s bogom i bez boga, navodno pretpostavlja tišinu i šutnju riječima. Treba ga razumjeti. S obzirom na sve što je nekad imenovao kao svoje, izbjegavanje riječi u današnjim okolnostima upućuje na veliku osobnu žrtvu, neku vrstu kršćanskog martirija na balkanski način.

Pa ipak, volio bih ga podsjetiti da sam još kao ravnatelj stanovite državne institucije negdje 1991. ili 1992. godine, u svakom slučaju u vrijeme velikih odricanja i prije bilo kakve pretvorbe, primio od njegova restorana *Globus* skromni račun od pet tisuća dolara za *nepostojeću* večeru. Račun je tvrdio da je večeru određenog datuma pojelo pedeset Hrvata iz susjedne Madžarske, što je bilo izvan svake pameti, jer o njihovu boravku u Hrvatskoj nisam imao pojma, premda bih upravo ja trebao biti onaj koji mora znati za takve boravke. Svi moji privatni i službeni nazivi hrvatskim zajednicama i madžarskom ministarstvu dali su niječne odgovore. Postavljalo se i čisto praktično pitanje: što su ti ljudi jeli da bi u prosječnom restoranu potrošili sto dolara po glavi? Sav apsurd tog računa upozoravao je da nije zapravo riječ o bilo kakvu računu, nego o određenoj poruci i stanovitu dogovoru. I ponašanje moga tajnika upućivalo je na to da je s računom sve u najboljem redu: plati i ne brini! Naravno, nije mi ćaćino: budžetskim novcem.

Nisam platio. Nisam na to imao pravo. U dogovoru sa šeficom računovodstva zatražio sam detaljni popis svega što su gosti konzumirali, kao i cjenik za piće i hranu. Odgovor je uskoro stigao: sva razlika sastojala se u tome da prema novom i detaljnom računu nije *pedeset* nego *trideset* ljudi konzumiralo večeru od pet tisuća dolara. Račun je, dakle, savršeno arbitraran. Poruka nije mogla biti jasnija. Netko je u *Globusu* s pravom sumnjao u moju pamet. U svakom slučaju, kad razmišljam unatrag ne mogu reći da gospodin Miroslav Kutle, moj ondašnji tajnik ili pak društvo koje se prije nekoliko dana okupilo na sprovodu oca gospodina Kutle nije bilo fer prema meni. Učinili su, i to im rado priznajem, sve moguće da me *spase* od mene sama. Odustali su i digli ruke tek kad je šefica računovodstva zatražila kopiju računa koji je sporne večeri izdala konobarica u *Globusu*. Nikad se više nisu javili. Pretpostavljam da sam upravo u to vrijeme, uz urođeni idiotizam, u njihovim očima mnogo izgubio i na svome navodnom hrvatstvu. Nadam se da su druge ustanove, uključujući ministarstva, vodili praktičniji ljudi. Ako vam se sve skupa učini beznačajnim, recimo da je tih ustanova bilo tridesetak. Pomnožite taj broj s pet ili više tisuća dolara jednom mjesečno, ukoliko nije moguće češće, i vidjet ćete da se moglo živjeti i bez pretvorbe.

Usprkos svemu, odnio sam tu i drugu dokumentaciju na određena i formalno odgovorna mjesta, da bih već za nekoliko tjedana otkrio istinu gospodina Slavena Letice: predsjednik države volio je devijantne ljude.

Uvriježenost nedodirljivih

Dozivajući u pamćenje (na svu sreću) već zaboravljena predsjednika, nije jasno zbog čega se ljuti njegov sin gospodin Miroslav Tuđman. Činjenica da je napokon dao ostavku savršeno je u redu: nije trebao ni biti na mjestu s kojeg se povukao. Ali za uvriježenost uistinu nema razloga. Nije se novi predsjednik gospodin Stipe Mesić četrdeset puta sastao sa Slobodanom Miloševićem! Dopuštam da na mjestu aktualnoga državnog predsjednika ne mora svakome reći sve što misli, pa ni stranom novinaru. Ali obitelj Tuđman jednostavno nema prava na uvriježenost. Glava te obitelji godinama je vrijeđala mišlju, riječju i djelom cijeli hrvatski narod, pa i s položajem gospodina Miroslava Tuđmana.

Trag u kulturi zaborava

Intelektualni PTS

Autore i čitatelje *Zareza* povezuje potreba za nezavisnim javnim prostorom u kojemu se sučeljavaju i sukobljavaju mišljenja pojedinaca

Andrea Zlatar

Ovih se dana navršava prva godišnjica *Zareza*: igrom brojaka dogodilo se da upravo objavljujemo dvadeset peti broj, dakle ponovno jedan »okrugli« broj, za kakav su se u stara (loša? dobra?) socijalistička vremena dobivali zlatni satovi i prigodne plakete. Za novine jedna je godina vrlo malo — prisjetimo se samo kakva nam je u sjećanju slika o ne tako davnom, jednogodišnjem trajanju *Tjednika*, tek naznaka namjera kakve su se novine htjele, kakve su bile zamišljene, a nisu opstale. U kulturi zaborava u kakvoj živimo tragovi se teško ostavljaju, naročito u prostoru dnevno i tjedno potrošnog novinarstva.

Znajući da moram napisati »nešto povodom dvadeset petog broja«, opirala sam se različitim porivima. Prvi je bio nostalgičarske prirode, prizivanje »revolucionarnih dana«, odlaska redakcije iz Matice hrvatske, pravljenja prvih brojeva u sedam kvadrata prostora... Dodala bih ovdje samo jedan komentar: ako nekome još uvijek nije jasno zašto urednici *Zareza* nisu mogli raditi u Matici hrvatskoj, neka usporedi posebni broj *Vijenca* povodom Tuđmanove smrti, objavljen polovicom prosinca, sa člancima Jurice Pavičića i Branka Matana koji su, istih dana, bili objavljeni u *Zarezu*. To nije samo pitanje političke legitimacije, koja bi imala biti strana novinama za kulturu. U tom smislu, *Zarez* i nisu »novine za kulturu«, nego za društvena i kulturna zbivanja, kako je jasno kazano u podnaslovu...

Drugi poticaj vodio me u smjeru ispisivanja manifesta i programa: *htjeli smo, željeli smo, sada nam je namjera...* Tu bi slijedila opća mjesta o demokratizaciji javnosti, o potrebi za odgovornim angažiranjem intelektualaca, o izoliranosti i samodostatnosti oficijelne hrvatske kulture, o bijedi institucija i marginalizaciji pojedinaca — sve što je prosječnom čitatelju *Zareza* predobro poznato i to ne iz čitanja novina, nego iz vlastitog iskustva.

Prevelika koalicija

Umjesto jednoga ili drugoga, čini mi se najpoštenijim jednostavno reći što smo napravili: napravili smo dvadeset pet brojeva, od kojih je svaki u prosjeku imao tri stotine kartica. To znači, dvadeset pet knjiga srednjega opsega. U proizvodnji svakoga broja, u funkciji autora, sudjelovalo je šezdeset do sedamdeset ljudi, vrlo različitih po svome intelektualnom profilu, pripadnih različitim generacijama i međusobno nevezanih »duhovnim sponama«. Lako je bilo naći zajednički nazivnik autoricama i autorima u *Zarezu* sve do 3. siječnja 2000. po logici opozicijskog političkog opredjeljenja. To opredjeljenje, pokazali su izbori, dijelilo je u Hrvatskoj dvije trećine pučanstva s građanskim pravom glasa. Energija koja je nosila *Zarez* bila je velikim dijelom energija *protiv* i *Zarez* je opstao mimo volje vladajućeg *establishmenta*, u monstruoznim uvjetima novinskog tržišta, samo na temelju dobre (i jake) volje pojedinaca, bez materijalne naknade ili socijalne satisfakcije.

Sada, međutim, razlike među pojedincima postaju važne i one, nužno, mijenjaju i boju okvira. Narančasto je boja optimizma, kažu psiholozi i preporučuju marketinški stručnjaci, tako je *Zarez* s *Gongom* i drugim nevladinim inicijativama podijelio narančastu boju. Ali što, primjerice, spaja Dejana Kršića, autora pripadnog grupi *Arkzin/Bastard* i Tihomila Radju, bivšeg HSS-ovca i voditelja Udruge domovina/dijaspora? To sigurno nije ni identična politička pozicija ni činjenica da obojica objavljuju u istim novinama. Autore i čitatelje *Zareza* povezuje, čini mi se, potreba za nezavisnim javnim prostorom u kojemu se sučeljavaju i sukobljavaju mišljenja pojedinaca. Kada smo prije dvije i pol godine u *Vijencu* sakupljali potpise podrške za Slobodana Prosperova Novaka ili kad smo, pred nepunih godinu dana, u tri broja *Zareza* zaredom objavljivali peticiju u obranu Zvonka Makovića osjećaj solidarnosti i zajedništva utvrđivao je i našu vlastitu poziciju. Iskreno se nadam da takvih situacija više neće biti, nadam se, naime, da ćemo se moći identificirati na temelju *razlika* među nama. Nedavno pokrenuta peticija za smjenu ministra kulture Antuna Vujića pokazuje ono što predviđam — diferencijaciju među onima koji su na dosadašnjoj binarno postavljenoj političkoj sceni bili na istoj strani. Predviđam da će takvih javnih rasprava i polemika biti sve više, zapravo ih priželjkujem. Jer, umjesto paušalnih ocjena tipa »kako Vjeran Zuppa i Boris Maruna mogu biti vezani uz istu stranku«, bilo bi izuzetno zanimljivo čitati ili slušati njihovu raspravu na temu, recimo, tradicionalnosti i moderniteta hrvatske kulture. Potreba za »velikom koalicijom« i dalje postoji kad je u pitanju temeljna smještenost (možda je prikladnije reći: izmještenost) kulture i znanosti na sceni hrvatskoga društva danas ili postotak NBD-a koji se za njih izdvaja iz budžeta. Sve drugo, smatram, otvoreno je za diskusiju.

Kanalizirani i konstruktivni

Polifonična diskusija beskrajno nam je potrebna, za nju smo intelektualno osposobljeni, ali nisam sigurna koliko smo za nju mentalno spremni. Iz ovih deset godina HDZ-ove vladavine izašli smo prilično ranjeni, osjetljivi, iscrpljeni rovovskim bitkama i slobodom uzaludnog govora. Gotovo da bi se mogao dijagnosticirati posttraumatski sindrom nezavisnog hrvatskog intelektualca danas, u čiji bi opis svakako trebala ući poljuljana ravnoteža između unutarnjeg osjećaja za pravdu i mogućnosti javnog utjecaja između vlastitih kriterija i srušenog vrijednosnog sustava, stalno ekvilibriranje u rasponu od depresije do euforije, od nade do očaja. Prilično smo traumatizirano društvo koje ne zna rješavati frustracije, ni kolektivne ni individualne. Pišući ovo, posebno imam na umu niz prigovora koji često dolaze na adresu *Zareza*, na tekstove mladih autora i autorica koji se kvalificiraju *bezobraznim*, *nekompetentnim*, *proizvoljnim*, *neznalačkim*, *mladenački revolucionarnim*, *politikantskim*..., dok se meni kao urednici spočitava što ih *ne držim pod kontrolom*, *ne pazim što je primjereno*, *a što nije*. Čarobna riječ cenzura naravno da se nigdje ne spominje, već samo formulacija *da se iste stvari mogu reći na drugačiji način*, *drugačijim tonom*. Preuzimajući javno obavezu da o tome u skorije vrijeme napišem dulji tekst, reći ću sada samo kratko: ne, ne želim mijenjati intonacije i emotivne registre u tekstovima, ne želim »kanalizirati frustracije« ili poticati »konstruktivnu kritiku«. Oni koji imaju dvadeset do trideset godina ne priznaju nikakve prijašnje zasluge, nikakva stečena prava, svaku poziciju podvrgavaju sumnji. Ako želimo da nasljeduju kulturu, ne čini li vam se da ih ne smijemo sprečavati u njezinu preispitivanju?

Kao prvi korak u tome *Zarez* nudi javnu raspravu na temu *Neodgovorna moć medija/Odgovorna nemoć kulture*, koja se treba održati na dan izlaska ovoga broja, 18. veljače u 18. sati, u Hrvatskom novinarskom društvu. Nemamo mnogo razloga za slavlje, jer, ponavljam, za novine jedna godina ne znači gotovo ništa. Ali imamo mnogo tema za razgovor. Kako pripadam onom dijelu čovječanstva koji se može označiti sintagmom *optimisti-aktivisti* (za razliku od pesimista-defetista), onda, naravno, smatram da takva rasprava ima smisla.

zarez
,,,,
dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

Povodom prve godine izlaženja pozivamo Vas na raspravu

Neodgovorna moć medija,
nemoćna odgovornost kulture

Rasprava će se održati u četvrtak, 17. veljače 2000. u 18 sati u dvorani Hrvatskog novinarskog društva. Razgovor će službeno trajati do 20 sati i ni minute dulje. Potom slijedi zabava...

Tri slike iz prevratnih vremena (1)

Ocvala Tuđmanova Cvjetnica

Prevrat od 3. siječnja navodi nas da minimum zamijenimo maksimumom, logika prevrata sili nas da odjednom razmišljamo kao da je sve moguće

Branko Matan

Čini se da je od 3. siječnja sve nekako na nov način u pitanju. Kao da sve još jednom iznova treba promisliti i kao da to treba učiniti tako da kalupe starih misli definitivno ostavimo iza sebe. Dok smo govorili o hadezeovskom režimu, uvijek smo se orijentirali prema nekom svojem i zamišljivo općem minimumu koji je režim ugrožavao ili gazio, prema nekom pragu koji je bio prijeđen, pragu moralnosti, zakona ili elementarnih kriterija. Prevrat od 3. siječnja navodi nas da minimum zamijenimo maksimumom, logika prevrata sili nas da odjednom razmišljamo kao da je sve moguće. Sve, pa i najbolje.

To je velika promjena i njezinoj veličini pripada i veličina opasnosti koju ta promjena sa sobom nosi. U najcrnjim trenucima prošloga režima znali smo da će ludovanju jednom doći kraj, znali smo da nas čeka svjetlo, u sebi smo bili osvjedočeni da ono blista na kraju tunela, kako god dalekom, makar ga čak i ne nazirali. Ali što će biti s ovime što sada počinje? Kamo ćemo gledati i kakva svjetla u sebi nositi bude li krenulo po zlu i dovelo nas do novih crnih dana? Što ćemo ako nas »sloboda i demokracija« razočaraju? Kamo ćemo iz tih deziluzija?

Svejednako, taj je 3. siječnja bio dan koji je ispao dobro. Za mene se samo dva druga dana s njime mogu usporediti, onaj 10. prosinca 1989, kada sam ujutro potpisivao peticiju za uvođenje višestranačja, da bih već navečer sa zaprepaštenjem saznao da je vlast peticiju prihvatila (na sastanku Predsjedništva CK SKH), i ona noć između 16. i 17. prosinca 1991. kada je donesena odluka koja je provedena 15. siječnja 1992. Ne znam jesu li tri dobra politička dana mnogo ili malo za jedan život, ali pouzdano znam da je na svakoga od njih došlo tisuće loših.

Lasićeva rečenica: retrospektiva

Ispričat ću jednu priču, opisati sjećanje na detalj iz već davnog razgovora sa Stankom Lasićem. Bio sam pozvan u njegov stan, bila je večer 8. travnja 1990, lijepa nedjeljna večer, dva tjedna prije prvog kruga prvih izbora. Lasić se upravo bio pojavio u Zagrebu, valjda iz Amsterdama, a predizborna kampanja je bila u punom pogonu. Pamtim kako, ušavši u stan, još nisam niti sjeo, a već je netko, Jelena ili Lea, rekao da je jutros »Stanko bio na mitingu«, na kasnije slavnoj »Tuđmanovoj Cvjetnici«. Odmah sam ga, naravno, pitao za dojmove i u trenutku kada sam se smjestio na sofi njegov je opširan odgovor već započinjao.

Iz tog odgovora upamtio sam jedino prvu rečenicu. Prethodioj je maleni tajac, Lasićev ozbiljan pogled prema dolje, prema podu, zatim su riječi počele polako slijediti jedna drugu. »Taj ha-de-ze...«, glasio je početak, a Lasić je slogove stranačke kratice, tada još prilično svježe i neprihvaćene, izgovarao posve odvojeno, prevrćući ih u artikulaciji s nekom nemirnom distancom, onako kako se iz ruke u ruku prebacuje vruć krumpir. Uspjevši tako izgovoriti riječ »ha-de-ze«, odjednom je zastao i na licu mu je zatitrao mekan, pomalo rezigniran osmijeh. Bio je to osmijeh povjesničara, osmijeh koji je kazivao: Eto, lomim jezik s tom bizarnom kraticom, čudnom jezičnom novotarijom, a znam da ću i sâm već sutra živjeti s tom riječi kao da je oduvijek u našim rječnicima; danas je to pojam koji se tek počeo puniti svojim značenjima, sutra će nam svima značenja biti i previše.

Zatim je došao nastavak, izgovoren mirno i strogo, nastavak koji je glasio: »...donijet će mnogo nesreće hrvatskom narodu«. To je bio čas da se ja nasmijem. Lasićeva formulacija doimala mi se iznimno blago i odveć suzdržano. Ne znam više kakve su riječi tada u meni odjekivale u odnosu na Tuđmanovu stranku i prijetnju njezina izborna uspjeha, nisam u ono doba vodio dnevnik,

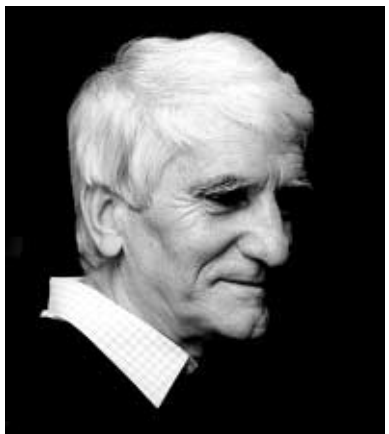

Stanko Lasić: Taj ha-de-ze donijet će mnogo nesreće hrvatskom narodu (8. travnja 1990)

valjda su bile emocionalno obojene, hiperbolične, nešto u stilu »smaka svijeta«, »katastrofe« i »tragedije«. No znam da sam pomislio ono što sam inače u razgovorima s Lasićem često pomišljao: dobro je razgovarati, dobro je znati koliko smo različiti čak i kada se posve slažemo, dobro je čuti drugog čovjeka i njegov glas koji kazuje nešto što mi nikada ne bismo izgovorili, premda smo sigurni da o onome o čemu govorimo »sve znamo«.

Posebnu je snagu Lasićevu iskazu davalo korištenje riječi »hrvatskom narodu«. Netko drugi bi, kazujući takvu rečenicu, umjesto »hrvatskom narodu« rekao »svima nama«, »Hrvatskoj«. Snaga iskaza bila je u korištenju upravo onog pojma na koji su se hadezeovci pozivali i kojim su se tako neodmjereno razmahivali. Hadezeovsku »prazninu« pojma Lasić je izokrenuo, pojam je iznenada bio »pun«, i to na zastrašujući način.

Prizori iz političkog života

Desetljeće koje stoji između razgovora u Lasićevu stanu i trenutka u kojem bilježim ove retke proveo sam intenzivnije nego bilo koje prethodno desetljeće, s rečenicama drugih ljudi, rečenicama političke provenijencije. Vodeći dnevnik, godinama sam osluškivao ratne rečenice i »prevodio« ih u vlastiti tekst. A »ratne rečenice« teško je tada bilo odvojiti od političkih, jer politika je jedva bila išta drugo do rat. Svašta sam se o »HDZ-u« i »hrvatskom narodu« načitao i naslušao, ali s Lasićevom kombinacijom riječi nisam se susreo. Možda je tih riječi bilo, možda su negdje izgovarane i zapisivane, no do mene nisu doprle.

Prelistavajući nedavno novine i uživajući u strasti s kojom su novinari otkrili dolazak sebi zanimljivih vremena — zlatnog doba u kojem će mnogi mjeseci svakodnevno donositi dramatične prizore iz jednog od najprivlačnijih teatara, teatra moći, prizore naglih uspona i padova, hapšenja i suđenja, lova na slavne i bogate — iznenada mi je u jednom novinskom članku pogled pao na riječi kod kojih sam zastao u snebivanju. Riječi su se zatekle u rutinskom napisu o »raskolu u HDZ-u«, bile su izgovorene usput, unutar veće rečenice, kao da govore o nečemu posve samorazumljivom. Glasile su ovako: »...onih koji su posljednjih devet godina počinili hrvatskom narodu mnoga zla...«. Istini za volju, treba dodati, novinarka koja je tekst napisala (Helena Puljiz, u *Jutarnjemu listu* od 15. siječnja) formulaciju ne adresira na cijeli HDZ, nego na njegov dio, ali za mene je to ipak bio nenadani susret nakon deset godina, za mene su to bile »Lasićeve riječi« i ništa drugo.

Pomislio sam tada: ona kao da je sjedila s nama u Lasićevoj sobi, nosila u sebi sve vrijeme te riječi i danas ih spominje kao najnormalniju činjenicu, kao nešto što je oduvijek bilo tu. Pomislio sam još: jedno je vrijeme završilo. To je, za moj račun, kraj hadezeovskog razdoblja, kraj »državotvornih« ludila, pomalo i kraj rata. Završio je smrtonosni karneval.

Uočio sam i numerološki aspekt puta te rečenice: Lasić je govorio dva tjedna prije »dolaska HDZ-a«, njegove riječi pojavljuju se dva tjedna poslije »HDZ-ova odlaska«. Sve što se zbilo, zbilo se u njihovoj odsutnosti, u šutnji, zbilo se između.

Neobično je kako rečenice žive u vremenu, neobično je kako vrijeme živi s nama i rečenicama koje podjednako pripadaju i nama i njemu. Čini se da se igraju s nama, kao da nam povijest njima namiguje. Kao da nam želi dojaviti svoju zagonetku. Z

* Završni dio Matanova teksta, preostale dvije *slike iz prevratnih vremena*, objavit ćemo u sljedećem broju *Zareza*.

Neprincipijelna koalicija

Polupredsjednik polukruži poluhrvatskom

Legitimitet izabranog predsjednika barem je isto toliko jak kao i legitimitet cjelokupnoga Sabora

Tihomil Radja

Napokon imamo predsjednika Republike u osobi Stipe Mesića. Zapravo imamo »polupredsjednika-sustanara« koji je primoran kohabitirati s već imenovanom Vladom Ivice Račana, jer se ona oslanja na nadpolovičnu većinu u Saboru. Kad bi novi državni poglavar na jedan ili drugi način zadobio saborsku većinu, onda bi bio moćan predsjednik poput Franje Tuđmana koji je sastavljao i rastavljao vlade po miloj volji.

U tom leži sjaj i bijeda polupredsjedničkoga sustava: s parlamentarnom većinom predsjednik je »bog i batina«, u protivnom je slučaju tek polupredsjednik, sustanar, podstanar. Otuda stalno rivalstvo pa i sukobi između predsjednika države, vlade i Sabora, kako to poučava nedavna i tekuća praksa kohabitacije u Francuskoj.

Već izbile nesuglasice

Doduše, i bez saborske većine polupredsjednik ima velike ustavne ovlasti, njih dvadesetak na broju, među kojima su pravo imenovanja vojnih zapovjednika i diplomata, sazivanje sjednica Vlade kojima predsjeda, a također i sazivanje izvanrednih sjednica Sabora te još štošta drugo. I što je najvažnije, ali i najnejasnije, po Ustavu *Predsjednik osigurava redovno djelovanje državne vlasti*, a što to znači, reći će ustavoznalci.

Oko nekih pitanja već su izbile nesuglasice i prije ustoličenja Stipe Mesića za predsjednika Republike. Tako je novi ministar obrane Jozo Radoš osporio Mesiću imenovanje zapovjednika Glavnoga stožera HV. Također je Miroslav Tuđman, u svojstvu šefa »obavještajne zajednice«, podnio ostavku privremenom predsjedniku Republike Zlatku Tomčiću, ne pričekavši prisegu novoizabranoga predsjednika Republike. Sve to najavljuje početak borbe oko predsjedničkih ustavnih prava.

Pri preuzimanju dužnosti u petak, 18. veljače, Stipe Mesić »položit će svečanu zakletvu na vjernost Ustavu«. U međuvremenu je koalicija Ivice Račana opetovano zahtijevala da se novi predsjednik sâm od sebe odrekne većine svojih ustavnih ovlasti. Tu već izbija debela kontradikcija između prisege na Ustav i istodobnog otklona od tog istog Ustava! To nikako ne može proći, jer je legitimitet izabranog predsjednika barem isto toliko jak kao i legitimitet cjelokupnoga Sabora.

Marginalizacija predsjednika

»Dvorski« pravnici već će nekako razriješiti taj formalni prijepor, ali politički sukob ostaje. Naime, kandidat Mesić već je bio obećao da će odustati od »ekstenzivnih« nadležnosti bivšega predsjednika, a o svemu ostalom neka odluči Sabor dvotrećinskom većinom. Čini se da ni to nije dovoljno vladajućoj koaliciji.

Koliko se moglo razabrati iz šume hrvatskoga zakonodavstva, ekstenzivne ovlasti sadržane su u sedam-osam zakona koji se tiču obrane, diplomacije, uprave i samouprave, zajedno s gradom Zagrebom, te »obavještajne zajednice«. Saborska većina može lako preinačiti te zakone, a Stipe Mesić sigurno se neće tome protiviti. Ali još je sigurnije da se novi predsjednik neće dragovoljno odreći svojih izvornih ustavnih prava. Zašto i bi kad ga je narod izabrao na temelju postojećeg Ustava, a ne po propisima nekog budućeg možebitnog ustava!

Ako te ovlasti ne bude mogao preinačiti Sabor, na primjer zbog nemogućnosti sklapanja dvotrećinske većine, preostaje referendum koji može raspisati Zastupnički dom običnom većinom. Dakako, Stipe Mesić tome se neće niti može protiviti, utoliko prije što je i sâm najavio pokretanje široke javne rasprave o cjelokupnom Ustavu, a ne samo o marginalizaciji postojećih predsjedničkih kompetencija. To je golem posao i na duži rok, a dotle će novi predsjednik morati kohabitirati s *neprincipijelnom koalicijom*, koja i ne mora vazda biti stabilna...

Kako završavaju trijumvirati

Po svoj prilici odsele će se državno-politički život u Hrvatskoj polarizirati oko pristalica parlamentarizma i sljedbenika (polu)predsjedničkoga sustava, što god značio jedan ili drugi model. Polarizacija bi najprije mogla zahvatiti saborske zastupnike, potom stranke i javnost, a sve na štetu brzog rješavanja gorućih materijalnih i drugih teških društvenih problema.

I to pokazuje da se ne može ostati pri dvoglavoj izvršnoj vlasti (Vlada i predsjednik) i trijumviratu triju predsjednika (Republike, Vlade i Sabora). Još iz doba Rimskoga Carstva zna se kako završavaju trijumvirati: Cezar i Oktavijan su se otarasili Pompeja i Krasa, odnosno Lepida i Antonija koji je našao utočište u slatkom zagrljaju Kleopatre...

U konačnici će se možda i Hrvatska prikloniti američkom predsjedničkom modelu, koji u SAD-u funkcionira već treće stoljeće, zahvaljujući ustavu za koji Talleyrand reče da je »kratak i dosta nejasan, ali sasvim praktičan«. Z

info

v e l j a č a 2 , , ,

Mirna Šolić/Agata Juniku/
Dina Puhovski

Slučaj Katunarić

Već u prvoj polovini devedesetih Zagrebačko kazalište mladih prestalo je biti dobro kazalište, što je, s obzirom na neupitnu i višestruko provjerenu kvalitetu glumačkog ansambla, vrlo brzo izazvalo frustracije *u kući* i odbojnost kod onih koji su tu *kuću* godinama voljeli i rado posjećivali. Iako je, kao i u ostalim *kulturno-umjetničkim institucijama*, glavni uzrok krizi bio kronični nedostatak novca, činjenica jest da se ZKM-u još, povrh toga, dogodio i nesretni pad *cuga*, što je veliku dvoranu sljedećih nekoliko godina učinilo potpuno neupotrebljivom. No sve bi to ZKM vjerojatno nekako preživio da ga od 1994. ne prati *slučaj Katunarić*, što je pak rezultiralo kontinuiranim paralelnim, medijski uredno praćenim, *teatrom u teatru*.

Velika predstava kulminirala je u mrkloj noći s 5. na 6. veljače, kada su trojica glumaca iz ansambla ZKM-a na aerodromu dočekali ravnatelja Lea Katunarića koji se vraćao s poslovnog dogovora u Bogoti, odveli ga u kazalište, prisilili da potpiše ostavku, nakon čega je on otišao u — nepoznato. Za vrijeme Katunarićeva službenog puta, naime, poslovni direktor Ivan Vuković pronašao je dokumente koji dokazuju kako je, sada već bivši, ravnatelj ZKM-a godinama, na ovaj ili onaj način, *prisvajao* dio novca iz zajedničke *kasice-prasice*. Sve bi to bila samo još jedna uobičajena, mada zahvaljujući filmičnom scenariju visoko stilizirana, crtica iz crne kronike da nije nekoliko pitanja na koja nitko do sada nije odgovorio. Mi ćemo postaviti samo dva: Kako ZKM-ovci objašnjavaju svoje dosadašnje česte promjene *raspoloženja* prema Leu Katunariću, koja su varirala od otvorenog suprotstavljanja i pokušaja rušenja do intenzivnog lobiranja u njegovu korist, pri čemu su indicije, pa čak i navodni dokazi za određene *nepoćudne radnje* ravnatelja, postojale još od 1996. godine, odnosno je li doista moguće da oni o istim *radnjama* nisu ništa znali još prije svega nekoliko mjeseci kad su ga, prilikom posljednjeg reizbora, uz dvije-tri iznimke, jednoglasno podržavali? I, konačno, zašto pronađene dokaze nisu predali policiji, već su od nečeg što bi trebao biti suhoparni formalno-pravni postupak napravili teatar? (A. J.)

Koncert pred Saborom?

U tijeku je potpisivanje peticije studenata Muzičke akademije u Zagrebu, peticije kojom se ponovno pokušava ukazati na neadekvatnost njezina postojećeg prostora. Akademija, koja vlastitu zgradu traži već desetljećima, podstanar je Hrvatskog glazbenog zavoda, a činjenica da je već općepoznato kako njezini studenti moraju vježbati u prenapučenim garderobama nije do sada ubrzala rješavanje problema. U uporabi je još nekoliko neadekvatnih prostora, a ukoliko ni ova peticija ne naiđe na povoljan odgovor, studenti najavljuju prosvjedni koncert u proljeće na Markovu trgu. (D. P.)

Četverored pred sudom?

Javna rasprava o umjetničkim i političkim kvalitetama Sedlarova blajburškog epa doživjela je vjerojatno vrhunac kad je Državnom odvjetništvu u Zagrebu nedavno podnesena krivična prijava protiv Jakova Sedlara. Prijavu je podnio Tomislav Fiket, redatelj i scenarist, apsolvent filmske režije iz Zagreba, pozivajući se na dva stavka članka 174. Kaznenog zakona RH kojima se regulira kršenje ljudskih prava na temelju razlike u rasi, spolu, boji kože ili nacionalnosti te javno iznošenje zamisli o nadmoćnosti jedne rase nad drugom. Prijava je »pokušaj pokretanja javne civilne inicijative« i posljedica privatne zgroženosti tužitelja nad onim što autor(i) filma *Četverored* naziva(ju) *istinitom* pričom, njegova reakcija na karikiranje pripadnika srpske nacionalnosti, krivo predstavljanje etničke pripadnosti partizana te seksističke nazore koje je uočio u autora filma. Ako Državno odvjetništvo prijavu prihvati, vjerojatno će biti riječi i o tome je li za sporne elemente u filmu odgovoran i scenarist filma, stanoviti Aralica, te o pitanju treba li na poseban način deklarirati film čijim se sadržajem krši Zakon. Uostalom, možda bude još sličnih privatnih prijava na osnovi navedenog, dosad zanemarivanog članka Zakona. (D. P.)

Nagradne igre

Nakon što je nagrađena uglednom njemačkom književnom nagradom *Heinrich Mann* Dubravka Ugrešić nagrađena je i povratkom u televizijski nacionalni dnevnik u kojem je bilo izviješćeno o nagradi *naše* književnice, što će pomoći *Letičinoj* mladoj generaciji *koja ne zna tko su Vještice iz Rija*. Dubravki Ugrešić čestitao je i ministar Vujić, protiv kojeg je pak nedavno potaknuta peticija zbog izjava u kojima se i ona spominje. Radi se o kulturnjacima iz Hrvatske koji su bolje životne i radne uvjete potražili negdje drugdje i koji su neumjesno uspoređeni s francuskim antisemitskim književnikom Celineom, no s druge strane, čini se da javnost ne zna razlikovati kada je netko prisiljen otići (iz zemlje), a kada još ima izbora, i kao da brine treba li se prema tomu posebno *postavljati*. (D. P.)

Rodna perspektiva u znanosti

Europski dom, Zagreb, 11. veljače

U organizaciji Ženskih studija te povodom proslave pet godina djelovanja u Europskom domu u Zagrebu u petak 11. 2. 2000. održana je tribina *Rodna perspektiva u znanosti*. Tribinu je otvorila Biljana Kašić razmatrajući percepciju Ženskih studija u okviru novog interdisciplinarnog poimanja znanosti i položaja u odnosu na akademski tip znanja i pitajući se jesu li Ženski studiji samo perspektiva ili intervencija u postojeće stanje. Ingrid Šafranek govorila je o spolnoj/rodnoj dimenziji u francuskom kontekstu i važnosti suradnje s institucijama znanja, a problem revalorizacije povijesnog i zapostavljenost žena u kreiranju »privilegirane« povijesti istaknula je Andrea Feldman, zbog činjenice da se *ženska povijest* puno puta smatrala političkim pitanjem i ideologizacijom, a manje sudjelovanjem u brizi za opće i javno dobro. Na problem rodne perspektive u znanosti, konkretno u medicini, osvrnula se Gordana Cerjan-Letica, govoreći o teškoćama i predrasudama s kojima se susreću žene u stvaranju karijere i analizirajući zastupljenost oba spola s obzirom na specijalizaciju, tradicionalno poimanje žene i nedostupnost pozicija s koje se napredovanje određuje. O sličnom problemu govorila je i Maja Uzelac tematizirajući *ženski glas*, odnosno mogućnost zauzimanja za sebe u javnom i privatnom prostoru. Jedan od aspekata zapostavljanja ženske perspektive u znanosti jest i činjenica da se u hrvatskoj znanosti *nasilje* uopće ne tematizira, kako je istakla Vesna Teršelič, što je čudno osobito zbog činjenice da je Hrvatska tijekom rata, ali i poslijeratnog perioda, bila suočena s valom nasilja. Zaključnu riječ je imala Nadežda Čačinović s osvrtom na *socijalnu*, odnosno *rodnu konstrukciju zbilje*, ističući činjenicu da se svijet ukazuje u konstruiranom društvenom aspektu, pa je stoga i socijalna konstrukcija roda promjenjiva. Da bi je promijenili, potrebno je podupiranje samorefleksije i spoznaje, odnosno *znanje kao takvo*. (M. Š.)

Centar za ženske studije
Centre for Women's Studies

najave

Iva Pleše/Dina Puhovski

Boškarini, sopele i ostalo

Izložba *Od ordenja do simbola identiteta, priča o istarskom suveniru*, Etnografski muzej Istre u Pazinu

U Etnografskom muzeju Istre u Pazinu u petak 25. veljače otvara se izložba pod nazivom *Od ordenja do simbola identiteta, priča o istarskom suveniru*. Prema najavama ravnateljice Muzeja Lidije Nikočević ova će izložba biti nešto drukčija od onih koje najčešće nastaju u kontekstu hrvatske etnografije. Istarske etnologe je, naime, zainteresirao *proces transpozicije tradicijskih predmeta u tzv. suvenire* te *transformacija tradicijskih rukotvoraca u proizvođače suvenira*. Već je u tome moguće otkriti važnu razliku naspram široko rasprostranjenog shvaćanja etnografije kao one koja samo popisuje preostala »tradicijska dobra« ili rekonstruira ona nestala, bez sluha za stalne mijene i današnjicu. Kustose pazinskog muzeja zanimala je u ovom slučaju suvremenost, nastanak *predmeta koji zrcale simboliku zavičajnog identiteta u kontekstu nove društvene i političke stvarnosti u Istri devedesetih godina 20. stoljeća*.

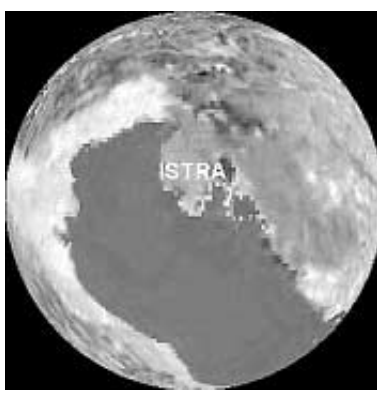

Koza, boškarin, kažun, sopele — neki su od simbola koje prepoznajemo kao istarske, a oni se, među ostalima, i upravo kao simboli, koriste i u suvremenoj izradi turističkih suvenira. Kako su oni kao motivi povezani sa *simbolikom društvenih i političkih elita, s novodefiniranom baštinom*, istražio je Sandi Blagonić, dok je Robert Bilić analizirao »autentičnost« i povezanost suvremenih suvenira s tradicijom istarskog sela. Nevena Škrbić nastojala je ocrtati različite oblike njihove proizvodnje i konzumacije, a zajedno sa Žarkom Nikinom snimila je i videofilm o izrađivačima suvenira koji je također dio najavljene izložbe.
Osim što *priča o istarskom suveniru* najavljuje neka novo-stara razumijevanja muzejskih izlaganja etnografskih *predmeta*, ona također pruža put u toliko nam potrebnu *decentralizaciju* kulture i svega ostalog. Možete li, dakle, zaputite se u Istru i Pazin. (I. P.)

Rudar u Tvornici

Rambo Amadeus, Tvornica, Zagreb, 18. veljače

U petak, 18. veljače, zagrebačka će Tvornica ugostiti Ramba Amadeusa, jednu od *estradnih* zvijezda s prostora bivše Jugoslavije. Pravim imenom Antonije Pušić, Rambo Amadeus je od prvog albuma, 1988. godine, zbunjivao javnost kombiniranjem narodnjačkog zvuka i *rapa*, *funka* i *rocka*, kao i duhovitim i originalnim tekstovima. Mnoge se njegove pjesme bave aktualnom političkom tematikom, a 1992. godine je u Beogradu naprasno prekinuo televizijski prenošen koncert da bi prigovarao publici što se zabavlja dok se toliki gradovi bombardiraju. Nakon eksperimentiranja s različitim *sampleovima* vratio se starijem zvuku; snimio je dva koncertna albuma te radio glazbu za televiziju i kazalište. Javnosti se nekoć predstavljao kao Nagib Fazlić Nagon, rudar koji je snimio ploču, a o sebi govori kao o pjesniku, muzičaru i *medijskom manipulantu.* Rambo Amadeus već je nastupao u Puli, a nadajmo se da će se nakon ovog koncerta debate o gostovanju *njihovih* ovdje i *naših* tamo početi privoditi kraju i da će se pričati o *lošim* i *dobrim* koncertima; upravo najavljeni vjerojatno će pripadati priči o potonjima. (D. P.)

Faust s tri Mefista

***Faust*, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb**

U zagrebačkome HNK 25. veljače bit će premijerno izveden *Faust*. Redatelj Ivica Kunčević poslužio se prijevodom Tita Strozzija, a kao dramaturga angažirao Dževada Karahasana. Glazbu je komponirao Luka Kunčević, scenografiju izradio Miljenko Sekulić, a kostime su kreirale Ika Škomrlj i Danica Dedijer.
Da je Goetheov *Faust* tragedija u dva dijela te *jedno od temeljnih djela svjetske književnosti u čijoj se scenskoj panorami prelamaju sva bitna pitanja ljudske egzistencije*, vjerojatno su vas učili još u pučkoj školi. Specifikum Kunčevićeve postave jest pak u tome što se pojavljuju čak tri Mefista. *Mefista Pjesnika* igra Zvonimir Zoričić, *Mefista Ravnatelja* Kruno Šarić, a *Mefista Lakrdijaša* Žarko Potočnjak. *Margareta* je Mirta Zečević, a *Faust* — Slavko Juraga. (A. J.)

Zabludovsky

Instituttet
Zabludovsky
og
Zorica
De Fantastiske Fabeldyr
fra Roskilde
Museet for Samtidskunst.

u žarištu

Tuđmanovi voljni izvršitelji

Antun Vujić na izvjestan je način u pravu. Miru Furlan, Dubravku Ugrešić, Radu Šerbedžiju, »vještice iz Ria«... doista nije otjerala hrvatska država, već upravo hrvatsko »civilno društvo«

Dejan Kršić (Arkzin/Bastard)

Bauk kruži Hrvatskom. Bauk uspostavljanja i rekonstrukcije odnosa prema bliskoj prošlosti. Stari HDZ-ovci — sve ljudi u čiju lojalnost pokojnom predsjedniku i Hrvatskoj demokratskoj zajednici nismo ni za tren mogli posumnjati — sada nam u tragičnim ispovijestima otkrivaju kako su se borili, opirali, suprotstavljali, bili pod pritiscima...

Nove demokratske snage spremne su sve zaboraviti, pa nas više ništa ne treba čuditi: ni Ivić Pašalić kao potpredsjednik Sabora, niti kada u intervjuu za *Feral* naš poznati izdavač, mrtav hladan, da ne trepne okom, u najpozitivnijem mogućem kontekstu u istu rečenicu, jednog do drugog, stavi Viktora Ivančića i Srećka Jurdanu, onog istog koji je na nekim ranim izborima bio nezavisni kandidat s ektremno desnih pozicija i koji je 93. po *Slobodnoj* pisao kako Hrvatska grieši što se bakće s »osmanskim izbjeglicama«. Novi ministar kulture, Antun Vujić, smatra da je odlazak uglednih intelektualaca proteklih godina bio »stvar njihova izbora«, a kad mu se spomene ostavka, reagira agresivno kao da je riječ o napadu na cjelokupni demokratski ustroj. Slaven Letica tješi se da mladoj generaciji ništa ne znače *vještice iz Ria*, ali očito je na djelu akcija kojom se stvara generacija koja će misliti da je jedna od tih vještica bila Tanja Torbarina.

Budiša je proteklih tjedana stalno ponavljao kako su »on i Račan porazili HDZ«, ali *mi znamo* da ništa nije dalje istini od toga. Prva osoba koja je obznanila da je Tuđman simbolički — a vjerojatno i fizički — mrtav bio je Zlatko Canjuga koji se najavom vraćanja imena *Dinamo* uspostavio kao prvi posttuđmanovski političar, onaj koji se ponaša i govori sa sviješću da se Tuđman neće dići iz groba i kazniti neposlušne. Jedan od baštinika te nove slobode je i sam premijer Ivica Račan.

Suprotno uobičajenom mišljenju Tuđmanova Hrvatska nije bila totalitarna zato što je bila *previše* država, već upravo suprotno, zato što nije bila *dovoljno* država

Novi stil i računovska šutnja

Prije par dana s iznenađenjem na radiju čujem novog Račana — govori brzo, sigurno, jasno, nigdje onih čuvenih neradiofoničnih pauza kad ste između dvije njegove riječi u najjednostavnijoj rečenici mislili da se program prekinuo. Taj prvi nastup novog premijera koji iznosi program Vlade bio je tako upečatljiv da je sam sadržaj potisnut u drugi plan. Taj novi stil *jest* bio sadržaj. Kao da je učio od Mesića!

Jasno je da je za razliku od drugih Račan doista i školovan za političara. Partija je u staroj Jugoslaviji to dobro odradila, a tragedija hrvatske demokracije proteklih deset godina jest u tome da su, umjesto takvih kompetentnih tehnokrata reformirane vlasti poput Kučana ili Račana, na vlast došli stari otpadnici od komunističke vlasti i na odgovorna mjesta postavili potpuno nekompetentne tipove, vozače kamiona i vlasnike picerija, svejedno da li iz domovine ili dijaspore.

Ali otkud ta nagla promjena? Dobro, tekst je čitao, ali mnogima je — npr. pokojnom predsjedniku — bilo teže koncentrirano pročitati napisani tekst nego iz glave lupetati velike ideje o malim narodima.

Iz psihoanalize znamo da premda je žena obično ta koju u našoj patrijarhalnoj kulturi doživljavamo kao bezglasnu, rijetko ćemo naići na ženu koja muca, mucavci su uglavnom muškarci. Otkud ta poteškoća s govorom? Što ona označava? Za psihoanalizu mucanje — pa tako i specifična računovska *šutnja* — nije problem poruke, sadržaja onoga što se govori ili treba izreći, već poteškoća sa zauzimanjem mjesta s kojeg se govori, simptom problema s prihvaćanjem pozicije u simboličkoj mreži, svoje simboličke uloge.

To je bio Računov problem proteklih deset godina — on je političar školovan i formiran u sistemu koji ga je pripremio da do smrti ili penzije bude na vlasti, da njegova vlast nije upitna. Račan a s njim i SDP očito nikad nisu uspjeli uspostaviti neku novu simboličku poziciju. Nikad nisu prihvatili da su u opoziciji i tako se doista politički ponašali. To je tajna njihove pomirljivosti, *strpljivosti*, *kooperativnosti*, *odgovornosti*, *mudrosti*...

Ako problemi govora, poput mucanja, ukazuju na problem unutrašnjeg otpora da se zagrabi nešto što simbolički pripada nekome drugome, ocu, onda je fenomen *računovske šutnje* ono što nam na razini simptoma potvrđuje unutrašnji otpor SDP-ovske opozicije da u aktivnoj političkoj borbi doista porazi Tuđmana i HDZ, a njihovu ideologiju iz temelja dovede u pitanje... Nasuprot tome, žene nisu mucale i šutjele, nisu imale problema sa zauzimanjem pozicije — upravo su one bile najbrojnije i najaktivnije u različitim inicijativama i nevladinim organizacijama. Ali što za današnju vlast znače npr. Vesna Teršelić, Mirjana Galo, Veronika Rešković i njihove organizacije, kad SDP-ov ministar kulture smatra kako »nije Hrvatska zgriješila ni prema kome onoliko koliko je Francuska zgriješila prema Celineu. Odlazak je bio njihov izbor...«? U takvom *ozračju* sav njihov rad postaje besmislen.

Hrvatsko »civilno društvo«

U svom izlaganju smjernica nove Vlade Račan je često naglašavao ulogu »civilnog društva« i suradnju s »nevladinim organizacijama«... Ma koliko to na prvi pogled godilo predstavnicima grupa i organizacija koje su se proteklih godina borile za očuvanje minimuma ljudskih prava, riječ je o neprilično i nelagodnom elementu kome ne bi trebalo biti mjesta u radu Vlade i koji zvuči kao pokušaj okupiranja i kontrole sfere civilnog društva, uspostave tzv. vladinih-nevladinih organizacija umjesto autentičnih *grassroots* NVO-a, to jest svojevrsne *tuzemne inačice* Socijalističkog saveza radnog naroda!

Entuzijastični zagovornici »civilnog društva« zaboravljaju da civilno društvo ne znači samo dobronamjerne skupine zagovornika demokracije, ljudskih prava i zaštite okoline, već i militantne skupine protivnika abortusa (u ime prava ljudskog bića), nacionalističkih ženskih skupina (u ime partikularnog položaja hrvatske žene i majke), zagovornike prava na slobodno nošenje i upotrebu oružja...

Stvar je tim nelagodnija što proteklih deset godina nisu predstavljali teror *Države* (makar ona bila i ekskluzivno hrvatska), već upravo teror »civilnog društva«. Noćna ubojstva, izbacivanja iz stanova, protjerivanja susjeda nisu, po naređenjima vrhovništva linijom subordinacije, provodile vojska i policija, situacija je puno kompleksnija i traumatičnija. Antun Vujić na izvjestan je način u pravu — Miru Furlan, Dubravku Ugrešić, Radu Šerbedžiju, »vještice iz Ria«... doista nije otjerala hrvatska država, već upravo hrvatsko »civilno društvo« — fakultet, kazalište, PEN, Društvo književnika, Društvo filmskih radnika, mediji... Ljude nepodobnog etniciteta ili političkog opredjeljenja s posla nije izbacivala nedohvatljiva tajna služba po direktnom naređenju Franje Tuđmana, već njihove kolege. Za noćna ubojstva i protjerivanja nije bila zadužena policija, već skupine naoružanih građana, naši »dobri susjedi«. Ali problem Vujićeva stava — zbog kojeg ga vrijedi pozvati na ostavku — jest u tome što on kao član SDP-a, kao novi Ministar kulture, kao predstavnik nove »demokratske« vlasti, smatra kako se »ništa nije desilo«, *no harm done*, kako su oni koji su otišli to učinili svojom dobrom voljom, kako je to stvar »njihova izbora«, kako državne institucije na čelu s njegovim Ministarstvom tu ništa ne trebaju učiniti, dapače, da bi nešto poput poziva da se vrate predstavljalo nepotrebno »otežavanje njihove savjesti«!?

Suprotno uobičajenom mišljenju Tuđmanova Hrvatska nije bila totalitarna zato što je bila *previše* država, što bi država sve ingerencije preuzela na sebe, već upravo suprotno, zato što nije bila *dovoljno* država, uobličena u vladavini prava, razdvojenosti zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, politike i ekonomije... sve do toga da su na kraju sama država i njezine institucije postali »privatno vlasništvo« predsjednika i njegove oligarhije.

Druga strana »Lijepe naše«!

Ono što takvu zajednicu drži na okupu nije bila identifikacija s pisanim, službenim Zakonom koji regulira normalno funkcioniranje društva, već identifikacija s određenom formom transgresije, solidarnost u krivnji stvorena sudjelovanjem u zajedničkom prekoračenju Zakona.

U vrijeme konstitucije nove hrvatske države mnogima je tako bilo lakše pucati u nevine, progoniti susjede zbog krivog etničkog porijekla, nego se odbijanjem sudjelovanja u zločinu isključiti iz zajednice. Drugu stranu *Lijepe naše* tako predstavljaju noćna ubojstva, bombaški napadi, spaljivanja kuća, politička ubojstva, premlaćivanja, prisluškivanja telefona...

Zakon jasno kaže da se ne smije ubijati, ali su se »za Hrvatsku« mogla nekažnjeno ubijati i djeca, i zatim dobiti posao u Ministarstvu obrane ili policiji, »jer će nam ti dečki još trebati«.

Zakon kaže da se ne smije krasti. Ali oni koji su »naši«, koji pripadaju zajednici, nekažnjeno kradu, bogate se i k tome još uživaju društveni ugled.

Zakon kaže da se javnost ne smije lagati, ali onaj drugi, tajni, nepisani, opsceni zakon, kojim se

sklapa pakt sa zajednicom, kaže da se i to može, ako je za dobrobit naše jedine i vječne Hrvatske. *Spremna sam lagati za Hrvatsku* rekla je doslovno Dunja Ujević. I nije jedina, samo se njoj naivno, nepažnjom, u domoljubnom zanosu, otela indiskrecija da tajni zakon javno izgovori.

A gdje je bilo moguće otkriti to opsceno lice zakona? U retorici HDZ-a, predizbornim parolama, u pogromaškom diskursu državotvornih komentatora, u onom tajnom govoru upućenih — koji je djelomično izvirio Špegeljevim uputama iz KOS-ovog filma — i još više, tamo gdje se javni diskurs pokazuje nedostatnim, gdje ostaje na aluzijama, natuknicama, gdje pojedinac treba sam ispuniti prazna mjesta smisla, nadopuniti ono neizrečeno i sam detektirati želju/komandu govornika. Tamo gdje se javni govor slama, ono što nije u stanju izgovoriti — recimo braniti ljudska i građanska prava manjina, svih građana — tamo gdje umjesto kritičkoga govora ostaje hrvatska šutnja...

Jedna mlada novinarka i njen dečko, televizijski voditelj, u samim počecima hrvatske demokracije *oslobodili* su jedan luksuzni stan u centru grada koji im je na upotrebu besplatno ostavila profesorica Filozofskog fakulteta i poznata feministkinja kad je na duže vrijeme otputovala u inozemstvo. Danas je taj novinar HRT-a iz doba najcrnjeg mraka glasnogovornik koalicije SDP-HSLS, a njegova prijateljica, kao ugledna novinarka iz ruku novog premijera u organizaciji starog *tajkuna*, kao priznanje za doprinos demokraciji prima grafike Ede Murtića.

Takvim se problemima danas više očito nitko ne želi baviti. Svima je najlakše i najlagodnije da se takvi problemi jednostavno pometu pod tepih i zaborave. »Državnog grijeha« nema, linč je prijetio svima, i »svi su pozvani dati svoje doprinose hrvatskom društvu«. U šutnji. Jer, tko ste uopće vi da pitate!?

u žarištu

Hrvatska — mala zemlja za veliki oportunizam

O retorici Stjepana Mesića i Dražena Budiše

Nataša Govedić

Politika je nesumnjivo od najstarijih vremena retorička vještina, vještina uvjeravanja i manipuliranja (građana) verbalnim sredstvima, pa da pogledamo ponešto pobliže koji su to tropi i figure rukovodili netom okončanom kampanjom izbora hrvatskog predsjednika. U Budišinoj strategiji samolegitimiranja ideologijski kodiranom biografijom možemo govoriti o posebnoj vrsti *alegorije* — svagda okrenute prema interpretaciji *prošlosti*: posebno herojske prošlosti Hrvatskog proljeća te Budišinih realnih stradanja, započetih 1971. godine. Mesić se, tome nasuprot, pod svaku cijenu nastojao riješiti stigme vlastite (neskriveno karijerističke) povijesti, služeći se prvenstveno *parabolom* ili različitim projekcijama hrvatske *budućnosti*: otud repetitivno naglašavanje hrvatskog futura u NATO-paktu te Europskoj uniji. Da je riječ samo o paraboli, a ne o konkretnom planu, potvrđuje i nedostatak pragmatične Mesićeve argumentacije o uvjetima ulaska bilo koje zemlje u europske integracije. Simbolički kapital svog imidža Mesić je crpio iz zataškavanja vlastita sudjelovanja u konstituiranju Tuđmanova mita i Tuđmanove autokracije (premda tri godine bijaše drugi čovjek HDZ-ova vrha), a kad god su ga ovih dana pitali o tom periodu, Mesić je povlačio argument *zalupljivanja vrata* ravno pred nosom predsjednika. Glasaču je dakle automatski ponuđen i *paradoks*, to jest pokušaj da se »normalnom« prikaže činjenica da je Stipe Mesić s Tuđmanom bio dovoljno intiman *i* da mu treska vratima *i* da mu neposredno poslije toga odano izvršava zapovijedi. U alegorijskom svijetu Dražena Budiše tako nešto ipak nije moguće: ondje vlada stalna postava vrlina i mana (sjetimo se samo biblijskih alegorija). Ali ako ste slučajno pomislili da je Mesić oportunist, on vas spremno »razuvjerava« sljedećim objašnjenjem: on se »samo« *držao političkog centra* (retorički rečeno, radi se o *eufemizmu* iliti ublažavanju oštrije formulacije). S margine se, tvrdi nadalje Mesić, »ništa ne može učiniti«. Jakih dokaza o moći ruba doduše ima poprilično, od opusa Samuela Becketta do životopisa Martina Luthera Kinga, ali za Mesića su to sve sami nebitni autsajderi. Po Mesićevu biografskom scenariju članstva u HDZ-u i KP-u, Martin Luther King trebao je rasizam rušiti direktnim uključenjem u rad Ku-Klux-Klana, a kod nekih omanjih neslaganja s pogromima Afroamerikanaca naprosto demonstrativno zalupljivati vrata J. E. Hooveru. Mesić nam svojim političkim potezima poručuje da politika nije *plemenito zanimanje* u tradiciji alegorijskih »fanatika« poput Ghandija ili Nelsona Mandele: politika je farsa u čijem je *centru* ipak *ugodnije* negoli na margini. Politika je, nadalje, retorička pozornica velikih obećanja — otkrivenja *Bolje Budućnosti*.

Mediji i mlijeko

Kriminalni čin optuživanja Mesića za udbašku prošlost u *Slobodnoj Dalmaciji* obilježio je prvu etapu završnog kruga predsjedničke kampanje, nakon čega smo čuli i demante i (nedostatno) posipanje Josipa Jovića pepelom po glavi. Skandal je u svakom slučaju vrlo brzo i uz opće gađenje građanki i građana Hrvatske okončan, a taj je protupravni čin potom opravdano služio Mesiću za izigravanje žrtve *nekih medija* (Mesić: »progone me crveni i crni«). Nije nebitno da su Mesiću hitno u pomoć priskočili brojni nezavisni mediji: *Feral* je između *dva zla*, to jest Budiše i Mesića, eksplicitno odabrao *manje zlo* tj. Mesića. Bančeve kolumne, uvodnici Heni Erceg, intervju s Vladom Gotovcem strateški plasiran dva dana prije zadnjeg glasačkog kruga (pri čemu Gotovac sada već tragikomično šišti od mržnje prema Budiši), pa tekstovi koji sugeriraju da je *možda čak i* HSLS provaljivao u stanove stožernih ljudi Mesića ili faksirao podatke tajnih službi — sve je to tzv. medijska retorika u korist *jednoga* od kandidata: Stjepana Mesića. Na stojedinici smo također iz dana u dan svjedočili sustavnom parodiranju Budišina »dosadnog« jezika i stila. *Nacionalov* kolumnist Srećko Jurdana iznervirao se zbog Tomčevih (pa onda posredno i Budišinih) primitivnih ucjena domaće javnosti; *Globus* objavljuje intervju s Ivanom Jakovčićem iz IDS-a, koji pak tvrdi da će Istriani glasati za Mesića jer ih Budiša »previše podsjeća na Tuđmana«. Svega dva državna, čitateljski niskonakladna te politički deplasirana medija favorizirala su Budišu: *Vjesnik* i *Slobodna Dalmacija*. Možemo, dakle, argumentirano dokazati da su (i po brojnosti i po relevantnosti) domaći mediji većinom lobirali za Mesića. Napominjem da je čak i u *Zarezu* tijekom kampanje objavljen agitatorski tekst Dejana Kršića koji izravno poziva na glasovanje za Mesića, dok sličnih apela za Budišu nije bilo. Šnajderovu *probudiševsku* kolumnu u *Novom listu* pratila je *promesićevska* kolumna Jelene Lovrić, tako da je *Novi list* možda pokazao najveću distancu prema *obojici* kandidata. Posvemašnju medijsku neprofesionalnost HRT-ova informativnog programa odbijam svrstati pod rubriku »novinarstvo«.

Balkanski mentalitet nikako ne može prihvatiti da je kutura važnija i od politike niti da je politička kultura stvar poželjno civiliziranog društva

Tko se boji predsjednika još?

U zadnjem tjednu predsjednička se kampanja toliko »umorila« da je osjetno gubila iz vida i *konkretne programe* i bilo kakve *argumente* kandidata, sve više nalikujući na društvenu igru kako Mesićevu prevrtljivost te politički oportunizam prikazati kao »dobrotu i toleranciju« (koje same po sebi vode k *praznom mjestu trona* te ukidanju značaja predsjedničke figure), potom i kako dokazati Budišinu nedefiniranu, ali svugdje indirektno *naslućivanu* »zločestoću«. Budiša je čitan kao »sam svoj spomenik« jer se usudio spominjati prošlost jakog studentskog lidera iz 1971. godine — dakle jedino mjesto u novijoj hrvatskoj povijesti kada je javnost demonstracijama nešto i postigla protiv monopola vlasti, izuzmemo li demonstracije za Radio 101. No u međuvremenu je postalo »nepristojno spominjati« odveć buntovnu 1971. godinu. K tome Budišina dosljednost ili trideset godina *liberalne politike* (programatski otvorene pregovorima s ljevicom i desnicom) pretvorilo se u Budišin »fanatizam«. Još je Ciceron za primjer alegorije naveo govor koji ironično prenaglašava prošlosni integritet svojega klijenta: alegorija, naime, vrlo lako može postati oruđe najsurovijeg cinizma, što je pak demonstrirao Vlado Gotovac, na OTV-u govoreći o Budišinu *grču dostojanstva i ozbiljnosti* te podrazumijevajući kako je u nas vjerojatno poželjno tek sprdati se s vlastitom političkom ulogom. Budišina izjava da je spreman dati život za ideale također je protumačena kao manjak Budišine pameti: em' smo svi oportunisti, zar ne?! Ili, da citiram srpski »realizam« *Riblje čorbe*: »za ideale ginu budale«. Dodajmo: isti *band* za Miloševića doista nastavlja svirati bez ikakvog problema političke odgovornosti. Osim *osporenih* podmetanja oko financiranja obaju predsjedničkih stožera plus *nedokazanih* insinuacija o fabriciranju progona Mesića izravno iz stožera HSLS-a, takozvanim narodom cirkulirala su i razna totalno nadrealna objašnjenja, objašnjenja u domeni primitivnog šovinizma i/ili mitologije, od kojih (kao dno) izdvajam: »nije slučajno što je Mesić po horoskopu jarac, a Budiša je lav: lav je *po definiciji* častohlepniji«. No pasti se uvijek može još malo niže: prodavačica u dućanu »objasnila« mi je da Budiša *šepa* i samim je time sigurno »gorak čovjek, što nije dobro za predsjednika« (što bi tek rekla na Roosevelta). Bilo je i novinara koji su se osobno uvrijedili jer je Budiša kao kvalifikacije za predsjednika spominjao »obrazovanost«, kao i vlastiti znanstveni rad. Pa neće valjda neki tamo *sladunjavi* intelektualac, pismen i načitan, voditi državu analfabetnih kriminalaca?! Ponovno bez argumenata, takozvanim elipsama objašnjenja i ironijama, Budišu u finalu kampanje ne dezavuira »narod«, nego intelektualci poput njega — sjetimo se samo Gotovčeve izjave na OTV-u: *Da je baš toliko savršen, Budišu bi sigurno zadržali na nebu*. Egzemplarno nesavršenog Mesića pritom nitko nije ni pokušao izmjeriti metrima zapadnoeuropskih demokracija: pao bi već na elementarnom testu nepoznavanja stranih jezika.

Ljubaff s narodom

Balkanski mentalitet nikako ne može prihvatiti da je kultura *važnija* i od politike niti da je politička kultura stvar poželjno civiliziranog društva. Budiša je pak na stvorenu antiintelektualnu klimu (za SAD ništa manje karakterističnu nego za Hrvatsku) reagirao nizom *marketinških* gafova: prihvatio je, pa i njegovao, javnu predodžbu o sebi kao »ozbiljnom«, katkad i ozbiljno uvrijeđenom političaru. Još gore: Mesićeve je glasače nazvao »neozbiljnima«. Na birače je Budiša općenito gledao pomalo s visoka; kao da smo *krivi* jer nismo *odmah* ili jer nismo *još uvijek* prepoznali njegove zasluge. Na kraju nas je i *kaznio*: odustajanjem od budućih predsjedničkih nominacija. Tu defetističku, pa i nestrpljivu *nijansu* Budišina osobnog osjećaja neprihvaćenosti znatno siroviji i po mnogim javnim istupima neuglađeniji Mesić debelo je iskoristio, ne dopuštajući da glasači ni na trenutak zaborave Budišinu izjavu o »neozbiljnosti prvog kruga« — ponavljao ju je i ponavljao i ponavljao. Sve s ljubazno demagoškim smiješkom. Dakle Mesić je *zasluženo* pobijedio: vrijednosti njegovih naglih zaokreta oportunizma, blistavih parabola i populističke reklame pobijedile su vrijednosti sustavnog, kompromisnog te uglavnom antitotalitarističkog političkog rada Dražena Budiše. Ne mislim da je to destimulativno: od Mesića se može naučiti da je najveća ljudska vrlina sadržana u umijeću osoviti se na noge i nakon poraza. Budiša je pak odličan heroj, ali ne i čovjek koji zna *gubiti*, pa paradoksalno ne uspijeva ni dobivati. Ljudima je, čini se, u ovom trenutku trebao predsjednik koji sve dopušta i prašta; nikako ne sustav od desetak fiksnih i posve opravdanih Budišinih zapovijedi o radnoj etici. Stoga ćemo racionalne elaboracije i »dosadnu pragmatiku« demokratskih protokola *valjda* dobivati iz parlamenta, a ne od instance neobveznog predsjednika. Za utjehu alegoristima: cirkus Mesićeve ere obećava brojne doista zabavne točke najrazličitijih gafova, ali možda nije loše da s tragičnih državnika prijeđemo na državnike kao građu komediografa; na *Falstaffa u Mrduši Donjoj*. Jedino je šteta što bih se ja radije bavila Brešanovim kazalištem u *kazalištu*, a ne na političkoj sceni. Z

Predsjednička se kampanja toliko »umorila« da je osjetno gubila iz vida i *konkretne programe* i bilo kakve *argumente* kandidata

Pogled unatrag

Crvena krpa

Mesićev trijumf bit će potpun ako se predsjednik održi iznad razine i krpe kojom se maše te bika koji juriša i publike koja sve to bezosjećajno motri

Ahmed Salihbegović

Bili su prošli *Bljesci* i *Oluje*, došao mir i zagrebačka kriza. Još je svemoćni HDZ eksperimentirao s ukidanjem i vraćanjem razdvojenosti i sjedinjenosti županije zagrebačke i grada Zagreba, e kako bi anulirao prednost oporbe, ali je pogrešan račun doveo do trijumfa oporbe. Ako je izgubiti druge velike i važne gradove bilo mučno i teško, dovesti u pitanje vladavinu Zagrebom bilo je vrhovništvu posve neprihvatljivo iz načelnih, emotivnih i konkretnih financijsko-nadzornih motiva. Jedan po jedan odbijani su Dražen Budiša i njegova tri bliska suradnika (koji će mu vjerni ostati i u skorim potresima unutar njihove stranke, koje će izazvati očijukanje njihove Dorice i njenih *kumpanjuna* s prijestolničkim HDZ-om). Jozi Radošu nije pomoglo podrijetlo iz Tomislavgrada, a Ivi Škrabalu i Goranu Graniću ni to što im braća bjehu ugledni diplomati HDZ-ove vlasti. Ni Budiši nije pomogla uloga iz '71. ni pojava njegova imena (bez da je o tome pitan) na jednom od prvih papira inicijatora HDZ-a (oboje je samo uvećalo nalagodu čelnika domovine).

Prezir spram izravnih i bučnih

Neke u zagrebačkoj alternativi zabavljala su objašnjenja o »nedopuštanju oporbene situacije u glavnom gradu svih Hrvata«, drugi su željeli prkositi aroganciji, a treće je sretnim činio sklad širokog spektra stranaka (»udružuju se od krajnje ljevice do krajnje desnice, samo da bi doveli u ugrozu temelje hrvatske slobode«). I sve tri skupine su predlagale da se ne gube živci, ne pruža povoda za pretjeranu izbezumljenost vlasti, ali niti ne popušta bahatosti s vrha.

Prijedlog je dakle bio predlagati nove gradonačelnike, sve dok se ne isuši tinta na peru kojim se potpisuju odbijenice. A onda se rečenicom »Ne možemo ipak mahati predsjedniku crvenim krpama poput Mesića ili Parage« javio predsjednik Gradske skupštine: tada još ne *stališolog Canjuga koji-je-domovinu-branio-od-Malog-Ivice*, nego ugledni *staloženik* Tomac.

Da je takvu rečenicu izrekao cezarist Zlatko, moglo bi se to shvatiti njegovim »uranjanjem u duh znanosti«, ali kako to shvatiti iz mirnih usta profešura i dotura Zdravka?

Crvena krpa pojam je s koride, vruće i katkad krvave Španjolske, juga preintenzivnog za mirnog posavca à la Tomac.

Ali, što je u ljudskoj psihi da našu retoriku zapliće u ono što nas uzrujava i plaši (kao kada je bivši predsjednik po povratku s kemoterapije u SAD-u govorio o »zloćudnoj izraslini na tijelu Hrvatske«, na što je Jergović uzvratio talmudskim bon-tonom po kome se uže ne spominje u kući samoubojice)? Krpom se crvenom pred bikom maše, pa je možda to imalo veze s horoskopskim znakom Franje Tuđmana?

Ne, bit će ipak da se time izricao prezir prema onima čiji se postoci mjere jednom, a ne dvjema znamenkama, pogled s visoka na sve koji ne znaju lagano i mirno plesti svoje mreže, nego su izravni i bučni pa vlast optužuju za korupciju i ini kriminal. Kada bi se to moglo reći uglađenijim novogovorom ili jednostavno čekati da stvari sazriju, dotle se glasači sami okreću onome tko je dotad pokazao *najstameniju* postojanost.

Laži i istine, argumenti i klevete

Prisjećanjem toga poluzaboravljenog detalja postaje jasnije uzrujavanje istog toga Tomca prema mogućnosti da nekakva crvena krpa Mesić nadvisi njegova favorita, s kojim je fino dogovorena razdioba posttuđmanovskog pladnja.

Tomčev zaziv realne demokracije i jedinstva vlasti po zvuku je podsjetio na realni socijalizam, a po sadržaju na demokratski centralizam, pa nije neobično što je u žaru kampanje i Mesić na tren postao *ad hominem* grub, spominjući Blaževićeve komitete i traženje crvene niti dok su i on i Budiša gledali u rešetke.

Mesić se potvrdio kao svojevrsna crvena krpa time što su i u ovim izborima toliki s raznih strana jurišali na njega lažima i istinama, argumentima i uvredama, prozivkama i klevetama, a to se društvo po raznolikosti moglo mjeriti samo s onima koji su se sami predstavili Stipinim sljedbenicima — i dobro je što se u Novinarskom domu u slavljeničkoj noći mjesta našlo i za jednog Stjepana Spaića, ali ne bi bilo dobro da i takav na bilo koji način određuje daljnju državnu politiku. Većina ostalih po svemu što se o njima zna, prihvatljivi su od stranački bliskih Vesne Pusić, Srećka Bijelića ili Savke Dabčević pa do naizgled dalekog Ante Prkačina. I sam Prkačin priznao je da Mesićev istup u noći nakon prvog kruga nije bio posve *politically correct*, te je vjerojatna posljedica umora i osobne povrijeđenosti, ali su neki drugi taj isti nastup začinili neistinom da je tada vodeći Stipe »prijetio svima koji su se usudili kritizirati ga«.

Istina je pak da je Mesić bio bez uobičajenog osmijeha (ali kako to smeta onima koji su ga prozvali nasmiješenim Tuđmanom?), da je tadašnjeg v. d. predsjednika pozvao da djeluje sukladno ovlastima prema generalu koji je implicirao puč (Mesić ima iskustva s onim što se zbilo kada neki drugi generali nisu priznavali njegovu vlast, nego Voždovu). Za novinare je rekao da ih ne želi komentirati, a na redakcijama i čitateljima je da odluče tko je glavni urednik, a tko *Spitzlauf* (snimljeno, provjerljivo).

Druga krivotvorina protiv Mesića i mesićevaca čula se zadnje večeri kampanje, kada je gledateljica OTV-a odmjereni nastup Vlade Gotovca prethodne večeri nazvala govorom mržnje, a Budiša se složio iskazujući žal što je čelnik druge liberalne stranke ružno govorio o njemu (za Budišu može biti isprika što sam nije gledao tu emisiju, nego su mu je prepričali drugi). Budiša je svojedobno upozorio na strah koji se širi Hrvatskom, Gotovac u nastupnoj poruci pozvao »Ne bojte se Hrvati!«, a napuštanje močvare otežavaju oni Mesićevi neprijatelji koji su njegov izbor neurotizirali.

Ne treba izbrisati osmijeh

Budiša je priznao da voli pobjeđivati, što znači da ne voli gubiti, ali je kao i Račan, ili dame Adlešić i Antunović, imao više kulture poraza (Letičin naziv) od nekih u svom stožeru, od Tomca preko Škrabala do gospođe Nikolić. Toliko štetnu priču o neozbiljnosti Mesićevih birača Radoš varira još gorom o kaosu izbornog tijela.

Mesić ipak treba održati ono što je i Tomac nevoljko nazvao dostojanstvom u pobjedi i poslušati Sanju Modrić — ne osvrtati se na »manjak dobrodošlice« i »antipatično podozrenje« poraženih, nego »početi vrijedno raditi i suzdržati zajedljive odgovore, prozivanja nesklonih novinara i neodmjerene šale«, što se odnosi i na vic u *Le Mondeu* o Tuđmanu i Miloševiću.

To ne znači da treba izbrisati osmijeh koji nije uvredljiv za one koji prolaze teške dane, kako su neki tvrdili, nego im može pružiti nadu koju im je izbrisala »ozbiljnost« njegova prethodnika. O Škegri i Pašaliću je govorio na način kako u kampanjama biva i što mu se može oprostiti zbog beskrajne arogancije te dvojice i sličnih. Svojedobnu izjavu o opancima, Srbima i Gradišćancima objasnio je tako da ona doista ne zvuči šovinistički. Neka polako sumnjičavima pokaže da nema podozrenja ni prema Hercegovcima i neka se u ime svojih, ali i Budišinih i Granićevih glasača ne da ponižavati, pa dok se Marina Matulović Dropulić i nova državna vlast ne smiluju i nađu mu prostor, neka, kako je najavio, ostane na Pantovčaku, ma koliko mu ti *Dvori* bili nemili.

Ako u svemu tome uspije, bit će utjeha svima koji su radili za dobro ove zemlje, a među kojima je njemački pisac i novinar Hans Peter Rullman, čiju smrt 3. veljače o. g. u Hamburgu može — zbog mogućnosti da se nakon lažnog *dossiera* o Mesićevu udbaštvu progovori o stvarnim suradnicima te službe — s olakšanjem primiti onaj čije izručenje u Haag ometa teška bolest, a možda i jedan zloglasni sudac Ustavnog suda. Z

Daljinski upravljač

Čemu uzbuna — lete ptice

Hrpe udruga proisteklih iz Domovinskog rata do grla su u onome u čemu je i HDZ

Grozdana Cvitan

Što je bio zahtjev vlasti za depolitizacijom vojske? Tko je to trebao biti depolitiziran, a tko nije? Koliko će podobna i nepodobna politizacija još zapovijedati po pravilima vlasti koju su birači tako odlučno smijenili?

U novom sazivu Sabora sjede predstavnici politizirane vojske. Nije nimalo slučajno da jedini poslanici s vojnom odorom stižu iz HDZ-a. Štoviše, bivši ministar i dominstar, k tome još generali, nisu se (htjeli ili mogli) sjetiti kako njihove proklamirane priče o depolitiziranoj vojsci ne poštuju samo oni te da samo oni demonstriraju onu moć koja je sebi dopustila sve što je drugima uzurpirala. Problem nije ni u *htjeti* ni u *moći*, kao u onoj latinskoj *Quod licet Iovi*... koja u slobodnom prijevodu govori da ono što je dopušteno Jovici nije i Ivici.

Tko je Jovica

Istodobno hrpe udruga proisteklih iz Domovinskog rata, čiji su čelnici redom ljudi što su proteklih godina pokušali na ovaj ili onaj način utjecati na izbore, uvlačeći se u Sabor preko HDZ-a ili stvarajući navodno nezavisne liste koje su samo trebale razmrviti glasove birača (u korist vladajuće stranke), odjednom nude Račanu svoje konzultantske usluge glede novog ministra za branitelje. Kao, oni nisu konzultirani u njegovu izboru. A taj koji je izabran usudio se primijetiti da osim stvarnih postoje i profesionalni stradalnici rata, pa bi ga oni malo smjenjivali. A što su za tog istog čovjeka, branitelja, stradalnika, stanovnika prognaničkog dijela *Internationala*, čija kuća u Vukovaru nije popravljena, napravili prošle godine kad je s grupom HDZ-u nepodobnih novinara dobio otkaz na Hrvatskom radiju Vukovar? Kako danas vlasnicima respektabilnih stanova, voznih parkova, ogromnih primanja i privilegija izgleda čovjek koji ne samo da sve to nema, nego se k tome bavio znanošću? Onima koji su ga napali Ivica Pančić djeluje kao smiješan tip, i to od one vrste s kojom nisu očekivali susret u već napamet naučenoj igri s vlašću. U želji da priopće Račanu kako bi ministar trebao izgledati, što bi trebao misliti i što raditi, jedino im je nedostajala uvjerljivost glasačkog tijela koju su proteklih godina žestoko koristili i devalvirali.

Milijuni kuna što ih je dosadašnja Vlada preko Ministarstva za branitelje izdvajala za razne udruge proistekle iz Domovinskog rata podrazumijevaju se, čini se, sami po sebi. Kao i situacija u kojoj svatko tko to odluči može imati svoju udrugu za neku od kategorija stradalnika. Tako se moglo čuti da Koordinacija šesnaest udruga proisteklih iz istog rata ima primjedbe na izbor i prve ministarske riječi Ivice Pančića. Kojih je to šesnaest vrsta stradanja koje oni predstavljaju, nitko se ne bi trebao pitati. Kao ni to da tog dragovoljca Domovinskog rata prozivaju neki koji baš *Tiska* nadalje koje javnosti nikad nisu razjašnjene, o sudskim procesima na kojima se utjeruje pravda oko privilegija branitelja koji su postali izvor kriminalnih sukoba, o onom čudnom pohodu invalida na Markov trg prije nekoliko godina koji je javno završio dogovorom s tadašnjim ministrom Šuškom po onoj *tresla se brda*... (kako je riješeno tajno moglo se možda kasnije naslutiti iz snimki načinjenih u predvorju automobilske kuće *Zubak*), o poznatim i uvriježenim članovima koji su izišli iz udruga jer su one napustile razloge zbog kojih su nastale...

Najzanimljivija je činjenica kako oni koji misle da imaju moralno pravo postavljati pitanja ni ne pokušavaju razmisliti imaju li zadaću pomoći novom ministru i po mogućnosti mu olakšati borbu koju je najavio. I za razliku od udruga koje se distanciraju od napada na Ivicu Pančića i njegovu želju za bilo kakvim zavođenjem reda, priliku za glasnost imaju oni koji su prošlih godina sudjelovali i u namjernim falsifikatima kad se htjelo devalvirati one koji su smetali HDZ-u. Još se nitko od »gnjevnih« nije ispričao, primjerice, Pavlu Kaliniću za slučaj kad su na zadnjim izborima za Gradsku skupštinu dan prije izborne šutnje preko HINE emitirali vijest da je lažni invalid. Spominjem Kalinića namjerno — jer što bi bilo da je on prihvatio ponuđeno Ministarstvo i umjesto Ivice Pančića rekao puno drastičnije ono što misli o onima koji su ga se ne tako davno po instrukcijama bivše vlasti odricali?!

Zlatno tele — rogovi i kopita

Javnost prepoznaje značenja grupa za pritisak. One uvijek imaju ulogu, samo im je prilagodljivost loša. Jednom devalvirana moralna vrijednost u ime milijuna kuna, što su ih udruge prošlih godina trošile, mogle bi postati predmet revizija. Nema samo profesionalnih stradalnika, nego postoje i profesionalni funkcionari stradalništva. Oni bi u toj reviziji prvi bili prozvani. Ili ne bi, ali bi njihova primanja postala javnosti poznata. I zgranutost je nešto kad je sve drugo potrošeno.

A ono pitanje o depolitizaciji vojske s početka teksta nije slučajno upalo kao *Pilat u Vjerovanje*. Jer je Ivica Pančić govorio puno o tome kako mnogi djelatnici njegova Ministarstva zarađuju dodatno vodeći se zaposlenicima dvaju ministarstava. Protiv toga nitko nije digao glas. Nitko nije rekao ministru da energičnije raščisti Ministarstvo, da se riješi onih uposlenika (pa i na mjestima raznih načelnika) za koje javnost iz njihovih brojnih nastupa po potrebi trenutka i nalogodavca nije shvatila jesu li u ratu bili desetak dana ili koji dan više, i u kojoj im se to logistici taj značajan kratki rat dogodio; da se dozna iz kojih izvora su financirani promidžbeni materijali nekih osoba na nekim prošlim izborima; da je važno znati tko su oko 230 uposlenika Ministarstva koji niti žive u Hrvatskoj niti se zna kako su plaćeni; da je važno da otkaze dobiju oni koji niti što rade, niti su obrazovani za mjesta koja popunjavaju; da je konačno važno urediti statistiku po onomu što nam se dogodilo umjesto po onomu što je o događenom netko želio falsificirati; i, napokon, da ministar nije bio dovoljno odlučan u izjavama kad je govorio o stanju u Ministarstvu i njegovu osposobljavanju za rad. Z

tema

Ženski studiji

Nemoralni anđeo u kući

Kako se oglasiti: da li glasno, vrištećom kolektivnom retorikom tako da se nasilno zauzme prostor javnosti, da li novim tipom znanstvenog diskursa ili upornim civilnim angažmanom?

Maja Uzelac

Spadate li u bezglasne žene? Ili u žene koje uče slušajući druge? Imate li povremeno ili stalno osjećaj mutavosti? Ili imate osjećaj da ste zadobile svoj glas? Kako vidite sebe? Vidite li se drukčijom od slike koju o vama imaju vaši roditelji, prijateljice, muž ili djeca? Kako napredujete u spoznaji o sebi? Tko ili što vas ohrabruje da iskoračite iz zadane uloge, da osvijestite svoje potrebe, sposobnosti i ograničenja? Postoji li negdje neki sigurni socijalni prostor za vaš razvoj? Što je za vas istina, znanje i vrijednost? Kakvo je vaše specifično socijalno iskustvo kao žene? Doživljavate li svoju različitost kroz kategorije supremacije — subordinacije, inferiornosti — superiornosti, zavisnosti ili autonomije, diskriminacije ili privilegiranja u različitim vrstama odnosa, od individualnih, intimnih do ekonomskih i političkih? I što izabirete: šutnju ili glas?

To su pitanja što postavljam polaznicama *Centra za ženske studije* u Zagrebu koje su same izabrale slušati temu *Ženski identitet*, kao i još neke druge teme o kojima nema riječi u formalnom sustavu obrazovanja, a nerijetko ni u literaturi koja do nas dopire. No krivo bi bilo reći slušati, jer kroz tih osam blok-sati koliko kolegij traje ovdje se podjednako i govori i sluša. Žene različitih profesija i dobi, ponajviše studentice društvenih i humanističkih znanosti, pokušavaju razviti svoj glas. Čemu vježbanje ženskog glasa? I što znači *glas*?

Govorenje i slušanje

Većina ispitanica u empirijskim istraživanjima razvojne psihologije pri spomenu »glasa« govori upravo o svome intelektualnom i moralnom razvoju. Zanimljivo je spomenuti da je u tradiciji zapadne kulture za tako nešto korištena posve drukčija metafora, ne auditivna, nego vizualna (*prosvjetljenje*, znanje kao *gledanje*, istina kao *svjetlost*). Metafora *glasa* pretpostavlja govorenje i slušanje. Artikulacija koja pada u prazan prostor i ostaje bez odjeka (bez slušatelja/slušateljice) nije artikulacija. Govorenje i slušanje sugerira interakciju, dijalog. Motrenje, gledanje, kontemplacija jesu — naprotiv — djelatnosti osamljenog subjekta. Većina žena koristi, dakle, tu metaforu da bi opisala različite aspekte svog iskustva i razvoja. Tako glas znači ne samo osobni *stav*, stajalište, mišljenje — već i: *osvijestiti sebe, svoj položaj; razviti svoje kriterije za prosudbu i djelovanje; oglasiti se tako razvijenim svojim mišljenjem*, što se ujedno razumijeva kao *imati svoj identitet, sebstvo*.

Judy Chicago i Faith Wilding, Igra kurca i pičke, 1970.

Pogledamo li što žene rade tijekom svog života, vidimo da se veći dio toga rada može nazvati »aktivnim sudjelovanjem u razvitku drugih«. To se sudjelovanje zbiva u stalnoj dnevnoj interakciji u kojoj žene — koristeći svoje intelektualne i emocionalne sposobnosti da osnaže druge, da podrže i razviju snagu, sposobnosti, potencijale, vještine i znanja druge osobe (djece i odraslih) — rade na psihološkim resursima čovječanstva. Brinući za potrebe drugih one »čine dobro«, ali se pritom osjećaju loše. Jer ta se aktivnost — stručnom terminologijom imenovana kao »skrb«, »njega«, »othranjivanje«, »majčinstvo« i slično — ni u teoriji ni u svakidašnjici uopće ne smatra aktivnošću, nego jednim oblikom »pasivnosti«. Premda nitko nije odrastao bez te vrste interakcija, one su slabo istražene i bez odjeka u psihologiji razvoja ili teorijama moralnog razvoja ličnosti. Psihologija razvoja opisujući djetetov odnos s majkom (ili ocem) uglavnom rabi pojmove kao što su »ovisnost«, »separacija«, »autonomija«, »zrelost« i sl. Kriteriji zrelosti ne uključuju međutim sposobnost sudjelovanja u interakcijama koje osnažuju druge i simultano — sebe. »Zrela, neovisna osoba« više je definirana jakom unutarnjom psihičkom strukturom. Dakle, premda se sav razvoj zbiva unutar odnosa i uzajamne povezanosti osoba, teorije razvoja počivaju na pojmu razvoja kao separacije. Očigledno je — kaže Virginia Woolf — da se sustav vrijednosti koji imaju žene vrlo često razlikuje od sustava vrijednosti koji je izgradio muški rod. I te su vrijednosti prevagnule, što ima za posljedicu da se žene pitaju jesu li njihovi osjećaji »normalni« i da svoje sudove podešavaju prema mišljenjima drugih, prema izvanjskome autoritetu.

Ženske se vrijednosti okupljaju oko pojmova odnosa i povezanosti, a muške oko pojmova separacije i autonomije. Žene su kondicionirane — kako pokazuju povijesti slučajeva — da čak i one koje su uspjele u poslovnom, umjetničkom ili javnom životu imaju potrebu za prijateljskom vezom, za konkretnom drugom osobom.

Ovisnost žena o drugima

Što je onda sa ženama koje su ovisne o drugome tako da niti nemaju vlastitog identiteta, potpuno bez svijesti o vlastitim sposobnostima i vrijednosti (premda u konkretnoj situaciji upravo one uzdržavaju i svojom brigom održavaju na životu cijelu obitelj)? Što je sa tim ženama koje su bezglasne, koje ne mogu, ne znaju ili ne žele osvijestiti svoje potrebe i svoj položaj, niti artikulirati svoja iskustva i spoznaje? To je, naime, većina žena. One nisu odustale od sebe jer nisu niti svjesne svojih potreba niti prava da nešto za sebe žele. Velika većina žena kondicionirana je odnosima brige i skrbi za druge. Njih nitko ne ohrabruje da se razviju što više mogu i da iskušaju izazov, boli, tjeskobu i užitak koji taj proces sadrži. Umjesto toga one su stalno poticane da formiraju i zadrže odnos prema jednoj osobi. U stvari, žene su natjerane da misle — ukoliko se odvaže na mentalnu i emocionalnu borbu za samorazvoj — kako će ishod biti strašan: neće imati mogućnosti za bliske odnose, bit će odbačene, izolirane, izopćene, proklete... Da bi izbjegle takav usud, žene su prisiljene na dvije stvari: prvo, one se automatski okreću od istraživanja i izražavanja svojih potreba (što može prouzročiti odbacivanje, izolaciju ili ozbiljni sukob ne samo s muškarcima, nego sa svim našim institucijama kako sad funkcioniraju), i drugo, one su prisiljene »transformirati« svoje potrebe. To znači da ne uspijevaju vidjeti i prepoznati svoje potrebe kao takve. Svoje potrebe vide kao identične potrebama drugih, uglavnom muškaraca i djece (vrlo rijetko žena). Ukoliko uspiju ispuniti potrebe drugih, vjeruju da će se osjećati zadovoljno i ispunjeno. Žene koje to mogu i koje su to interiorizirale, zadovoljne su neko vrijeme. Jedno vrijeme im se čini da im je život ispunjen, da su se uspjele izboriti za svog muža, za svoju djecu i za najbližu okolinu (roditelje, prijatelje). One su ispunile uvriježenu sliku o ženi. No kada djeca odu i žena završava svoju biološku funkciju, odjednom otkriva: što sam ja to zapravo jednom davno htjela, što bih voljela raditi?

Ima slučajeva da takve žene ipak progovaraju — ali samo u iznimno teškim situacijama i kad su sigurne u povjerljivost razgovora u kojem se obrće struktura autoriteta (tako da je osoba s kojom razgovaraju tu zato da nešto od *njih* nauči). Tada mnoge žene zapravo znaju što hoće i što misle da bi bilo najbolje poduzeti u teškoj i za njih osjetljivoj situaciji. U »normalnim« situacijama šute, jer misle da će ih drugi prezreti ili povrijediti, da će govor dovesti do još veće konfuzije, da je bolje biti bez sebstva i bez svog glasa radi »mira u kući«. No otkrivajući postupno i iskustveno posljedice toga da u vezi ne govore, žene su, osvještavajući probleme koje prouzrokuje ponašanje bez jastva, same tu vrstu morala »anđela u kući« proglasile nemoralnošću. Žena koja djeluje i govori samo u ime drugih, a u vezi šuti i kao da je bez sebstva — nemoralna je. Njeno odustajanje od glasa znači odustajanje od odnosa i odgovornosti.

Odustajanje od glasa znači odustajanje od odnosa i odgovornosti

Glas i izbor

Žene koje izaberu govor počinju postavljati pitanje u kakvome su odnosu prema onome što su rekle i što nisu rekle, gdje su u odnosu prema sebi. One osjećaju da je opasno reći ili čak znati ono što su htjele ili mislile, da to druge zbunjuje i iznenađuje te za njih predstavlja opasnost da budu napuštene ili odbačene. Ali one izabiru rizik i odlučuju govoriti. Jer odnos zahtijeva povezanost. To pak ne ovisi samo o sposobnosti empatije ili moći slušanja drugih i učenja njihova govora, odnosno preuzimanja njihova stajališta, nego također i o posjedovanju *svoga glasa i svog govora*.

Valja upozoriti na još jednu podudarnost i vezu između *glasa* i *izbora* (*voice — choice*). Kada žene odustaju od svog glasa, odustaju od odnosa i od svega što je u vezi s odlučivanjem, izborom. A odlučivanje i izbor znače prije svega mogućnost i moć upravljanja vlastitom sudbinom.

Počela sam, dakle, slušati glasove žena i vježbanje ženskoga glasa kada je počeo s radom Centar za ženske studije u Zagrebu, nevladina i neprofitna organizacija, osnovana u jeku tranzicijskog ratno-poratnog vremena u Hrvatskoj 1995. godine. Nekoliko je žena različitih profesija odlučilo preuzeti inicijativu i tiho počelo raditi s drugim ženama na način i s temama koje nisu bile uobičajene u formalnom sustavu obrazovanja. Nije bila samo riječ o novini metoda rada, problema i ishodišta, privlačnosti vizije i angažmana, nego prije svega o *pomicanju paradigme* i cijelog jednog mentalnog i ideološkog krajolika u kojem sam (smo) odrasla. To se sve poklopilo s trenutkom u kojem sam se sama nekoliko godina ranije okrenula problemima međuljudskih odnosa, pitanjima nasilja i moći, a praktički se jasno odlučila i uključila u civilne inicijative — mirovni i ženski pokret u Hrvatskoj. To što sam se osobno uključila u proces promjene i iskustveno mogla vidjeti ključnu ulogu ženskih glasova u transformacijskim procesima i inicijativama, dalo mi je i ideju da započnem sustavnije raditi na ženskome identitetu. Nezadovoljna svojim akademskim obrazovanjem, odnosno samim temeljima znanja kakvo dobivamo u kanonu znanstvenih disciplina zapadne kulture, htjela sam iskušati drugačiji put do znanja, preispitujući istovremeno u participativnom obliku rada i kroz interakciju s drugim ženama i sam pojam znanja — kako ga shvaćaju žene koje smo zvali »studenticama«. Slušajući polaznice kako pokušavaju reći nešto o sebi, obitelji i obiteljskoj povijesti, o tome kako sebe percipiraju, kako se imaginiraju, kako planiraju i donose odluke, kako rješavaju konflikte, kakva su im iskustva o samorazvoju, što je za njih znanje — čula sam nešto iznenađujuće novo, drugačije motrište, upravo *ženski glas*.

Kandidati pojma nemaju

Kako nam je upoznavanje s metodom usmene povijesti (*oral history*) bio zadatak koji smo učili na konkretnom primjeru pričajući svoje osobne povijesti, to je ujedno bilo vježbanje ženskoga glasa, artikulacije onog iskustva koje je izostavljeno iz ljudskog iskustva. Intervjuirajući jedna drugu ili sebe same o vlastitu razvoju, utjecajima — posebno o obitelji i školi, svojim spoznajama, pomacima i iskoracima, moralnim dilemama — polaznice su čule kako druge žene sagledavaju zbilju i izvode zaključke o sebi i svijetu, što misle da je potaklo, a što zaustavilo ženski razvitak i kako su se pojedine žene izborile za svoj glas. Danas je za mene ključno pitanje kako se oglasiti: da li glasno, vrištećeom kolektivnom retorikom tako da se nasilno zauzme prostor javnosti, da li novim tipom znanstvenog diskursa ili upornim civilnim angažmanom?

Moje najveće iznenađenje uz petogodišnjicu *Centra za ženske studije* bio je glas koji je Centar dobio u *Zarezu* (i to u intervjuima s predsjedničkim kandidatima). Nataša Govedić postavila je, naime, obojici kandidata pitanje (u dvije varijante): Kako ocjenjujete, s jedne strane, ulogu Ženskih studija i Mirovnih studija, nastalih kao opreke nacionalno netolerantnom, konzervativnom i patrijarhalnom sustavu klasičnog sveučilišta...? Odnosno: Možete li komentirati opoziciju monopolu hrvatskog sveučilišta koja je nastala kroz osnivanje Mirovnih i Ženskih studija s jedne strane, naspram vrlo militantnih i prodržavnih Hrvatskih studija s druge? Vjerujem da ste odgovore predsjedničkih kandidata pročitali i da ste ih već zaboravili. Z

tema

Anonimni pozivi i blindirani automobili

Uz neprestanu kampanju protiv stranaca, Haider je od 1995. godine programski nasrnuo i na umjetnike

Mirko Petrić

Robert Fleck jedan je od najpoznatijih europskih kuratora mlađe srednje generacije, priređivač izložbe *100 godina Secesije* iz 1998. godine, jedan od tri kuratora posljednje *Manifeste*, selektor sekcije mlade umjetnosti na ovogodišnjem torinskom BIG-u i designirani izbornik sljedećeg istambulskog bijenala. U protekle je dvije godine jedan od voditelja poslijediplomskog studija suvremene umjetničke prakse na Ecole regionale des beaux artes u Nantesu, a nedavno je postao i direktor te ustanove. Čim je postalo jasno da će Slobodarska stranka Jörga Haidera dobiti mandat za ulazak u Austrijsku vladu, Fleck je na adrese mnoštva ljudi s kojima surađuje poslao poziv na prestanak izlagačke djelatnosti u Austriji i suradnje s austrijskim kulturnim ustanovama.

Na *mailing listi* mreže *Syndicate*, čija je arhiva smještena u nizozemskoj udruzi za promicanje medijske kulture *V2* (http://www.v2.nl/syndicate), u sljedećih se nekoliko dana razvila živa rasprava o Fleckovu pozivu, koja je pretplaćene na listu obogatila spoznajama o različitim implikacijama eventualnog umjetničkog i intelektualnog bojkota Austrije. Uz integralni tekst Fleckova pisma, *Zarez* donosi pregled izvadaka iz diskusije što se razvila na *Syndicateu*. Valja napomenuti da je riječ o dijelovima pojedinih priloga, odabranim tako da što neposrednije prikažu pozicije zauzete u raspravi. Tekst priloga prije objavljivanja poslan je na odobrenje sudionicima, a za detalje zainteresirani mogu integralne tekstove potražiti u elektronskoj arhivi *Syndicatea*, na gore navedenoj Web-adresi.

Pozivi na linč umjetnika

Valja objasniti i zašto se rasprava usredotočila na pitanje umjetničkog bojkota. *Mailing lista Syndicatea*, usprkos tome što na njoj najviše sudjeluju osobe s medijske kulturne i umjetničke scene, otvorena je raspravama o svim kulturnim i političkim događajima. No, u raspravi o mogućim reakcijama na sadašnje stanje u Austriji, umjetnost igra važnu ulogu već i stoga što je sama po sebi dio događaja o kojem se raspravlja. Nije riječ samo o tome da u njemačkom govornom prostoru umjetnici i danas najčešće čine ono što se u drugim tradicijama (osobito francuskoj) očekuje od intelektualaca: zauzimanje aktivnog političkog stava i artikuliran otpor svakom pokušaju ugrožavanja prava individue. Najpoznatiji suvremeni austrijski umjetnici i umjetnice već su godinama izloženi verbalnom progonu i drugim oblicima teroriziranja bez presedana u nedavnoj povijesti. Fleckovo spominjanje anonimnih telefonskih poziva, prijetnji otmicom djece i vožnja Bečom samo u automobilima s dobro zatvorenim prozorima, nikako ne bi valjalo shvatiti kao metaforično pretjerivanje.

Uz neprestanu kampanju protiv stranaca, Haider je od 1995. godine programatski nasrnuo upravo na umjetnike. U doba kad su u Austriji pisma bombe raznosila prste osobama iz javnog života za koje se iz ekstremno desničarske optike smatralo da se »zauzimaju za prava stranaca«, Haiderova stranka dala je u *jumbo* formatu plakatirati pitanje: »Želite li Elfriede Jelinek, Clausa Peymanna, Ursulu Pasterk i Petera Turrinija ili umjetnost i kulturu?« Plakat je sadržavao samo tekst s uočljivo ispisanim imenima i klasično prikazanu violinu pored riječi *Kunst und Kultur*. U ondašnjim se okolnostima ovakav plakat mogao smatrati gotovo izravnim pozivom na linč, koji se ipak nije dogodio. U skoroj budućnosti, doduše, Claus Peymann otišao je iz Burg Theatera, a Ursula Pasterk prestala biti članicom bečke gradske Vlade zadužene za kulturu. Elfriede Jelinek i Peter Turrini, budući da su književnica i dramatičar u slobodnoj profesiji, nisu se imali odakle povući.

FPÖ guši kritičku umjetnost

Idući slučaj simptomatičan za drugu polovicu devedesetih kampanja je koju je protiv pjesnika H. C. Artmanna i umjetnika kao »socijalnih parazita« poveo Haiderovoj ideologiji blizak tabloid *Kronen Zeitung*. Artmannu je Austrijska vlada svojedobno dodijelila stipendiju za umjetnički rad, na čiji iznos on nije platio porez (takva primanja, naime, ranije nisu bila oporeziva, a o tome da porez treba platiti Artmann nije bio obaviješten). Nekoliko godina kasnije, poreznom revizijom utvrđeno je da Artmann mora platiti porezni zaostatak u iznosu koji bi mu ugrozio egzistenciju. Pisanje *Kronen Zeitunga* u tom je slučaju dodatno zaoštrilo u FPÖ-ovskoj retorici stalno podgrijavani stereotip o umjetnicima kao beskorisnim trošiteljima novca poreznih obveznika.

Nakon što je 1. svibnja 1999. godine prigodom repatrijacije flasterom ugušila afričkog azilanta Marcusa Omofumu, austrijska je policija — uz veliki publicitet u tabloidima — započela akciju potrage za preprodavačima droge, u kojoj je optužila brojne osobe crne boje kože. Nigerijski aktivist, pisac i pjesnik Charles O. u toj je akciji optužen da je *narko-boss*. Tri mjeseca proveo je u pritvoru, a onda je oslobođen zbog nedostatka dokaza. Ovu akciju, naravno, nisu izravno organizirali Haider i njegova stranka, ali je ona posljedica klime koju proizvode, kao uostalom i Omofumino ubojstvo.

Kakvu umjetnost priželjkuje FPÖ i kakvu će strategiju vjerojatno zagovarati u novoj Austrijskoj vladi, najbolje se vidi usporedbom s politikom koju na ovom polju stranka vodi u Koruškoj, gdje ima većinu glasova i gdje je Haider pokrajinski poglavar. Otkad je prije godinu dana preuzeo vlast, Haider — prema izjavama lokalnih umjetnika — pokušava svim silama ugušiti kritičku umjetnost. Znatno je smanjio subvencije umjetnicima, uz tvrdnju da su socijaldemokrati već na početku godine potrošili proračunska sredstva namijenjena kulturi. Njegov savjetnik za kulturu Andreas Moelzer utvrdio je da bi slikari Noetscherova kruga poput Antona Koliga (umro kao posljednji iz kruga 1950) trebali predstavljati suvremenu korušku umjetnost i biti zaštitni znak pokrajine. Za Koligova unuka Corneliusa, prema procjeni kritike jednog od rijetkih doista zanimljivih i konzistentnih koruških umjetnika, FPÖ je izbornoj kampanji 1998. godine utvrdio da je dječji pornograf i »fekalni umjetnik«. Ove je godine nagrada za suvremenu umjetnost mladih u Koruškoj pripala osobi koja izrađuje drvoreze s religijskim temama.

Počelo je počelo

Nakon što je objavljeno da će Haiderova stranka ući u Saveznu vladu, u austrijskoj se kulturnoj javnosti pročulo da spisateljica Elfriede Jelinek namjerava napustiti zemlju. U pismu bečkom dnevniku *Der Standard* kasnije je izjavila da ona to već iz obiteljskih razloga ne bi mogla učiniti, te da je u možda krivo interpretiranoj ili nedovoljno jasnoj izjavi zapravo rekla da joj se u sadašnjoj političkoj situaciji odlazak čini snažnijim političkim signalom od ostanka u zemlji i pretvaranja u opoziciju po profesiji, ponajviše zbog toga što dosadašnje suprotstavljanje intelektualaca ekstremnoj desnici očigledno nije pokazalo nikakvih rezultata.

Nizozemski dizajner Victor Horsting, koji na bečkom Sveučilištu za primijenjenu umjetnost vodi majstorsku klasu u području mode, najavio je otkaz na svoje profesorsko mjesto, jer sa svojom političkom savješću ne bi mogao pomiriti činjenicu da bi postao državni službenik u zemlji u kojoj je u vladi FPÖ. Odlazak je najavio i intendant salzburškog festivala, Belgijanac Gerard Mortier. Elfriede Jelinek objavila je zabranu izvođenja svojih drama u Austriji, a videoumjetnica i performerica Valie Export odbila je primiti državno dotiranu nagradu *Oskar Kokoschka*.

Deklaracija Austrijskog antirasističkog pokreta (izvadak)

»U nepravičnim uvjetima kriminalizacije i nedostatka demokratskih prava [za strance u Austriji] pozdravljamo incijative međunarodne zajednice koje stavljaju pritisak na austrijske predstavnike. Austrija je suočena s drastičnim zaokretom udesno. S desničarsko-konzervativnom Vladom stvari će postati još gore za ljude koje se diskriminira na rasističkoj osnovi, što uključuje i židovsku manjinu, te za ljude koje se diskriminira na temelju njihove seksualne orijentacije, seksualnog identiteta ili fizičke hendikepiranosti.

Već nekoliko godina, Austrija je u Europskoj uniji poznata po pokušajima radikalne promjene dosadašnje politike u smjeru demontiranja Ženevske konvencije i uskraćivanja azila izbjeglicama. Austrija je postala utočište desničarske politike, koja prijeti emancipacijskim pokretima diljem Europe. Stoga je u interesu svih demokratskih sila u Europi pokušati preokrenuti političke tokove u Austriji. Željeli bi potaknuti sve međunarodne korake u ovom smjeru, nadajući se da je barem Europska unija nešto naučila od povijesti, kad to službena Austrija nije.«

Bojkotirajmo ovu zemlju!

Poziv na prestanak izlagačke djelatnosti u Austriji nakon što je Slobodarska stranka Jörga Haidera ušla u Austrijsku vladu

Robert Fleck

Dragi prijatelji i prijateljice,

Kao što vam je poznato, Austrija je danas prvi put od konca Drugog svjetskog rata dobila Saveznu vladu u kojoj su u velikom broju zastupljeni nacisti. Rođen sam u Austriji i ondje sam proveo 24 godine svog života. Studirao sam političku povijest (povijest demokracije) i gotovo dvadeset godina pisao za austrijske novine. Kroz svoju sam obitelj također detaljno iznutra upoznat s događajima u FPÖ — stranci osnovanoj nakon amnestije 1948. godine da bi poslužila kao legalno pokriće za djelatnost nacističkim glavešinama.

Jörg Haider 1986. godine pučem je preuzeo stranku s namjerom ponovne uspostave njezinih korijena i rehabilitacije nacističkog razdoblja u Austriji i, bude li moguće, u Srednjoj Europi. Sadašnja se opasnost proteže daleko izvan Austrije: za kojih pet godina ili, recimo tako, nakon smrti Vaclava Havela, čitava bi Srednja Europa mogla gorjeti isto onako kao što je to danas slučaj s Austrijom. Češka Republika, Rumunjska, Bugarska, itd. spremne su slijediti ovakav politički izbor. Što se tiče Austrije, još od 1983. godine, kad se u mirovinu povukao Bruno Kreisky, prvi Židov na položaju kancelara u Srednjoj Europi od početka povijesti čovječanstva, bio sam uvjeren da će se dogoditi ovakav spektakularan povratak nacista.

U svezi sa suvremenom umjetnošću vidim samo jedan jedini izbor:

I. Nemojte više izlagati u Austriji ili surađivati s Austrijom

U moralnom smislu, bilo kojem umjetniku, galeristu, muzejskom kuratoru ili kolekcionaru sada je postalo apsolutno nemoguće izlagati u Austriji ili surađivati s bilo kojom austrijskom ustanovom. Valja postaviti samo jedno pitanje: biste li izlagali u nacističkoj Njemačkoj? Austrijskim umjetnicima možemo pomoći da prežive jedino potpunim bojkotom lokalnog umjetničkog života. Nova Vlada želi pokazati da je u pogledu osobnih sloboda »sve kao i prije«. Od 1995. godine svi međunarodno poznati austrijski umjetnici pod pritiskom su stranke Jörga Haidera: anonimni telefonski pozivi, nacistički znakovi na automobilima, prijetnje da će im se oteti djeca. U posljednjih pet godina mnogi se međunarodno poznati umjetnici sa svojom obitelji kreću Bečom samo unutar zatvorenih automobila. Koliko je meni poznato, isto čini i veći dio pripadnika židovske zajednice, jer su na ulicama stalno bili izloženi agresiji. Za vrijeme izložbe *100 godina* (1998) na zgradu bečke secesije noću su neprestano crtani nacistički znakovi. Austrijska savezna policija odbila je ovu činjenicu uzeti u razmatranje, govoreći da je to »normalno«.

Godine koje slijede bit će vrlo teške za austrijske umjetnike. Svi su mi posljednjih godina ili mjeseci govorili o tome da žele napustiti zemlju. Čak polovica današnjih studenata bečke Akademije razmišlja o napuštanju zemlje. Piscu, intelektualcu, to je razmjerno lako. Umjetniku je pak vrlo komplicirano promijeniti zemlju. Jedini način da im se pomogne jest bojkotirati tu zemlju. Ako austrijskom stanovništvu pokažete da je nova Vlada izvan zakona, tada će — ali *samo* tada — glasači na sljedećim izborima 2003. godine možda uzeti u obzir da je njihov današnji izbor možda bio loš po njihovu zemlju.

2. Pomozite austrijskim umjetnicima kao pojedincima

Ne može biti nikakvih povlastica prema austrijskim umjetnicima, ali za vas, međunarodne kolege, ovaj bi poziv značio samo da ih s vremena na vrijeme nazovete ili im pošaljete mail, da na neki način brinete o njima, da čujete je li s njima sve u redu i mogu li raditi i izlagati. Svi imate mnogo kontakata s austrijskim umjetnicima. Nastavak kontakta s ljudima izvan zemlje svakome od njih može biti vrlo važan.

Rođen sam u Austriji i na meni je, kao jednom od rijetkih još uvijek međunarodno djelatnih kritičara iz ove zemlje, velika odgovornost. Kad je imenovana nova Vlada, javno sam objavio da prestajem surađivati na velikoj izložbi mlade bečke scene (drugi kuratori: Paolo Herkenhoff, Maaretta Jaukkuri, Rosa Martinez) čije je održavanje planirano između listopada 2000. i travnja 2001. godine u bečkoj Kunsthalle; da prestajem u bilo kojem smislu surađivati s austrijskim ustanovama; da više neću ići u Austriju prije no što prestane sudjelovanje nacista u Vladi; da ću pokušati promijeniti državljanstvo. Ali, ostat ću koliko mi to god bude moguće u kontaktu s austrijskim umjetnicima, a činjenica je da sam vrlo blizak s umjetnicima svih naraštaja iz te zemlje, od naraštaja pionira nezavisnog umjetničkog života (Maria Lassnig, Arnulf Rainer) do mladih studenata.

Nantes, 2. veljače 2000.

Bojkot, solidarnost ili inteligentna provokacija

Izvadci iz diskusije što se razvila na mreži *Syndicate* u vezi s pismom Roberta Flecka o potrebi bojkotiranja Austrije nakon što je Haiderova stranka ušla u Vladu

Priredio i preveo Mirko Petrić

Bojkot bi vodio emigraciji i intelektualnoj izolaciji, a to je kontraproduktivno! Ono što trebamo je inteligentna provokacija. Umjetnički aktivizam, subverzivne akcije i lukavije ophođenje prema medijima bili bi mnogo djelotvorniji od zanemarivanja problema bojkotom.

Eric Kluitenberg
Kritični do krajnjih granica!

Na koncu se, dakle, pokazalo da je Thomas Bernhard bio u pravu kad je rekao, nakon što ga je Claus Peymann (bivši intendant bečkog Burg Theatera) pozvao na kavu u Hotel *Sacher* (gdje se okuplja politička elita i moćnici), da polovica ondje okupljenih spada u fašiste, a druga polovica u idiote... Iako prema onome što se događa u Austriji moramo biti kritični do krajnjih granica, sada je više nego ikad vrijeme za podršku i solidarnost s kritičkim snagama u austrijskom društvu i kulturi.

Friedrich Tietjen
Protiv intelektualnog štrajka glađu

Zamisao da bi Austriju valjalo izolirati je časna, ali uglavnom beskorisna. Meni to pomalo zvuči poput intelektualnog štrajka glađu, što je sredstvo koje zacijelo ima vrijednost u specifičnim situacijama i za specifične skupine. Pozvati na opće gladovanje čini mi se, međutim, grubim i nediferenciranim. Cijenim to što je Fleck obustavio bilo kakvu djelatnost u Austriji. Riječ je o simboličnom činu, ali ja ne mislim da je jedini način djelovanja ako svi učinimo isto. Ja trenutno radim u Beču i zarađujem za život u umjetničkom sektoru, priređujem izložbe i bavim se sličnim stvarima. Budući da za mene ima malo alternativa (ili je možda nekome u ovom trenutku potreban školovani povjesničar umjetnosti? SAD, Engleska i balkanske zemlje imaju prednost, ali razmotrit ću i svaku drugu ponudu), ostat ću ovdje dok god to bude moguće (na stranu to što me zanima kako će se stvari razvijati). Je li ovo nužno oportunizam? I znači li ovo nužno da surađujem s novom Vladom?

hans-extrem@hotmail.com
Inteligentna provokacija

U Austriji je od presudne važnosti politički, a ne društveni ili kulturni problem. Izolacija na političkom polju apsolutno je potrebna. Također i na ekonomskom polju. *Da*! Bojkot turizma, prekid poslovnih veza, itd., mogli bi se pokazati vrlo učinkovitima. Što se tiče umjetnosti i kulture, *nikako*!

Darko Fritz
Izlažimo u Austriji!

Neka cvate tisuću cvjetova! (Mao) Nije li izazov boriti se na polju kulture u okolnostima kakve su se dogodile u Austriji? Akcije poput bojkota podsjećaju me na odvratne generalizacije koje vode u isti ekstrem i protiv kojih se treba boriti. Osim toga, nije li dio »stvarne/stvarnosne« demokracije da uz druge grupacije postoji i ekstremna desnica. Dakle, oko čega se digla velika buka? Izlažimo baš sada u Austriji!

Mihajlo Aćimović
EU samo jača Haidera

Izolacionizam ili politika sankcija nisu nikad urodili pozitivnim rezultatima, pa neće ni sada. Sve što EU čini samo jača Haidera. Na njega se usmjerila velika retorika, pa će ga Austrijanci raspoloženi protiv stranaca podržati. Istodobno, EU ne čini ništa što bi stvarno moglo ugroziti Haidera (a mogla bi to učiniti). Većina samoposluživanja u Austriji i 90% novina u posjedu su njemačkih kompanija, uključujući i nacistički *Kronen Zeitung*, koji u zemlji od osam milijuna stanovnika čita dva milijuna ljudi. Kad bi njemački vlasnici jednostavno denacificirali uredničku politiku *Kronen Zeitunga* i drugih novina, Haider bi bio napola skršen.

Marion von Osten
Svakodnevno maltretiranje

Dobila sam poruku Roberta Flecka i vrlo sam se zabrinula, ali me također zbunio redukcionistički način kojim je napisana. Jedan od problema u Fleckovoj argumentaciji leži u tome što on vjeruje da se naracija nacističke Njemačke može prilagoditi postmodernim političkim situacijama. To što umjetnici žele napuštati neku zemlju je tužno, ali i ranije i sada deportira se i zlostavlja mnoge ljude koji pokušavaju *ući* u Austriju, koji nisu Austrijanci i koji nikako nisu državno financirani umjetnici s putovnicama! Ove se ljude svakodnevno maltretira i protjeruje *iz* Austrije! Čini mi se da modernistička naracija nacista ne može odgovoriti na našu sadašnju situaciju.

Mirko Petrić
Odluke legalne

Potpuno se slažem da modernistička naracija nacista ne odgovara sadašnjoj situaciji. Haider je na svoj način vrlo postmoderan (primjerice, njegova retorička strategija, suptilno baratanje dvosmislenošću u propagandi). Međutim, ulaskom njegove stranke u novu Austrijsku vladu on sada praktički ima u rukama vrlo »modernistički« aparat nacionalne države. Dok je »postmoderna« strategija otpora adekvatan umjetnički odgovor na problem, najdjelotvorniji način destabiliziranja Haiderove novostečene izravne kontrole nad državnom strukturom moći politička je izolacija zemlje koju trenutno provodi Europska unija. Smatram da je Fleckova odluka da ne bude kurator umjetničke smotre koju subvencionira austrijska država legitimna. S druge strane, smatram da bi bilo poželjno i savršeno legitimno sudjelovanje na smotrama i izložbama nezavisnim od austrijskih državnih subvencija. Povećana nazočnost suvremene umjetnosti u Austriji, uz istodobni bojkot oficijelnih kulturnih ustanova, možda je pravi odgovor na sadašnju situaciju.

Miklos Peternak
Protiv umjetničkog bojkota

Morate znati da sam izrazito nesuglasan s pridruživanjem bilo kakvom umjetničkom bojkotu i agresivnim porukama umjetnika i intelektualaca koje su uslijedile službenim odlukama Europske unije i koje su čak radikalnije od izvorne inicijative EU. Bolje bi bilo da umjetnici odu u Austriju i izraze svoje mišljenje, čak i svoje političko mišljenje, ako ga imaju, premda ja smatram da to nije glavna svrha umjetnosti. Bolje bi bilo da to učine na licu mjesta i preuzmu rizik izravne konfrontacije, ako je potrebno. Imam dobru memoriju i u njoj je osjećaj izolacije u kojoj smo prije desetak-petnaestak godina živjeli u Madžarskoj. Rekao bih da izolacija ne pomaže, upravo suprotno.

Herwig Turk
Bojkot turizma imao bi smisla

Ne vidim što bi se postiglo bojkotom suvremene umjetnosti. Vjerojatno ništa. Siguran sam, međutim, da bi umjetnički bojkot *Salzburger Festspiele* bio snažan i razumljiv signal da je nešto u ovoj zemlji vrlo pogrešno. Također mislim da bi smisla imao bojkot turizma, jer je to jedna od najosjetljivijih tema u Austriji, a u mnogim je koruškim odmarališta više od 50% Haiderovih glasača.

Roger M. Buergel
Moralni mazohizam nije od pomoći

Da bi se mogli oduprijeti, potrebni su nam izvori: umjetnost, između ostaloga. Potrebna nam je solidarnost, ne moralne geste i telefonski pozivi (na ulici smo i vičemo, nećemo čuti da zvone mobiteli). Moralni mazohizam, premda se nekima čini posve zadovoljavajućim, nije ni od kakve pomoći.

Ruth Noack
Čin *odrugovljavanja*

Umjetnička scena je mala, ali usprkos tome mjesto odmjeravanja snaga, o kojem se začudo naširoko čuje. Kao takva, može funkcionirati kao jedna od platformi protiv nove Vlade. Čak su i konzervativni umjetnici (slikari!), poput Arnulfa Rainera i Atterseea, smjesta reagirali povlačenjem slika koje su imali na posudbi u Vladinim uredima, o čemu se izvještavalo u etabliranim medijima. Dok god postoji masivan, i za ovu zemlju zapanjujuće aktivan protest unutar zemlje, čini se kontraproduktivnim povlačiti granice izvana. Ovo mi se čini činom *odrugovljavanja* (*othering*), koji služi da bi se sakrila činjenica da Europska unija u cjelini ima ekstremno antimigracijsku politiku. Drugim riječima, svim se srcem slažem s bilo kojim oblikom bojkota Austrijske vlade, ali se nadam da postoji mogućnost razlikovanja Vlade i heterogenih javnosti koje postoje unutar austrijske nacionalne države.

Lorenzo Taiuti
Ne odsutnost nego nazočnost

Može li se od muzeja suvremene umjetnosti zatražiti da protestno štrajka? Odbijanje glamuroznih (i odličnih) glumica poput Catherine Deneuve i Claudie Cardinale da budu nazočne na službenoj (plesnoj!) večeri [balu u bečkoj Operi] dospjelo je na naslovne stranice talijanskih novina i za mnoge ljude definiralo realnost ovog političkog i moralnog skandala. Mogućnosti djelovanja u suvremenoj umjetnosti možda su upravo suprotne. Ne »odsutnost«, nego »nazočnost«, uz temu antagonizma demokracije i nacizma, koju valja ponavljati u nekoliko tematskih izložbi, sve dok protest ne postane jasno vidljivim. Z

tema

Zašto svi volimo mrziti Haidera?

Apsolutno je presudno to što su novi desničarski populisti danas jedina *ozbiljna* politička sila koja se ljudima obraća antikapitalističkom retorikom, premda je ona zavijena u nacionalistički/rasistički/religijski omotač

Slavoj Žižek

Izgledna mogućnost sudjelovanja slobodnjaka Jörga Haidera u Austrijskoj vladi izazvala je užasnutost u čitavom spektru *legitimno demokratskog* bloka zapadnog svijeta: od socijaldemokratske ljevice do kršćanskih konzervativaca, od Chiraca do Clintona. Izrael, naravno, nije ni potrebno spominjati — svi su izrazili *zabrinutost* i najavili makar simboličke mjere stavljanja Austrije u diplomatsku karantenu, dok ova bolest ne nestane ili se ne pokaže da nije doista opasna.

Neki komentatori ovu užasnutost smatraju dokazom da još uvijek vrijedi temeljni antifašistički demokratski konsenzus uspostavljen u Europi poslije Drugog svjetskog rata. Jesu li, međutim, stvari doista tako nedvosmislene? Prvo što ovdje valja učiniti jest sjetiti se dobro skrivena, no ipak očiglednoga, uzdaha olakšanja u dominantno demokratskom političkom polju, kad su se, prije deset godina, u Europi ozbiljnije pojavile desničarske populističke stranke. Poruka ovoga olakšanja bila je: napokon neprijatelj kojega svi zajedno možemo dolično mrziti, kojega možemo žrtvovati — ekskomunicirati — da bi zorno pokazali svoj demokratski konsenzus! Ovo olakšanje valja čitati na pozadini onoga što se obično naziva *postpolitičkim konsenzusom* u nastajanju.

Sloboda izbora i lažno sudjelovanje

Dvostranački sustav, dominantni oblik politike u našoj postpolitičkoj eri, privid je izbora ondje gdje u biti izbora nema. Oba se pola u svojoj ekonomskoj politici spajaju u jednoj točki — sjetimo se nedavnoga Clintonova i Blairova ustoličenja *stroge fiskalne politike* kao temeljne postavke moderne ljevice: stroga fiskalna politika omogućuje ekonomski rast, a rast omogućuje aktivniju socijalnu politiku u našoj borbi za veću socijalnu sigurnost, bolje obrazovanje i zdravstvo... Razlika između dviju strana se stoga na koncu svodi na suprotstavljene kulturne stavove: multikulturalnu, seksualnu itd. *otvorenost* naspram tradicionalnim *obiteljskim vrijednostima*. Znakovito je da se desničarska opcija obraća i pokušava mobilizirati ono što je u zapadnim društvima ostalo od klasične radničke klase, dok multikulturalna tolerantnost postaje moto novih povlaštenih *simboličkih klasa* (novinari, sveučilišni nastavnici, menadžeri...). Ovaj politički izbor — socijaldemokrati ili kršćanski demokrati u Njemačkoj, demokrati ili republikanci... — ne može nas ne podsjetiti na nevolju u kojoj se nađemo kad u nekoj američkoj kafeteriji želimo odabrati umjetno sladilo: na svugdje nazočnu alternativu između *Nutra Sweet Equal* i *High and Low*, na plave i crvene vrećice, pri čemu svatko ima svoje preferencije (izbjegavati crvene vrećice, jer sadrže kancerogene sastojke i obratno) i pri čemu smiješno ustrajanje na vlastitu izboru tek podcrtava krajnju besmislenost alternative.

Ne vrijedi li isto i za kasne večernje televizijske *talk show* emisije, gdje postoji *sloboda izbora* između Jaya Lenoa i Davida Lettermana? Ili pak za gazirana bezalkoholna pića: *Coke* ili *Pepsi*? Dobro je poznato da je dugme za zatvaranje vrata u liftovima totalno nefunkcionalan placebo, postavljeno tek da bi pojedincima stvorilo dojam da na neki način sudjeluju, pridonose brzini kretanja lifta. Kad pritisnemo ovo dugme, vrata se zatvore točno u istom vremenu kao i kad smo pritisnuli samo dugme s naznakom nekog kata, bez *ubrzavanja* procesa pritiskanjem dugmeta na kojem piše *zatvori vrata*. Ovaj ekstremni slučaj lažnoga sudjelovanja prikladna je metafora sudjelovanja pojedinaca u našem *postmodernom* političkom procesu.

Liberalno-demokratska hegemonija

A to nas vraća Haideru: znakovito je da je jedina politička snaga ozbiljnije težine, koja *doista* još uvijek budi antagonistički odgovor *Nas* prema *Njima*, nova populistička desnica — u Austriji s Haiderom, u Francuskoj s Le Penom, u Njemačkoj s republikancima, u SAD-u s Buchananom. Međutim, upravo s ovog razloga oni igraju strukturalno ključnu ulogu pri legitimiranju nove liberalno-demokratske hegemonije. Oni su negativni zajednički nazivnik čitava centristički-lijevog liberalnog spektra: oni su isključeni, koji samom ovom isključenošću (njihovom neprihvatljivošću kao stranaka u vladi) negativno legitimiraju liberalnu hegemoniju, te su dokaz njezina *demokratskog* stava. Njihovo postojanje ovim premješta *istinsko* žarište političke borbe (a to je, naravno, gušenje bilo koje radikalno lijeve alternative) na *solidarnost* cijelog demokratskog bloka protiv rasističke neonacističke itd. opasnosti.

U ovome je konačni dokaz liberalno-demokratske hegemonije na današnjoj ideološko-političkoj sceni, hegemonije postignute pojavom socijalne demokracije *trećeg puta*. *Treći put* upravo i jest socijalna demokracija pod prevlašću liberalno-demokratskog kapitalizma, tj. lišena minimalnog subverzivnog žalca i najmanjeg spominjanja antikapitalizma i klasne borbe.

Apsolutno je presudno to što su novi desničarski populisti danas jedina *ozbiljna* politička sila koja se ljudima obraća antikapitalističkom retorikom, premda je ona zavijena u nacionalistički/rasistički/religijski omotač (multinacionalne korporacije koje *izdaju* obične pristojne radne ljude naše nacije). Na prije nekoliko godina održanom kongresu Nacionalnog fronta Le Pen je na pozornicu doveo jednog Alžirca, jednog Afrikanca i jednog Židova, zagrlio ih i okupljenoj publici rekao: »Oni nisu ništa manje Francuzi nego i ja sâm — prava opasnost za naš identitet su predstavnici krupnog multinacionalnog kapitala, koji zanemaruju svoju dužnost prema Francuskoj!« Ma kako licemjerne ovakve izjave bile, one svejedno ukazuju na pokretanje populističke desnice prema zauzimanju terena što ga je ljevica ostavila praznim.

Ovdje liberalno-demokratska *Neue Mitte* [nova sredina] igra dvostruku igru: ističe desničarske populiste kao našeg zajedničkog istinskog neprijatelja, dok istodobno učinkovito manipulira strahom od desnice da bi hegemonizirala *demokratsko* polje, tj. da bi definirala teren i pobijedila, disciplinirala svog istinskog neprijatelja, radikalnu ljevicu. A u događajima poput sudjelovanja Haiderove stranke u vladi (koja, ne zaboravimo, ima presedan u sudjelovanju Finijeve neofašističke *Alleanza Nazionale* u Berlusconijevoj vladi prije par godina u Italiji!), *die neue Mitte* dobila je svoju vlastitu poruku natrag u izvrnutom — zapravo pravom — obliku. Sudjelovanje u vladi ekstremne desnice cijena je koju ljevica plaća za svoje odricanje od bilo kakva radikalnog političkog projekta, za prihvaćanje tržišnog kapitalizma kao *jedine igre u gradu*.

S engleskog preveo: Mirko Petrić

* Članak je distribuiran preko teorijske *mailing-liste nettime* — hhtp://www.nettime.org.

Kratko i jasno

Glasovi siromašnih i imovina bogatih

Mesić je pobijedio jer se znao nasmijati i uprijeti prstom u žrtvenog jarca

Pavle Kalinić

Serija izbora zapljusnula je Hrvatsku s prelaska devedeset devete u dvostruku nulu. Dok je, uglavnom, cijeli svijet isčekivao božićne i novogodišnje praznike, hrvatski glasači vagali su obećanja i dosadašnja »dostignuća« kako bi odlučili kome dati glas. Marksistima-lenjinistima ti su blagdani ionako bili samo smokvin list za njihovo razumijevanje »demokratije«. Makijavelizam na n-tu potenciju do posljednje kapi krvi nacionalnih manjina, a na kraju i vlastitog naroda. Tako da krvi, kao ni kuna danas nema ni za lijek.

Parlamentarni izbori doveli su do preokreta. Antieuropska politika je poražena, tako da je dojučerašnja opozicija, a sada vlast, imala oba kandidata u drugom krugu predsjedničkih izbora. Završetkom drugog kruga predsjedničkih izbora Stipe Mesić postao je drugi demokratski izabrani predsjednik Republike Hrvatske. Kad se pogleda tko ga je podržao, te kad se usporede biografije ostalih kandidata s njegovom, moglo bi se reći, s blagom ogradom, da je pobijedio izvorni HDZ iz 1990. godine. I tako dolazimo opet na početak, to jest, vraćamo se preko noći deset godina unazad. Istovremeno se nastavlja organiziranje raznih hadezeova (HČDZ, HDZ-1862, HDZ-Žrtve demokratskih promjena, HDZ-nezavisni intelektualci, HDZ-VONS — sve ih nije ni moguće popisati).

Preumorni od preozbiljnog

Analizirajući prve izbore jednostavno je zaključiti da je HDZ pobijedio 1990. zahvaljujući jasno artikuliranom mržnjom spram »vječnih neprijatelja«, koji su tada već krenuli u sveti rat protiv svih susjeda, uključujući i susjedne planete. Nesigurnost i strah zbog kompleksa manje vrijednosti svih kilavih na ovim pribalkanskim i balkanskim prostorima vrlo su elegantno kanalizirane u mržnju koja je odredila tko će pobijediti na prvim višestranačkim izborima u RH.

Bauljajući od devedesete do dvijetisućite, od nemila do nedraga, hrvatsko je biračko tijelo bar na prvi pogled okrenulo novu stranicu. No ipak je to samo površan pogled. Nažalost ima i previše sličnosti s izborima deset godina ranije. Nije se glasalo *za* nego *protiv* (onda protiv dotadašnjih, a sada protiv dosadašnjih pobjednika). U pozadini nenadana Mesićeva uzleta od autsajdera koji u prvoj izbornoj jedinici kao treći nije uspio ući u Sabor do premoćnog pobjednika i predsjednika, artikulirana je mržnja. Ta mržnja, koja se hrani strahom od probitačnih »došljaka«, itekako je odredila ishod ovih izbora ostavljajući nedovoljno definirana Budišu da samo gleda u Mesićeva leđa, iako se ni u jednom segmentu ne može govoriti o razlici u kvaliteti ili nekoj bitnoj razlici u biografiji. Može se samo reći da je Budiša bio preozbiljan u situaciji kad je biračko tijelo bilo preumorno od preozbiljnog prethodnika koji je iza svoje ozbiljnosti pokušavao sakriti nesnalaženje u svijetu kraja dvadesetog stoljeća.

A Mesić se znao smijati i nasmijati gledateljstvo i slušateljstvo, dok Budiši smijeh nije ležao niti će mu ležati. Tako mu lice nije ustrojeno, a ni unutarnja psihološka struktura.

Korupcija i mržnja

Mesića i Budišu podržali su mnogi financijski »genijalci« pretvorbe zadnjih deset godina. U ostatku Europe to bi ih koštalo karijere. Jer nitko od junaka pretvorbe nije uložio toliki novac u svog kandidata radi njegovih lijepih očiju, ozbiljnosti ili smisla za humor. Učinili su to kako bi sutra, ako njegov konj pobijedi, mogli to dobro naplatiti. To se inače zove korupcija, a kakve su njezine posljedice, vidimo jer u njima upravo živimo. I to zbog raznoraznih usluga i uslugica koje je bivši predsjednik, kao znak sitne pažnje, dodijelio svojim »sponzorima«.

Upravo po obrascu korupcije i mržnje može se vidjeti da u Hrvatskoj u zadnjih deset godina nije došlo ni do kakve promjene. To što je otišao HDZ nije posljedica sazrijevanja biračkog tijela koje se zaželjelo slobode i demokracije, već im je dosadilo kruljenje želuca. Cjelokupna politika i dalje ovdje prolazi kroz trbuh, a oni rijetki koji se pozivaju na što drugo uglavnom nisu u stanju preskočiti minimalni prag.

Proći će još mnogo izbora prije nego hrvatsko biračko tijelo počne glasati glavom, a ne trbuhom, povodeći se za kakvim-takvim ekonomskim programom, a ne za mržnjom proisteklom iz straha imanentnog iskompleksiranim i deklasiranim masama.

Tek tada će glavno političko pravilo vladajućih nacionaldemokrata biti demokracija koja je uzimanje glasova siromašnih i imovine bogatih, pri čemu i jedne i druge treba uvjeriti da se političari žrtvuju u njihovu interesu.

razgovor

Rade Šerbedžija, glumac

Sjećanja bez mržnje

»Nostalgičari« bi trebali biti nosioci veza među ljudima u njihovim državama i njihovim novim životima

Melita Richter Malabotta

Uoči katoličkog Božića, Rade Šerbedžija gostovao je u Slovenskom narodnom gledališču u Trstu. A Trst, kao nekad: opet u našoj *jugo-storiji*. Nekad davno mamio nas je šuškavcima, sve nas, od Triglava do Gevgelije, bez iznimke. A onda su došli na red bijela tehnika i sjajan dizajn, zimske čizmice i gorgonzola, i na kraju *spaghetti alla marinara da Marinella* te »izvrsna kavica«... Taj Trst kao da je zadržao nešto iz davnog slogana *Trst je naš*, pa i danas, u prevelikoj sali Gledališča, okuplja sve *lišće naših gora* koje je pohitalo da vidi i čuje Radu Šerbedžiju i njegov novi recital. Tu su Zagrepčani, Beograđani, Ljubljančani, Istrani *s obje bande*, slovenske i hrvatske, radnici iz Požarevca i neke visoke Dalmatinke, Slovenci s ove i one strane, pokoji Tršćanin koji natuca *slavo* i više njih koji to ne čine, prijatelji iz Sarajeva... Šarolik svijet šarolike dobi neke davne, šarolike zemlje. Svi su tu da čuju *svog* omiljenog glumca. Rade je zasigurno višeznačno *naš*, a sintagmi pripada i *najpoznatiji* i *najafirmiraniji glumac u svijetu.* Talijanski kulturni tisak prati njegove uspjehe, najavljuje gostovanja, nabraja nagrade — počevši od nominacije za *Oscara* u filmu Milča Mančevskog *Prije kiše*, slijede *Zlatni lav* na pedeset prvom Venecijanskom festivalu i *Sammy Award* na festivalu australskog filma i televizije. Ne prolaze nezapaženo niti njegove uloge u filmovima režisera Stanlyja Kubricka, Francesca Rosija, Johna Wooa, Giuseppea Bertoluccija, Clinta Eastwooda... U posljednje vrijeme, uz njegovo se ime spominju imena dvojice poznatih talijanskih režisera, Šerbedžija se o tom još ne želi izjašnjavati, da se ne bi ureklo...

Sjedimo s Radom za masivnim stolom u prostoriji za glumce, nešto prije njegove posljednje tršćanske izvedbe. S nama je i njegov sin Danilo, vrstan muzičar, kojeg Rade, kad se ukaže prilika, predstavlja s neskrivenim ponosom: »profesor Danilo Šerbedžija«. I ovdje neka čudna kombinacija »SHS-novinara«: Milutin Mitrović vodi razgovor za beogradski *Danas,* Elio Vilan s koparske Radio-televizije za riječki *Novi list*, ja za zagrebački *Zarez*. Netko snima, netko bilježi, netko pamti. Radu je lijepo pamtiti. Građani ovog grada već su ga upamtili po prijašnjim nastupima (i gostovanjima s HNK-om). Tršćanski *Il Piccolo* je upravo objavio njegov veliki intervju. Posve nezaobilazno nameće se pitanje o odnosu umjetnika prema gradu kojem je i u recitalu posvećena posebna pjesma, neka vrsta »podsjetnika za spizu« koji prati refren, bolje rečeno, jugosinteza viđenja Trsta: »...*Ponterosso, via Carducci e Piazza Unità*!«

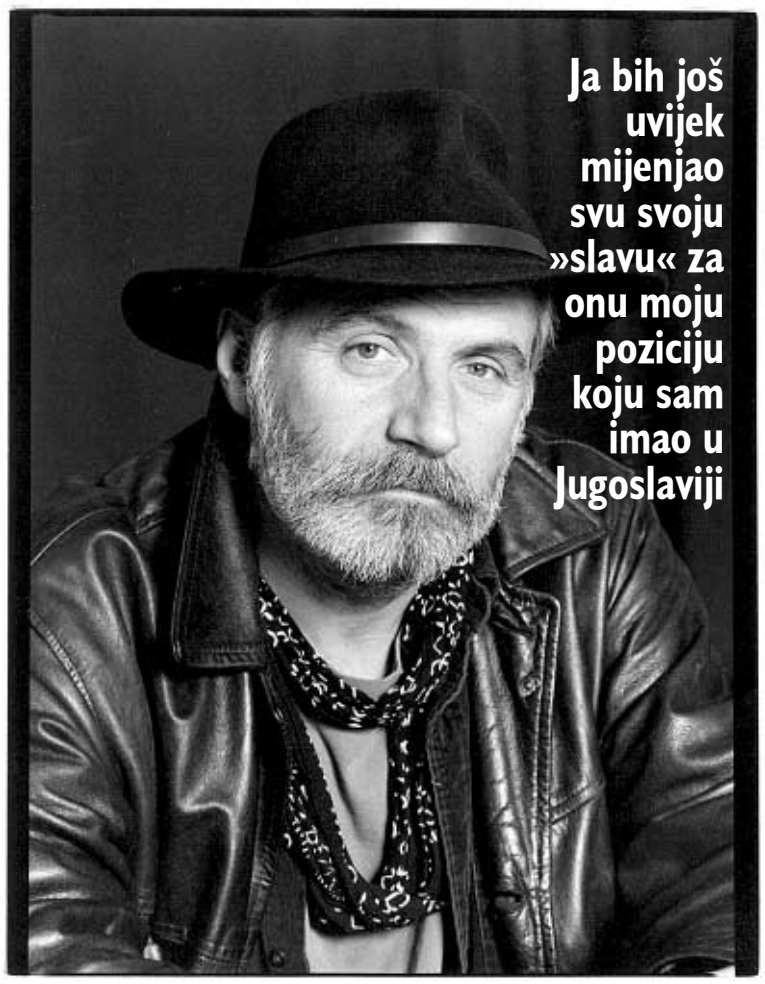

Alessandro Ruzzier

Grad u koji se išlo kupovati

Već dulje vrijeme provlači se tvrdnja da je Trst posljednji jugoslavenski grad. Tu ni u vrijeme najstrašnijih ratovanja nije bilo međunacionalnih sukoba među brojnim pripadnicima južnoslavenskih naroda koji ovdje žive. Na ruševnim zidovima mogu se još pročitati grafiti poput »Živilo bratstvo i jedinstvo naroda Federativne Jugoslavije« koji stoje tko zna otkad... Kako vas je takav Trst primio?

— Ja sam Trst doživljavao kao grad u koji se išlo kupovati. Nisam razmišljao o ljudima koji tu žive, koji žive na rubnim područjima. Tada mi to nije bilo jasno... Interesantno je da ni drugdje u svijetu gdje žive naši nema među njima sukoba. Mislim da je to prvenstveno iz razloga što su masovno otišli oni ljudi koji se nisu mogli miriti sa situacijama. Nije to slučaj samo nekakvih »Jugoslavena«, nekih »statističkih« ljudi, radi se i o nacionalistima koji su se izmakli od užasa. Radi se o ljudima koji nisu htjeli sudjelovati u onome što se zbivalo. A za razliku od njih, oni koji su napunili te države, koji su dolazili čim su osjetili to nešto novo, diktirali su drugačije ponašanje. Samim tim i svojim negativnim nabojima pridonosili su lošim stvarima koje su se dešavale. Ne želim reći da su se dešavale samo loše stvari. Svuda ima i ponečeg pozitivnog. Lično sam protiv svake vlasti, možda bih izuzeo jedino slovensku, ljude koji vode Sloveniju, ali protiv naših srpsko-hrvatskih rukovodstava sam od početka (*op. a. razgovor je vođen 22. prosinca*).

Inače, što se tiče pitanja kako me je Trst primio, i sami ste svjedoci topline i međusobnog razumijevanja.

U jednom intervjuu Feralu *rekli ste kako bi sukcesijom Jugoslavije i vama trebalo nešto pripasti, jer ste jedan od umjetnika koji ju je stvarao, te ste dodali kako vama pripadaju »lijepe uspomene i sjećanja, a to je nenaplativo«. Tu vašu izjavu naveo je novopokrenuti beogradski tjednik* Ekonomski magazin *kao primjer jugonostalgije, primjer ljudi lijepih sjećanja bez mržnje. Je li to ispravna interpretacija?*

— Točno, to su moji stavovi. Želim ih samo malo pojasniti. Imao sam dosta problema i nesporazuma u svim sredinama, svim predjelima bivše Jugoslavije zbog različitih interpretacija upravo tog mog »jugonostalgičarstva«. Ta kvalifikacija služi nekima da vas odmah svrstaju među nekakve političke protivnike. To je glupo i neprimjereno. Nitko pametan ne sanja o nekakvoj novoj Jugoslaviji. Ni ovoga časa ni, vjerojatno, nikad više. »Nostalgičari« ne bi trebali predstavljati nekakve protivnike; oni bi trebali biti nosioci veza među ljudima u njihovim novim državama i u njihovim novim životima. Oni bi trebali pomoći ljudima da uspostave jedan pravi i pošteni odnos prema svom sjećanju, prema svojim bivšim životima, prema onome lijepom što nas je nekad vezivalo. Ne prema ružnim stvarima, koje uopće treba zaboraviti.

Filmska *Grupa 99*?

Na Frankfurtskom sajmu knjiga književnici sa svih područja nekadašnje Jugoslavije, od Slovenaca do Albanaca, formirali su Grupu 99 *koja bi trebala obnavljati nekadašnji jedinstveni kulturni prostor. U kulturi se osjeća da taj prostor nedostaje. Što je s filmom i kazalištem? Oni su nekad bili primjer isprepletenosti; bilo je nezamislivo imati čiste nacionalne filmove ili predstave... Ima li danas volje u vašem fabu i kod vas da sudjelujete u nečem sličnom?*

— Ja nažalost ne pripadam više u organizacionom smislu tim prostorima. Tako da ne znam ni što se tamo događa. Vrlo se rijetko susrećem s ljudima iz moje profesije. S prijateljima često pričam telefonski, ali to su intimni razgovori o svim mogućim stvarima, to je nešto drugo. Moje mišljenje je da je književnicima lakše. Književnik je individualac, književnik je čovjek koji potpisuje svoje ime i prezime. On se može udruživati oko određenih ideja, ali uvijek potpisuje sebe. S teatrom i filmom stvar je drugačija: to su kolektivne umjetnosti. Ponekad ljudi koji rade jednu predstavu pripadaju najrazličitijim političkim opredjeljenjima. Ima ih koji mrze nekog drugog i onih koji vole nekog. Ostvariti nešto slično, vrlo je teško. Ali ja ipak mislim da će se takvo nešto morati desiti. Primijetio sam da je na filmu počela neka vrsta suradnje barem time što se prikazuje pokoji film iz drugih sredina. To je već neka vrsta međusobnog uvažavanja. To je već dobra stvar.

Jeste li vi jedan od onih koji bi, kako neki kažu, trebali podignuti spomenik razbijačima nekadašnje domovine, jer ste tek nakon odlaska napravili karijeru koja vas je potvrdila kao umjetnika u svjetskim razmjerima?

— Znate, ja bih još uvijek mijenjao svu svoju »slavu« za onu moju poziciju koju sam imao u Jugoslaviji. Ne samo zbog bivše Jugoslavije i političke ideje i cjeline naroda koji su živjeli zajedno, nego zaista radi mog ličnog statusa, moje lične sreće u jednoj zemlji u kojoj sam živio sretno i bavio se svojom profesijom na najbolji mogući način. Ja nikada nisam bio onemogućavan da odem i drugdje. Mogao sam odlaziti i prije. I ako sada mogu to što činim, mogao sam to i tada kada sam bio mnogo mlađi i primamljiviji za kameru. No, za to nikad nisam imao potrebe. Jednostavno to nisam želio jer sam bio sretan sa svojom profesijom, a moram priznati da smo imali sjajan film, sjajno kazalište, pozorište, gledališče...

Poslije jednog desetljeća odsustva što biste mogli reći o gradovima u kojima ste radili, o Zagrebu, Beogradu...?

— Moram reći da su me ti naši glavni gradovi duboko razočarali. Cijelim sklopom, zbirom svojih pozitivnih i negativnih energija, ti veliki gradovi su zapravo popadali na ispitima. Ne znam da li bi i jedan od njih čovjek mogao izdvojiti. Možda ipak Skopje, meni je lično najbliže upravo iz razloga što je prošlo mimo svih ratova i velikih tenzija. Ne znam... A opet, u manjim gradovima nisam ni bio...

Kad se govori o gradovima misli se uglavnom na ljude, pa i na kolege. Poznata nam je situacija koju ste doživjeli u Zagrebu, izolacija kojom ste bili izloženi kao čovjek i kao umjetnik. Što danas mislite o tom odnosu?

— Bilo je tu svega i svačega. Ali, čovjek mora po mom mišljenju razumijevati sve ovo što se dešavalo kod nas. Pokušati razumijevati na jedan širi način tu situaciju da bi mogao i opravdati mnoge ljude koji su se našli u tim okolnostima, opravdati ih iako su reagirali možda krivo, one koji su vas nečim i uvrijedili. Korektan čovjek uvijek postavlja pitanje: nisam li ja njih nečim uvrijedio? Pa čak i šutnjom. To su ta teška vremena. Svatko ima svoje razloge za zamjeranja. Mislim da čovjek u tim teškim vremenima i nakon njih mora biti mudar i emotivno bogat, znati oprostiti. Oprostiti je zapravo kriva riječ; treba znati razumjeti. Dati priliku ljudima da promijene svoje mišljenje. Ja sam tu zaista potpuno otvoren... Naravno, ima onih najintimnijih koji su vas ranili u srce, s kojima nikad više nećeš, ne možeš biti ono što si bio... Ali, popiti kavu, razgovarati, imati normalan, civiliziran odnos i prema njima, zašto ne.

Nostalgija za jezikom

Kakvi su vam odnosi s Beogradom, imate li poziva odande?

— Kada je sve krenulo, ja sam Beograd morao napustiti zbog nemilih nacionalističkih napada na mene zbog mojih stavova protiv vlasti, osobito protiv Miloševićeve politike. Ali, moram vam reći da od samog početka nikad nisam imao nijedan problem s ljudima iz moje »kaste«. Nijedan jedini glumac, redatelj pa čak ni novinar nije rekao ili napisao protiv mene nijednu ružnu riječ. Dapače. Uvijek su me zvali. Zvali su me i da glumim na filmu i u kazališnim predstavama. Prvi put sam otišao tamo prije dvije godine i imao sam koncerte u Sava centru.

Angažiraju vas danas najpoznatiji svjetski režiseri. Možete li reći što imate u pripremi?

— Razmišljam o dva projekta koja su mi ponuđena iz Italije. Ja bih najradije prihvatio oba, no vjerojatno ću se morati odlučiti za jedan. Privlače me jer oba predviđaju da budem interpretator glavne uloge. Za sada vam ne mogu reći ništa određenije. Pokušavam graditi svoju sadašnju karijeru u visokim »A« svjetskim produkcijama. Isto tako težim da pronađem sebi mjesto u evropskom autorskom filmu. Postoji također velika šansa za jedan američko-engleski film, ali to je toliko velika šansa da se ne usuđujem o njoj govoriti dokle god ne postane sasvim izvjesna. Ako se ostvari, bit će sjajno, jer radi se o fantastičnoj ulozi.

Kako je nastao recital s kojim izlazite pred tršćansku publiku?

— Program je nastao iz nekoliko razloga. Jedan je taj što sam se time bavio usput kad sam bio glumac. Znao sam vrlo često nastupati na koncertima Arsena Dedića pa i sâm sam nastupao na festivalima. Čak sam jednom i pobijedio na zagrebačkom festivalu šansone. Volio sam pisati pjesme i pjevušiti. Bavio sam se i pisanjem poezije tako da sam štampao četiri knjige pjesama u Jugoslaviji. Time sam se bavio kao hobijem. Ne smatram se ozbiljnim pjesnikom. Biti pjesnik je ozbiljna profesija kojoj se čovjek mora potpuno posvetiti. Ja sam glumac koji se bavi pisanjem poezije. Drugi razlog vezan je za moj boravak u Sloveniji, kad nisam mogao više igrati u predstavama, odnosno, kad sam glumio malo na slovenskom, ali to nije bilo dovoljno. Bilo je to jako teško, teže nego na engleskom. Tada sam radio koncerte da bih preživio. Mogao sam prirediti sedam, osam koncerata mjesečno, daleko više nego predstava... I naposljetku, radi se o nostalgiji za mojim jezikom. Ovo je jedini način na koji ja pred publikom i s publikom komuniciram na svom vlastitom jeziku. Glumac zakržlja ako ne glumi na svom jeziku. To je tako. Sada bih se recimo plašio upustiti u ozbiljan kazališni projekt na mom jeziku. Kao da bi mi trebao poseban trening... Ali ja sam još uvijek glumac tih prostora. I vjerujem da sada više činim za to društvo izvana, kao glumac, nego da sam unutra. Z

* Iz razgovora Rade Šerbedžije s talijanskim novinarom Alessandrom Mezzenna Lona u tršćanskom *Il Piccolu*

O životu u Londonu

To je velik grad, prevelik. S jednom doista nepodnošljivom klimom. I koji put, gledajući van kroz prozor, zastajući da promatram to sivo nebo, te magle koje sve prekrivaju, hvata me nostalgija. Nostalgija za velikim prostranstvima, za ravnicama i za planinama, za mojom zemljom. No ja sada živim tu, u Engleskoj. Nisam mogao ostati u Jugoslaviji. Nisu me htjeli. Kad prevladaju interesi nacionalizma, nema više mjesta za diskusiju. Ili prihvaćaš da se opredijeliš, da potpisuješ određene ideje, ili odeš...

tema

Država i vjerske zajednice

Diskriminacija i neravnopravnost manjinskih vjerskih zajednica u odnosu na Katoličku crkvu očituje se, između ostalog, i u *Zakonu o denacionalizaciji*

Ivana Vukelić

Za nedavnih parlamentarnih izbora trećega siječnja igrom je slučaja na jednom zagrebačkom izbornom mjestu na vidjelo izašla vjerojatna manipulacija koja pod drugim okolnostima, zaštićena zakonom o tajnom glasovanju, nikad ne bi bila otkrivena. Naime, na izborno mjesto stigla je molba susjednoga samostana da se redovnicama zbog njihove zauzetosti (i bolesti) omogući glasovanje u krugu samostana, što je izborna komisija na temelju izbornog zakona i odobrila. Tajnost izbornog glasovanja, rečeno je, neće time biti narušena, prema tome nema prepreka da se redovnicama ne izađe u susret. Nitko, međutim, nije mogao predvidjeti da će zaokruženi redovnički glasački listići biti jedini koji su u kuvertama ubačeni u glasačku kutiju. Kod prebrojavanja glasova svaki je od članova izborne komisije po prethodno utvrđenom dogovoru otvarao one listiće koji su prilikom otvaranja glasačke kutije dospjeli ispred njega. I tako se dogodilo da je isti član komisije otvorio baš sve kuvertirane listiće te ih posložio na onu hrpu predviđenu za stranku koja je u njima bila zaokružena. Time je izborna komisija i protiv svoje volje dobila uvid u glasački izbor kuvertiranih listića, jer su svi do jednoga imali zaokruženu istu stranku. Kao po nalogu, cijeli je samostan bio jednostranački opredijeljen. Dodatna je zanimljivost da je na tom izbornom mjestu, osim samostanskih stanovnika, glasovalo za tu stranku samo još tridesetak glasača. Da je posrijedi bila jednostranačka opredijeljenost, potvrdili su kasnije i predsjednički izbori u prvom krugu. Kuvertirani redovnički listići otkrili su, naime, još jednom nevjerojatnu istomišljenost u odabiru kandidata. U drugom su krugu predsjedničkih izbora redovnice čak prišapnule članovima komisije: *ne, nikako za Mesića*. Dio je njih povrh toga bojkotirao izbore ne želeći glasovati, jer je *njihov kandidat* ispao iz igre. Za razliku od prvog kruga predsjedničkih izbora u kojemu je bilo samo 0,1 posto nevažećih glasova, u drugom ih je krugu bilo čak 8,7 posto među kojima su najčešće bila prekrižena oba kandidata, ili je rukom bio nadopisan Mate Granić.

Izlog u knjižari Ćirila i Metoda na Kaptolu

Jurša Boras

Konkordat nije u skladu s hrvatskim Ustavom, kaže Željko Mraz, tajnik Saveza baptističkih crkava u Hrvatskoj

Grijeh struktura i kamen o vratu države

Iako Katolička crkva prije svakih izbora poručuje kako crkveni dostojanstvenici ne smiju prekoračiti svoje ovlasti i savjetovati građane za koga da glasuju ili zagovarati određenu stranku, stvarnost pruža drugačije primjere. Još u rujnu, za *Jutarnji list*, teolog i profesor na Bogoslovnom fakultetu Adalbert Rebić izjavio je kako *nijedan svećenik ne može zagovarati stranku koja je Crkvu progonila pedeset godina, jer se može očekivati da će takva stranka praksu ponoviti*. Sličnu je logiku u istoj novini fra Ante Kekez iz Zadra objasnio riječima *...nespojivo je sa svećeničkim zvanjem podržati komunizam koji negira Boga, ili liberalizam, koji govori o apsolutnoj slobodi čovjeka bez Božjeg odlučivanja*.

Dosadašnji odnos Crkve i države po mnogočemu je izlazio iz okvira zamišljene civilne države. Iako Katolička crkva nikada nije javno zagovarala hadezeovsku vlast, Tuđman je u svojim govorima podsjećao: *Crkva je bila stožerna silnica hrvatskog naroda. Svećenstvo je među prvima prihvatilo program HDZ-a o obnovi hrvatske državotvorne misli i stvaranju hrvatske države* (prilikom posjete Australiji 1995). Tek se u novije vrijeme, primjerice skandalom vezanim uz film *Četverored*, otkrila financijska sprega između Katoličke crkve i države, do koje je u ovom slučaju, usprkos čuvenoj rečenici msg. Bozanića o *grijehu struktura*, došlo na izričit zahtjev i poticaj predsjednika Tuđmana, a u provedbi njegovih poslušnika, Marine Matulović-Dropulić i Mladena Čuture.

Svoj položaj Katolička crkva u Hrvatskoj uspjela je regulirati sa četiri međudržavna ugovora između Vatikana i Republike Hrvatske. Nije slučajno da je *Ugovor o gospodarskim pitanjima* sklopljen tek u listopadu 1998. godine. Iskustvo Slovenije, Rumunjske i Slovačke pokazalo je da sklapanje gospodarskog ugovora, kojim se prvenstveno rješavaju materijalni zahtjevi Katoličke crkve, otežava sklapanje svih ostalih ugovora (*Ugovor o uvođenju vjeronauka*, *Ugovor o suradnji na području kulture* itd.). Do koje se mjere Crkva u našoj državi takvim ugovorom osigurala od svih političkih eventualija msg. Bozanić kaže *...Budite sigurni, nijedna demokratska vlast neće tako lako dirnuti u ugovor koji ima međunarodnu razinu i koji je sklopljen sa Svetom Stolicom. Može se prozivati, može se nešto predlagati, ali promijeniti ugovor znači ući u međunarodne konflikte, i zbog toga neka pitanja nismo htjeli riješiti na razini zakona u Saboru već na razini međunarodnog ugovora koji je iznad svakog donešenog zakona u Saboru.*« (*Glas Koncila* br. 51, 19. prosinca 1999) Obvezom da će Katoličkoj crkvi vratiti svu svojedobno nacionaliziranu imovinu ili joj naći odgovarajuću zamjenu, država jamči da će Crkvi isplatiti naknadu u četiri godišnja obroka, i to počevši od 2000. godine za dio koji nije moguće vratiti. Ako se ima na umu da se Hrvatska obvezala financijski pomagati i posebne katoličke programe i projekte, k tome isplaćivati iz proračuna godišnje 190 milijuna kuna za plaće, mirovine, mirovinsku odštetu i zdravstveno osiguranje, onda se može reći da je obveza vraćanja Crkvene imovine uistinu pregolemi kamen o vratu države.

Samo katolički vjeronauk u školama

Ugovorom što ga je potpisao ministar Božidar Pugelnik s Hrvatskom Biskupskom konferencijom uveden je katolički vjeronauk kao obvezni predmet u sve predškolske i školske ustanove. No, primjerice, u jednoj predškolskoj ustanovi u središtu Zagreba anketa je pokazala da za vjeronauk ima samo deset posto zainteresiranih roditelja. (Sudeći po inzistiranju na tom ugovoru Crkvi očito nije dovoljno da već godinama djeluju posebni katolički dječji vrtići koji se isto tako financiraju iz proračuna.) Danas država financira i tiskanje udžbenika i plaće vjeroučitelja, odnosno sve što ulazi u sustav katoličkog vjerskog odgoja, u što je uključena i Katolička gimnazija i Bogoslovni fakultet pri Sveučilištu u Zagrebu, s njegovim područnim studijima u Đakovu, Makarskoj, Rijeci i Splitu. O vjerskoj nastavi ostalih religijskih zajednica nema u ovim ugovorima ni riječi, premda podaci govore o petnaest posto građana koji pripadaju drugim vjerskim skupinama (u popisu iz 1991. godine takvih je bilo dvadeset četiri posto).

Prilikom potpisivanja Ugovora obje su države *bile svjesne da većina građana RH pripada Katoličkoj crkvi i imale su u vidu nezamjenjivu ulogu Katoličke Crkve u odgoju hrvatskog naroda i njezinu povijesnu i sadašnju ulogu na društvenom, kulturnom, i obrazovnom području*, pa je vjerojatno zato položaj manjinskih vjerskih zajednica definiran Zakonom još iz 1978. godine. Po riječima Muftije Ševka efendije Omerbašića taj restriktivni Zakon ukazuje na kršenje osnovnih vjerskih sloboda. *To je zakon iz bivšeg komunističkog sustava koji je još uvijek na snazi. Zato inzistiramo prije svega na donošenju novog zakona o vjerskim zajednicama*.

Ubrzo nakon potpisivanja Ugovora između Republike Hrvatske i Vatikana, gotovo su sve vjerske zajednice ponudile svoje prijedloge, pozivajući se pritom na Ustavom zajamčenu ravnopravnost svih vjeroispovijesti. Odgovor Vladinog Povjerenstva za vjerska pitanja kojemu je predsjedavao Nedeljko Mihanović nije nikad stigao. Evangeličko-luteranski biskup Lukša Andreas zato upozorava: *Osnovni problem je, čini se, izbor kriterija po kojima će određene religijske zajednice uopće biti priznate. Primjerice, moguć je kriterij povijesne prisutnosti ili opet kriterij brojnosti*. Željko Mraz, tajnik Saveza baptističkih crkava u Hrvatskoj, upozorava da je za uspostavljanje kriterija važno pitanje vjerskih sloboda. *Kriterij bi trebao biti puno širi, no čini se da se zakonodavac u ovom slučaju uopće ne želi odrediti namjerava li biti restriktivan ili liberalan. Sklapanjem konkordata sa Sv. Stolicom u praksu je uveden presedan. Naime, to što je učinjeno nije u skladu s hrvatskim Ustavom. Ako poštujemo Ustav, u kojem se kaže da je crkva odvojena od države, onda se valja tako i ponašati. Ako se donosi zakon, moje je pitanje — za koga taj zakon vrijedi, za jedne, ili za druge, ili za sve? Znači, hoćemo li imati jedan zakon samo za manjinske vjerske zajednice, a drugi, koji već postoji, za rimokatoličku crkvu?*

Diskriminacija manjinskih vjerskih zajednica

Kako se jedino Katolička crkva dosada financirala iz državnog pro-

Mijo Gabrić, prebendar i predstojnik Ureda za povrat crkvene imovine Zagrebačke nadbiskupije

Ne želimo privilegije

Budući da smo najbrojniji, naš se problem najprije i rješavao

Ivana Vukelić

Što je do sada od nacionalizirane imovine Zagrebačkoj nadbiskupiji vraćeno, kolika je vrijednost Crkvene denacionalizirane imovine i kada će se isplaćivati odšteta za ono što nije moguće vratiti?

— Pitanje povrata imovine Katoličke crkve jako je kompleksno. Postoji nadbiskupija, kanonici, prebendari, sestre milosrdnice, franjevci... dakle puno je tijela u crkvi od kojih svako traži svoj dio. Treba razlikovati dvije stvari — prvo, pravna je osnova za povratak naše imovine *Zakon o denacionalizaciji*. Drugo — vraća se ono što je moguće, dok nam za ostalo po Ugovoru sa Sv. Stolicom država treba dati odštetu. Izračunavanje iznosa odštete traje i trajat će još jako dugo, jer je puno više zemljišta, šuma, njiva i livada nego što je stambenih prostora i objekata. Zagrebačka nadbiskupija je najbrojnija, i po broju vjernika, i po veličini imovine koju bi trebalo vratiti.

Svi misle kako će se Crkva jako obogatiti ako dobije natrag svoju imovinu, a to je zato što ljudi nisu dobro informirani. Pola šuma na Sljemenu je bilo naše, zemljišta južno od Zagreba, Resnik ili područje Dugog Sela... Otkad je potpisan spomenuti međudržavni ugovor još uvijek nismo dobili ništa na ime Zagrebačke nadbiskupije. Što se tiče tzv. *Malog Vatikana* (Bauerova, Martićeva i Vlaška ulica), to je potpisano i trebalo bi, po mom saznanju, ovih dana biti vraćeno.

Pitanje je hoćemo li, ako dobijemo povrat cijele imovine, uopće moći namiriti potrebe Crkve. Jer u *ono* smo doba dobivali pomoć iz Europe, a danas toga više nema. Za Crkvu su već neko vrijeme sve inozemne slavine zatvorene. S tim je, dakle, gotovo i Crkva je oslonjena na samu sebe. Vjernici danas također nemaju novaca.

Povrat imovine omogućio bi financiranje Crkve. *Mali Vatikan* je 20-ih godina sagrađen upravo zato da bi se poslovni prostori iznajmljivali i time pomagala crkvena djelatnost: školovanje djece, njegovanje starijih i sl.

Problema ima svakakvih, primjerice dvorac u Mokricama je naš, ali ga Slovenija ne da. Posljednji razlog koji navode je taj da je dvorac proglašen spomenikom kulture.

Koja je točno funkcija vašeg ureda?

— Ured skuplja podatke i brine da ta dokumentacija dođe na sud, a sve ostalo je stvar pravosuđa. Međutim, svi znamo kako sudovi rade kod nas...

Ima li kod podnošenja zahtjeva razlike u tretmanu prema drugim vjerskim zajednicama?

— Ne, nema nikakve razlike, osim što je Ugovorom Sv. Stolice i RH definiran način povrata imovine, dok druge vjerske zajednice nisu potpisale nikakav sličan ugovor, pa samim tim kod njih ništa nije točno definirano. To je i pravno drugačije jer neke vjerske zajednice nemaju svoje međunarodne predstavnike, a mi imamo Vatikan. Čuo sam, iako ne znam konkretne podatke o tome, da Pravoslavna crkva, primjerice, ovih dana radi na sličnom sporazumu. Budući da smo mi najbrojniji naš se problem rješavao najprije.

Znate li nešto o tome kada će se donijeti novi zakon o pravnom položaju svih vjerskih zajednica u Hrvatskoj?

— To nije u nadležnosti moga Ureda. Za naš slučaj nije bio važan novi *Zakon o vjerskim zajednicama*. No, Katolička crkva uvijek naglašava, naš nadbiskup Bozanić je to više puta rekao, da ne želi nikakve privilegije, nego želi samo ono što je naše pravo. Vidjet ćemo hoće li se s novonastalom promjenom vlasti taj zakon i donijeti.

U jednom od potpisanih ugovora između države Vatikan i RH spominje se nadoknada Katoličkoj crkvi u obliku novčane pomoći župama i nadoknada za mirovinsko i socijalno osiguranje svećenika. Dolazi li ta pomoć?

— Da, u jednom članku tog Ugovora govori se o vrednovanju rada Katoličke crkve u društvenom, kulturnom i obrazovnom području i na toj osnovi isplaćuju se dvije bruto plaće po župi. To je novac za djelatnost Crkve, a ne za župnika osobno. U sljedećih deset godina iznos će biti uvećan za dvadeset posto jer naši svećenici iz razdoblja vladavine komunizma nemaju nikakvu mirovinu i zdravstveno osiguranje, pa su u tom smislu oštećeni. Koliko je meni poznato, taj nam novac dolazi od lanjske godine, ali ne znam točan datum.

Imate li kakav noviji podatak o tome koliko je danas u Hrvatskoj deklariranih katolika?

— Nemamo novi podatak. Događa se, primjerice, da nakon ovih izbora neki ljudi ne primaju više svećenika koji dolazi blagosloviti kuću. Promijenili su ljudi kapute. A što se tiče postotka ljudi koji idu redovno na misu, on se kreće negdje između deset i dvanaest posto i mogu vam reći da je to čak iznad europskog standarda. Z

računa proizlazi da je financiraju svi građani Hrvatske, bez obzira jesu li njezini vjernici. Nije zato čudno da pripadnici manjinskih vjerskih zajednica drže kako spomenuti međudržavni ugovori financijski osiguravaju Katoličkoj crkvi mnogo više nego što bi dobila kada bi se građani o tome mogli izjašnjavati. To je prisilni i nezakoniti namet, ali za njega katolički prebendar Mijo Gabrić kaže *ljude se jednako tako ne pita žele li davanjima sudjelovati u Fondu protiv droge. Po istom ključu svi mi plaćamo socijalnu pomoć neradnicima ili primjerice, bolesnicima. A sve to se plaća iz budžeta i mene kao običnog građanina, nitko ne pita slažem li se ja s time*.

U zapadnim demokracijama, objašnjava biskup Andreas, *primjerice u Njemačkoj, većinska se vjerska zajednica financira iz državnog proračuna, ali jednako tako i sve druge manjinske vjerske zajednice. Naime, građani ondje imaju mogućnost ne samo da se vjerski opredjeljuju već i da se izjašnjavaju žele li plaćati usluge svoje vjerske zajednice*.

Diskriminacija i neravnopravnost manjinskih vjerskih zajednica u odnosu na Katoličku crkvu očituje se i u donesenom *Zakonu o denacionalizaciji*. Tako se, primjerice, zagrebačkoj Židovskoj općini tek sada, i to posljednjeg dana 1999. godine, vratilo (nakon petnaestak godina od podnošenja zahtjeva) zemljište u Praškoj sada pretvoreno u *parkiralište* na kojem je bila izgrađena sinagoga, razorena 1941. godine. Pretjeranom veselju, međutim, i dalje nema razloga. Unatoč brojnosti imovine koju je Židovska općina imala samo u Zagrebu i 52.000 podnesenih zahtjeva njezinih članova, do danas nije riješeno pitanje imovine otete u razdoblju od 1941. do 1945. godine. *Zakon o denacionalizaciji* jednostavno je zanemario vrijeme u kojem je, zahvaljujući rasnim zakonima, židovska imovina »ostala bez vlasnika«. Protjerani ili transportirani u koncentracijske logore, njihovi se nasljednici i dalje tretiraju kao nepostojeći. Kao jedini rezultat svih zahtjeva Svjetske židovske organizacije za restituciju, Matešina je Vlada četiri dana prije izbornih rezultata vratila zagrebačkoj Židovskoj općini *parkiralište* u Praškoj.

Crkveno-državni savez

Jednako je tako i Pravoslavna srpska crkva u Hrvatskoj podnijela zahtjev za povrat svoje crkvene imovine. Advokat Zoran Novaković, koji zastupa tu crkvu, objašnjava zašto pravosudni organi u Zagrebu već godinama odbijaju taj zahtjev. *Da bismo uopće mogli razgovarati o povratu, moramo dokazati da su sva dugovanja, nastala hipotekom, plaćena. Do hipoteke je došlo zbog neplaćanja komunalnih naknada i poreza u godinama 1942. i 1943. dakle u vrijeme kada su vlasnici te iste imovine bili diskriminirani i progonjeni endehazijskom politikom. Državno pravobraniteljstvo, međutim, i dalje inzistira na dokazima da su ta komunalna davanja plaćena, jer da bez njih ne može izdati rješenje o vlasništvu. A budući da nema rješenja o vlasništvu, ne može biti govora niti o nekom povratu imovine! Tako, premda hadezeovska vlast nikad nije službeno priznala NDH, u ovom se slučaju pozvala na njezine zakone*. Odvjetnik Novaković dalje ističe *Vladino povjerenstvo za odnose s vjerskim zajednicama nije učinilo ama baš ništa za Pravoslavnu srpsku crkvu u Hrvatskoj kad je riječ o povratu imovine.* A pravoslavni svećenik Milenko Popović dopunjuje *Bilo bi logično da svi vjerski službenici budu mirovinski i zdravstveno osigurani, a ne samo oni većinske religije. Zakon bi trebao biti jednak za sve. Obnavljanje razrušenih spomenika je još jedan problem koji moramo sami riješiti. Neki su od takvih razrušenih sakralnih objekata pod zaštitom kao spomenici kulture, najčešće nulte i prve kategorije, kao što su primjerice crkve kod Grubišnog polja s početka 18. stoljeća koje bi se trebale u cijelosti rekonstruirati*.

Demokratska orijentacija novoizabrane vlasti okrenute napretku i Europi morala bi biti dovoljna garancija za predstojeće redefiniranje položaja manjinskih vjerskih zajednica. Kada će ovo pitanje biti stavljeno na dnevni red saborskih sjednica, i kako će biti riješeno, ovisi i o angažmanu vjerskih zajednica. Za sada od svih vjerskih zajednica jedino je Katolička crkva osigurala svoj položaj za budućnost. Međunarodni ugovori koje je sklopila s hrvatskom državom uveli su je u neku vrstu crkveno-državnog saveza. Nakon posljednjih izbornih rezultata manje je vjerojatno da će biti moguć savez koji jamči Crkvi privilegirani položaj svojevrsne države u državi. Najbitnije je obilježje moderne države upravo jednakost svih njezinih građana i zajednica. Civilna država počiva na tom pravu.

Muftija Ševko efendija Omerbašić, islamska zajednica

Modna revija religioznosti

Ispada da ova država ima samo jednu Crkvu. To dovodi u pitanje Ustav i multikonfesionalnost i multikulturalnost države

Ivana Vukelić

U Ustavu RH jasno je definirano da su sve vjerske zajednice ravnopravne i u istom položaju u odnosu na državu. Praksa govori drugačije. Je li Konkordat sklopljen na štetu svih drugih vjerskih zajednica?

— On jeste na štetu drugih vjerskih zajednica. Bivša vlast se branila da je sklopljeni ugovor međudržavni, a ne između Katoličke crkve i Republike Hrvatske. Mi uopće ne ulazimo u odnos između te dvije države niti nas to zanima, ali svima je jasno da je time reguliran položaj upravo Katoličke crkve kao vjerske zajednice u Hrvatskoj. A država, ako prihvaća činjenicu da je multikonfesionalna, onda je bila dužna regulirati odnose i sa drugima. Po ovome što se desilo ispada da ova država ima samo jednu crkvu. To dovodi u pitanje i Ustav jednako kao i multikonfesionalnost i multikulturalnost države.

Mi se nadamo da će nova vlast, ako razmišlja uopće o odnosu s vjerskim zajednicama, naći načina i volje da riješi i ovo pitanje. Istina je, u Hrvatskoj je danas osamdeset pet posto katolika i petnaest posto svih ostalih — (to je podatak s kojim se stalno barata u tisku). S obzirom da je nova vlast u predizbornoj kampanji naglašavala da je vlast svih građana RH, to pitanje je više suštinske i sadržajne naravi nego što je principijelno. Primjerice, naši pripadnici hrvatske vojske traže vjerske usluge, »misu« da tako kažem kako bi se bolje shvatilo, a po sadašnjem zakonu to im ne možemo omogućiti. Naši zatvorenici nemaju pravo na posjet imama, tako da kada im to želimo omogućiti, moramo tražiti odobrenje od Ministarstva pravosuđa što traje nekad tjednima, nekad mjesecima.

Pitanje katoličkog vjeronauka je regulirano posebnim Ugovorom između Ministarstva prosvjete i športa i Biskupske konferencije, a na temelju međudržavnog ugovora o suradnji na području kulture između Vatikana i RH. Kako je to u vašem slučaju riješeno?

— Naš vjeronauk *visi* između neba i zemlje, jer ga ne podržava nikakav zakon. Ministarstvo prosvjete nas, da tako kažem, trpi i ne jednom su nam naglasili kako očekuju da sklopimo nekakav ugovor s državom. Naša nastojanja koja su išla preko državnog Povjerenstva za odnose s vjerskim zajednicama nisu urodila nikakvim plodom. Pisani prijedlog dali smo prije otprilike dvije godine i očekivali smo rješenje od tadašnjeg predsjednika Povjerenstva Jure Radića. Kad je kasnije to mjesto preuzeo Mihanović, od njega nismo dobili ništa drugo osim nejasnih izjava. Nikad nikakav odgovor nije stigao. To je znak ignoriranja. U školama nailazimo na svakakve teškoće jer nemamo nikakvog *papira* kojim bi mogli posvjedočiti da je vjeronauk naše pravo. U vrtićima ništa nije riješeno. Veliko je pitanje — je li to što se radi u školstvu asimilacija ili integracija.

Naša škola, Medresa, također je nepriznata od Ministarstva školstva. Iako smo učinili sve što su od nas tražili, dakle, prilagođavali programe po njihovim zahtjevima i uputama, na kraju ništa. Sve smo uvjete ispunili, ali je tadašnja ministrica Ljilja Vokić neposredno prije nego što je otišla s tog položaja, potpisala negativno rješenje na naš zahtjev. U civiliziranim državama naša zajednica ima drugačija iskustva. Naša je Medresa priznata u Njemačkoj, Švicarskoj, Austriji, Turskoj...

Želimo imati pravno reguliran položaj

Kakav bi po vama trebao biti odnos države prema vjerskim zajednicama i kakav je bio prema Katoličkoj crkvi?

— Odnos crkve i države trebao bi biti postavljen po principu odvojenosti. Dosadašnja praksa se jednostavno mora prekinuti, jer vjerske zajednice ne mogu biti uvjetovane čvrstim odnosom s državom.

Jeste li kao vjerska zajednica ikada dobili od države financijsku potporu?

— Ne, u devet godina ni jedne lipe. Osobe koje predaju vjeronauk plaćene su honorarno jer je vjeronauk obvezan predmet. U otprilike 108 osnovnih i nekoliko srednjih škola mi podučavamo vjeronauk. Naravno, nema govora o nekakvom sufinanciranju mirovinskog ili socijalnog. Sve to sami moramo, a najgore je da imame i ostale vjerske službenike moramo osiguravati po onoj klauzuli o slobodnim umjetnicima, što je jedna od najskupljih varijanti.

Je li razlog nedonošenja Zakona o vjerskim zajednicama u neslaganju oko izbora kriterija i što bi po vama trebao biti kriterij po kojem bi se vjerske zajednice definirale kao takve?

— Spominjali su se neki kriteriji koji su trebali biti nagovještaj zakona, ali čini se da se time samo manipuliralo. Nedefiniranje kriterija bio je razlog da se o tome ne razgovara ozbiljno i da se izbjegne donošenje Zakona.

Znam da je među ljudima koji su se tim pitanjem bavili bilo onih koji su radili na tome kako da poniše zakon iz 1916. godine. Taj je sukob bio ideološke naravi, a realtirao je da su 1997. godine Muslimani zajedno sa Slovencima izbačeni iz Ustava, odnosno Slovenci su izbačeni zahvaljujući nama. Taj sukob u BiH toliko je okupirao Hrvatsku da se ona jednostavno ničim drugim nije bavila osim Bosnom, zbog čega je i doživjela takvu izolaciju i zbog koje je, mislim, i izgubila najviše.

Što se tiče ostalih vjerskih zajednica postojala je tendencija u radikalnim krugovima Katoličke crkve da se sve one smatraju sektama. Židovsku zajednicu nisu mogli riješiti jer je to, znamo, teško političko pitanje. S Pravoslavnom crkvom je opet drugačije. Ona se sama, da kažem, na neki način izolirala dok nije shvatila da je došla do zida. Pavlovića nije tu bilo sedam, osam godina i onda se ponovno pojavio i normalno da se morao pokazati podložan vlastima.

Što je vjerska zajednica?

— Znamo da se međudržavni ugovori ne mogu bez teških kriza poništiti i mislim da to Republika Hrvatska i ne treba raditi. Po zadnjem Ugovoru, RH mora za Katoličku crkvu izdvajati 190 milijuna kuna godišnje. Država vjerojatno zna zašto plaća Katoličku crkvu. Kakav će odnos imati s Katoličkom crkvom — neka ima kakav hoće. Ako ne riješi odnose s drugima, onda imamo konfesionalnu državu u kojoj druge vjerske zajednice nemaju jednaka prava s većinskom crkvom.

Povijesno gledano imamo tri religije, kršćanstvo, židovstvo i islam. I tu se ne može ići po kriteriju brojnosti, po kriteriju ovom ili onom. Svaka od ovih religija je različita. S obzirom na svoje semitske korijene može se reći da su islam i židovstvo bliski. Kršćanstvo je poniklo na Bliskom istoku, ali se razvilo na zapadu. Drugi temelj vjerskih zajednica pokret je reformacije kojim su se iz Katoličke crkve odvojili primjerice evangelici itd. Iako je tu Katolička crkva govorila o sektaštvu, samim time što su te vjerske zajednice iznikle iz Katoličke crkve i postale samostalne, one ne mogu biti sekte. Mislim da su to jedina dva osnova po kojima se može ustanoviti što je vjerska zajednica, a što sekta. U međuvjerskim odnosima mora biti krajnja tolerancija. Danas će mnogi reći i za hinduiste da su posebna vjerska zajednica, na kraju svi mi imamo u bližoj ili daljoj familiji takvih koji su pristali uz to. Mi moramo doći do podataka jesu li takva učenja stvarno štetna, ili korisna, jer činjenica je da postoje. Isti je slučaj kod Islama sa behaizmom kojemu, recimo, pripada Dino Dvornik, ili ahmedijama koji isto kažu da imaju nešto zajedničko s islamom, i mi to moramo poštovati. Hoće li oni u jednoj ozbiljnoj konkurenciji uspjeti dokazati da su vjerske zajednice, drugo je pitanje.

U zadnje vrijeme dolaze na vidjelo mnogi problemi hrvatskih građana islamske vjeroispovijesti, kao primjerice onaj da su im ukinute »hrvatske« mirovine.

— Jedna kraj druge i jedna drugu opasala, a ne surađuju. To je izričito kriva vlast i jedne i druge države. Bave se stupidnim pitanjima, zanemarujući ona bitna i ne računajući koliko jednih živi u ovoj državi, a drugih u onoj. Ovo što ste naveli samo je jedan od mnogih problema s kojima se susrećemo. A problema je na stotine, primjerice — što je s pitanjem dvojnog državljanstva, imovine, nepostojanja trgovinskih ugovora... Velike probleme muslimani u Hrvatskoj trpe zbog nereguliranih odnosa dviju država. Tu smo kritični i prema našoj, da tako kažem, matičnoj državi gdje izgleda vlada onaj stari narodni zakon *Nek kod Hase crkne krava makar kod mene cijelo stado pokrepalo*.

Kako biste ocijenili stanje u Hrvatskoj, a kako u BiH što se tiče religioznosti građana tih država? Nije li vjera, generalno govoreći, u krizi s obzirom na sve prisutniji trend opadanja brojnosti religioznih ljudi?

— Religijski uspješnim narodom mogli bismo proglasiti onaj koji ima pola nevjernika, a pola vjernika u prakticirajućem smislu. Tako je, primjerice, jako puno muslimana, oko šezdeset posto koji redovno piju alkohol, što inače Islam zabranjuje. U Bosni, konkretno ima pola milijuna alkoholičara, a kad ih pitate, svi su muslimani. Kod katolika jednako tako, pitanje je koliko ih ide na nedjeljnu misu.

Što se tiče trenda rasta ili pada religioznosti u Bosni, to vam je sve skupa »modna revija«. Na otvaranjima sjednica sada se recitira Kuran i slično. Kako čujem, slično je i u Hrvatskoj. Rezultati nedavnih izbora već se osjećaju. Kažu mi da ljudi sada svećenicima govore — devet godina smo vas trpili i sada je dosta. Vlast traži ideologiju, jer uz pomoć ideologije nameće tu svoju vlast. To je tako. Od dojučerašnjih apsolutnih nevjernika nastadoše vjernici i obrnuto. Vjerske zajednice čine tu grešku da pristaju na suradnju s državom i to prerasta u nešto loše. Kad se čini da je religija na najvećem stupnju svoje indoktriniranosti, ona je tada u najgoroj krizi.

tipotisak
Poduzeće za grafičku proizvodnju i trgovinu d.o.o.
Zagreb, Medarska 69
tel/fax: 01 378 2395, 098 233 907
TISAK I UVEZ KNJIGA, PROSPEKATA, BROŠURA, KALENDARA I DR.

HANS-GEORG

Stoljeće misaonog svjedočenja

Damir Barbarić

»Rado bih još htio u nekoliko temeljitih istraživanja fundirati vodeću crtu koja ide amo i tamo između riječi i pojma. Jedno od njih bavilo bi se temom što je etika, što znači to da se teoretski govori o nečemu praktičkom. Možemo li iznova oživjeti stari široki smisao retorike?«

Tim je riječima Hans-Georg Gadamer svibnja 1996. godine, u razgovoru s jednim od svojih najuvaženijih učenika i sljedbenika, odgovorio na njegovo pitanje o svojim daljnjim radnim planovima. U međuvremenu je, u protekle gotovo četiri godine, zacijelo prema mogućnostima nastavljao te posljednje pokušaje da u obuhvatni misaoni pogled što jasnije dovede teško prohodne i dokučive odnose između riječi i slike, između rituala i jezika, dakle one teme koje ga sad, u doista dubokoj starosti, obuzimaju više od drugih. Ipak, ishodi tih promišljanja teško da će u javnost izaći u formi koja bi bila u potpunosti dostojna misaone snage koja ga je odlikovala u godinama punog duhovnog napona. Premda je još i u srpnju prošle godine pomno pratio, a povremeno i žustro sudjelovao u hermeneutičkim raspravama koje uski krug bližih sljedbenika vodi već godinama u njegovu prisustvu ljeti vodi u Heidelbergu, ipak se ta njegova upravo zapanjujuća duševna svježina i neugasla sposobnost sabiranja na riječ sugovornika i na pažljivi odgovor onomu što se u konkretnom razgovoru pokazuje kao stvar vrijedna rasprave danas posvjedočuju ponajprije u brojnim javnim istupima. Koliko znam, posljednji je takav, prije otprilike dva mjeseca, bio razgovor s poznatim novinarom i publicistom Heimom Schwilkom za berlinski *Welt am Sonntag*. Jedanaestog veljače ove godine u filozofskom je svijetu višestruko obilježen jubilej stotog rođendana možda najpoznatijeg i najuvaženijeg među danas živućim misliocima. Njegov dugogodišnji izdavač Paul Siebeck iz Tübingena, kod kojega su mu posljednjih godina izašla i sabrana djela u deset svezaka, priredio je tim povodom reprezentativni svečarski zbornik pod naslovom *Hermeneutički putovi. Hans-Georgu Gadameru za stoti*. Slično, premda u skromnijem opsegu, poduzeo je i izdavač Philip Reclam ml. u Stuttgartu. U Heidelbergu pak, na sveučilištu gdje je Gadamer djelatan od 1948. godine, kad je na tamošnjoj Katedri za filozofiju naslijedio Karla Jaspersa, pa sve do emeritiranja 1968. godine, priređena je prigodna svečanost uz skup eminentnih filozofa iz njegova misaonog okruženja. Slično i u Tübingenu, u Pragu, na više mjesta u SAD-u, u Italiji...

U Zagrebu je tom prigodom Odjel za filozofiju Matice hrvatske priredio dvodnevni filozofski skup naslovljen *Europska hermeneutika od Matije Vlačića Ilirika do Hans-Georga Gadamera*. U našoj zemlji, a pogotovo u Dubrovniku, Gadamer je češće gostovao, čega se očito s radošću sjeća. Pismo kojim mi je 7. veljače 1996. godine spremno i prijateljski odgovorio na prijedlog za prevođenje na hrvatski njegove knjige *Das Erbe Europas* (objavljeno kao *Nasljeđe Europe*, Zagreb, Matica hrvatska, 1997), završio je rečenicom: »Rado mislim na nekadašnju djelatnost u Dubrovniku i radujem se nastavku onoga što se tamo poduzima.«

U Hrvatskoj su njegova djela već dovoljno dugo u znatnoj mjeri poznata, recipirana i diskutirana, premda je dosad nažalost na hrvatski jezik prevedeno zanemarivo malo. I njegovo najveće i nedvojbeno glavno djelo *Istina i metoda* prevedeno je davno, u Sarajevu. Taj je prijevod danas uglavnom nedostupan, a i u mnogom bi pogledu trebao izmjenu i poboljšanje, osobito uzme li se u obzir da je djelo u međuvremenu u okviru *Sabranih djela* prošireno značajnim dodacima te još jednim cijelim sveskom dopuna s opširnim registrom.

Istina i metoda jedna je od nesumnjivo najvažnijih filozofskih knjiga dvadesetog stoljeća. Osobita narav i sudbina Gadamerove misli — a možda i njegov više nego složen, ponekad ambivalentan odnos spram najutjecajnijeg učitelja Martina Heideggera — imali su bitnog udjela na tomu da se recepcija te knjige, njezina vlastita povijest utjecaja dosad odigrala ponajprije i ponajviše unutar mnogostrukih i široko rasprostranjenih područja duhovnih znanosti, poetike i teorije književnosti, teološke i pravne hermeneutike, semantike i semiotike, sociološki obojene kritike ideologije i psihoanalitički inspirirane dekonstruktivističke postmoderne, a mnogo manje u okružju pravih filozofskih diskusija. Općenito, ideji »obrata u ono ontologijsko«, koja je još vodila cjelinu glavnoga djela, a osobito zaključnog, trećeg dijela, Gadamer je postupno sve više pretpostavljao široko i obuhvatno zasnivanje univerzalne hermeneutike kao praktičke filozofije, svojevrsne teorije retorike i fenomenologije jezika, najšire shvaćenog kao razgovora.

Ta Gadamerova stvar, *filozofska hermeneutika*, stekla je neosporno goleme zasluge u stoljeću kojemu Gadamer misaono svjedoči od samog njegova početka pa sve do današnjeg kraja. Teško je zamisliti da bi bez nje danas bila — pa makar i u tako skromnoj mjeri — očuvana pažljiva napregnutost oko produktivnog prisvajanja klasične, a prije svega humanističke predaje, ili pak živa dijaloška otvorenost za drugog i za mnogostruko drugo, a na koncu i ona trijezna i ujedno ljudski skromna dostojanstvenost »bezuvjetnog povjerenja u um, koji je dio svih nas«, kako to jednom zgodom formulira sam mislilac.

Umjesto bilo kakva pokušaja ozbiljnijeg toeretskog sučeljavanja s njegovom mišlju, čemu ovdje svakako nije mjesto, ali i umjesto svakog, ma kako inače za javnost zanimljivog, a možda i poticajnog, prenošenja njegovih osnovnih nazora o jeziku, umjetnosti, povijesti..., čini se uputnijim pustiti ga da ovom zgodom *sam* dođe do riječi. Odabrali smo stoga dva njegova kratka i prigodna, srazmjerno novija predavanja, iz kojih se može ne samo doznati ponešto o pitanjima što ih je postavljao i pokušajima odgovora na njih, nego i izravno čuti sam ton, dikciju, živi izraz i izričaj postupnog hoda njegove brižljivo školovane, a opet neposrednom životu bliske misli. Vjerujemo da jedino time možemo prikladno odgovoriti uvidu koji je on sam uvijek iznova — posljednji put sam ga čuo to ponavljati prije nekoliko godina u Pragu, za dodjele počasnog doktorata tamošnjeg Karlova sveučilišta — isticao kao jedan od onih koji su ga se najdublje dojmili i ostali mu putokazom na dugom putu mišljenja: Istinski jezik samo je *živa riječ*, a živa riječ samo je ona koja dosеže, dira, pogađa *drugoga*.

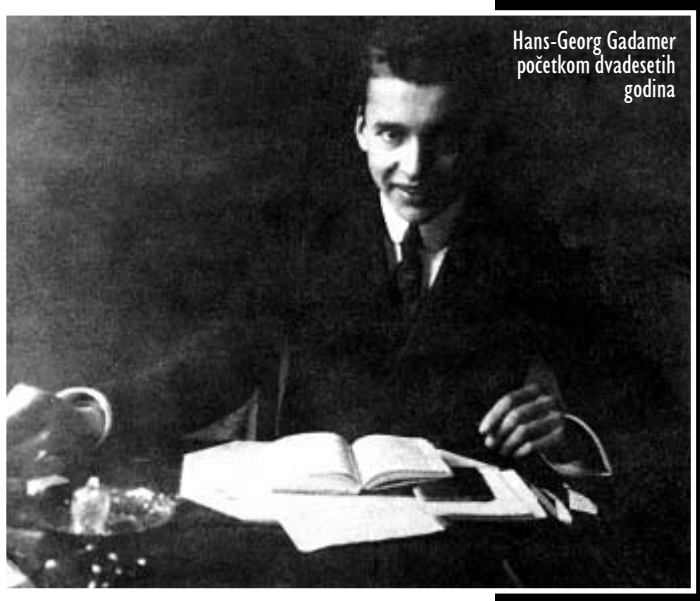

Hans-Georg Gadamer početkom dvadesetih godina

HANS-GEORG GADAMER

Hans-Georg Gadamer kao maturant

Jedanaestog veljače ove godine u filozofskom je svijetu višestruko obilježen jubilej stotog rođendana možda najpoznatijeg i najuvaženijeg među danas živućim misliocima

Ta Gadamerova stvar, *filozofska hermeneutika*, stekla je neosporno goleme zasluge u stoljeću kojemu Gadamer misaono svjedoči od samog njegova početka pa sve do današnjeg kraja

Gadamer kod nas

Filozofski simpozij *Europska hermeneutika od Matije Vlačića Ilirika do Hans-Georga Gadamera*, u organizaciji Odjela za filozofiju Matice hrvatske, Zagreb, 11. i 12. veljače 2000.

Hrvoje Jurić

Izuzme li se davni »srpsko-hrvatski« prijevod Gadamerova kapitalnog djela *Istina i metoda* (Veselin Masleša, Sarajevo, 1978), hrvatsko čitateljstvo Gadamera je imalo priliku upoznati jedino preko prijevoda Gadamerovih manjih članaka sporadično objavljivanih u časopisima i zbornicima. Situacija se ponešto popravila izdanjem prijevoda Gadamerove uistinu zanimljive, ali ipak ne toliko značajne zbirke članaka i predavanja — *Nasljeđe Europe* (Matica hrvatska, Zagreb, 1997). No, usprkos tome, Gadamerova je filozofija na ovim prostorima u posljednjih dvadesetak godina kontinuirano nailazila na interes određenog broja filozofa, teologa i teoretičara književnosti. U prilog tome govori i filozofski simpozij *Europska hermeneutika od Matije Vlačića Ilirika do Hans-Georga Gadamera*, koji je, povodom stotog Gadamerova rođendana, održan 11. i 12. veljače 2000. u Zagrebu, u organizaciji Odjela za filozofiju Matice hrvatske. Na ovome je simpoziju desetak hrvatskih i slovenskih filozofa tematiziralo različita pitanja filozofijske hermeneutike, i to ne samo unutar okvira koji je naslovom bio omeđen imenima Vlačića i Gadamera. Znatan dio izlaganja bio je posvećen Gadameru, bilo da se radilo o pojedinim aspektima Gadamerove filozofije (Damir Barbarić, Hrvoje Jurić), bilo o Gadamerovoj hermeneutici u odnosu spram drugih filozofijskih pravaca i mislitelja, kao što su europska kontinentalna epistemologija (Kristijan Krkač), Platon i Augustin (Josip Oslić), Nietzsche (Ksenija Grubišić), Derrida (Klemen Fele). Ivan Bekavac Basić za temu svoga referata imao je hermeneutiku Matije Vlačića Ilirika (1520-1575), njemačkoga protestantskog mislitelja hrvatskoga porijekla, čije neprijeporne zasluge za oblikovanje hermeneutike kao filozofijske dicipline priznaju i ističu mnogi svjetski stručnjaci u području filozofije, uključujući i Gadamera. Preostali referati ticali su se još nekih problema i autora koji su neizostavni pri razmatranju pitanjâ filozofijske hermeneutike: zasnivanje filozofije, odnosno Platonova *druga plovidba* kao hermeneutički problemi (Dean Komel, Franci Zore), M. Blondel (Hrvoje Lasić), G. Vattimo i J. Habermas (Marijan Krivak).

G A D A M E R

esej

Položaj filozofije u današnjem društvu

Uvodno predavanje na kongresu Općeg društva za filozofiju, Heidelberg, 23. listopada 1967.

Hans-Georg Gadamer

U času kad su društveni razvitak i vladajuća uloga znanosti i tehnike, tehnike ovladavanja prirodom i čovjekom, počeli ugrožavati stari položaj filozofije kao kraljice znanostî, u času kad je uloga filozofije stavljena u pitanje i u samoj nastavi na sveučilištima i u budućoj izobrazbi učiteljâ učinilo mi se ispravnim da u svojim uvodnim riječima ne govorim neposredno o stvari, te da, bez ambicije da ću stručnjaku reći nešto novo, pred javnom sviješću položim račun o tomu što mislimo sa svojom egzistencijom, što mislimo o našoj sadašnjosti i o našoj budućnosti, tj. o našim zadaćama u današnjem društvu. Opće društvo za filozofiju u Njemačkoj, koje priređuje ovaj kongres, nije udruga stručnjaka. Ovdje su, daleko preko granica učitelja i istraživača na području filozofije, sabrane osobnosti kojima je filozofija više nego samo jedna od znanosti, u kojoj su stekli obrazovanost ili u kojoj produktivno rade. Više — ali umnogome možda i manje, upravo zato i uzbudljivo i uznemirujuće. Pozdravljamo sve koji su nagnani na filozofsku izmjenu misli i koji su se zbog toga pridružili našem društvu. Pozdravljamo i sve goste koji iz istog poriva žele uzeti udjela u našem radu i podvlačimo veliki interes koji sredstva javnog priopćavanja pokazuju za našu stvar. Tako se, polazeći od onog najizvanjskijeg situacije, pojavljuje pitanje kojem bih želio posvetiti svoje razmatranje. Što ovdje objedinjuje, što ovdje povezuje stručnjake i širi krug ljubitelja, onako kako inače nijedna druga znanost ne njeguje susretanje stručnjaka i ljubitelja? Je li to legitimno? I odakle ima svoju legitimaciju? Ili interesu za metafiziku kao prirodnu čovjekovu sklonost nije ni potrebna legitimacija? Je li još istinit stari odgovor što ga je već Platon skovao za jednoga od svojih slavnih suvremenika, kad je za nj rekao: u duhu ovog čovjeka ima po prirodi nešto od filozofije?

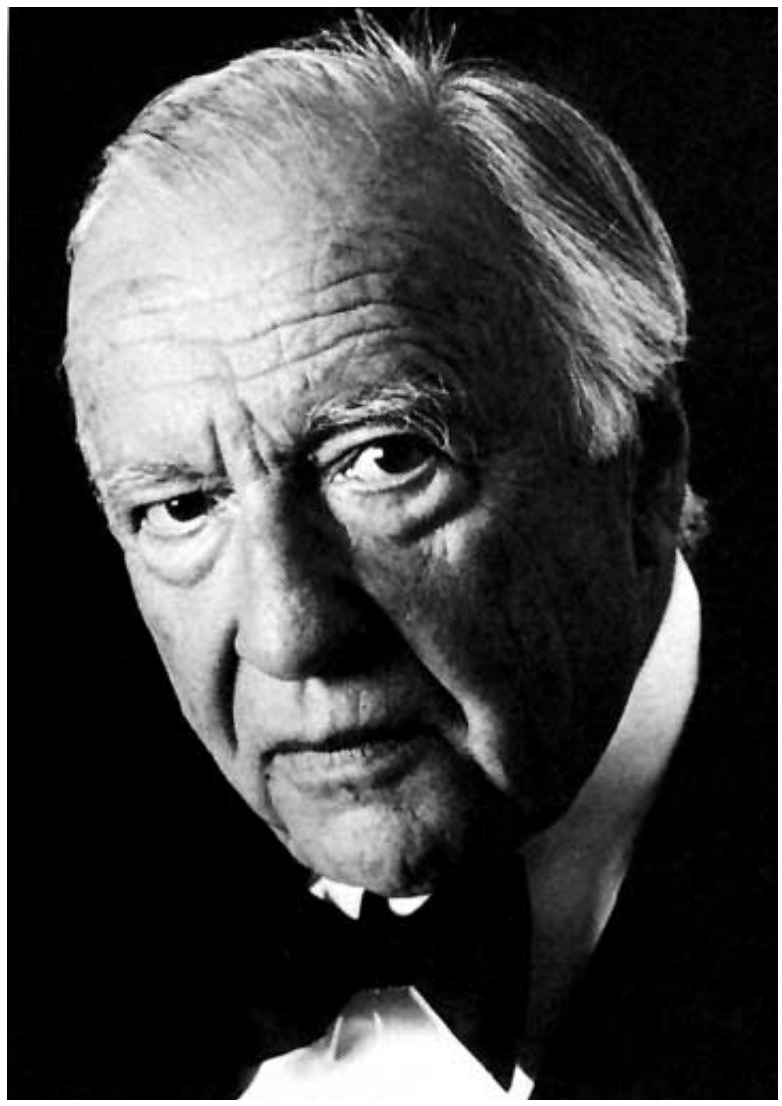

No riječ *philosophia* koju Platon na tom mjestu upotrebljava svakako je nešto drugo od onoga što mi danas pod tom riječju razumijemo. Samo je jednim dijelom to ista riječ. Jer naš je pojam filozofije stvarno obilježen suprotnošću i razlikom što postoje između filozofije i nove znanosti, koja je nastupila u 17. stoljeću i koja od tada sve do u najsitnije pore određuje razdoblje moderne. *Philosophia* je prije toga na samorazumljiv način značila oboje, kako ukupnost onoga što se može spoznati i znati tako i nikad zadovoljivi poriv za *zadnjim* spoznajama — i to tako da između jednog i drugog uopće nije bilo otvorene suprotnosti. Svakako da je već tada bilo stručnjaka, ali oni su bili više neko slučajno ograničenje u univerzalnoj tendenciji volje za znanjem. Grčki izraz za specijalizaciju je *tehne*, a *tehne* zapravo znači umijeće, tj. iznalaženje mogućnostî proizvođenja iz prethodnog znanja. No *tehne* ujedno znači i udžbenik, praktički priručnik, kojim se retoriku, graditeljstvo, astronomiju, ili bilo što drugo stječe kao cjelinu koja se dade naučiti. Ona dakle znači samu znanost. U tom je smislu *philosophia* uvijek ukupnost svega što se uopće može znati. Ali danas vlada specijalizacija. Ona je zakon moderne znanosti. Takozvana sinteza, koju laik običava očekivati ili željeti od filozofije, je li ona legitimna? Nije li ona uvijek sinteza jučerašnjih znanosti, i je li to još znanost kad se znanosti objedinjuje u cjelinu, a da se pritom njihovim spoznajma ništa ne dodaje?

Što legitimira filozofiju?

Pitanje je dovoljno ozbiljno. Ne da se odbaciti. Nije li u međuvremenu znanost naslijedila filozofiju, i to s rastućom isključivošću? Kad je već rani pozitivizam smatrao da je s razdobljem znanosti dokončano razdoblje metafizike, nije li u međuvremenu tijek povijesti — ponajprije širenjem europske civilizacije cijelom Zemljinom planetom — pokazao da znanost na koncu trijumfira i nad svim nadomjescima metafizike, koji su pod imenom *nazor na svijet* u posljednjih stotinu godina tvorili široki utjecaj filozofije? Onaj tko je ovdje u Heidelbergu prošle godine doživio opći kongres sociologije, povezan s čuvenim imenom Maxa Webera, tko je doživio veliku aulu ispunjenu do posljednjeg mjesta i rojeve sociološkog podmlatka koji su tu umarširali, taj se ne može varati u pogledu znakova vremena. Može li se legitimacija za naš rad uopće još dobiti iz potrebe za svjetonazorom, kako se voljelo reći? Nismo li dovoljno opomenuti upravo emocionalnim i afektivno opterećenim momentima, koji su povezani s biti nazora na svijet, nezdravim fanatizmom koji se običava povezati s potrebom za svjetonazorom? Ne osjećamo li se obveznima na znanost i nije li onda tako da takvu legitimaciju možemo priznati samo znanstvenoj filozofiji — a to je do danas gotovo uvijek bila samo filozofija znanostî?

I doista, za stanje filozofije u današnjem društvu čini mi se karakterističnim to da nadomjestke nazora na svijet, koji su u posljednjih stotinu godina filozofiji očuvali nešto od njezina univerzalnog zahtjeva i ambicije te joj podarili čar gotovo sličan religijskom, društvo obilježava podozrenjem jednakim onom koje odavno leži na tradicionalnom liku metafizike. Izgleda da danas, u razdoblju znanstvenog prožimanja i vođenja našeg života koje sve šire oko sebe zahvaća, egzistira samo još jedna jedina zbiljska osnova javnog interesa za filozofiju, a to je njezino značenje i njezina korisnost za znanost. A to znači da se čini da se filozofija u razdoblju znanosti može legitimirati samo kao pozitivizam — pa i kad ta formula *pozitivizam* lebdi u velikoj širini značenja, između obnavljanja pozitivizma, pokretom koji polazi od Macha i koji je preko Beča na koncu preplavio cijeli svijet, i apriornog učenja o biti, koje je takvom pozitivizmu suprotstavio Husserl i koje je polagalo pravo na to da je upravo ono pravi pozitivizam. Nije uzalud upravo taj posljednji, Husserl, u programu iz 1911. godine svoj početak naslovio s *filozofija kao stroga znanost* te se time postavio protiv pozicije nazora na svijet, da bi kasnije, 1935. g., siloviti utjecaj svojega genijalnog učenika Heideggera u dvadesetim godinama optužio kao pretezanje potrebe za nazorom na svijet nad filozofijom kao strogom znanošću. Historizam, ono što njemačku filozofiju odlikuje do današnjeg dana i što na jednaki način povezuje i protivnike i pristalice historizma, danas mnogima izgleda kao romantični pogrešni razvitak kasne građanske epohe, a zahtjev očitovan u *esprit de finesse* za mladi je naraštaj sasvim uznemirujući. Riječ *obrazovanje*, to što se tako malo dade dohvatiti, a još manje mehanizirati, sasvim je sumnjiva potrebi za sigurnošću i patosu trezvenosti našega vremena. Još više, njezin zahtjev polako počinje biti stran omladini. Osobito nastojanje oko *philosophy of science*, poteklo iz novopozitivističke škole — koje u Njemačkoj polako postaje utjecajno tek u *re-importu* — danas mnogima izgleda kao najpreči deziderat, pače kao jedina legitimacija filozofije u životu znanstvenoga razdoblja.

I nije li kob našeg položaja to da su postali nevjerodostojni tradicionalni likovi metafizike, kao i likovi nazorâ na svijet, koji tu metafiziku dovršavaju i odstranjuju, a u kojima se obojima još zbiva takva anticipacija cjeline?

Duhovne znanosti *vs* prirodnim

No kad bi se legitimaciju filozofije doista htjelo tražiti u njezinoj korisnosti za napredak znanosti i istraživanja, tad bi s njom zacijelo stajalo još lošije nego što sebi priznaju pristalice filozofskog pozitivizma. Teško da je, otkad postoji *philosophy of science*, sama *science*, tj. ozbiljno istraživanje, imala tek što naučiti iz teoretskog pojašnjavanja tvorbe pojmova i jezičnog fiksiranja, koji se provode u toj *philosophy of science*. Štoviše, samoj modernoj znanosti, u smislu *science*, u temelju leži pozitivistički postulat, koji joj je toliko samorazumljiv da istraživač ne treba na to gubiti nijednu riječ i ni najmanje vremena. Obrazlaganje tog postulata nije njegova stvar. O pozitivizmu i o njegovu značenju ne bi nitko ni govorio kad ne bi bilo metafizike i njezina zahtjeva da bude prva od svih znanosti, da bude *philosophia prima*. Ali smatram da nitko ne bi ni s takvim polemičkim žarom očekivao spas od *science* i njezina ideala metode kad bi se pritom radilo samo o prirodnim znanostima. Kod njih nije ništa sporno. Za njih je spokojna samorazumljivost to da se svi iskazi istraživanja moraju moći verificirati i da spoznajni smisao uopće imaju samo kad otvaraju put verificiranja ili falsificiranja.

Drukčije je, međutim, na području takozvanih duhovnih znanosti. Tako je danas mogućnost verificiranja postala borbenim poklikom koji nalaže preinaku povijesnih znanosti u socijalne znanosti s pravim metodičkim obilježjem. I tu je korijen entuzijazma s kojim pozitivistička teorija mladom naraštaju obećava oslobođenje od nerazrješivih, mračnih i zahtjevnih spekulacija. Ono što u povijesnim znanostima jest znanost, to mora odgovarati uvjetima mogućnosti verificiranja, koji su isti kao u prirodnim znanostima, i onda je to, gledano metodički, u jednakom smislu *science*. Ono što u njima u tom smislu nije znanost, važi jednostavno kao zaostalo. Prije svega sociologija misli da romantično razdoblje njemačkih duhovnih znanosti može konačno dovršiti u *science*, a da pritom *humanities* ili *belles-lettres*, koje su u susjednim zemljama uistinu nošene samorazumljivim zajedničkim duhom, ne mora ni okrznuti drukčije do sažaljivim pogledom.

Ali ta tendencija, koja se sve više pojačava mijenama našega društvenog života, potrebama visoko industrijaliziranog gospodarstva i modernom upravnom državom, ima povratni učinak i na tematiku i na stil rada same filozofije. Ako je nekad vrijedilo da zadaća i mogućnost istine u filozofiji u osnovi nadilaze ono što je sposobno za metodsko verificiranje, jer za svoj predmet imaju transcendentalne uvjete mogućnosti sveg iskustva, danas izgleda da je deviza sasvim druga. Filozofija mora biti jednaka onomu što se u znanostima naziva teorijom. I filozofski iskazi moraju biti neosporivi u svojoj logičkoj konzistenciji, to je prvi zahtjev koji znanstvena svijest postavlja filozofiji. Treba se radije zadovoljiti trivijalnim uvidima koji su stečeni egzaktnim načinom, nego se bez metodskog osiguranja odvažiti na dubokoumnost. U tomu se mora vidjeti utjecaj zakona kontrasta, a time i reakcija koja je u sebi opravdana — ali držim da se s tim mora spojiti očekivanje da bi se bolja uvježbanost u logičkom zanatu mogla plodonosno vezati s budnošću prave problemske svijesti i sa strašću radikalnog pitanja.

Ali koji su to problemi kojima se budna problemska svijest danas mora otvoriti? Hegel se, nakon što je Kantov veliki čin razaranja školske metafizike 18. stoljeća dospio do punog uspjeha, odvažio na izazovnu formulaciju, ili bolje na onu koja je sve opet vratila na isto, naime na formulaciju da je vidjeti obrazovani narod bez metafizike

Vita
Hans-Georg Gadamer

11.2.1900. rođen u Wroclawu.
1918-1922. studij germanistike, povijesti, povijesti umjetnosti i filozofije u Wroclawu, Marburgu i Münchenu.
1922. promocija iz filozofije u Marburgu kod Paula Natorpa.
1924-1927. studij klasične filologije u Marburgu.
1929. habilitacija iz filozofije kod Martina Heideggera.
1933. predavač etike i estetike na Sveučilištu u Marburgu.
1939. redovni profesor na Sveučilištu u Leipzigu.
1946-1947. rektor Sveučilišta u Leipzigu.
1947-1949. redovni profesor na Sveučilištu u Frankfurtu na Majni.
1949-1968. redovni profesor na Sveučilištu u Heidelbergu umjesto Karla Jaspersa.
1960. objavljeno glavno djelo *Istina i metoda*.
1968. emeritiranje.
1985-1995. objavljivanje »Sabranih djela«.

kao i vidjeti inače raznovrsno urešeni hram bez svetišta. Je li lik metafizike taj prema kojem je na koncu i u našim danima usmjereno svo nastojanje filozofije? Ima li filozofija u liku koji su joj dali Aristotel ili Toma, ili u liku koji je ponovno poprimila transcendentalna filozofija s Fichteom i Hegelom, ili kao prodorno pitanje o prevladavanju metafizike, kako ga je u naše vrijeme postavio Heidegger, još privilegirani položaj? Je li ono što tako samorazumljivo smatramo tradicijom zapadnjačke filozofije naposljetku lik društvenog duha koji je i sam uvjetovan, neka vrsta klasne ideologije obrazovanoga građanina, koji, a da to i ne sluti, podupire regresivne i represivne tendencije onih koji su društveno i gospodarski privilegirani? Čini se da nam kritika ideologije kazuje nešto takvo. Je li to veliki proces sekularizacije, koji ispunjava zapadnjački novi vijek, na polju filozofije samo još nije domišljen do kraja, tako da se u jučerašnjoj filozofiji daju spoznati likovi koji su zapravo zadnji teološki likovi, u transcendentalnoj filozofiji slobode, u filozofiji iskustva i graničnih situacija u Jaspersa, u tezi o zaboravu bitka u Heideggera, u tezi o Božjoj tami u Martina Bubera, što bi sve u krajnjoj liniji mogli biti daleki ogranci teološkog nauka o skrivenom bogu (Deus absconditus)? Da se i ne govori o liku vječne filozofije (philosophia perrenis), koja čini prirodni dio katoličke teologije i s mukom nastoji oko priključenja modernome duhu. Je li tako? Ili postoji nerazriješeni rascjep između teorije znanosti i naslijeđa klasične metafizike — te bi zadaća filozofije bila taj rascjep nadići te obuhvatiti i jedno i drugo?

Tehnološki snovi i anticipacija cjeline

Uistinu, današnje društvo, ispunjeno svojim tehnološkim snovima i pokretano zanosima tehnokratske opijenosti, stalno je prisiljavano donositi odluke koje prelaze granice onoga što je znanošću spoznato, a to znači prisiljavano tvrditi da se ima spoznaju i onda kad je ono što se može prihvatiti kao istinito tek vjerojatnost — ne dospijeva li ono, ukoliko se poziva samo na znanost, u neprozretu ovisnost o svemu što istinski odlučuje i istinski će odlučivati? Jer znanost o tomu nema što reći, zato što to ne može biti znanstveno osigurano. Ne moramo li tu priznati da granice naše znanstvene spoznaje, pri svem napretku znanosti — dapače upravo zbog napretka znanosti, zbog nemogućnosti zastoja koji pripada biti znanosti — čine nužnom anticipaciju cjeline? I nije li kob našeg položaja to da su postali nevjerodostojni tradicionalni likovi metafizike, kao i likovi nazorâ na svijet, koji tu metafiziku dovršavaju i odstranjuju, a u kojima se obojima još zbiva takva anticipacija cjeline? Na što se oslanjati, kad je oslanjanje na glas eksperata znanosti uistinu jednako tomu da se na neprozreti način prepusti manipulaciji onih koji znanost stavljaju u službu svojih interesa moći. Na što se oslanjati?

Tim smo pitanjem došli do teme kojom ćemo se ovih dana baviti. Jer postoji neka anticipacija cjeline, koja već prethodi svakom djelomičnom shematiziranju znanosti i obuhvaća je. To je jezik u koji smo urasli i u kojemu jedni s drugima govorimo i razumijevamo se međusobno kao oni koji djeluju. Ne mislim na jezik kao onaj objekt znanosti, zagonetan, uzbudljiv, raznovrstan i pun iznenađenja, kako ga obrađuju znanosti o jeziku, nego mislim na temu jezika kao podloge neizbježnog odnosa spram cjeline našeg bitka u svijetu. Čini mi se da je ta tema jezika legitimni pristup, na koji se može orijetirati problemska svijest naših dana. Jer ovdje nije unaprijed odlučeno ništa, nije pretpostavljeno ništa od onoga što se različitim duhovnim poticajima našeg vremena svaki put pokazuje kao predrasuda, kao neprozreta ili nedostatnom spoznata predrasuda. Dakako da je i sama jezična izloženost svijeta, u kojoj smo odrasli i koja nam daje prvo oblikovanje, određena svojim podrijetlom, predajom, neprozretim predrasudama društva, uvjetima povijesnog života. Utoliko u jeziku kao takvom ne leži kriterij ili ishodište za oslobođenje od predrasuda, ili za promjenu svijeta u smjeru onog ispravnog. Ali u njemu se zbiva razgovor — razgovor koji nadilazi društvene grupe i stranke, nacije i kulture: umjeti govoriti znači uzdići se nad vlastite granice. Tako univerzalna mogućnost ljudskog razgovora, govorenja jednog s drugim ili jednog protiv drugog, implicira odnos spram uma kao zajedničkoga ljudskog medija u kojem uspijeva uvid.

Martin Heidegger i Hans-Georg Gadamer, Darmstadt 1951.

Otuđenost tehničke nomenklature

A uvid uvijek znači bolju spoznaju. Tamo gdje znanosti nešto znaju, uvid će ih slijediti. Ali kao uvid znat će da suma spoznajâ svih pojedinačnih znanosti ne može jamčiti istinu, a ne može je ni omogućiti. Uvid odbacuje predrasude i omiljene navike mišljenja; uvid spoznaje što od stvari ili od drugog čovjeka nekome izlazi u susret. No za zakon moderne znanosti možda ništa nije tako karakteristično kao to da je njezino vlastito jezično fiksiranje — pomoću znakovnog jezika matematike i pomoću formula, koji su joj oboje nužni — u širokom opsegu zatvara u bjelokosnu kulu njezine metodičke osamljenosti. Usprkos tomu, jezik za sve nas ostaje životnom formom naše ljudske spoznaje, čak i za istraživače koji znaju da su vezani uz strogu metodu svoje struke. Kao lik i forma življenja, on će napredak spoznaje, tamo gdje ga ima, uzeti u obzir i neće se nikad odsjeći od promjena materijalnih i idealnih uvjeta našega života. Promijenit će se u tehničkom razdoblju. I jezik tehničkog razdoblja, koji sve više postaje jezikom mlađega naraštaja i koji nas starije odlikuje lagano komičnim prizvukom staromodno-izvještačenoga govora, ostaje još jezikom. Nedvojbeno je otuđenost ta koja s tehničkom pojmovnom aparaturom prodire u jezik i sama postaje izraz i odraz naše zbilje u kojoj živimo. Ali ta otuđenost, sve do čisto funkcionalnog jezika koji se sastoji od tehničke nomenklature i egzaktno zvučećih tvrdnji i zaključaka, ulazi u jezik koji svi govorimo i time trpi dijalektiku preciziranja.

Da to ukratko izvedem. Može se zaista reći da što je više profilirana upotreba riječi koju proizvode znanost i tehnika to većom biva i napetost spram riječi koja je slobodna od tih pomoćnih sredstava, koju se, kao pogađajuću riječ, na

Zavičaj kao jezik

Predavanje u povodu 9. književnih dana Baden-Württenberga, Karlsruhe, 21. lipnja-5. srpnja 1992.

Hans-Georg Gadamer

Zavičaj nije tek mjesto boravka koje se može izabrati i promijeniti. Zavičaj se ne može ni zaboraviti. On je, da upotrijebim čuvenu Schellingovu riječ, nešto iskonsko.

Tako život u egzilu mora biti praćen mišlju na zavičaj, za koji se zna da si iz njega isključen — a time već i mišlju o povratku, čak i ako se ne može doista misliti na povratak. Zavičaj ostaje nezaboravljen. No zavičaj u našem vremenu pokretljivosti koja sve više raste, više nije isto što je bio u vremenima veće postojanosti. Stoga je misao o povratku iz progonstva u zavičaj koji je nekom uskraćen tada bila nešto što se podnosi kao stalno novo isključivanje. A svaki je egzil težak, te je tako uvijek živa nada da će se progonstvo prekinuti i da će se smjeti vratiti u zavičaj. Tako tužaljke što ih je rimski pjesnik Ovidije ugodio iz svojega progonstva na Crno more još i danas čovjeku odzvanjaju u srcu.

Ali što je za nas zavičaj, to mjesto iskonske prisnosti? Što je on, što bi on bio bez jezika? Onome iskonskom zavičaja pripada prije svega jezik. To i sami znamo iz ovlašnog iskustva putovanja. Kad se vratimo kući iz inozemstva u kojem se govori strani jezik, iznenadni ponovni susret s vlastitim materinskim jezikom doslovno je poput nekog zaprepaštenja, a i jest tako da je ono što je prožeto vlastitim jezikom cjelina prisnoga, običaji, navike, svijet na koji smo naviknuti.

Svatko tko je kod kuće u svojem jeziku zacijelo može naučiti druge jezike, na koncu i tako dobro da i u njima bude na neki način kod kuće. Ali odlučujuća točka je ipak ova: za onoga tko živi u egzilu povratak u vlastiti jezični svijet nije prepušten njegovoj slobodnoj odluci. Onaj tko se samo kao gost saživio s jezikom zemlje koja ga je ugostila, nije izgubio svoj zavičaj, a isto vrijedi i kad netko sasvim živi u inozemstvu, samo ako zna da se može vratiti. Ali uistinu je zavičaj prije svega jezični zavičaj. Materinski jezik za svakoga čuva nešto od iskonske zavičajnosti, a to vrijedi i za onoga koji je višejezičan, čak i onda kad u ovlašnim susretima s vlastitim zemljacima ponovno čuje vlastiti materinski jezik. No onaj tko ima tu sudbinu da živi u egzilu vodi život između htijenja da zaboravi i čuvanja uspomene, između rastanka i spomena, gubljenja i novog započinjanja, pa ma gdje bio. Život je ulazak u neki jezik. Tako svatko mora gledati kako da se nastani u tuđini i u onomu što mu je tuđe te mora nastojati oko ulaska u drugi jezik. U tomu leži prekid, koji se ne da izbjeći i koji se mora zacijeliti i izliječiti, želi li se preživjeti. Liječenje uopće nije, kako se tako često zamišlja u našem mehaniziranom društvu, nešto što čini netko, liječnik. Ono je uvijek životna zadaća samog bolesnika. Tako se onda kad se više ne može čuti vlastiti jezik, zapravo događa rastanak od jezika koji spaja i povezuje ljude. To je ljudska pozadina svakog egzila.

Razgovor između Zapada i Istoka

Tako odmjeravamo težinu pravoga pitanja: što može biti povratak iz egzila? Ne mora li to biti novi prekid, drugi prekid? Ili on čak čini to da se prvi prekid još jednom osjeti kao bol? Ono što je u igri pri takvom prekidu nešto je poput teškoće pri razgovoru. I onda kad se vlastiti zavičaj, kojeg se nije napustilo, odmiče sve do otuđenosti, može se na koncu živjeti samo pod izrekom nade i obećanja: »I to će proći (Et illud transit)«. Sad u Njemačkoj doživljavamo što je takav prekid koji, takoreći, otežava razgovor. Razgovor između onih koji žive na Zapadu i onih koji žive na Istoku nije lagan. Sjećam se kako je bilo teško čak i s vlastitim prijateljima, koji su otišli u egzil, obnoviti razgovor preko poštanskih mostova u nuždi, kad su bili prekinut ratom. Oba partnera u razgovoru stoje tad pred novom zadaćom da nađu novi identitet, koji jest kontinuitet, a ipak i ne može to biti. Ma kako velika bila snaga duha i srca, čovjek ne može vratiti vrijeme. Ono čemu se vraćamo postalo je drukčije, a jednako je tako drukčijim postao i onaj tko se vraća. Vrijeme je oboje obilježilo i promijenilo. Za svakoga tko se vraća zadaća je ući u novi jezik. Na svemu u što se vraćamo dah je tuđine.

Gotovo da se za svakoga ponavlja drevna zadaća da bude u svijetu, da prevlada tuđinu. Malo dijete udara o zidove činjeničnosti i u polaganom buđenju razmjene pogledâ, u prvom opipavanju, u prvom tepanju jezičnih glasova, te konačno u prvim riječima započinje razgovor. Nešto se od te situacije učenja govora uistinu ponavlja i u svakom sporazumijevanju pomoću razgovora. Jer jezik nije nešto što u riječima posjedujemo i čime raspolažemo prema slobodnom izboru. Jezik se oblikuje u davanju i uzimanju. Govorenje ima svoj smisao u samom izvršenju, i može biti samo tamo gdje se jedan drugome približava da bi se osvjedočio o zajedništvu iskustva.

Ali što je sve moguće kad nema zapreke jezične barijere, uči nas sveprisutnost likovne umjetnosti svih kultura, a ponajprije nas to uči muzika, taj prvi kulturni jezik cjelokupnog čovječanstva

A upravo se na tomu odmjerava zadaća književnosti. Ona želi do riječi dovesti nešto za što ne smiju postojati ranije oblikovane i ranije skovane formule. U razdoblju rastuće regulacije, u kojemu se poput omamljujućeg vala tijekom cijeloga dana na sve strane razlijeva plima javnih informacija, ulazak u jezik kojim bi sami mogli govoriti mora piscu i pjesniku izgledati gotovo kao povratak u nešto sasvim drugo i u ono što im je postalo tuđim.

A odatle se određuje i smisao Književnih dana. Oni ne postoje zato da se tu nađe pjesnike koje se bez toga ne bi našlo, kao ni zato da bi se tu možda htjelo zasnivati pjesničke škole, što možda i nije bilo baš ono najlošije u povijesti obrazovanja visoke književne razine. Ali važno je ipak da se kako među samim stvaraocima tako i među onima koji književnost prihvaćaju jača uzajamno potvrđivanje, na kojem naposljetku počivaju sve mogućnosti kulturnog stvaranja.

Pisac želi da ga jezik sluša

Upitajmo se najprije što je zapravo pisac. Rekao bih da je on onaj koji umoljava jezik. On želi da ga jezik sasluša. Želi da ga jezik daruje, tako da mu uspije nanovo ga dovesti do govora, tako da ono napisano kao takvo ili pročitano kao takvo ne bude tek nešto u općem zbivanju informacijske plime, nego da jezik poslušamo. Iznimnost pjesničkog jezika i onoga što zovemo književnošću u pravom smislu leži u tomu da se tu jezik sluša. U bilo kojem liku pjesništva, bilo kao lirike, bilo kao pripovijedanja, bilo kao scene, njegovo je nastojanje i njegova mogućnost uvijek to da bude poput diktata koji treba samo preuzeti, a ne supsumirati u kritički svijet iskustva. Riječ »pjesništvo« (Dichtung) dolazi od »dictare«, od »diktirati«, pa i ako još stariji predhumanistički slojevi značenja možda zvuče u smislu »zgušnjavanja« (Dichtmachen). U svakom slučaju, ono što pisac iz sebe ispostavlja tako da na koncu bude čitano, nešto je što se ne sluša na taj način kao da je time nekome nešto priopćeno, nego tako da se osluškuje što to u svojoj vlastitoj snazi evociranja daje vidjeti. Umijeće pisca ovisi o stupnju u kojemu to nekome dovodi do svijesti i od postignuća toga da mu u drugome odgovori ta vrsta prezentnosti onoga što je u jeziku evocirano. Stoga je, takoreći, počasna oznaka Književnih dana to da okupljaju samo tihe čitače i da javni interes uspijevaju privući samo uz veliko odstojanje. Toga se ne bismo smjeli stidjeti ili se zbog toga osjećati manjima, to je na koncu dokaz toga koliko su-

HANS-GEORG GADAMER

koncu uvijek mora tražiti, i koja u osnovi nosi mogućnosti sporazumijevanja čak i kod stručnjaka. Mi kao filozofi, osobito kad se sastanemo na svoje razgovore pred širim krugom gostiju, rado priznajemo: i mi u svojem vlastitom činjenju imamo razloga kritički se promatrati baš onako kao i oni koji puštaju da u njihovu životnu i jezičnu sferu prodre žargon tehnike i montaže. Upravo sam upotrijebio riječ *žargon* — riječ za koju smatram da pogađajuće označava što je tu pravo, a što lažno. Žargon nema jednako značenje kao upotreba terminologije.

Svaka terminologija izrasta iz danih mogućnosti govora i ostaje uz njih vezana. Svaki termin i svaki terminološki jezik mora se u najmanju ruku moći objasniti prirodnim jezikom i mora se na taj način znati u stanovitom opsegu uvijek ponovno vratiti u život jezika. Sigurno da u različitim područjima ima veoma različitih funkcija terminologije. Tako je jedna od zasluga istraživača jezika Johannesa Lohmanna to da je pokazao kako u područjima u kojima se spoznaju potpuno novi predmeti, npr. u matematici, terminologija ima gotovo autonomnu funkciju, dok naprotiv posvuda gdje komunicira sa životnim iskustvom, djelatnim u jeziku, ostaje vezana granicama tog jezika. Terminologija je zahtjev precizne upotrebe riječi u znanstvenom spoznavanju, koja teži za jednoznačnošću.

Nasuprot tomu, žargon je obilježen baš time da više ne komunicira protiv jezika ili s jezikom, nego vrši isključivu funkciju. Pritom ne igra ulogu je li to žargon grupe zločinaca ili filozofskog društva. Izgleda mi da je žargon, koji isključivu funkciju vrši time što prikazuje već unaprijed oblikovani jezik i izražajni svijet na koji se oslanja, u naše vrijeme opasnost i za govor filozofije, baš onako kao što je prodor tehničkih nomenklatura uopće opasnost za međusobni govor ljudi. Bilo da se radi o ostacima spekulativnog i romantičnog idealizma, recimo pod utjecajem Othmara Spanna i njegova pojma cjelovitosti, bilo da se radi o žargonu fenomenologije, koja je svoju pojmovnost pokušala urediti sredstvima novokantovstva, ili da se radi o žargonu pozitivističke teorije, ili o onome marksizma, ili da se pak radi o žargonu autentičnosti ili žargonu neautentičnosti — uvijek je tu prisutna otuđenost od neposredne blizine stvari. Tako bi se danas kao opću zadaću filozofskog mišljenja moglo formulirati to da se suprotstavi toj otuđenosti, da je vrati u pravu, misleću napregnutost, i da je se s njom stopi. Smatram da bi se tako moglo pojašnjavati i pročišćavati uzajamno otuđenje koje se odigrava između metodike znanosti i anticipacija našeg iskustva svijeta. Z

Preveo Damir Barbarić

Nek' ti dobro ide!

Nosio je i kazao uokolo nešto što se rijetko, isuviše rijetko susreće u svijetu, rijetko pronalazi i na slikama starih majstora, nešto što na svoju ruku nazivam *ozareno lice*

Dragutin Lučić Luce

Ikad posve običan, najobičniji čovjek, ako je »običnost« uopće dopustivo vezivati uz biće koje je u zapadnjačkoj povijesti (metafizičkog) mišljenja i iskustva bitka, gotovo bez iznimke, rangirano kao »iznimno«, dočeka stotu »na nogama«, o takvomu se govori s nekim svetim respektom kao da je to njegova, a onda i više no samo njegova osobna zasluga, kao da je, zapisuje Augustin Tin Ujević, »dužina čovjekova života i tok njegova razvoja unaprijed određen u kolijevci«. Kako je to tek kad se taj netko zove Hans-Georg Gadamer?! Jedan koji se nije libio s vremena na vrijeme ogledati i s jednim takvim kakav je bio Martin Heidegger, izborivši se tik do njega za »vlastito tlo« na kojemu je kušao »stajati čvršće i od tog silovitog mislioca«. Naime, i sam u jednom *sebeprikazu*, ne bez humora, primjećuje da »ništa na starcu nije tako originalno kao to da je suvremenikom, a ipak je u živo sretao i takve ljude kao što su Gerhart Hauptman i Stefan George, Paul Natorp i Rabindranath Tagore, Husserl i Scheler, Ortega y Gasset i Cassirer«. Da mu se htjelo, mogao je nastaviti: Martin Heidegger i Karl Jaspers, Paul Friedlander i Nicolai Hartmann, Wilhelm Dilthey i... Kompendj najviših vrhunaca dvadesetog stoljeća kojemu je utisnuo i svoj hermeneutički biljeg.

Godine 1969, kada sam 20 g. i 62 kg star i težak istupio iz vojske, jedva da sam znao što bi imala značiti riječ filozofija, riječ metafizika razotkrila mi se posve slučajno u nekom novinskom članku naslovljenom, još se spominjem — *Metafizički harikiri*, za nešto, pak kao što je 'hermeneutika' još nisam bio čuo, naravno, ni za Gadamera. Od svega jedino sam bio poprilično siguran što znači 'harikiri'. U čekaonici željezničkog kolodvora Sremska Mitrovica urezao sam u drvenu klupu »povijesni« datum: 11. II., naime, vlak je kasnio 47 i ohohoj minuta...

Aprila 1977, susreo sam u Dubrovniku starog gospodina *in vivo* na seminaru *Fenomenologija i marksizam. Problem socijalne filozofije*. Još uvijek sam o njemu znao malo, gotovo ništa. Moguće i zato, jer ga »moj« učitelj filozofije Vanja Sutlić (u to smo vrijeme svi imali »svoje« učitelje) nije osobito volio — o njegovu se ljubimcu Friedrichu Nietzscheu izvolio izraziti da nije na pojmovnoj razini dostojnoj filozofije, te da su Marx i Nietzsche tek svjetonazorske kompenzacije za nedostatak istinskog filozofiranja poslije Hegela. Bio je odjeven kao netko tko je sinoć parobrodom doputovao iz kolonija, s platnenom torbom preko ramena neumorno je obilazio Grad Sv. Vlaha, zidine, đardine, vile... Uvijek sam. Tudešak u Gradu — tako ga je nazvao jedan dubrovački glumac. Nosio je i kazao uokolo nešto što se rijetko, isuviše rijetko susreće u svijetu, rijetko pronalazi i na slikama starih majstora, nešto što na svoju ruku nazivam *ozareno lice* ili, kako je to moja nona nazivala, *lijep obraz*. »Kazati lijep obraz«, tako je govorila. Takve se »nadnaravne« pojave ne zaboravljaju. I to bi bilo sve.

Dvadeset godina nakon dubrovačke epizode s »lijepim obrazom« ili »ozarenim licem« Tudeška u Gradu Sv. Vlaha, dok sam za reviju *Moderna vremena* zapisivao crticu o netom prevedenoj Gadamerovoj knjižici *Nasljeđe Europe* ('Das Erbe Europas'), pala mi je na pamet klupa sa željezničke postaje Sremska Mitrovica, naime, »otkrio« sam da je rođen 11. veljače. 1900?! Slavio je šezdeset deveti rođendan onoga istoga dana kad su me u »civilstvo« otpuštali iz kasarne kaznenog puka Sremska Mitrovica. On je tada negdje primao zdravice dok sam ja čekao vlak s 47 i ohohoj minuta zakašnjenja. Vlak je krenuo točno s 47 i ohohoj minuta zakašnjenja ostavljajući u polumraku kolodvorske čekaonice zapis o rođenju Hans-Georga Gadamera. Nitko to nije znao, ni vlakovođa ni otpravnik vlakova koji sve zna, pa ni ja. 'Znao' sam da će dočekati stotu.

Prije otprilike dvije 'setemane' pribavio sam ljubaznošću kolege Jože Vlahovića i njegove supruge podatke o Gadamerovim poslovima i danima u Dubrovniku te dva portreta »u tušu« nepoznatog autora, likovno nadarenog studenta, s nadnevkom '26. 3. 80'. Kako je izgledao osamdesete s osamdeset... Nakon 1977. godine Hans-Georg Gadamer boravio je kao sudionik filozofijskih seminara u Gradu još četiri puta — 1978: *Teorija književnosti i marksizam*, te *Spoznaja i teorija znanosti*; 1979: *Problem humanizma u povijesti*; 1980: *Hermeneutika i umjetnost*; 1981: *Hermeneutika i umjetnost — Problem jezika*.

Najzad, zahvaljujući maru priređivača dr. Damira Barbarića za »stvar samu« i one što uz nju ustrajno pristaju puštajući da kroz njih govori, čitatelj duguje prilog o velikom stoljetnom gosparu filozofije dvadesetog stoljeća.

»Onaj tko je u Grčkoj završavao pismo, upotrebljavao je formulu EU PRATTEIN, što možemo prevesti s 'neka ti dobro ide'«, zapisao je u *Nasljeđu Europe*. Neka se tako završi i ovo pismo Njemu.

P. S. Hans-Georgu Gadameru poklanjam za stoti rođendan drvenu klupu iz kolodvorske čekaonice u Sremskoj Mitrovici. Čudnovati su putovi hermeneutike. Z

---

radnje svake vrste pripada zajedništvu u našem društvenom životu. Do čega dolazi lako, to opet lako iščezava.

Na koncu bih htio nešto oštrije osvijetliti vezu između povratka i književnosti. Mora nam biti jasno da su u razdoblju industrijske revolucije, automatizirane komunikacije i informiranosti svih o svemu, koja se silovito umnogostručuje, piscu izrasle sasvim nove zadaće. On se u određenom smislu mora stalno vraćati iz egzila, nastoji li se oteti svijetu stalno upotrebljavanih i rabljenih riječi, prethodne prožvakanosti sveg oblikovanja mnijenja i svih govornih obrata i očekivanja informacije, priređenih tehnikom. Utoliko će nam više do svijesti doći što je jezik u njegovim pravim mogućnostima i kako je književnosti postavljena ta zadaća povratka jeziku. To čini da je svo pjesništvo povratak iz tuđine. [...] Pa i za svakoga od nas životna je zadaća iz otuđenosti vraćati se kući. Pjesnička riječ u tomu nas predvodi.

Jezik je najprije pregrada

Htio bih razlikovati tri stupnja u kojima nas jezik može sve ujediniti. Za to najprije upućujem na riječ Paula Celana *pregrada jezika*: jezik je najprije pregrada. To započinje već opisanim procesom socijalizacije u jezičnom odgoju djeteta. U našem socijalizacijom dozrelom, ali i izlizanom svijetu jezičnog izraza trebali bi se sjetiti genijalnosti tog ranog doba u kojem se uči govoriti i u tomu bi trebali vidjeti uzor. Jer tu se pokazuje što može jezik kad nije suviše stiješnjen prisilom pravilâ, nego se do samoga sebe odvažuje, u predanom pokušaju da nešto priopći drugome, baš onako kako to možemo, uvijek s divljenjem, pratiti u trogodišnjeg djeteta. Tu se vidi da jezik nije samo pregrada koja priječi intimno sporazumijevanje, nego i pregrada koja ga propušta. Ona je oboje, ona je i zapreka koje upozorava na određene uvjete bez kojih prelaženje drugome uopće ne bi bilo moguće. Wittgenstein je s pravom rekao da ne može biti privatnog jezika. Jezik je razgovor. Riječ koja ne dohvaća drugoga mrtva je. Jer razgovor je razgovor s drugim, a svaka riječ treba u konkretnom trenutku pravi, neponovljivi ton, kojim prevladava drugu pregradu, pregradu drugotnosti, i dohvaća drugoga.

Hans-Georg Gadamer u Heidelbergu, polovicom osamdesetih godina

Drugu s tim povezanu funkciju nazvao bih *jezičnim velom*. On obuhvaća sve ono izbjegavanje oporostî i oštrina, nepromišljenostî i razdraženostî, koje otvara sferu uobičajene pristojnosti i ublažavanjem uopće čini mogućim zajednički život. Taj veo jezika ima svakako i svoju dvojbenu drugu stranu, za koju vrijedi čuvena Talleyrandova riječ da je jezik najbolji način prikrivanja svojih misli. To je uistinu umijeće diplomata. A ipak, ni to nije samo nešto negativno. Tom umijeću prikrivanja svojih misli očito na koncu uspijeva i to da dospije na tlo slaganja i mirnog izravnanja. A time dolazim do trećega, na što osobito mislim ovdje u krugu onih koji se trude oko književnog stvaranja.

To treće nazvao bih *jezičnim bljeskom*. U svim odmjerenim, dobro osvijetljenim i jasnim riječima, koje idu amo i tamo u razmjeni među ljudima, može bljesnuti. To me sjeća na iskustva koja sam često imao. Jedno takvo smijem ispripovijedati jer je posebno smiješno: Jednom sam, da bih pomalo upoznao tajnu crnoga dijela zemlje, na jednom sveučilištu u Južnoj Africi predavao Bušmanima. Dakako na engleskom. Tamo je to bio jezik nastave. Tako sam se u biti bavio profesorima koji su bili Afrikanci i asistentima koje su ovi već bili obrazovali, a sad su trebali steći dojam o filozofiji u Europi, te zatim sa svoje strane zbrinjavati svoje studente. No zamolili su me da jednom ipak pred svim studentima govorim o zadaći filozofije. Bila je to dojmljiva predstava. Bušmani su veoma visoki, posebno lijepi ljudi. Tako da me okruživala prava galerija bjelokosnih statua. No nisu pokazivali baš nikakav izraz lica, premda sam poduzeo sve da bi ih riječima dosegao. Bio sam očajan. Što bih im mogao pripovijedati o filozofiji kad ne nazirem ni najmanju gestu odgovora? (Kasnije su mi kolege rekli da je njima nažalost uvijek tako, da ni oni nikad ne dobivaju nikakvu reakciju.) Tad mi je za vrijeme predavanja pala spasonosna misao. Izlagao sam to da je grčka filozofija počela s Parmenidom i da je njegov uvid bio da nema onog ništa, nego samo bitka. No uz to sam rekao: »Molim vas pojasnite si: Ništa nije nikakva stvar (Nothing is no thing)«. U tom je trenutku redovima prostrujalo poput plamena: »Jesi li razumio, jesi li razumio? Nothing is no thing!« Bilo je to poput jezičnog bljeska koji ih je pogodio. U jednom je trenutku bilo jasno da bitak nije nikakva stvar. Ta priča služi naravno više za zabavu nego za pouku, ali ima i poučnu stranu.

Zapreke jezičnih barijera

Kod takvih iskustava moramo se pitati što se sa strane Europe može na tom kontinentu učiniti. Tako se zapravo već danas pitamo što to znači kad nam dolaze visokocivilizirani i visokoobrazovani japanski kolege te kroz gotovo neprozirnu jezičnu pregradu, na osnovi čitanja naših tekstova, sa zadivljujućim poznavanjem i nepatvorenim oštroumljem prisvajaju našu zapadnjačku filozofiju. Tako bismo rado tom zgodom naučili što bi oni iz svojih tradicija, konfucijanizma i šintoizma te njihovih religijskih i čudorednih tradicionalnih vrijednosti imali reći našem mišljenju i nama. Upravo danas stojimo na početku golemog procesa čovječanstva u koji smo svi uvučeni. Ideal prosvjetiteljstva 18. stoljeća o vječnome miru nećemo moći u svijetu nikad ozbiljiti ako nam na koncu ne uspije doći do zbiljske razmjene između stranih kultura i naših europskih. Što to znači kad one s nama filozofiraju i s nama zajedno prisvajaju svjetsku književnost? Sasvim je jasno da tomu pripada učenje stranih jezika. Tu nema izbjegavanja. Prijevodi su tek prva pomoć da bi se naslutilo nešto od zvuka, glasa i smisla originala. Ali što je sve moguće kad nema zapreke jezične barijere, uči nas sveprisutnost likovne umjetnosti svih kultura, a ponajprije nas to uči muzika, taj prvi kulturni jezik cjelokupnog čovječanstva.

Ali ovdje smo u njemačkom jezičnom prostoru i u sudjelovanju na književnosti. Stoga ću zaključiti time da povratak jeziku ilustriram na jednom jezičnom bljesku. To je čuvena Heraklitova rečenica, koja mi je posebno bliska jer ju je Heidegger bio urezao u vrata svoje drvene kuće. U njemačkoj verziji ona glasi: »Bljesak je ono što svime upravlja.« To treba uzeti veoma doslovno. Ne tako kao da se misli na vatru kao element prirode, poput vode, zraka i zemlje. Ne, radi se o bljesku. Ali nije li to paradoksalno, da bljesak upravlja. O da, treba razumjeti da je to da bi bljesak upravljao paradoksalno. Ali što je onda mišljeno? Mislim da se radi o tomu da trenutačna svjetlina bliješteće munje odjednom pokazuje svijet u zasljepljujućoj jasnoći. A ako i tone sve ponovno u duboku noć, bio nam je ipak podaren trenutak orijentacije, i u tomu spoznajemo nešto od života duha. Pa i ako mnogo toga opet tone natrag u tamu, upućeni smo na put traganja i pitanja koje leluja amo i tamo između zaborava i pojašnjenja.

Tako konačno dolazim do zadnjeg, do onoga kako svi poznajemo jezik u formi približavanja. To zovem *jezičnim kristalom*. To po zvuku ne podsjeća samo na »jezičnu pregradu«. Podsjeća i na kristal, čija pregrada ima čvrstu matematičku strukturu, u skladu s kojom se kristali oblikuju. Tako je to, smatram, i kad struja govora u pjesništvu zadobije lik koji vrijedi. I kao što kristal, u svojem uobličenju i čvrstoći svoje gradnje, počinje svoju vatru raspršivati kad na njega padne svjetlo, tako je i jezično postignuće pjesništva to da se bliži tvrdoći, čvrstoći i postojanosti kristala, i da se ne otvara bilo kojoj formi, nego samo *problijesku* svjetla. Iz pjesničke tvorbe, kao i iz kristala, zrakasto se širi mnogostruko iskrenje. U tomu svi sudjelujemo i svi slutimo ponešto od istine riječi koja prebiva u takvom svjetlu. Z

Preveo Damir Barbarić

e s e j

Tko je Vlado Martek?

Martek je ispleo mrežu usporednih razlika *mogućih svjetova* koje umjetnik iskušava u odnosu na svoje tijelo-um, ali i sebe kao znak uveden u klizanje sistema vrijednosti

Miško Šuvaković

U povodu samostalne izložbe Vlade Marteka *Paralele (samokritičarske opaske)*, Salon Galerije Karas, Zagreb, 11. siječnja-4. veljače

Slikar, pjesnik, akcionist, postkonceptualni umjetnik i filozof Vlado Martek javio mi se pismom s neobičnim prijedlogom, da prikažem njegovu izložbu *Paralele (samokritičarske opaske)*. Njegov prijedlog je sasvim neobičan budući da očekuje od mene da pišem o izložbi *likovnog umjetnika* koju nisam vidio. Međutim, ovo bi bio *zaista* neobičan prijedlog da je Vlado Martek slikar izražene osjećajne pikturalnosti (*plus* druge likovne mogućnosti), a ja osjetljiv i profinjen promatrač *pikturalnih* igara na obojenoj plohi slike. Tu nam ni reprodukcije ne bi pomogle. Naprotiv, ako je Vlado Martek slikar onda je on posebna vrsta *nemogućeg slikara* kakvi su bili antislikari: *inteligentni* Marcel Duchamp, *cinični* Mangelos ili *paradoksalni* Broodthaers. Hoću reći, sasvim logocentrički *centrirano* Martekova umjetnost može se misliti i moralno prosuđivati. Odnosno, u Martekovim *komadima* može se uživati (*Pleasure* i *Jouissance*) na daljinu. Ili, ako želim biti sasvim jasan: Martekova djela dostupna su kao *brisani tragovi* (ovo je ukraden termin od Jacquesa Derride) vizualnog. Pretapanje vizualnog i jezičnog u mom sjećanju čini mogućim razumijevanje, doživljaj i uživanje u Martekovim prestupima (transgresijama) *normalnosti* i *prirodnosti* umjetnosti. I, nekoliko riječi o meni, nisam ja baš kritičar koji previše vjeruje u svoje *oko* pred djelom (slikom). Zapravo, malo toga u pogledu identificiram kao važno, mada pogled pratim kroz *klizanja* značenja i smisla tijela, duha i teksta. Zapravo bavim se onim što vizualnost skriva, poništava, briše i potiskuje, a to je *ideologija, koncept i značenja* umjetnika, umjetnosti i okreta umjetnosti *od*, *za* ili *iz* umjetnika u društvu.

Opisani odnos Marteka umjetnika i mene (Miška Šuvakovića) kritičara moguć je jer on i ja (to ima izvjesne neizvjesne veze s M. Buberovim odnosom *Ja i Ti*) dijelimo izvjesnu povijest evropske umjetnosti posljednjih desetljeća 20. stoljeća. Mi dijelimo onaj konceptualistički i zatim postmodernistički *napor* da se iza varljivosti čulnog (opažajnog, vizualnog) otkrije neprirodna (konceptualizirana i ideološki situirana) redinamizacija prirode umjetnosti. Riječ je o mrežama značenja koje zahvaćaju *odnose* intersubjektivnosti: umjetnika (Marteka), diskursa (mogućnosti koje pružaju umjetnost i kultura) i kritičara (mene, pisca bez priče, odnosno, pisca o umjetnosti).

O Vladi Marteku

Pisanje biografija umjetnika jest joyceovski zahtjev. Kako ne upisati sebe u njega (pisca u

umjetnika)? Znajući da je svaki *pisac o umjetnosti* pred ovakvim problemom, Martek je skicirao svoj portret *umjetnika u 'mladosti'*: »*Vlado Martek:* dva puta se ženio, oba puta za bivše supruge svog prijatelja umjetnika. Kći Dolina. Roditelji: radnica & mesar. Niži srednji sloj. Kuća bez knjiga, slika i glazbe. Po roditeljskoj želji trebao je postati mesar ili veterinar. U mladosti koketirao s bohemstvom. Za njega i frendove dnevna žeđ je završavala u *Tingl-Tanglu*, *Pod starim krovovima* te *Malom Kavkazu* ili *Blatu*. Pratio ga je glas *racionalnog pijanca*. Mijenjao je školu zbog duge kose. Jedinac. Bik. Anarhizam, naslijeđen od oca, razočaranog komunista, sudionika antifašističke borbe. Od početka radi kao činovnik-bibliotekar u predgrađu. Bio na vojnoj robiji. Počeo pisati poeziju radi cura.« (u *Grupa šestorice autora*. SCCA, Zagreb, 1998, str. 8). Na jednom drugom mjestu zapisao je o sebi:

nogomet
košarka
ping-pong
trčanje
biciklizam
fetišizam (u *Martek & Tekst. Biografija Vlade Marteka*, samizdat, 1993/94)

Život umjetnika jest nekakva *mapa* nesigurnog kretanja iz sve snage. Boravak u *klopci* i bijeg iz *zamke* građanske normalnosti.

Martek piše pjesme — *predpoeziju* i *postpoeziju*. Upoznao sam ga sredinom sedamdesetih godina kada je radio objektne *kolaže* (ili asamblaže) s ogledalima. Prolazio je kroz misterije tautologije. Sasvim dobro je u sebi prepoznao simulakrume (plamičke) avangardističkih agitacija. Pisao je i postavljao po javnim mjestima parole: »Čitajte Maljeviča« ili »Čitajte Branka Miljkovića«. U detalju je otkrivao klopku u klopci, zijev i u zijevu misteriju. On je bio neka vrsta prosvijećenog mistika i anarhističkog moralista. Sada dobro vlada magijom ironije da bi, ponovno, upao u zijev misterije. Izdavao je samizdate. Slikao je i slika. Prvo sam pisao o njegovim slikama. Sada moje pisanje o njemu traje dugo, već više od deset godina. Radio je kolaže, montaže i citate. Ironija je dopuštala smijeh, a smijeh se nije odrekao tuge. On jest netko tko je bio blizak Mangelosu. Sa *Šestoricom* (braća Stilinović, Jerman, Demur, Vučemilović) bio je odličan *tim* (ekipa u akciji). Sasvim s razlogom njihovi rani nastupi bili su obilježeni imenom *izložbe-akcije*. Njegovo slikarstvo znaka suočilo je mogućnost brutalne ogoljenosti znaka i suptilne atmosfere mišljenja o teoriji (Marx, Freud, Kafka, Wittgenstein, Lukacs, Baudrillard, Derrida) i o paradoksalnim pitanjima geopolitike, etike, svakodnevnice, seksualnosti, erotike, fetišizma, anarhizma, individualizma, — Martek nije samo autor koji indeksira objekte svijeta, on ih već i kombinira — na primjer, komad *Neću* (1979) fetišistički je u erotskom (ženske crne gaćice), u političkom (crveni srp /bez čekića/) i u slikarskom (rukom napisano zlatkasto *neću*) smislu anticipatorskih kombinacija. Njegovo slikarstvo znaka nestabilno je i lako postaje nešto drugo: asamblaž, *ready made*, instalacija-arhiv-skladište-otpad-hram, i konceptualni (neokonceptualni) poredak vizualnih, verbalnih i bihevioralnih tekstova. Tokom posljednjih godina smo se sretali u Ljubljani. Najčešće smo sjedili u *Mraku* i nalazili se u *Opera baru*. Mijenjali smo knjige u garderobi na autobusnoj stanici u Ljubljani. Izgledali smo kao *najgori* balkanski šverceri. Ali ipak sve je to umjetnost i njeni *lebdeći* diskursi. Martek sasvim precizno, gotovo kartezijanski, barata znacima, njihovim upisima, prijepisima, premještanjima, ekonomijama i tjelesnim pojavnostima.

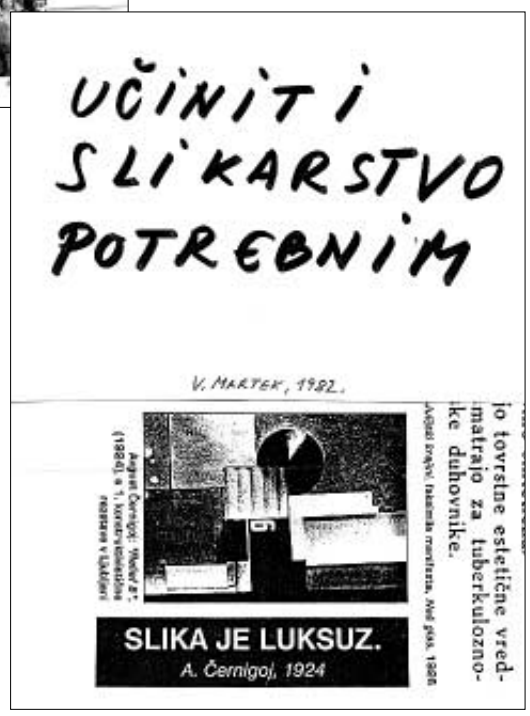

Martekov umjetnički rad je *pokretan*: *u pokretu*. On pokazuje kako sasvim neprimjetno (brzo) tjelesno ili društveno ponašanje umjetnika postaje slika, kako slika postoji na mjestu fotokopije i obratno, kako vizualno preuzima funkcije i efekte verbalnog teksta. Grubo rečeno, Martek s nježnošću i odlučnom individualno centriranom etikom prolazi kroz *sve moguće svjetove* transfiguracije verbalnog teksta, teksta tijela, teksta slike, teksta kopije, teksta originala, teksta objekta, teksta asamblaža, teksta instalacije, teksta akcije, teksta drugog, teksta modernosti, teksta romantizma, teksta klasičnog, teksta uljudnog, teksta ironijskog, teksta govora, teksta šutnje, — Tekstovi su pokrenuti u preobražaju nezaustavljivih *protoka* (fluksova).

Izložba: *Paralele (samokritičarske opaske)*

Ovo je sasvim jednostavna izložba. Umjetnik je suočio efekte *umjetnika* i *kritičara*. Suočavanje *umjetnika* i *kritičara* desilo se upravo u *umjetniku unutar nestabilnih granica teritorija umjetnosti*. Umjetnik kakav je Vlado Martek postaje *simptom* (mjesto klizanja vladajućeg metajezičkog smisla svijeta i sistema umjetnosti). On je simptom suočavanja moći umjetnika i kritičara. Vidite, konceptualni umjetnici (Daniel Buren, Goran Trbuljak ili Braco Dimitrijević) provocirali su (kritizirali, subvertirali, zavodili) ili preuzimali kompetencije kritičara da bi u *sistemu umjetnosti* izazvali poremećaj i u krajnjem slučaju utopijski ili alegorijski osporili tiransku vladavinu kritičara, teoretičara umjetnosti, galerista, dilera, kustosa i povjesničara umjetnosti. Naprotiv, parakonceptualni umjetnici kao Broodthaers, postkonceptualni umjetnici kao Martek ili Stilinović i nekonceptualni umjetnici kao Tadej Pogačar rade sa simptomima sistema umjetnosti. Oni ih preoblikuju u paradoks (Broodthaers), dovedu do metastaze (Pogačar) ili inteligentno dekonstruiraju od utopije do distopije (Martek). Martek ne kritizira, on ne subvertira. Ali, u igri šaha između života i smrti on povlači poteze s pomoću umjetnosti. On sam je ta figura u igri.

Martek je koncepciju svoje izložbe u Salonu Galerije Karas postavio na četiri teze, a djela *instalirao* komadima različitog porijekla (zapis, fotokopije, fotografije, *ready made*, itd.). Prva teza je locirana oko vremenitosti i funkcionalnih usporednosti umjetnika i kritičara: »...Koncept ove izložbe titrava je sadašnjost, tj. budućnost zaustavljena onim realiziranim — prošlošću rada, usporedbama i evidencijama kao radnim zadatkom. To je sama po sebi jedna klasična pozicija ukoliko je pretežno fundirana izvan autora/umjetnika. Postoje i druge nijansirane relacije: da umjetnik govori o umjetnosti, potom da umjetnik govori u umjetnosti drugih umjetnika. I napokon, najstandardnija relacija, da kritičar govori o umjetnosti umjetnika, djelujući pritom kao teoretičar ili kroničar ili povjesničar umjetnosti.« (Martek, iz popratnog teksta koji uvodi u izložbu). Druga teza ukazuje na to da se promatra odnos umjetnik-kritičar u odnosu na jednu osobu (umjetnika Marteka) i u odnosu na njegovo samo tijelo koje je u prostoru (teritoriji) tijela umjetnosti: »...A jedan razlog glasi: potencirati ulogu umjetnika kao samopostavljenog u umjetnosti, kao arbitra mogućnosti na rubovima inspiracije ili analitike, a kroz radne parove svjesno-nesvjesno, pasivno-aktivno, socijalno-egzotično itd. Pitanje u ulozi umjetnika naspram vlastite prakse umjetnosti kao teritorija jest kako bi se o njoj radno odlučivalo (etika, svijest) i znalo njen fenomenalni dignitet ne da bi se nadmašilo, recimo, pojam inspiracije kao verbalnog provizorija osjećajnog doživljaja (ekspresija, mimetika), nego da bi se svijest povezala sa samim tijelom umjetnosti, obilježenim socijalnim, psihološkim i duhovnim. Trostruka umreženost umjetnosti kao posla i umjetnika kao poslenika iskazuje kako je tijelo umjetnosti veliko«. Treća teza govori o metodici *paralela*. Martek ukazuje na svoje iskustvo bivanja u praksi, svijetu i jeziku umjetnosti. On ukazuje na efekte *mašina jezika*. Paralele se uspostavljaju između njega i umjetnika iz dvadesetih godina, ali i između suvremenih aktera na scenama umjetnosti. Međutim, ono što je bitno jest da se on ne zadovoljava citatom (supstitucijom ili simulacijom) *identiteta*, već da poseže za dispozicijama zajedničke ekonomije: »Dakle, ne radi se o simulacijama, supstitucijama, nego o dispoziciji zajedničke ekonomije otkrivanja, pitanja i tobože odgovora.« (Martek). Četvrta teza vodi k *ideji distopije*: »Negdje eksplicitnije, negdje hermetičnije, elementi paralela na dohvat su jednom plebiscitarnom uvjerenju: medijska rješenja su metijerski domicil određenog broja umjetničkih ideja. Umjetnost današnjice (mislim na umjetnički realizam reizma, koji je kroz tehnologiju još u punoj eksperimentalnoj fazi i hrani se beskrajnim mogućnostima), nije uputno gledati ili ocjenjivati kategorijalnim aparatom za avangarde. Ukoliko je ovaj poslić — djelić radnog rastanka s umjetničkim idejama koje su već bile, izložba je, dakako, distopija.«

Mogući svjetovi

Na izložbi su postavljeni parovi usporednosti (paralelizma) između Martekovih djela i djela *Drugih*. Tako da su dani odnosi: Vaclav Zykmund-Martek, Allen Ginsberg-Martek, Samuel Beckett-Martek, George Maciunas-Martek, Gerhard Ruhm-Martek, J. M. Krausse-Martek, Kasimir Maljevič-Martek, Franz Kafka-Martek, Robert Desnos-Martek, August Černigoj-Martek, Adolf Hoffmeister-Martek, Milan Knižak-Martek, Luciano Visconti-Martek, Jiri Kolar-Martek, Henri C. Bresson-Martek, Vasilj Jermilov-Martek, Ben Vautier-Martek, Giulio Gozzano-Martek, Mladen Stilinović-Martek, Boris Demur-Martek, Darko Kolibaš-Martek, Goran Đorđević-Martek, Zlatko Kutnjak-Martek, Rastko Petrović-Martek. Svako navedeno ime i izloženi *trag* (djelo, dokument, kopija) jest indeks kojim se ukazuje na drugo djelo, drugog umjetnika i drugu kulturu. Ovim je Martek ispleo mrežu usporednih razlika (paralelizama) *mogućih svjetova* (*possible worlds*) koje umjetnik iskušava u odnosu na svoje tijelo-um, ali i sebe kao znak uveden u klizanje sistema vrijednosti i postojanosti ovog protočnog vremena (fluksa) na teritoriju tijela umjetnosti. Martekova pouka ovom izložbom, njega kao anarhista moralista, glasi: *svijet se promijenio*, *aktualnost umjetnosti se ne može suditi kriterijima avangarde* i *u vještoj igri umjetnosti i ne-umjetnosti. Iskustvo je to što vodi igru indeksa (paraleli, usporednosti, komparativnosti)*. I da sam prozni pisac, zapisao bih na kraju: te večeri smo se u *Opera baru* sreli Martek i ja s lutajućim usamljenim znacima. Pogledali smo kroz izlog i ugledali Mangelosa, a možda je to bio Beckett ili Kolibaš. U prozi je sve moguće, a Martek nas suočava u svojoj *instalaciji* s tim da nije sve moguće, sa samom granicom (rubom, marginom i distopijskim centrom). Z

Inicijativa za novu strategiju znanosti u Hrvatskoj

Gvozden Flego i suradnici

I. Osnovna načela Inicijative:

— Javan i transparentan rad Ministarstva znanosti i tehnologije (MZT), u suradnji s predstavnicima relevantnih institucija u znanosti, visokom obrazovanju i tehnologiji;
— politički podobne trebaju zamijeniti sposobni jer donošenje odluka treba graditi na javno zastupanim argumentima, a ne na tajno donošenim odlukama i iz njih proisteklim pritiscima;
— na temelju široke rasprave svih zainteresiranih treba donijeti strateški program razvitka znanosti u Hrvatskoj.

II. Prioritetne djelatnosti

1. Zakonska regulativa

a. Uskladiti Zakon o visokim učilištima s Ustavom Republike Hrvatske tako da bude poštovana autonomija sveučilišta. Umjesto sveprisutne pravne kontrole i financijskog diktata izvršne vlasti, zakonski treba odrediti 'tijelo koordinacije' i dogovaranja predstavnika države s predstavnicima sveučilišnih i znanstvenih institucija.
b. Izmijeniti glavne odredbe Zakona o znanstvenoistraživačkoj djelatnosti, prema kojima ministar za znanost i tehnologiju neposredno upravlja javnim institutima i donosi konačnu odluku o svakom znanstvenom projektu.
Promijeniti način financiranja, prema kojem MZT visokoškolskim i znanstvenim ustanovama određuje proračun, specificiran po stavkama, umjesto da odobrava određeni iznos novca za njihove osnovne djelatnosti.
c. Smanjiti ovlasti dekana i odrediti kome on neposredno odgovara za svoj rad.
d. Donijeti zakon o donacijama za institucije od javnog interesa s odredbama o poreznom rasterećenju donatora.
e. Preispitati da li je potreban Zakon o studentskom zboru.

2. Organizacija

a. Državna tijela (Sabor, Vlada) trebaju donijeti odluku o položaju i razvitku znanosti kao o državnom prioritetu.
b. Standarde znanstvene djelatnosti uskladiti s europskim.
c. Slijediti međunarodno prihvaćene kriterije u vrednovanju znanstvenih rezultata institucija i pojedinaca.
d. Posebnu — i sistematsku — brigu posvetiti kadrovskom pomlađivanju sveučilišta i javnih znanstvenih instituta. Detaljno analizirati rad znanstvenih novaka.
e. Javne znanstvene institute osposobiti da budu centri izvrsnosti kao i mjesta za razvitak multidisciplinarnih programa u znanostima i u primjeni znanstvenih dostignuća izvan znanosti, prije svega u gospodarskoj sferi.
f. Pokrenuti reizbor ravnatelja i upravnih odbora instituta. Njih je do sada imenovalo MZT, često i protiv volje članova instituta.
g. Pokrenuti rad znanstvenih vijeća instituta kao temeljnog organa provedbe znanstvenih programa, te osnažiti njihovu ulogu u upravljanju institutima.
h. Informacijski opremiti znanstvene i visokoškolske institucije do razine suvremenih komunikacija te ih na toj razini održavati.

3. Financije

a. Hitno i bitno povećati stopu izdvajanja iz BND-a za znanost i visoko obrazovanje.
b. Hitno i bitno promijeniti neprincipijelno i netransparentno odlučivanje o raspodjeli sredstava. Uvesti kontrolne mehanizme.
c. Osnovati Zakladu za znanost i tehnologiju. Znanstveni programi i projekti ne bi smjeli biti financirani isključivo iz državnog proračuna.
d. Bibliotekama osigurati sredstva za kontinuirani dotok relevantne inozemne literature — knjiga i časopisa te elektronskih informacija.
e. Laboratorijska oprema traži hitna i velika ulaganja. Kompletnu opremu treba obnoviti u sljedećih 5-6 godina te osigurati redovne investicije u nju.

4. Međunarodna suradnja

a. Smatrati je prioritetnom, u financijskom i organizacijskom pogledu.
b. Provoditi je sistematski, bilateralno i multilateralno, u obliku međunarodnih znanstveno-istraživačkih projekata, sudjelovanja na međunarodnim sastancima, te osigurati mehanizme sveučilišne razmjene nastavnika i studenata.
c. Pomno brinuti o (do)školovanju mladih na prestižnim inozemnim institucijama.
d. Osigurati službu podrške za prijavu i provedbu međunarodnih projekata.
e. Organizirati suradnju s hrvatskom akademskom dijasporom.
f. Posebno podržavati one hrvatske znanstvene i visokoobrazovne institucije koje imaju međunarodni status (npr. IUC).

U Zagrebu, siječnja 2000.

Prof. dr. Gvozden Flego
Prof. dr. Sibila Jelaska, red. član HAZU
Prof. dr. Boris Kamenar, red. član HAZU
Dr. Velimir Pravdić, red. član HAZU
Prof. dr. Vlatko Silobrčić, red. član HAZU
Prof. dr. Dionis Sunko, red. član HAZU
Dr. Nada Švob-Đokić, znan. savjetnik
Prof. dr. Zvonimir Šikić

Promjene: kulturna politika

Da bi nova kulturna politika uistinu postala »*licentia politica* politike«, *eksperimentalna praksa* modernog i postmodernog društva ne može se temeljiti tek na svojim projektnim načelima i ciljevima, tj. na *licentiji* kreacije, nego i implementacije. Jer bit je svake javne politike (pa tako i kulturne) upravo njezina implementacija, njezino (eksperimentalno) prakticiranje. U tom pak sklopu — kreacije i implementacije politike — pitanje informacija i znanja, odnosno evaluacije kao instrumenta istinski *kompetentne* kulturne politike, postaje odlučnim pitanjem.

Malraux, kojeg se u novijoj raspravi često zaziva, proslavio se svojedobno ne samo modelom odnosa kulture i politike, već i dovođenjem kulture i kulturne politike u odnos sa znanjem, odnosno ne-znanjem. Glasovita je njegova antimemoarska izjava: »U ministarskom savjetu (vladi) imao sam stanovita uspjeha kad sam izjavio da sam jedini ministar koji zna da ne zna što je to kultura«. Taj sokratovski epistemološki proboj — *znati da se ne zna* — značio je ne samo novo otkriće kulturne politike, nego i novo otkriće informacijskog sustava, sustava znanja o kulturnoj politici i za kulturnu politiku, za *oznanjenu* kulturnu politiku.

Ako ikada, onda upravo sada novoj kulturnoj politici — kao prvoj suvremenoj hrvatskoj kulturnoj politici — treba informacijski sustav o kulturnoj politici i za kulturnu politiku, treba evaluacija ne kao kampanjski *ad hoc* analitički čin, već kao kontinuirani su-projekt vlastita praćenja i vrednovanja.

Neka bude dopušteno jedno zapažanje o Nacionalnom izvještaju *Kulturna politika Republike Hrvatske* izrađenom u sklopu projekta Vijeća Europe, koje možda može pripomoći razjasniti zagonetku *sljepila* ili *lukavstva* državne administracije kada se govori o tom Izvještaju. Posve je sigurno, naime, da Nacionalni izvještaj nije evaluacija hrvatske kulturne politike 1991-1998. godine u strogom smislu — evaluacija koju je trebalo provesti prema uputama Vijeća Europe u konceptualnom, metodološkom, faktografskom, izvedbenom smislu. To se gubi iz vida i onda kada Izvještaj (koji je umnogome vrsno štivo) počinje služiti kao neprijeporno polazište analize stanja za buduću hrvatsku kulturnu politiku.

Evo tek jednog primjera: U točki 3.5. drugog odjeljka *Bilježnice* (Hrvatska kulturna politika 1991-1999) preuzima se iz Nacionalnog izvještaja sljedeće:

»Izdvajanja za kulturu iz državnog proračuna nikada nisu prešla granicu od 1%. Ta izdvajanja u pravilu čine trećinu ukupnih izdvajanja za kulturu RH. Trećinu, pak, izdvaja Grad Zagreb, a trećinu ostale jedinice lokalne uprave i samouprave.«

No valjalo bi znati da taj toliko često navođeni podatak uopće nije nalaz istraživanja, nego podatak koji se već godinama mehanički prenosi još od 1980-ih — iz samoupravno-socijalističkog modela tzv. kulture udruženog rada i administrativnog ustroja 101 općine. Zatim se podastire Vijeću Europe kao važan pokazatelj odnosa središnjih i lokalnih vlasti, a sada se koristi i u okviru projekta nove kulturne politike.

No, anketna istraživanja Zavoda za kulturu (koja, čini se, kulturnoj politici nisu bila odveć zanimljiva) govore sljedeće:

»Državna razina u financiranju kulture sudjeluje s oko 2/5 sredstva, Grad Zagreb s 1/5, a ostali gradovi i općine s približno 2/5.«

U kontekstu, primjerice, rasprave na temu *Zagreb — kulturna prijestolnica Europe 2005.* (?) — priznat će se — i nije baš nevažno je li proračun grada Zagreba jednak državnom ili pak upola manji!

Uostalom ni voditelj projekta Nacionalnog izvještaja nije prešutio da je analiza kulturne politike Republike Hrvatske ukazala na to da postoje »objektivni« analitički problemi jer na »svim područjima nema dovoljno podataka«, »nemamo dobru kulturnu statistiku«, »neka važna područja ostala su deficitarna«, podaci o financiranju kulture u cjelini također su »prilično nejasni«, ono poznato je »samo u onom dijelu koji se odnosi na državni i nacionalni budžet«, »ne zna se točno što je s ostalim«, »stručnjak za financiranje nije sam ocijenio situaciju«... (Usp. Vjeran Katunarić, *Kulturna politika Hrvatske*, *Vijenac*, br. 105, 15. siječnja 1998)

Evaluacijski imperativ nove kulturne politike

Boris Jurinić

Zašto je onda Nacionalni izvještaj ipak dobro primljen u Vijeću Europe? Zacijelo ne zato što je bio dobar evaluacijski uradak prema faktografskim i metodološkim uputama Vijeća Europe, nego zato što ga je vodila inteligentna i politički spretna ruka, a poklopio se i s promjenom evaluacijskog smjera Vijeća Europe u istraživanju, praćenju i vrednovanju europskih kulturnih politika (u smjeru »studija slučaja« s kvalitativnim podacima u kojima se brojke povezuju s kontekstom u dotičnoj zemlji).

Želi li se kultura staviti u *središte razvojnog interesa*, zapliće se pitanje kulturne statistike i indikatora ne samo u sklopu kulturne politike, već i u sklopu sociokulturnog razvoja i njegove evaluacije. A to upravo i jest *novi smjer* u europskim evaluacijama, o čemu svjedoči i Rezolucija Europske unije o promicanju statistike u kulturi i ekonomskom rastu na nacionalnim razinama, koja ujedno odražava granicu eksplicitne uključenosti Unije u kulturno-politička pitanja.

Iz naznačenog se nadaju dva zaključka prijedloga:

1. *Projekt kulturne politike* — prve, istinski nove hrvatske kulturne politike — treba novu, zapravo *prvu* evaluaciju kulturne politike, i to ne prioritetno za međunarodne, koliko za nacionalne razvojne potrebe.

2. *Ciljeve projekta kulturne politike* 2000-2004. naznačene u *Bilježnici* Vjerana Zuppe, valja dopuniti 10. točkom (nakon Zakona o kulturnoj politici) pod naslovom *Evaluacija kulturne politike* i sa sljedećim sadržajem:

Izgradnja informacijsko-analitičkog sustava za kontinuirano praćenje i vrednovanje kulturne politike, odnosno — u vezi s prvom točkom ciljeva — za praćenje i vrednovanje organizacijskih, ekonomskih, pravnih, fiskalnih i drugih mjera korištenja i širenja slobode izraza kao temeljne obveze kulturne politike.

P.S. Zahtjev za dopunom ciljeva projekta nove kulturne politike nije ništa drugo do zahtjev za dosljednošću same *Bilježnice*. Ona, naime, počinje svojevrsnom evaluacijom evaluacijâ europskih nacionalnih kulturnih politika (Francuska, Nizozemska, Austrija, Švedska, Finska...), pa je logično očekivati da s *evaluacijskim imperativom* kao ciljem projekta nove hrvatske kulturne politike i završi. Z

Kulturna politika

Teze za novu muzejsku politiku

Grupa muzeologa odazvala se na *Zarezov Poziv kulturnim djelatnicima* s nizom prijedloga za poboljšanje položaja muzeologa i muzejske struke u nas

Nada Vrkljan-Križić, Sonja Muštra, Želimir Laszlo, Tihomir Milovac

Temeljne odrednice:

1. Neovisnost djelovanja muzejske struke

Pojačati samostalnost muzeja u odlučivanju. Drugim riječima — smanjiti ovlasti uprava (Ministarstva kulture, županijskih i gradskih poglavarstava).

Princip po kojem je to moguće učiniti glasi: Sve što može riješiti struka, treba riješiti struka, a ne uprava.

2. Decentralizacija odlučivanja

Zbog smanjivanja birokratske procedure treba osigurati prednost lokalnim razinama (županija, općina, grad). Drugim riječima — djelomično razvlašćivanje Ministarstva kulture. Princip po kojem je to moguće učiniti glasi: *Sve što se može riješiti na lokalnoj razini, treba tamo i rješavati*. Međutim zbog loših zakonskih rješenja i nekontroliranih odluka lokalnih uprava došlo je do ukidanja muzeja (Brdovec, Valpovo). Stoga treba u nadležne zakone ugraditi mehanizme kontrole koji će osigurati opstojnost muzeja te bolje funkcioniranje na lokalnoj razini.

Kako se to može učiniti?

— Revizija Zakona o muzejima

Zakon o muzejima cjelovito uzevši dobra je osnova za muzejsko djelovanje, ali ipak u njemu je mnogo krajnje konzervativnih i restriktivnih odredbi koje treba mijenjati (kao što je ona koja ne dozvoljava strancima osnivanje muzeja).

Potrebno je revizijom Zakona znatno smanjiti ovlasti ministra i cijelog ministarstva te u procesu odlučivanja pojačati prisustvo struke. (U prilogu donosimo dio primjedbi Hrvatskog muzejskog društva na *Zakon o muzejima* (NN br. 142, 28. listopada 1998), navedene u časopisu HMD-a: *Vijesti muzealaca i konzervatora br. 3/4 1998*)

— Promjena načina i obima financiranja muzeja, odnosno decentralizacija financijske moći

Muzeji (uostalom kao i sva kultura) trebaju većim postotkom koristiti prihode državnog proračuna. Potrebno je zakonskim olakšicama osigurati funkcioniranje alternativnih izvora financiranja kao što su: *sponzorstva* (da bi ona funkcionirala, treba mijenjati poreznu politiku); *zaklade i fondacije* — (kojima u osnivanju može pomoći Vlada RH kroz svoja resorna ministarstva).

Sredstva za fondacije i zaklade mogu se alimentirati od lutrije (igara na sreću), prodaje alkoholnih i bezalkoholnih pića (pivo itd.), turističkih taksi... kao što to čine zemlje EU.

— Osiguravanje javnosti djelovanja Ministarstva kulture

Donošenje odluka o raspodjeli sredstava, odobravanje i odbacivanje programa rada muzeja moraju postati javna i svima dostupna informacija. To znači da bi se važniji prijedlozi svih savjetodavnih foruma (Hrvatsko muzejsko vijeće) i komisija (Muzejsko-galerijska) te drugih tijela Ministarstva trebali objaviti u stručnim publikacijama (npr. Vijesti muzealca i konzervatora).

Već sama javnost rada donijela bi slobodnije djelovanje, promjenu načina rada i odgovornost onih koji odlučuju.

— Poticanjem uspješnih projekata i pojedinaca

Bilo bi poželjno da nositelji uspješnih projekata, bilo da su unutar ili izvan institucija, do sredstava dolaze lakše od neuspješnih, što sada nije slučaj. Ocjenu uspješnosti treba prepustiti struci i javnosti, a među ostalima i Hrvatskom muzejskom društvu.

Potrebno je uvesti recenziju programa i projekata, kao i ocjenjivanje njihova ostvarivanja.

Odobravanje sredstava i programa treba debirokratizirati uz pojačanu kontrolu izvršenog.

— Jačanje nevladinih udruga

Strukovne udruge s područja muzejske i zaštitarske djelatnosti danas su, zahvaljujući nekvalitetnim zakonskim rješenjima, ovisne o Ministarstvu kulture. Financijsku pomoć strukovnim udrugama trebalo bi prebaciti na Vladin Ured za udruge građana. Tako će nestati nepotrebni utjecaj Ministarstva kulture na rad udruga i barem će se djelomično osigurati njihova samostalnost.

Udruge trebaju biti udruge građana pojedinaca, a nikako ne ustanova ili sličnog. Sva stručna i etička pitanja trebalo bi rješavati unutar strukovnih udruga. Država neka se bavi upravom.

— Reguliranje odnosa države i muzeja

Potrebno je u *Zakonu o muzejima* revidirati važnost i ulogu *Registra muzeja*. Sadašnja registracija je birokratska i treba ju dići na višu stručnu razinu po uzoru na zapadnoeuropska rješenja. Registracija muzeja treba biti procedura potvrđivanja kvalitete u čijoj procjeni najvažniju ulogu imaju neovisne strukovne udruge (kako je to vidljivo na modelu *Registra muzeja* u Velikoj Britaniji; vidi:

Vijesti muzealaca i konzervatora br. 1-4, 1999, str. 126).

— Formiranje savjetodavnih tijela Ministarstva kulture

Potrebno je promijeniti odluke u *Zakonu o muzejima* po kojima ministar većinski odlučuje o sastavu Hrvatskog muzejskog vijeća, Komisije za muzejsko-galerijsku djelatnost, te drugih savjetodavnih tijela koja donose važne prijedloge i posredno odlučuju o djelatnosti muzeja. Većinu u tim tijelima (vijećima) treba predlagati struka preko svojih strukovnih udruženja ili pak pojedinaca.

— Redefiniranje, a možda i ukinuće upravnih vijeća muzeja

Osnivači, a oni su gotovo do jednog državna tijela, po *Muzejskom zakonu* imaju pravo na imenovanje većine članova upravnih vijeća muzeja. Tako se zapravo osigurava prevlast državne uprave (posredno politike) u upravljanju muzejima. Zbog svoje nedovoljno jasne zakonske uloge u funkcioniranju muzeja upravna vijeća postala su tako produžena ruka vlasti. Praksa pokazuje da upravna vijeća ne služe muzejima, nego su posredno, a vrlo često i neposredno, samo kontrolor u službi osnivača. Umjesto ovog modela tijela koje upravlja muzejom moguća su druga rješenja (kao što je to često u Europi), u kojima su *board of trust* ili upravna vijeća zadužena prvenstveno za ekonomsko-financijski aspekt funkcioniranja muzeja.

— Uklanjanje atmosfere straha

Važeći *Muzejski zakon* kao i *statuti i pravilnici* muzeja nedovoljno štite pojedinca i ne pružaju mu mogućnost slobodnog dijaloga i iznošenja mišljenja o vitalnim temama muzeja (primjerice na Stručnom vijeću muzeja).

Svako suprotstavljanje mišljenja može po stručnjaka imati kobne posljedice — od malih pakosti ravnatelja do uručivanja otkaza. Jasno je da se stoga mnogi suzdržavaju od iznošenja svojih mišljenja. Potrebno je neposrednim pozitivnim zakonskim odlukama omogućiti stvaranje takvih muzejskih *statuta i pravilnika* koji će razvijati profesiju i štititi pravo na različito mišljenje, slobodnu muzejsku misao i slobodan iskaz pojedinca.

Prilog:

Bitne primjedbe na Zakon o muzejima (objavljeno u Vijestima muzealaca i konzervatora br. 3/4, 1998, str. 133-137)

Članak 3. ... *napomena*: Djelovanje kao javna služba ne treba brkati s nužnošću da muzej bude okrenut javnosti, jer to još ne znači da se mora raditi na način javnih službi. Trebalo bi propisati koje javne funkcije muzej mora imati da bi uopće bio muzej, a ne način rada. Upućujemo na čl. 2. 7. i čl. 5. 1. ICOM-ovog Kodeksa profesionalne etike.

Pretpostavlja se da će u Hrvatskoj postojati i muzeji u vlasništvu vjerskih zajednica i fizičkih osoba, kojima se ne može propisati da rade kao javne službe. Kao javne službe mogu raditi samo oni muzeji kojima je osnivač i vlasnik država.

Članak 4. ... *dodati*: »Sudionici muzejske djelatnosti u smislu ovog Zakona dužni su poštovati međunarodno prihvaćene dokumente muzejske djelatnosti i profesije, kao što je Statut Međunarodnog savjeta za muzeje (ICOM), te Kodeks profesionalne etike ICOM-a«.

Članak 16. ... *napomena*: Zašto se strancima onemogućuje da budu osnivači muzeja? Što bi se na primjer desilo da kod nas jedna Fundacija, kao što je npr. Solomona R. Guggenheima, želi osnovati muzej moderne i suvremene umjetnosti ili sudjelovati u njegovu osnivanju (izgradnji), poput Muzeja Guggenheim otvorenog koncem 1997. godine u Bilbaou u Baskiji — Španjolska?

Članak 17. ... *nadopuniti* zadnji stavak: ... Administrativni, upravni dio mogu obaviti Ministarstvo ili koja druga županijska i gradska uprava, ali stručnu ocjenu uvjeta moraju dati stručnjaci.

Članak 21. ... *napomena*: Hrvatsko muzejsko društvo upozorava na posebnu složenost problema matičnosti na terenu. Trebalo bi detaljnije elaborirati vrstu i nadležnost matičnosti, posebno s obzirom na tipove muzeja...

Članak 24. ... *upozorava* se na problem »većine koju imenuje osnivač« — struka samih ustanova na ovaj je način stavljena u neravnopravan položaj.

Članak 25. ... *upotpuniti*: Upravno vijeće na prijedlog ravnatelja *i Stručnog vijeća...*

Članak 26. ... *upotpuniti*: Ravnatelj muzeja temeljem mišljenja *Stručnog vijeća*

...

Napomena: Ravnatelj prema predloženom tekstu Zakona zapravo radi sve. Čemu onda postoji Stručno vijeće muzeja... Stručno vijeće trebalo bi

imati odlučujuću ulogu u stručnim pitanjima, organiziranju rada, planiranju, u programu itd.

Članak 28. ... *nadopuniti*: ... koja ima *odgovarajuću* stručnu spremu...

Drugi stavak u cijelosti *izbaciti*, jer je on kontradiktoran Zakonu o radu Republike Hrvatske koji propisuje stručni ispit za sve državne službenike.

Članak 31. ... *nadopuniti* novim stavkom:

Osiguranje muzejske građe u transportu i tijekom trajanja posudbe obvezno je prilikom svake posudbe. Obveze osiguranja reguliraju se međusobnim ugovorom između posuđivača i posuditelja.

Članak 49. ... *napomena*: U Hrvatskom muzejskom vijeću Hrvatsko muzejsko društvo trebalo bi imati bar tri predstavnika, a Nacionalni komitet ICOM-a bar jednoga. Tako bi bio zajamčen utjecaj na zastupljenost struke u izboru članova vrhovnog stručnog tijela u Republici. Zakon treba uravnotežiti odnose struke i državne uprave, a to se neće postići davanjem svih ovlasti samo ministru.

Peticija

Poziv na Vujićevu smjenu

Bojan Munjin, Saša Milošević

Povod za ovu peticiju dio je intervjua ministra kulture Antuna Vujića tjedniku »Globus« od 4. veljače.

Upitan namjerava li uputiti poziv za povratak nekim umjetnicima i intelektualcima koji su posljednjih godina bili svojevrsni disidenti; kakav je njegov stav da oni opet postanu sastavni dio kulturnog života (poimenice — Mira Furlan, Rade Šerbedžija, Dubravka Ugrešić, Slavenka Drakulić, Predrag Matvejević, Lordan Zafranović, Slobodan Šnajder), ministar odgovara:

»Ne mislim da su umjetnici koje ste naveli bili otjerani. Nije Hrvatska zgriješila ni prema kome onoliko koliko je Francuska zgriješila prema Célineu. Odlazak je bio njihov izbor. Treba biti omogućeno da se umjetnici promatraju kao umjetnici. Oni nisu političari. Vjerujem da će se vratiti. Vaše pitanje pretpostavlja neki teški državni grijeh prema njima, a njega nije bilo. Možda je ponegdje bio u pitanju medijski linč, na primjer, nad Mirom Furlan, no linčem se prijetilo i socijaldemokratima. Njima nemamo što ni opraštati niti ne opraštati. Njima je ovdje otvoren pristup. Istodobno, ne smijemo im otežavati njihovu vlastitu savjest. Svi su pozvani dati svoje doprinose hrvatskom društvu i nadam se da će ih i dati.«

Smatramo da je izjava ministra Vujića u cijelosti neprihvatljiva — on iznosi neistine, zastupa nedomokratski diskurs i pokazuje zaprepašćujuće nepoznavanje resora koji mu je dodijeljen:

— Spomenuti umjetnici jesu otjerani iz Hrvatske, otjerani su huškačkim, neprijateljskim izjavama najviših funkcionara bivše vlasti, dugotrajnim, dirigiranim medijskim linčem i namjernim onemogućavanjem umjetničkog ili intelektualnog rada. Njihov izgon trajno je osiromašio kulturu ove zemlje i postao jedan od najvećih kulturnih i političkih skandala Hrvatske. Izjava — »Odlazak je bio njihov izbor« — može doći ili od onoga koji je izgon provodio ili od onoga koji se s izgonom slaže.

— Francuski pisac Céline bio je i pisac antisemitskih pamfleta za vrijeme višijevske Francuske. Bio je član delegacije admirala Denitza koja je potpisala kapitulaciju Trećega Reicha te je zbog toga (aktivnog fašizma) i osuđen na zatvorsku kaznu. Uspoređivanje njegova političkog angažmana i angažmana gore spomenutih hrvatskih umjetnika naprosto je perverzno.

— Ministar Vujić tvrdi da ne postoji »državni grijeh prema njima« te pledira da ih se »promatra kao umjetnike«. Svi spomenuti nisu otjerani (onemogućeni) zbog svoje glume, stila pisanja, dakle svoje *umjetnosti* nego su otjerani baš zbog svoje *političnosti* — otjerani su zbog jasnog i glasnog suprotstavljanja politici etnonacionalizma koju je provodila bivša vlast ili zbog pukog nepristajanja na nju. Nekima od njih onemogućeno je ne samo da budu *umjetnici*, već i građani ove zemlje. Vujićiva izjava jest, *de facto*, zabrinjavajući aplauz bivšoj politici.

— Sa stajališta modernog shvaćanja umjetnosti apel ministra Vujića »Svi su pozvani dati svoje doprinose hrvatskom društvu...« jednako je neukusan i besmislen kao i Canjugina izjava: »Glavna je zadaća pripadnika stališa profesora, stališa novinara, pisaca... koji su se do sada ubrajali u inteligenciju — da budu u službi državnog ustroja te da hrvatskom narodu objašnjavaju značaj povijesnih promjena...«. Njegovo se političko značenje otkriva lažnim.

Izjave ministra Antuna Vujića i minimaliziranje problema o kojima je govorio smatramo sramotnim i u potpunoj suprotnosti s proklamiranom politikom otvaranja i demokracije. Uz njih neobvezni pozivi na povratak i čestitke Dubravki Ugrešić djeluju kao licemjerje.

Pozivamo predsjednika Vlade RH Ivicu Račana da smijeni ministra kulture Antuna Vujića. Građanina Antuna Vujića pozivamo da se javno ispriča gorenavedenim umjetnicima.

* Peticiju podržali: Boris Buden, Srđan Dvornik, Ljiljana Filipović, Lovorka Kušan

Kulturna politika

Gorki talog iskustva

O stanju u konzervatorskoj i zaštitarskoj struci te nužnim zakonskim i inim promjenama, potaknut *Bilježnicom* Vjerana Zuppe piše povjesničar umjetnosti i konzervator

Krešimir Galović

Uz *Poziv kulturnim djelatnicima* objavljen u *Zarezu* od 20. siječnja

U svome prijedlogu Kulturna politika RH 2000-2004. godine Vjeran Zuppa ističe da »svaka kulturna politika ima tradicijske oslonce (umjetničke ustanove s dugim stažom ili nacionalnom vrijednošću) i klasična područja (npr. zaštitu spomenika kulture, arhivske građe ili zaštitu okoliša, muzejske, bibliotečne djelatnosti i sl.) koja obvezuju na tzv. sustavnu potporu«. Odazivajući se na poziv kulturnim djelatnicima objavljenom u *Zarezu* 20. siječnja, želim govoriti upravo o tim *klasičnim područjima*, prije svega o sudbini zaštitarske struke, odnosno o kulturnoj baštini, te o problemu njenog čuvanja i zaštite, a koji prema Zuppi »pripadaju ukupnom 'kulturnom imutku' jednog naroda kao najdublja konkretnost njegove kulturne tradicije«, pravilno zaključujući da baštinu danas u Hrvatskoj treba prvenstveno zaštititi od »improviziranih rješenja, ali i od ideološkog redukcionizma«.

Spomenik kulture ili *kulturno dobro*

Svakako kao prvo treba pokušati odgovoriti na nimalo lako pitanje što je to spomenik kulture? Prema zakonu iz 1967. godine spomenicima kulture »smatraju se nepokretni i pokretni predmeti kao i grupe predmeta, koji su zbog svoje arheološke, povijesne, sociološke, etnografske, umjetničke, arhitektonske, urbanističke, tehničke i druge naučne ili kulturne vrijednosti od značenja za društvenu zajednicu«. Zakon iz 1999. godine koji zamjenjuje pojam *spomenika kulture* pojmom *kulturnog dobra* — iako iz Zakona nije sasvim jasno koja su to kulturna dobra od interesa za RH i uživaju njenu zaštitu, a koja to nisu (i zašto to nisu) — i kulturnim dobrom smatra »pokretne i nepokretne stvari od umjetničkog, povijesnoga, paleontološkoga, arheološkoga, antropološkog i znanstvenog značenja, arheološka nalazišta i arheološke zone, krajolike i njihove dijelove koji svjedoče o čovjekovoj prisutnosti u prostoru, a imaju umjetničku, povijesnu i antropološku vrijednost, nematerijalne oblike i pojave čovjekova duhovnog stvaralaštva u prošlosti kao i dokumentaciju i bibliografsku baštinu i zgrade, odnosno prostore u kojima se trajno čuvaju ili izlažu kulturna dobra i dokumentacija u njima«. No kako bi se uopće mogli ostvariti i najelementarniji ciljevi čuvanja i zaštite kulturne baštine, a po tome i ciljevi koje iznosi u svojoj studiji Zuppa, neophodno je pozabaviti se samom strukom, odnosno službom zaštite, koja zahtijeva temeljitu reorganizaciju i osuvremenjivanje. Razlog tome je sustavna diskriminacija struke od strane nadležnog Ministarstva, a koja će na koncu rezultirati njenom potpunom erozijom i potemkinskim funkcioniranjem pred javnošću *pro forme*. Usudio bih se reći da je u nadležnom Ministarstvu služba zaštite igrala ulogu Jozefa K., izuzimajući neke *čudne* tipove; dobri stari Ugo iz Dajdama rekao bi karijerističke ništice, jurisdikte i stručnjake za sve i svašta, a ponajviše za osobnu dobit.

Iskustva povijesti

Najslikovitiji primjer odnosa prema zaštiti i službi zaštite često je isticana teza od strane nekih od najviših predstavnika Ministarstva kulture, kako služba zaštite nije u Hrvatskoj postojala sve do demokratskih promjena 1991. godine. Kako bi se pokazala apsurdnost ove često plasirane teze važno je iznijeti nekoliko povijesnih činjenica. Začeci zaštite u Hrvatskoj sežu kao i drugdje u 19. stoljeće. Početkom 19. stoljeća, u razdoblju klasicizma, kada se počinju poduzimati prvi sustavni i stručni zaštitni i restauratorski radovi, splitski arhitekt Vicko Andrić prvi je konzervator Splita i Zadra, a njegov projekt obnove Dioklecijanove palače dobiva podršku centralnih konzervatorskih vlasti u Beču. Tijekom razdoblja historijskog romantizma, kada se jače razvija svijest o vrijednostima nacionalne kulture, 1850. godine u Zagrebu se osniva na poticaj Ivana Kukuljevića Sakcinskoga *Društvo za jugoslavensku poviesnicu i starine*. Jedna od prvih obnova u duhu historijskog romantizma obnova je dvorca Trakošćan (1853-1856), no široj javnosti ovo razdoblje poznatije je po djelovanju biskupa Strossmayera i Ise Kršnjavog, koji u Hrvatsku dovode poznatog historicističkog arhitekta Friedricha Schmidta i njegova kontroverznog nasljednika Hermanna Bolléa. Bollé će u Hrvatskoj izvesti čitav niz radikalnih obnova sakralnih objekata, od kojih je najpoznatija obnova zagrebačke katedrale. Radikalizam koji se najčešće manifestirao u težnji za čistoćom stila pokrenut će lavinu reakcija pogotovo *mlađe* generacije hrvatskih arhitekata predvođenih Viktorom Kovačićem. On će se među prvima zalagati »da se naši historijski i umjetnički građevni spomenici moraju čuvati u interesu podržavanja naše građevne tradicije, bez koje nije moguće pomišljati na potpuni i uspješni procvat hrvatske arhitekture ne samo u njenoj sadašnjosti već i u daljnjoj budućnosti«. Ovo je ujedno i ključna misao koja će ostati aktualna tijekom čitavog stoljeća manifestirajući se kroz problem odnosa čuvanja i zaštite spomenika kulture prema nadolazećoj arhitekturi i potrebama vremena. Sukob se osobito zaoštrio kada arhitekt Stjepan Podhorsky 1905. godine u Zagrebu osniva strukovno udruženje *Klub hrvatskih arhitekata*, koji su još činili spomenuti Kovačić te arhitekti Alojz Bastl i Edo Šen. Uz borbu za zaštitu interesa arhitektonske struke ova će se skupina zalagati za »proučavanje pitanja o umjetničkom razvoju gradova i njihovoj regulaciji, te njegovanje interesa za čuvanje starih i umjetničkih ili historičkih važnih mjesta i spomenika«. Ovo je ujedno i začetak modernog pristupa čuvanju i zaštiti kulturne baštine, poznatijeg i pod nazivom *biološki pristup*. Suprotno eklektici romantičarskog historizma 19. stoljeća nova će se doktrina zalagati za egzaktnu obradu spomenika suprotstavljajući se težnji k stilskoj čistoći, za koju se zalagalo prethodno razdoblje. U tom ozračju 1910. godine u Zagrebu je osnovano Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Skupina entuzijasta i stručnjaka okupljenih oko ovog Povjerenstva, zastupajući načela suradnje sa suvremenim arhitektima, slikarima, kiparima i različitim obrtnicima — a držeći se riječi Johna Ruskina *Mi smo čuvari, a ne vlasnici starina* — nemilosrdno se sukobljavala s duhom historicizma 19. stoljeća, koji su na životu održavali Kršnjavi i Bollé. Nakon sloma Austro-Ugarske Povjerenstvo, iako u nemilosti beogradskih vlasti, nastavlja s radom promijenivši naziv u Konzervatorski ured.

Medvedgrad

Konzervatori su postali činovnici Ministarstva kulture

Nakon Drugog svjetskog rata započinje novo poglavlje zaštite poznatije pod nazivom *aktivne zaštite*, koju karakterizira aktivna uloga svih nosilaca u čuvanju i zaštiti spomenika baštine, nasuprot pasivnom odnosu ranijih razdoblja. Tijekom šezdesetih, sedamdesetih i polovice osamdesetih nova doktrina *aktivne zaštite* u punom je usponu. Prema Tomislavu Marasoviću osnovne promjene u tom razdoblju obilježit će prije svega kompleksniji pristup kulturnoj baštini što se odrazilo na proširenje nosilaca i sudionika u toj djelatnosti. Uz stručne službe u radu sudjeluju i druge znanstvene i stručne organizacije s težnjom prema suvremenom pristupu karakteru povijesne sredine, građevine i mogućnostima primjerene prezentacije.

Devedesete — vrijeme agresivnog nacionalnog neohistorizma

Nakon osamostaljenja Republički se zavod transformira prvo u Državnu upravu za zaštitu kulturne i prirodne baštine, koja je nakon uspostave Ministarstva kulture pripojena dotičnom Ministarstvu kao Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, odnosno po odvajanju prirode kao Uprava za zaštitu kulturne baštine s konzervatorskim uredima diljem Hrvatske. Ovim potezom konzervatori postaju običnim činovnicima Ministarstva vrlo ograničenog djelokruga. Stapanje s besprizornim činovničkim aparatom Ministarstva uvjetovat će eroziju cjelokupne službe zaštite, kojoj je prethodio 1992-1994. godine svima poznat slučaj *obnove* Medvedgrada. Bilo je to ujedno i zeleno svjetlo za čitav niz slučajeva koji će u kolopletu moći, politike, folklora i novca, ignorirajući struku, nanijeti nepovratnu štetu zaštiti vrativši je više od pola stoljeća unatrag, inauguriravši razdoblje agresivnog nacionalnog neohistorizma. Ova agresivnost najočitija je na zagrebačkim primjerima od Cvjetnog trga, Trga burze, Paromlina, Importane centra na Iblerovom trgu, Maksimirskog stadiona, spomenika Marku Maruliću pa do skandala s Tuđmanovom grobnicom u zaštićenoj zoni Mirogoja, odnosno skandalozne presude Zvonku Makoviću u slučaju stanovite Marice Meštrović.

Svakako jedno od problematičnijih mjesta prema mnogima je i Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara koji prema reakcijama struke zahtijeva niz stručnih korekcija. Najkritičniji je prema ovom Zakonu jedan od naših najpoznatijih stručnjaka s područja zaštite Ivo Maroević koji u njemu pronalazi niz nelogičnosti i neprimjerenih formulacija. Njime se, ističe Maroević, zaštiti odlučilo »oduzeti dimenziju očuvanja, a očuvanje odijeliti od zaštite kulturne baštine«. Najozbiljnije se primjedbe odnose na birokratsku promjenu pojma spomenika kulture u kulturno dobro, na razlikovanje zaštite od očuvanja *kulturnih dobara*, kao i na razlučivanje širokog pojma *kulturnog dobra* od onoga što čuvamo pod tim nazivom. No bitno je istaknuti da polemika oko termina *kulturno dobro* i *spomenik kulture* traje u zaštiti nekoliko desetljeća. Kod nas ju je među prvima plasirao također priznati stručnjak s područja zaštite Tomislav Marasović, a za kime se očito povinovao i autor dotičnog Zakona. Maroević se pita i zašto su iz Zakona izostavljene prostorne vrijednosti kad su one do sada bile među ključnim vrijednostima suvremenog, odnosno aktivnog pristupa. On također zamjera Zakonu da se »više bavi pravnim nego operativnim oblicima zaštite kulturne baštine«, dok se stručnjaci u službi zaštite kulturne baštine razvrstavaju u rang državnih činovnika, »što je na neki način skrivena degradacija profesije«.

Kako reanimirati struku

No pitanje na kraju jest — koji su to koraci koje valja poduzeti za reanimaciju službe zaštite? Temeljni korak je svakako, a u čemu dijelim mišljenje s Maroevićem, njeno odvajanje od Ministarstva kulture i uspostava autonomne Državne uprave za zaštitu kulturne baštine sa zasebnim fondom za baštinu, koji se nužno ne mora puniti iz državnog proračuna, već kao onaj britanski, na primjer, iz sredstava državne lutrije. Jedan od načina financiranja bio bi i putem raspisivanja javnih natječaja, uplaćivanjem kotizacija. Natječaje bi raspisivala, kontrolirala i nadzirala upravo Državna uprava, ali bi istovremeno bili podložni javnom mnijenju, a za što je nužno ili korigiranje postojećeg ili donošenje novog kvalitetnijeg zakona koji će pisati struka. Time bi se znatno umanjila i državna monopolizacija. Upravo je raspisivanje javnih natječaja i jedan od mogućih načina kako uspostaviti istovremeno i stručni i javni nadzor nad, kako je Zuppa naziva, *konzervacijom*, odnosno zaštitom i čuvanjem spomenika kulture. Također predlažem poticanje donatorskih ulaganja u baštinu, naravno sa znatnim poreskim olakšicama za ulagače, te nastavak uplaćivanja prema aktualnom Zakonu tzv. *spomeničke rente* u visini 2% od ostvarenog dohotka, odnosno dobiti, koju su dužne uplaćivati pravne ili fizičke osobe »koje obavljaju gospodarsku djelatnost u nepokretnim kulturnim dobrima ili na području kulturno-povijesne cjeline«. Također bi temeljito trebalo preispitati dosadašnji rad zagrebačkog Gradskog ureda za planiranje i zaštitu okoliša, kao i Gradskog zavoda za zaštitu spomenika, a čije je kontroverzno djelovanje izazvalo izravnu moralnu štetu službi zaštite i negodovanje kako povjesničara umjetnosti, arhitekata, urbanista tako i široke javnosti.

Jedan od koraka u reorganizaciji službe zaštite jest i obnova djelovanja strukovne konzervatorske udruge pomoću statuta i redovitog strukovnog glasila. Neminovno treba obnoviti dijalog i suradnju s ostalim strukama, a koji je u znatnoj mjeri zadnjih godina izostao, izuzmemo li konflikte i međusobna stručno-verbalna prepucavanja, a žrtva čega bi na kraju obično bila sama baština. Ovdje prije svega mislim na arhitekte i urbaniste te koordiniranje rada s arhitektonskom komorom, no ne želeći u dijalogu izostaviti niti druge struke kao što je ekonomija, sociologija, ali ni vjerske zajednice i mišljenje građana. Upravo je to jedan od načina pravilnog odnosa prema baštini, budući da jedino aktivnim uključivanjem čitavog društva zaštita može izbjeći negativne aspekte *historizma* ali i snobovske kvazimodernosti te odgovoriti potrebama ne samo sadašnjeg prostora i vremena, nego i načiniti korak k budućnosti, upravo onako kako ga je početkom stoljeća zacrtao Viktor Kovačić. Ovo je dakle posredno i jedan od preduvjeta za kvalitetu arhitekture u dolasku, nalik onoj kojom će u potpunoj slobodi duha arhitekti Gehry i Milunić projektirati, u okviru devetnaestostoljetnog bloka u Pragu, glasovitu Gynger & Fred ili sir Norman Foster svoju veličanstvenu kupolu nad berlinskim Reichstagom. Upravo na ova dva primjera zrcali se nama tako nedostižan pojam slobode, koji se neminovno nameće u usporedbi s mračnim koridorom koji u zagrebačkoj Vlaškoj ulici čini devastirajuća kvaziinterpolacija Importanne galerije i ružna nadogradnja i prigradnja Dinamova, nekad prelijepa Turinina stadiona, ostavljajući nadolazećim generacijama na uspomenu totalitarnu ideju jednog suludog uma — taj gorki talog iskustva.

razgovori

Ivo Maroević, povjesničar umjetnosti i muzeolog

Ništa nije nepovratno uništeno

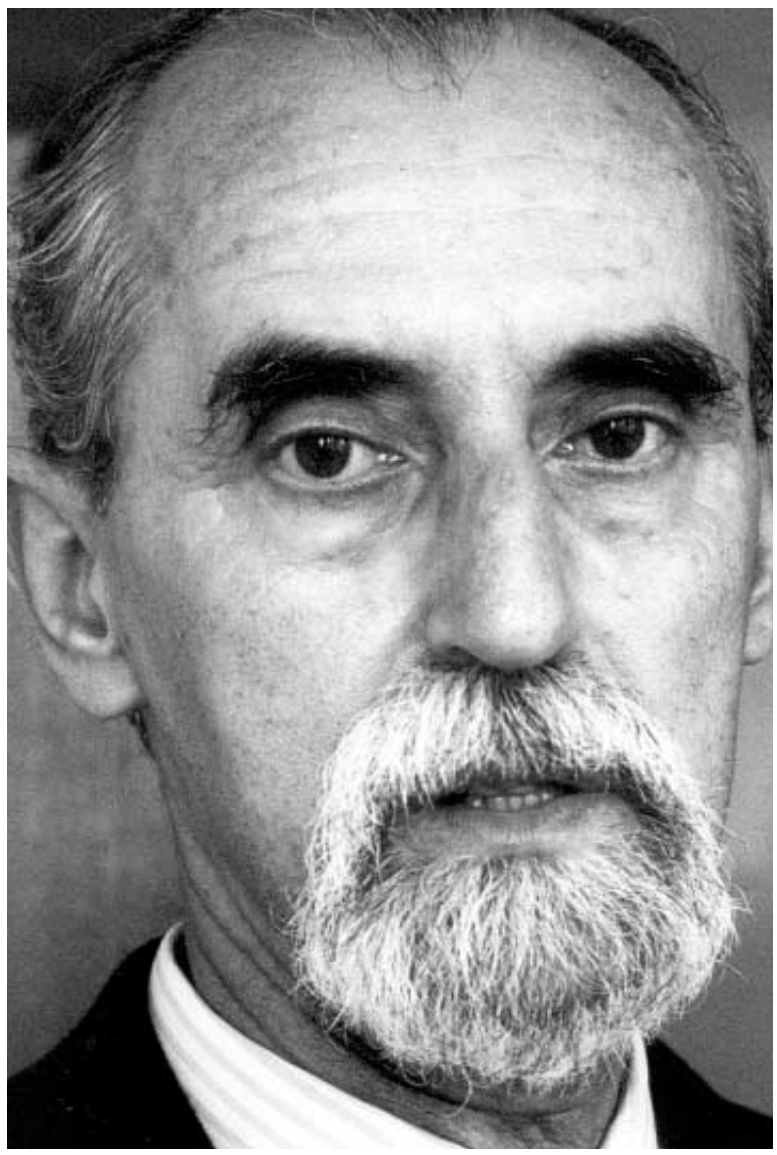

Dobar dio muzeološke struke u nas je ostao na pozitivističkom pristupu devetnaestog stoljeća. Ono što nam nudi današnje vrijeme naši muzeji nedovoljno koriste

Katarina Luketić

Posljednjih deset godina hadezeovske vlasti hrvatska će kultura pamtiti po nizu graditeljskih skandala, od Medvedgrada, preuređenja zagrebačkih trgova, spomenika Marulića do Maksimirskog stadiona i gradnje Tuđmanove grobnice. Može li se s političkim promjenama nešto od uništenoga ispraviti?

— Ništa od toga po mome sudu nije nepovratno uništeno. Postoji stupnjevanje onoga što je degradirano, a postoji, u nekim situacijama, i stvaranje nekih vrijednosti. U svim tim slučajevima proces nije uvijek jednoznačno negativan. Neki su zahvati nakon izvedbe promijenili opću sliku nekog mjesta i kako vrijeme prolazi s njima se sužívljavamo, pa prosudba nije toliko stroga kao na početku. Možemo ići na pojedinačne slučajeve. O Medvedgradu sam nedavno u *Zarezu* objavio tekst čiji je zaključak otprilike bio da smo tim uređenjem dobili novu situaciju koja je postala dio medvedgradskog identiteta, makar je njegova cjelokupna vrijednost time dijelom degradirana. Tako ćemo morati zaključiti je li sintagma o*ltar domovine* ušla u svijest ljudi do te mjere da je više ne možemo iz te svijesti izdvojiti; hoćemo li onda tom *oltaru domovine* i dalje davati onu težinu koju je imao; hoće li on zadržati funkciju koju je imao u proteklih osam godina ili ćemo to prebaciti na neko povoljnije mjesto; hoćemo li time Medvedgrad osloboditi i one infrastrukture koja ga je više uništavala od samog spomenika, jer on je relativno diskretan. O tome treba razgovarati na svim razinama i doći do konsenzusa. Vjerojatno više nije moguće iz medvedgradskih kula izvući strukturu armiranog betona i maknuti sve što je unutar njih napravljeno, možda tek bolje uskladiti.

Hoće li se promjenom vlasti simbolička funkcija Medvedgrada promijeniti?

— Osobno bih volio da ta funkcija bude na primjerenijem mjestu i da se sukob sadržaja koji se dogodio na Medvedgradu ne perpetuira. No sve to košta i možda u ovom trenutku imamo važnijih stvari nego premještati neki simbolički sadržaj s jednog mjesta na drugo.

Po mnogima dobar dio krivice za devastaciju zagrebačkih prostora nose dvije ključne ustanove — Gradski ured za planiranje i zaštitu okoliša te Gradski zavod za zaštitu spomenika. Slažete li se s time i mislite li da te ustanove treba restrukturirati?

— Ja imam malo drukčije mišljenje. U slučaju uređenja gradskih trgova, na primjer Cvjetnog trga i Marulićeva trga, odgovornost ne pripisujem tim zavodima već ocjenjivačkim sudovima koji su na natječajima ta rješenja odobrili. Procedura je bila legalna, raspisan je natječaj i Ocjenjivački sud u određenom sastavu po proceduri je donio odluke, prema tome odgovornost za kvalitetu rješenja apsolutno leži na tim ocjenjivačkim sudovima. Nažalost, u javnosti se veća odgovornost daje institucijama koje su legalno sprovele natječaje nego pojedinim stručnjacima koji su određenim projektima dali zeleno svjetlo. Posebno je pitanje onda jesu li ti projekti bili i izvedeni prema nagrađenim rješenjima. Ako se dobro sjećam, na Cvjetnom trgu najveća su neslaganja bila oko inventara i sječe stabala. Pitanje inventara u gradskim ambijentima je, da tako kažem, ekvivalentno pitanju na koji ćete zid u sobi staviti sliku. Naime, to ne traži velike komunalne zahvate, a, uostalom, sjećate se da su ona rasvjetna tijela poput štapova i masivni stolovi brzo maknuti s trga. Sada kada je drveće nešto naraslo, trg je polako počeo dobivati svoj raniji intimniji karakter. Po meni je u preuređenju Cvjetnog trga najlošije bilo izravnavanje plohe trga, jer ona je ranije bila razdvojena na kolnu plohu i tzv. plohu trga. Takvu je fizionomiju trg imao i u prošlosti.

Tuđmanova grobnica

Kod spomenika Maruliću pak najviše me smeta sama figura, jer je ona, takva kakva jest, najviše dovela u pitanje svoju poziciju na tom mjestu. Ona nečemu okreće lice, a nečemu leđa, pa vi više ne znate je li ona trebala gledati prema knjižnici ili prema kazalištu. Samo mjesto postava osobno me previše ne smeta, možda bi bilo bolje da je spomenik stavljen tamo kako je prvotno zamišljeno, znači odmah ispred knjižnice i jasno da nije toliko masivan... Ali, ako ga je kvalificirani žiri odobrio, onda je to legalno, a on je odraz dometa vremena u kojem živimo.

Treba li neki žiri onda snositi posljedice, ako se pokaže da nije dobro odradio posao. Osim toga, u navedenim slučajevima u žirijima su često sjedili isti ljudi.

— Mi smo gotovo za svaki jaki urbani projekt — osim za Trg Burze — imali natječaj i žiri. Ako se pokaže da je javnost nezadovoljna, onda određene ljude ne bi trebalo više stavljati u žirije. Upotrijebit ću analogiju. Na Zagrebačkom je sveučilištu nedavno trebao biti izglasan pravilnik o poslijediplomskim doktorskim studijima. Kada je on došao na raspravu Senata, glavni kritičari programa bili su oni koji su ga radili, što je *nonsens*. Jednako tako ne može neki član žirija kasnije biti kritičan prema tome što je napravljeno, jer on je u tome participirao. Međutim u nas se često događa da su kasnije članovi žirija, pa čak i njegovi predsjednici — u slučaju Cvjetnoga trga i ostalih natječaja — bili nakon realizacije protiv onoga za što su u žiriju digli glas, pravdajući to nekim detaljima izvedbe, što je pitanje *šminke*. Znači, ne kažem da navedene ustanove ne snose neku odgovornost, ali one — osobito Gradski zavod za planiranje — tek provode određenu politiku grada, one nemaju vlastitu politiku. Možda sam osobno u specifičnom položaju s obzirom da sam član jedne komisije koja djeluje pri tom Zavodu, pa znam da mi vrlo ozbiljno razgovaramo o predloženim projektima. Osobno nisam imao dojam da se u tome nameće neko mišljenje Zavoda, već da je on otvoren za prijedloge koji dolaze iz struke. Pitanje Gradskog zavoda za zaštitu spomenika je delikatnije, jer je to jedini zavod koji je zakonom izdvojen iz Ministarstva kulture i stavljen pod direktnu ingerenciju grada. Mislim da to za njega nije dobro.

Te su ustanove prvenstveno administrativne, pa se vrlo često čuju kritike da se ljudi koji u njima rade ne bi smjeli baviti projektiranjem kao što je to nerijetko slučaj. Najjasniji je u tome primjer Venčeslava Lončarića, direktora Zavoda za zaštitu, koji je jedan od projektanata Tuđmanove grobnice.

— Osobno ne znam položaj Lončarića u tom projektu. Možda je njihov odnos bio takav da je Ante Vulin radio koncept, a on sa strane Zavoda unosio elemente što ih je postavila konzervatorska služba kao limitirajući faktor. Osobno nisam prijatelj toga. Mislim da ljudi koji rade u tim zavodima ne bi smjeli projektantski sudjelovati u onome o čemu će kasnije donositi odluke. Razgovarao sam s Lončarićem i pitao sam ga na temelju čega je prihvaćen takav koncept Tuđmanove grobnice. On je — po mojoj slobodnoj interpretaciji — rekao kako je nastojao na temelju svih postojećih dokumenata poštovati Bollé ovu koncepciju Mirogoja na najbolji mogući način. Drugo je pitanje adekvatnost same lokacije grobnice, o čemu nisu odlučivali ni Lončarić ni Slavko Dakić (op. ravnatelj Gradskog zavoda za planiranje i zaštitu okoliša). Po meni je upravo to trebao biti predmet rasprave. Ne želim ulaziti u procjenu kako je ta grobnica oblikovana. Ono što me, kao građanina, sada smeta jest da je zabranjen prolaz pokraj grobnice. Postavljene su metalne ograde, iste one kojima se priječilo prosvjednicima da dođu na Gornji grad. Svakodnevno tako na jednom dijelu oko grobnice dolazi do nesuglasica policije i ljudi koji bi tuda htjeli proći, a ne mogu jer je postavljena barijera koja nema smisla.

Tradicija požara i nesreća

Kako ocjenjujete komunikaciju proteklih godina između raznih struka, arhitekata i zaštitara, investitora i projektanata te profesionalnih udruženja i administrativnih ustanova. Gledajući sa strane čini se da i unutar tzv. priznate struke postoje klanovi, da je dijalog izostao, a naslućuju se i privatni interesi?

— Teško mi je to reći, jer ja radim na Fakultetu i time sam u stanovitoj *kuli bjelokosnoj*. Mi ipak ovdje živimo u izdvojenom prostoru, pa možemo takve klanove izbjeći. Klanove osjetite tek kada dublje uđete u neki problem i dotaknete nečije interese. No sigurno je da u situaciji kada imate promjenu društvenog sustava, prelazak iz državnog u privatno vlasništvo i kada je jedina vrijednost profit, one vrijednosti koje su se čuvale — za neke ljude koji žele eksploatirati neki prostor — postaju smetnja. Tako recimo u Zagrebu imate strahovite pritiske od strane jakih investitora — koji onda koriste kapital i svoje veze — da se u unutrašnjost donjogradskih blokova unesu neki novi jaki sadržaji.

Ono što me, kao građanina, sada smeta jest da je zabranjen prolaz pokraj Tuđmanove grobnice. Postavljene su metalne ograde, iste one kojima se priječilo prosvjednicima da dođu na Gornji grad

Je li to tako i u slučaju Paromlina i prijedloga da on bude hotel?

— Složio bih se, taj je slučaj doveden do apsurda kad je zaživjela ideja da bi Paromlin mogao biti Muzej suvremene umjetnosti, jer je nedugo zatim on izgorio. Vjerojatno je ideja da se pokraj Glavnog kolodvora smjesti velik hotel bila u svijesti mnogih ljudi — ne znam da li i u svijesti gradskih otaca — a činjenica je da se dogodio požar nakon čega se više ne isplati ulagati u njegovu obnovu. A »tradicija požara i nesreća« postoji u Hrvatskoj. Naime, dvadesetih je godina u Splitu izgorila Biskupska palača i to baš u trenutku kada je Konzervatorski ured odbio dati dozvolu za njezino rušenje. Dakle, imamo »tradiciju« da se dogodi neka elementarna nepogoda koja će eliminirati sva protivljenja.

Služba zaštite spomenika u pravilu ima etiketu konzervativnosti jer štiti prošlost od nečega što dolazi. Od 1974. godine, od Amsterdamske deklaracije, u svijetu prevladava pristup aktivne zaštite, koja nudi rješenja, a ne brani. U nas danas imamo oba ekstrema. U nekim slučajevima branimo, u nekim nudimo, a ono što nudimo često nudimo s nedovoljno kvalitetnim programima. Sve to u doba socijalizma nije bilo tako aktualno; danas se vodi borba za svaki kvadratni metar, pogledajte samo Importane centar. Iznijet ću jedan primjer kako bi se vidjelo da čak sa stajališta investitora koji nemaju veliki profit postoji vrlo jak pritisak. Riječ je o izgradnji Teološkog fakulteta u bloku Palmotićeva, Jurišićeva i Stara Vlaška, iza crkve u Staroj Vlaškoj. S urbanističkog, prometnog i sadržajnog stajališta ta je izgradnja *nonsens*, sve dok kod sjemeništa na Šalati imate mogućnost organiziranja Fakulteta. Međutim privlačnost blizine katedrale uvjetovala je koncentraciju jakih urbanih sadržaja. Namjerno govorim o crkvi koja u pravilu nije jaki investitor s jakim kapitalom kako bismo vidjeli da i tamo ima takvih razmišljanja. Ili primjer staklenika biskupa Haulika izgrađen ispod katedrale prema Ribnjaku koji je služio za uzgoj cvijeća. Početkom devedesetih taj je staklenik adaptiran za potrebe smještaja štićenica reda Majke Terezije. Tako je unutar jednog staklenika, izgrađena cijela nova armiranobetonska konstrukcija, instalacije, sobe, kupaonice... Uz sve to postojala je neka pseudobriga za vanjski izgled, pa tako sada imate situaciju da u jednom takvom objektu žive ljudi, a da pri tome još ne mogu ni pošteno otvoriti prozore. Riječ je o potpunom neskladu sadržaja, a to se dogodilo zato što je postojala želja da to bude sto metara od katedrale... Jedan čovjek iz gradske uprave rekao mi je da se u devedeset posto slučajeva može izbjeći taj agresivni napad kapitala, a u deset posto je onaj koji ulaže toliko jak da se nikako ne može izbjeći, a onda se u javnosti uglavnom govori samo o tih deset posto.

Nismo Bilbao

Što je s odnosom povjesničara umjetnosti, zaštitara i arhitekata. Postoje mišljenja kako do svih tih afera ne bi došlo da se javno nastupalo jedinstvenije?

— Arhitekt po logici stvari nastupa kao kreator i kao osoba koja od toga živi. Rijetko će koji arhitekt odbiti da — ukoliko ima narudžbu — ne napravi ono što od njega investitor traži. Naravno, velik i dobar arhitekt može se othrvati pritisku investitora, onaj pak koji se jedva dokopao nekog posla učinit će sve da ga i zadrži. Povjesničari umjetnosti su u pravilu teoretičari, pa uglavnom ne ulaze u one probleme koje valja konkretno riješiti. U većini slučajeva, povjesničari umjetnosti kao struka su u tome needucirani i ne razumiju uvijek konkretne potrebe. Kod moje struke — a ja sam povjesničar umjetnosti — naročito me smeta što većina povjesničara umjetnosti počinje reagirati tek kada je nešto napravljeno, a morala bi reagirati dok je nešto nacrtano. Primjer je ona famozna splitska zaobilaznica preko cijele Šalone. Cijela je struka počela galamiti tek kada su strojevi izašli na trasu. Tada bi na bilo kojem mjestu zemaljske kugle bilo vrlo teško nešto napraviti i zaustaviti radove.

Zadržimo se onda na onome što je još nacrtano. Kako sa stajališta muzeologije ocjenjujete prvonagrađeni rad na natječaju za Muzej suvremene umjetnosti? Smatrate li da je bilo dovoljno

konzultacija između arhitekata, raspisivača natječaja i muzejskih stručnjaka?

— Ljudi iz Muzeja suvremene umjetnosti kontaktirali su me kada je napravljen muzeološki program. Što se tiče muzeološke struke oni parametri koji su previđeni tim programom više-manje su u redu. Što se pak tiče lokacije i rasprava koje su vođene o njoj treba reći da je grad Zagreb ponudio više lokacija, a Muzej je odabrao upravo ovu lokaciju. Osobno sam sklon toj lokaciji, jer ako u Novi Zagreb ne dovedemo neki dobar sadržaj, ne ćemo ga uspjeti povezati s gradom na pravi način. Međutim, u toku izrade natječajnog projekta došlo je do raskoraka. Naime, Ministarstvo kulture i gradska uprava su — govoreći da nemaju novca — raspisali natječaj isključivo za naše arhitekte i smanjili predviđenu kvadraturu Muzeja za trećinu čime su u startu *odrezali* cijeli dio Muzeja na kojemu se trebala graditi ekonomska i komunikacijska baza muzeja. Ocjenjivački sud je odredio investitor.

Zašto vas nisu pozvali u taj žiri?

— Ne znam, nitko me nije pitao. S obzirom da predajem muzeologiju na sveučilištu, to bi možda bilo logično. Međutim, diskrecijsko je pravo onoga tko raspisuje natječaj da određuje i žiri. Vidjevši izložbu natječajnih radova, moram priznati da sam osobno skloniji nekim drugim radovima, a ne nagrađenome. Mislim da prvonagrađeni rad ne daje Muzeju onu urbanu simboličku težinu koju bi takav objekt trebao imati, jer, ako na istom potezu imamo snažan volumen Nacionalne knjižnice i zgradu INE, onda taj Muzej ne smije biti sekundaran, on mora imati snažan profil. Naravno, osobno nikad ne bih smanjivao predviđenu kvadraturu. No ako je to već odobreno i iza svega toga stoji žiri, legitimno je pravo da se izvede upravo taj rad. Zadatak struke bit će da pokuša vidjeti je li moguće u okviru zamišljenoga neke stvari bolje organizirati. Trebat će vjerojatno redigirati oblikovanje vanjske arhitektonske opne i kvalitetno funkcioniranje interijera. Možda nisam u tome prosuđivanju potpuno objektivan, jer me je Muzej sada ponovno angažirao kako bih pomogao da se nađe najkvalitetnije rješenje između onoga što je ponuđeno u projektu i onoga što je Muzeju potrebno. Mislim da je od svega najgora varijanta kazati — ovo ništa ne vrijedi, idemo iz početka, jer to je uvijek najskuplje. Kao arhitektonsko djelo prvonagrađeni rad nije ispod razine, ali nije ni genijalan; jednostavno mi nismo Bilbao pa da gradimo onakve muzeje. Ova muzejska kuća dala bi se napraviti kao kvalitetan objekt, i oblikovno i s obzirom na funkciju koju ovaj Muzej treba.

Unatoč obnovi nekih zgrada i modernijem izlagačkom pristupu, ostaje dojam da je u našim muzejima još najvažnije stvoriti reprezentativan stalni postav i onda brojati posjetitelje. Rijetke su drukčije interpretacije, dinamičniji koncepti. Je li razlog tome isključivo novac ili možda tradicionalnije poimanje funkcije muzeja?

— Razlog je — da budem izravan — nedovoljna zrelost muzejske struke. Dobar dio muzeološke struke u nas je ostao na određenom pozitivističkom pristupu devetnaestog stoljeća. Međutim, ono što nam nudi današnje vrijeme, ne samo u tehničkom smislu, tu mislim na mogućnost interpretacije i uvažavanje fenomena vremena, naši muzeji nedovoljno koriste. To je konceptualni nedostatak, jer se u pravilu zadovoljavamo pozitivističkom faktografijom. Nažalost nisam bio na našoj izložbi u Vatikanu, ali po onome što sam čitao i vidio putem medija mogu reći da je to jedan vrlo tradicionalistički prikaz nečega što se nama čini jako vrijednim, a što u nekim europskim relacijama i nije tako jako vrijedno. Što se više bavim muzeologijom više zastupam koncept onoga što bi se zvalo osluškivanjem vremena i odražavanjem onoga po čemu jedno vrijeme gleda na stvari koje izlaže drukčije od nekog drugog vremena. Izložba o jednom problemu danas ne mora biti ista kao i ona koja je o istoj stvari i istim materijalom govorila prije deset godina. Jedan predmet nije za svakog čovjeka i za sva vremena isti.

Promjene: kulturna politika

Zakon o zaštiti kulturnih dobara

Dosta ste kritični prema postojećem Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Zaštitari se često žale da im je tim Zakonom omogućeno samo nešto konstatirati, ali ne i reagirati. Što mislite da u Zakonu treba mijenjati?

— Šteta je što je taj Zakon donesen kad je donesen i u takvoj formi. Moj glavni prigovor je načelne naravi i odnosi se na to da donošenjem tog Zakona mi odustajemo od cjelokupne naše konzervatorske prakse koja se temeljila na srednjoeuropskom iskustvu. Sada preuzimamo neka anglosaksonska i romanska iskustva koja su nam u povijesnom slijedu bila strana. Razlog je bio što se smatralo da termin spomenik kulture više nije aktualan i da će ga termin kulturno dobro adekvatno zamijeniti. Koliko sam uspio razabrati, termin kulturno dobro, u zemljama u kojima je prisutan, znači gospodarsku i ekonomsku vrijednost kulturne baštine. U našem Zakonu smo to pokušali riješiti terminom *spomenička renta* koji ostaje *plivati u zraku.* U cijelom Zakonu nije spomenut naziv spomenika kulture, a imate termin spomenička renta koji se znači veže na nešto što u Zakonu ne postoji. To je terminološki nesklad koji će se kad-tad pojaviti i kao nesklad u konceptu, načinu razmišljanja. Nadalje, vrlo je loše što se taj Zakon uopće ne bavi profesijom. Nestala je profesija konzervatora, za nju nema školovanja, svatko može postati konzervator, tko god je završio fakultet i koga zaposli Ministarstvo kulture. Tako ste danas likovni kritičar, a sutra uđete u Konzervatorski zavod i postajete arbitar u pitanjima zaštite, a da pri tome ne morate nikome pokazati znanje. Znači nedefinirana je profesija i nedefinirano je školovanje. Ljudi koji će postupno morati primjenjivati Zakon izgubit će osjećaj čime se bave. U ožujku prošle godine kada je taj Zakon bio u proceduri poslao sam jedno pismo tada oporbenim zastupnicima s određenim primjedbama na onaj tekst Zakona koji mi je bio dostupan, i to ne zato što bih ga ja imao, nego zato što su mi ga neki ljudi iz Ministarstva dali. U tom pismu dao sam vrlo konkretne primjedbe, ali od nikoga od tih ljudi — tada oporbenih, a danas vladajućih političara, namjerno ne želim spominjati imena — nisam dobio odgovor. Ne kažem da se možda o tim stvarima nije raspravljalo, takve informacije nemam. Ali činjenica je da je tekst Zakona usvojen u obliku u kojem je predložen, pa znači da to nikoga nije pretjerano uzbuđivalo.

Odvajanje kulturne i prirodne baštine

Koliko je segment zaštite delikatan govori i nedavno u *Zarezu* objavljen tekst Vjerana Zuppe o kulturnoj politici. Tamo se spominje kulturna baština, ali u maksimalno neobuhvatnom kontekstu. Kulturna baština se spominje kao nešto usputno. Smatram da bi cjelokupnu kulturnu politiku Hrvatske trebalo vezati uz tri stupa — baština, kreativna kultura i reproduktivna kultura. Baština je fenomen za sebe, ona nema direktnih relacija s kreativnom i reproduktivnom kulturom. Kreativna je kultura pak nešto što obuhvaća pojam *totalnog stvaranja*, recimo književnost, a reproduktivna nešto kao kazalište, koncerti... Tim segmentima treba dati ravnopravnu težinu i onda unutar svakog segmenta rješavati probleme. Ali u segmentu baštine ne tako da su svi ljudi koji

Nažalost nisam bio na našoj izložbi u Vatikanu, ali po onome što sam čitao i vidio putem medija mogu reći da je to jedan vrlo tradicionalistički prikaz nečega što se nama čini jako vrijednim, a što u nekim europskim relacijama i nije tako jako vrijedno

rade u zaštiti činovnici Ministarstva kulture što smo imali zadnjih osam godina.

Osim toga, kulturna baština se u širem smislu veže za prostor. Po meni je jako problematično da imamo Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja i Ministarstvo kulture, pa se onda kulturna baština nalazi u Ministarstvu kulture, a prirodna baština u Ministarstvu zaštite. Na taj način nešto što je tijekom čitave povijesti bilo integrirano dijelite na dva ministarstva. Mislim da bi se time trebalo baviti jedno pridruženo stručno tijelo. Jer, ne može se recimo, neki urbanistički plan o zaštiti povijesne jezgre razmatrati na dvjema razinama, na razini kulture i na razini prostornog uređenja. Dok to ne bude integrirano, imat ćemo stalne sukobe interesa. No teško će netko mijenjati Zakon koji je donesen prije godinu dana, iako nam je jasno da bi u interesu kulturne baštine trebalo ići na eliminiranje negativnih aspekata koje smo konstatirali. Kako bismo tako raščistili problem, ne bi došlo do konfrontiranja gradogradnje i struke. Uzmimo samo primjer solinskog akvadukta, tamo se konzervatori bave time hoće li im Uprava za ceste platiti rekonstrukciju akvadukta zato jer ispod njega ide cesta. Dakle, oni idu u pragmatično rješavanje nečega što se nije smjelo ni dogoditi. Trasa ceste koja je projektirana ne bi trebala prolaziti tuda, pa ne bi bilo problema rekonstrukcije akvadukta, proizvodnje rimske opeke itd. Smatram da bi tretiranje zaštite kao cjelovite brige za baštinu eliminiralo takve sukobe.

Ili, pogledajte recimo upis na listu svjetske baštine. U Zakonu piše da se kulturna dobra koja su upisana u listu svjetske baštine proglašavaju kulturnim dobrima u opasnosti. Što to znači? Ono što smo upisali u listu baštine jest najugroženije, što je *nonsens*. Druga stvar, mi ćemo uskoro biti zemlja koja će proporcionalno imati najviše objekata upisanih u listu svjetske baštine, ne zato što bi ti objekti bili vredniji od objekata u Italiji i Francuskoj, nego zato što je to dio naše nacionalne promocije. Ali promocije koja će biti vrlo loša kada Upravni odbor toga fonda počne isključivati naše objekte s liste svjetske baštine ustanovivši da mi o njima ne vodimo brigu koja je propisana odredbama.

Obnova Dioklecijanove palače

Jedan od najvećih i najskupljih projekata obnove jest obnova Dioklecijanove palače koju vodi UNESCO. Unatoč prilično novcu vrlo malo je toga napravljeno, a glasne su kritike da je u pitanju privatni interes ljudi koji to vode. Što mislite o tom projektu?

— Detalje toga projekta ne znam. Generalno je moj odnos prema tome da je pristup Dioklecijanovoj palači previše jednostran. Tako se unutar palače namjerava graditi Etnografski muzej, znači muzej seoske i malogradske kulture. Je li potrebno u središtu palače instalirati takav sadržaj koji u vrlo malom segmentu ima relaciju prema tome gradu? Čini mi se da bi sadržaji unutar palače trebali maksimalno uvažavati ono što ta palača jest. Ne možemo u interesu antike rušiti srednji vijek, jer ćemo dobiti palaču koja više neće biti ona palača koja je živjela tijekom stoljeća, a temeljna je vrijednost Dioklecijanove palače upravo u tome da se u njoj stalno odvijao život. Po meni trebamo vratiti život ljudi u palaču. Osobno nisam zadovoljan tim projektom jer je predimenzioniran interes za antiku. Mislim da treba uspostaviti kvalitetnu relaciju između javnih sadržaja, stanovanja i arheologije, tako da ni jedan sadržaj ne bude dominantan. I drugo, ono što Splitu nedostaje, to je sustav interpertacije grada putem vizualnih oznaka. Split nema elementarni, a onda ni sofisticirani način pokazivanja onoga što ima. Uz obnovu trebalo bi napraviti muzeološku studiju interpretacije i komunikacije onoga što želimo pokazati. To je defekt svih naših spomenika kulture, tako recimo, onaj tko o Eufrazijevoj bazilici ništa ne zna, na licu mjesta neće ništa ni doznati, ako ne kupi knjigu. Smatram da historijske jezgre i povijesne građevine treba obraditi na način da budu čitljiviji ljudima koji za to pokazuju interes.

Osobno mislim da je to teško postići kada imate određenu grupu ljudi koja sve kontrolira. Osim toga u obnovi Dioklecijanove palače u pitanju je velik novac.

— Svugdje gdje se radi o spomenicima u pitanju je velik novac. Mislim da bi općenito kulturna politika, ne samo zaštita, trebala biti transparentnija, znači da se objavljuju programi o onome što se namjerava učiniti. Po inozemstvu na svim gradskim gradilištima stoji ploča na kojoj piše tko su investitor i projektant, koji su planirani radovi, rok završetka i osigurana sredstva. Kod nas nigdje nemate javno objavljen program onoga što Ministarstvo kulture namjerava raditi te godine. Objavljivanje planiranih radova u određenim časopisima dalo bi legitimitet i mogućnost kritičnog odnosa, pa bi se vidjelo što je netko od planiranoga napravio.

Ovako se i događa ono o čemu sam već jednom govorio, naime da na kraju godine, kad se provode ankete o najvažnijem kulturnom događaju, nitko ne navodi neki projekt zaštite, nego se uglavnom govori o izložbama, knjigama... U izvještaju predsjednika o stanju države i nacije također nikad nisam primijetio da je spomenut neki rad na spomeniku kulture. Čim zaštitu kulturne baštine svedete na rutinu Ministarstva, onda to nikoga ne zanima.

Osim toga, po meni bi lokalnoj samoupravi trebalo ostavljati više sredstava da može djelovati u svojoj sredini, a ono što nadilazi lokalnu važnost da se rješava na razini Ministarstva.

Što učiniti s vilom Zagorje?

Znači li to da se slažete s prijedlogom Vjerana Zuppe iz njegove* Bilježnice *da neki hrvatski gradovi dobiju status »grada kulture« te time mogućnost lokalnog odlučivanja?

— Mislim da je to dobra ideja, međutim treba utvrditi kriterije po kojima će neki grad to postati. U Austriji je recimo Graz proglašen *Kulturstadtom*. Ako ćemo sve historijske gradove proglasiti gradovima kulture, onda ništa nismo napravili. Ali ideja decentralizacije da neki grad koji ima određene sadržaje dobije mogućnost da se brine za sebe, puno je bolja nego da se o tome brine neko Ministarstvo.

Zakonom o muzejima određena je i posebna briga za Meštrovićevu ostavštinu, o čemu je bilo dosta govora u javnosti. Kako sa stajališta struke — znači ne govorimo samo o apsurdnosti one sudske odluke — ocjenjujete napravljeno?

— Fondacija Meštrović nije samo muzej, već je smišljena tako da se brine o njegovoj ostavštini. To je naslijeđeno iz onog vremena kad je on to dao i vjerojatno zbog utjecaja Meštrovićevih nasljednika koji su htjeli zadržati ingerenciju nad donacijom. Toga ima i u svijetu. Nisam siguran da je to dobro sa stajališta ljudi koji u tim ustanovama rade, jer je prilična mogućnost intervencije — u ovom slučaju Meštrovićeve kćeri koja to vodi. No, da tako kažem, sve je pitanje vremena, naime, nitko nije za sva vremena.

Svojevremeno sam surađivao na projektu obnove Galerije Meštrović, napravili smo jednu studiju, no onda su se promijenili ljudi i sve je to propalo. Nažalost, ima jako puno stvari koje je jednom netko financirao, a onaj koji je iza njega došao to odbacio. Na primjer, kolega Hržić i ja radili smo plaćenu studiju za preuređenje bastiona u Osijeku za Muzej Slavonije. Došlo je do promjene ljudi i cijela je studija bačena u koš. Ne kažem da je svaka studija *bogom dana*, ali bilo bi mudro da ljudi koji poslije dođu uvažavaju kontinuitet. Tako i u Galeriji Meštrović. Napravljen je novi stalni postav Galerije Meštrović, imaju i Atelijer Meštrović. No, oni se baš ne osjećaju u hrvatskoj kulturi. Mislim da bi Meštrović sa svojim značenjem u hrvatskoj kulturi trebao biti prisutniji. Za samu fondaciju bi bilo bolje da se vrati unutar struke...

Kao urbanolog Zagreba što mislite o namjeri da se predsjednička rezidencija iz vile Zagorje premjesti u Visoku?

— Gledano urbanistički Gornji je grad sjedište civilne vlasti, a Kaptol crkvene. Gledano pragmatično, ako predsjednik neće više imati tolike ovlasti i toliki personal, objektivno mu ne treba toliko prostora kao u vili Zagorje. Ako prostori u Visokoj mogu zadovoljavati sve uvjete, onda bi bilo logično da predsjednik bude tamo. Ali, kakav sadržaj dati vili Zagorje, nečemu što je toliko veliko i toliko izvan ruke. S gradskog i simboličkog stajališta mislim da je bolje da predsjednik bude bliže Saboru i Vladi.

Hoće li se time možda pojačati na simboličkoj razini uloga Gornjeg grada kao utvrde vlasti, koja je posljednjih godina izražena i kroz zabranu prosvjednicima da dolaze na Gornji grad?

— Naime, kada bi predsjednik bio normalan građanin, onda ne bi trebalo taj dio grada ni po čemu posebno tretirati. Ne bi trebalo, ali nikad ne znate što će se dogoditi. Samim time što predsjedničke funkcije prenosite na Gornji grad, ostavljate mogućnost da jednog dana taj grad bude utvrda, što naravno nije dobro. Vjerojatno se to neće događati, ali tko zna. S ovog aspekta možda bi bilo pametnije da su predsjednik i Sabor na Gornjem gradu, a Vlada na obali Save. Z

razgovori

Hrvoje Turković, teoretičar filma

Filmski život poslije smrti

Prilično je katastrofalna odluka da HTV iz kratkovidnih interesa zanemari taj aspekt svoje proizvodnje i po budućnost televizije a i po kinematografiju

Davorka Vukov Colić

Komentirajući žalopojke o tome kako se u Hrvatskoj snima malo filmova, Pavao Pavličić, dosadašnji član povjerenstva za film pri Ministarstvu kulture, nedavno je izjavio kako se »u javnosti stvorila atmosfera kao da ima na desetke dobrih scenarija, koje zločesti Vrdoljak nije dao snimiti«. Sve što je na nešto sličilo — kaže Pavličić — snimilo se, čak i loše.

Je li to točno? — pitam Hrvoja Turkovića, filmskog kritičara, teoretičara filma, urednika mnogih časopisa i predavača na Akademiji dramskih umjetnosti u Zagrebu, jednoga od onih koji je i sam tijekom dugogodišnjeg bavljenja filmom bio u sličnim situacijama da mora presuđivati tuđim djelima.

— Vjerojatno je to točno — potvrđuje Turković. — Kada sam koncem osamdesetih u Fondu za kulturu bio član komisije za odobravanje sredstava za film, dolazila nam je gomiletina loših scenarija i odabir dobrih bio je relativno lagan, premda izvršno izlučivanje nije bilo tako jednostavno. Međutim, kvaka je u sustavu komisijskog ocjenjivanja u tome što se ocjenjuje sam scenarij, koji može biti solidan, ali mu je teško predvidjeti realizacijske mogućnosti. Posebno se lako može pogriješiti ako je scenarij relativno dobar u odnosu na druge, ali sam po sebi nije dovoljno dobar za film, a još ćete lakše pogriješiti ako ne uzmete u obzir režisera koji će to prenijeti na veliki ekran. Dobar scenarij još uvijek ne jamči dobar film. Pavličić stoga može biti u pravu, ali to ne znači da su odluke povjerenstva bile besprijekorne, zaključuje Turković.

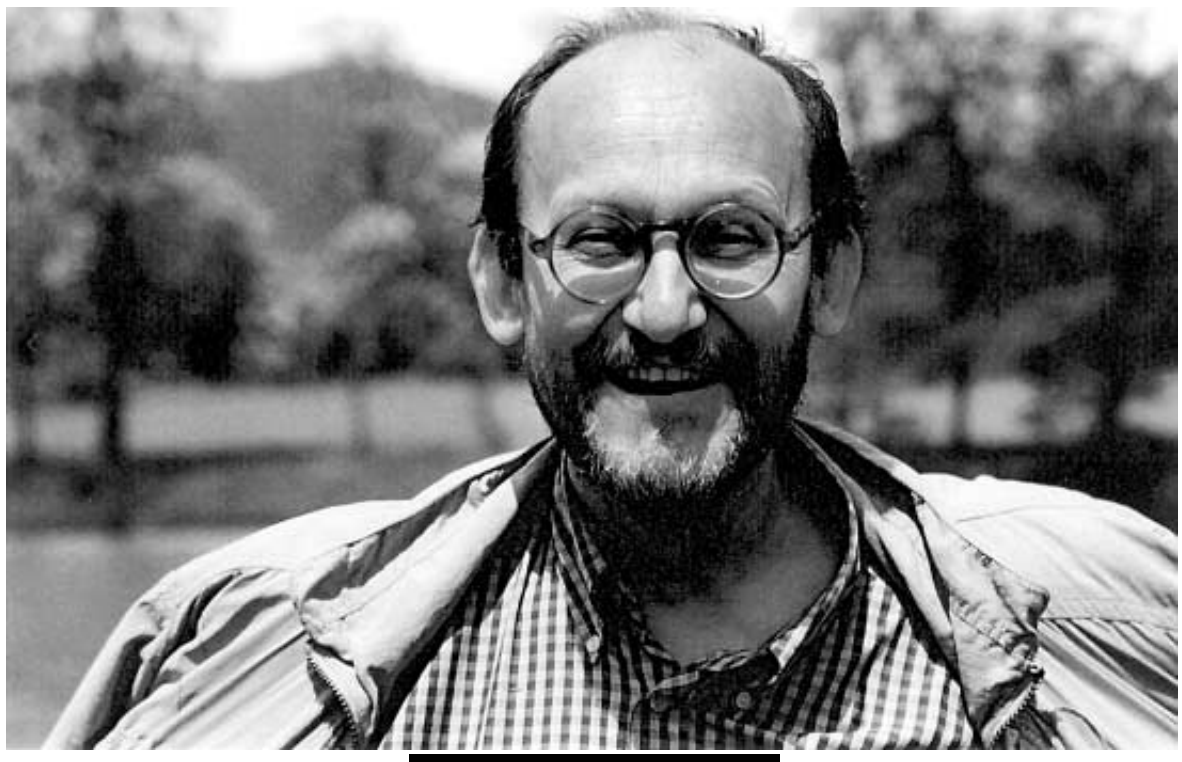

U sporu oko sukcesije u zahtjev za povrat imovine ulazi i dio (toga) fonda Jugoslovenske kinoteke, ali sumnjam da će to biti tako skoro riješeno, ako ikada bude riješeno

Kultura treba sama živjeti

Bez obzira griješilo li Povjerenstvo u estetičkim procjenama ili ne griješilo, griješio je dosadašnji sustav dodjele novca poreznih obveznika već samim načinom odabira, jer je dopuštao samovolju povjerenika za film, otvarao vrata političkoj podobnosti i svemu onome od čega se javnost umorila svih ovih godina, čitajući o skandalu za skandalom: kako je za Sedlarov *Četverored oprano* dva milijuna kuna; kako je u financiranju toga filma sudjelovao Gradski ured za kulturu grada Zagreba, koji inače ne financira tu vrstu umjetnosti; kako je zadnjih dana sjedenja u ministarskoj fotelji Božo Biškupić donio odluku da Ministarstvo sa 4,200.000 kuna iz državnog proračuna za 2000. godinu financira film dojučerašnjeg povjerenika za istu stvar, Antuna Vrdoljaka...

Što je u dosadašnjoj kulturnoj politici bilo loše? Mnogi su, štoviše, tvrdili da kulturne politike uopće nije ni bilo!

— Sve što smo do sada imali, uglavnom su derivati ranijih institucijskih oblika kulturne politike i realnoga života u kulturi. Kada je riječ o filmu, to znači da je Ministarstvo kulture, preuzimajući ingerencije nekadašnjeg Fonda za kulturu, kao i Odjela za kinematografiju u sklopu toga Fonda, preuzelo na sebe prevelik zadatak. Niti kadrovski niti organizacijski nije bilo u stanju pokrivati široko područje koje je pokrivao prijašnji SIZ ili Fond za kulturu, pa se sve svelo na maksimalno ovlaštenje tzv. povjerenika za film. On je imenovao komisiju za dodjeljivanje proračunskih sredstava za snimanje filmova, ali ga nije obvezivalo njezino mišljenje, dok je konačne odluke potpisivao ministar. Na taj način kojа bi uz proračunski novac osigurala još određena sredstva time što bi postala dioničar *Jadran filma* i *Kinematografa*, te ih po principima po kojima djeluju takvi instituti, planirala i distribuirala putem natječaja, a na globalnoj razini organizirala filmski život i stimulirala postojeće centre. Tu je ideju ponovno oživjelo Udruženje filmskih redatelja, formalno je osnovalo Institut i dalo sugestije da se takav »Institut instituta« ugradi u Zakon o filmu. Kako je njima za takav institut bio potreban smještaj, a područje zamišljenog djelovanja instituta se dijelom preklapalo s idejom utemeljenja Filmskog kulturnog centra koju je pokrenuo Ivan Ladislav Galeta i za koji smo izradili projekt Galeta, Vjekoslav Majcen i ja, te ga objavili u Hrvatskom filmskom ljetopisu, to su se te dvije ideje bile privremeno povezale u nastojanju da i jednu i drugu provedemo.

A koja je to bila ideja Centra?

— Filmski kulturni centar zamišljen je kao popunjavanje krupnog nedostatka u trenutačnim prilikama. On je trebao riješiti prvenstveno probleme kultivacijskog prikazivanja filmova, onog nekomercijalnog, širenja tzv. filmske kulture, budući da više nema narodnih sveučilišta koja su se nekada time bavila, a funkcija dvorane Kinoteke je maksimalno skučena i neizvjesna. Zamišljeno je da bi Centar trebao imati dvije dvorane, jednu veću i reprezentativniju, te jednu manju za ezoteričnije programe, s bibliotekom, videotekom, umjetničkom videotekom, kao i društvenim centrom u kojem bi se mogle održavati promocije, diskusije, seminari itd. A on bi ujedno mogao biti centrom za sabiranje informacija i o hrvatskoj kinematografiji i o svjetskoj kinematografiji.

Izgubljeno filmsko sjećanje

Na koji su način Srbi zadržali cijeli fond Jugoslavenske kinoteke? Ima li Hrvatska šanse da u sukcesiji dobije dio koji joj pripada?

— Problem Jugoslavenske kinoteke vrlo je zapetljan, dugi su tu povijesno-politički repovi. Jugoslavenska kinoteka bila je savezna ustanova u kojoj je radila grupa velikih filmofilskih entuzijasta. Skupljali su manijakalno filmove, nabavljajući ih svim legalnim i nelegalnim putovima. Tako su stvorili sjajan fond, koristeći svoje istočnoeuropske veze, jer je to bilo po Drugom svjetskom ratu područje koje nije podlijegalo *copyright* pravima Zapada. Ustavom iz 1974. godine dobar je dio saveznih ustanova postao republičkim, te je financiranje takvih institucija prebačeno na teret republika u kojima se nalaze. Jugoslavenska kinoteka je tako spala na budžet Srbije, čime su joj drastično podrezana sredstva, i dalji rad Jugoslavenske kinoteke postao je interna srpska stvar. Djelatnici tadašnje srpske Jugoslavenske kinoteke postali su užasno ogorčeni na Hrvatsku jer je ona bila jedan od inicijatora tog novog Ustava, pa su nam počeli davati vrlo oskudne programe, daleko oskudnije od onih koje su pokazivali u Srbiji (Beogradu). Mi smo tada osnovali svoju arhivu — *Hrvatsku kinoteku* u sklopu *Hrvatskog arhiva*, naša je Kinoteka preuzela od jugoslovenske hrvatsku građu (osim NDH-ške, koja je potpadala pod strogo povjerljive materijale i koju nisu davali), ali su, pritom, zadržali cijeli inozemni fond. Hrvatima su posudbu filmova za prikazivanje u dvorani Kinoteke, ili na posebnim nekomercijalnim projekcijama, naplaćivali bezobrazno skupo, kao da je riječ o najnovijim komercijalnim naslovima. Bezobrazluk je bio posljedica uvriježenosti: ako nas nećete financirati, platite masno svaku kopiju. Tako smo se morali natezati i oko kopija i oko programa, a sve to iz fonda stvaranoga i našim novcem. U sporu oko sukcesije u zahtjev za povrat imovine ulazi i dio (toga) fonda Jugoslovenske kinoteke, ali sumnjam da će to biti tako skoro riješeno, ako ikada bude riješeno.

Kako je na nove prijedloge i ideje reagirao novi ministar kulture?

— Koliko razabirem iz intervjua ministar je krajnje otvoren novim idejama, jer želi Ministarstvo osloboditi pojedinačnog odlučivanja o stvarima kulture i naglašava da bi se kulturni djelatnici trebali sami organizirati. Situacija je vrlo otvorena i sve će ovisiti o konkretnosti i djelotvornosti ideja koje imaju sami kulturni djelatnici na svojim područjima. Ministarstvo očito nema ambiciju biti inventivni centar za kreiranje takvih rješenja. Problem je u tome kako razviti dobar menadžment u kulturi.

Godinama se govori o novom Zakonu o filmu, ali on se nikako ne donosi. Zašto?

— Nažalost, uz neka kozmetička dotjerivanja, na snazi je i danas stari Zakon, nedostatan još u propaloj Jugoslaviji. Vrlo rano u neovisnoj Hrvatskoj sastavljena je komisija za izradu novoga Zakona, ali sve je to išlo prilično traljavo. Prije dvije godine izbačena je vrlo loša verzija, a iza toga se stalo, jer Ministarstvu do toga ionako nije bilo osobito stalo. Spominjući Ministarstvo, mislim tu na Antuna Vrdoljaka kao povjerenika za film koji je na Zakonu neko vrijeme jako insistirao, onda kada je njime mislio riješiti problem *Jadran filma*. Kada mu se to izjalovilo, jer su pobije-

žavati tek »simbole« postojanja, a ne i pridonositi razvoju stvari.

Kakva bi po vašemu mišljenju ubuduće trebala biti uloga Ministarstva u razvijanju cjelokupne filmske kulture?

— Zadatak državnih tijela stvaranje je povoljnih uvjeta za razvoj stvaralaštva. Na državi je da detektira plodna, kreativna žarišta u kulturi i stvori pogodne uvjete za to da spontanost ne bude kratkoročna, da spontana dostignuća ne budu iznimka, nego pravilo. Kulturnom politikom treba osigurati uvjete, a nikako upravljati pojedinačnim stvarima kulture. Kultura treba sama živjeti — ali uz dobro gnojivo i kultivacijsku pažnju.

Na razini opće ideje

Spominje se stvaranje Instituta za film. Što bi on trebao biti i je li se odmaklo dalje od teorije?

— Ideja o Institutu za film — zapravo o svojevrsnoj *filmskoj zakladi* — kreće od ideje da se planiranje kulture i distribucija sredstava odvoji od Vlade i izravnog nadzora državnih organa. Institut bi stoga trebao preuzeti planiranje kulturne politike na području filma i redistribuciju proračunskog novca. A da bude nezavisan, mora osim proračunskih, imati i neka svoja sredstva.

Hrvoje Turković rođen je 1943. godine u Zagrebu. Školovanje je započeo u Crikvenici, gimnaziju završio u Zagrebu, gdje je diplomirao filozofiju i sociologiju na Filozofskom fakultetu (1972). Na New York University magistrirao je 1976. iz filmskih studija, a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu doktorirao je 1991. godine filmskoteorijskom tezom.

Djelovao je kao kritičar i esejist, bio urednik u *Poletu, Studentskom listu, Prologu, Pitanjima, Filmu* i *Oku*. Utemeljiteljski je voditelj MM- Centra SC-a u Zagrebu (1976-1977), a od 1977. godine na Akademiji dramskih umjetnosti predaje teoriju montaže, teoriju filmskog izlaganja i analizu filma. Od 1995. godine glavni je urednik filmskog časopisa *Hrvatski filmski ljetopis*, a od 1998. g. predsjednik Hrvatskog filmskog saveza. Objavljene knjige: *Filmska opredjeljenja* (Zagreb, 1985); *Metafilmologija, strukturalizam, semiotika* (Zagreb, 1986); *Razumijevanje filma* (Zagreb, 1998); *Teorija filma* (Zagreb, 1994); *Umijeće filma* (Zagreb, 1996); *Suvremeni film* (Zagreb, 1999). Živi i radi u Zagrebu, oženjen je filmskom redateljicom Snježanom Tribusom, s kojom ima sina Gorana.

dili neki drugi interesi, dignuo je ruke od Zakona, naprosto taj projekt nije više gurao. Rad se na Zakonu tako vukao i razvlačio, prošle je godine dana na uvid ispravljena verzija, ali i ona vrlo nezadovoljavajuća, pa sada opet ljudi iz Udruženja filmskih redatelja pokušavaju napraviti verziju prema svojim idejama. Zadatak sadašnjeg Ministarstva svakako će biti da pritisne konačno dovršenje i donošenje Zakona, iako bi bilo pametnije pričekati da se najprije dobro izbistre novi organizacijski oblici koje tim Zakonom treba regulirati. U protivnom, Zakon će odmah biti zastario.

U braku s *Dalekovidnicom*

Prošle je godine, ako se ne varam, snimljeno šest filmova. Je li to zadovoljavajući prosjek za mogućnosti Hrvatske?

— To je solidan prosjek za našu malu zemlju, iako bi svi bili sretniji da se proizvodi mnogo više filmova. U broju proizvedenih filmova često se uspoređujemo sa Srbijom, ali ona je ipak veće tržište i ima drukčiji način produkcije i uvijek je imala brojniju proizvodnju. Ali, u usporedbi s Makedoncima pravi smo bogataši, jer oni godinama nisu snimili igrani film, a slično važi za BiH. Produkcija nam nije mizerna, čak ni u odnosu na jugo-razdoblje u kojemu je u prosjeku snimano četiri filma godišnje. Krajem osamdesetih Fond (SIZ za kulturu) je prilično dobro djelovao, te je održavan prosjek od šest filmova godišnje, pa je i devedesetih ritam zadržan, ali samo zahvaljujući HTV-u: bilo je, naime, tako da su se jednim dijelom televizijski filmovi prebacivali na filmsku vrpcu i prikazivali u kinima. Bez tog sudjelovanja HTV-a Ministarstvo kulture jedva bi financiralo tri do četiri filma godišnje.

Kakva je budućnost filma u tom braku s Televizijom?

— Ne znam, jer se HTV stalno predomišlja u pogledu svog odnosa prema proizvodnji filma. Ako sam dobro razumio, posljednja je odluka da HTV nema namjere dalje sudjelovati u proizvodnji filmova. Gledate li to s programsko-interesnog stajališta, HTV je u pravu: ulože dio svojih operativnih resursa i novaca u film, a eventualno dobe tek seriju od dvaju ili triju nastavaka, a i nju onda ne mogu prikazati kad im to programski odgovara, nego moraju čekati da se film neko vrijeme izvrti u kino-dvoranama (ukoliko nije, naravno, riječ o *Četveroredu*), da prođe njegova udarna distribucija na videokasetama, i tek onda ga mogu uvrstiti u program. Uz to nije isključivi producent takvog djela, pa ne može posve slobodno baratati filmom. Takav trošak se onda operativcima na Televiziji čini iracionalnim, pogotovo kad misle da bi svoju produkciju tim ulaganjima u film mogli programski funkcionalnije i sami rješavati. Ali, gledajući to s druge strane, javna Televizija mora ulagati u razvojne programe, u one koji uspostavljaju najviše proizvodne i umjetničke standarde. Jedna od njezinih ključnih zadaća jest da nudi paradigmatske vrijednosti, kako za vizualne medije, tako općenito za kulturu, pa bi u tom smislu HTV trebala itekako biti zainteresirana za specijalizirane filmske projekte i sudjelovati u poticanju ekskluzivnih, umjetnički i/ili znanstveno orijentiranih djela. Jer iz njih im mogu dolaziti i visokostandardni predlošci za redovit program, u tim »stvaralačkim oazama« mogu se izbistravati kreativni pojedinci, a i takav program može dobro reprezentirati televiziju i u hrvatskoj javnosti i u inozemstvu. Stoga je prilično katastrofalna odluka da

Komisija i povjerenik bavili su se filmskim projektima, ali ne i cjelokupnom filmskom kulturom

HTV iz kratkovidnih interesa zanemari taj aspekt svoje proizvodnje i po budućnost televizije a i po kinematografiju.

Siromasi i bogata obitelj

Gledajući reprizu serije Kuda idu divlje svinje, *čujem komentare da se to danas ne bi moglo snimiti tako dobro kao što je to učinjeno prije četvrt stoljeća. Slično je i s filmom. Gdje je u međuvremenu isparilo zanat?*

— U ono vrijeme televizijsku seriju snimala je filmska ekipa, a snimalo se na filmskoj vrpci, montiralo se kao i kinematografski film. Svojedobno je i tehnička obrada filma u Jadran filmu bila mnogo bolja od današnje, kada ljudi s njome imaju puno problema. U ranom socijalističkom razdoblju filmovi su se radili zaprepašćujuće bogato i komotno. Snimalo se mjesecima, montiralo po godinu dana, nije bilo toga što si režiser i ekipa nisu mogli priuštiti.

Nije li paradoksalno da razvojem filmske tehnike dobivamo sve lošiju kvalitetu domaćega filma?

— Nije stvar u tehnologiji, nego u uvjetima proizvodnje. *Jadran film*, dok je bio nositeljem inozemnih koprodukcija, dosta je unapređivao tehniku, a to je pratio i kadrovski. Čim je ratom nestalo koprodukcija, tehnika je zapuštena, ljudi su se razbježali, a oni preostali postali su nemarniji, srušio se standard i nestalo je entuzijazma kojim su se svojedobno kompenzirali tehnološki nedostaci. Na primjer, u nedostatku gotovih tehničkih rješenja, Tanhoffer je u svojim filmovima smišljao inventivne trikove koji i danas izgledaju uvjerljivo. Danas te inventivnosti nema, nema (tog) standarda, nema entuzijazma, a najzad nema ni tehnologije koja bi nudila gotova rješenja.

Koliko filmskih režisera u Hrvatskoj živi samo od filma?

— Ne znam. Ako ih ima, ili su siromasi ili imaju bogatu obitelj pa ih izdržava.

A vaša supruga, Snježana Tribuson? Nakon uspjeha u kinima i prikazivanja na malom ekranu, njezina Tri muškarca Melite Žganjer *trebala bi joj donijeti pristojnu zaradu...*

— Bilo je razdoblja kada je zarađivala više od mene, ali u nekima naprosto ne bi mogla preživjeti od onoga što je zarađivala ili što nije zarađivala. U nas na jednom filmu možda i možete zaraditi za godinu dana života, ali je vjerojatnije da će zarada pokrivati samo ono strogo razdoblje rada na filmu, uključujući pripremu scenarija, montažu i obradu. Budući da zarada ne pokriva vrijeme u kojemu se ne radi, filmaši su prisiljeni tražiti nešto drugo: predavati na Akademiji, raditi reklamne spotove, naručene filmove, asistirati kolegama, raditi na televiziji programske emisije i slično, kao, uostalom, i naši pisci. Tko živi od svojih romana? Koliko slikara živi samo od slikanja?

Loša iskustva

Prije nekoliko godina autori filma Nausikaja *financirali su film vlastitim sredstvima. Kako su prošli?*

— Koliko znam, skoro su bankrotirali. Iskustva su loša. Sve ideje o samostalnoj financijskoj konstrukciji, neovisnoj o državi, završavale su uglavnom katastrofom. Ne znam kako je prošao Rušinović. Imao je neku potporu iz Slavonije, nešto neznatno mu je pomogla, ako se ne varam, i HTV, a ne znam je li išta dobio od Ministarstva kulture, no sigurno je da nije ništa uspio zaraditi. U nas se uspjehom smatra puko pokrivanje troškova, i to onih koje nije pokrila subvencija, pri čemu se stalno vrtimo oko stare priče o vrlo skupoj proi-

Kult filma u Srbiji je veći nego u nas, režiser i glumac u njihovoj kulturi znači mnogo više nego u našoj

zvodnji i nikakvoj isplativosti, budući da se prikazivanjem u 150 kinodvorana diljem Hrvatske ne mogu vratiti niti najbanalnija uložena sredstva, a nema nas na inozemnom tržištu poput Čeha, pa i Srba. Svojim komedijama Srbi računaju na prilično veliko vlastito domaće tržište, ali i na tržište susjednih zemalja kojima je blizak taj tip humora i ambijenta. Vjerojatno tako, ali i uz potporu države, uspijevaju održati proizvodnju koja pokriva osnovna ulaganja, a može donijeti i neku zaradu.

Kako to da su se srpski filmovi uspjeli probiti na značajne međunarodne festivale, pa i u kinodvorane, za razliku od naših, ne računajući na onu smiješnu priču o velikom uspjehu Gospe *u američkim kinima?*

— Srbi imaju izdašniju produkciju, što znači da njihovi režiseri mogu češće raditi nego naši. Kult filma u Srbiji je veći nego u nas, režiser i glumac u njihovoj kulturi znači mnogo više nego u našoj, a oduvijek su imali način financiranja koji je naknadno nagrađivao film prema uspjehu, pa su se filmovi koji su uspjeli kod domaće publike prodali u inozemstvu, dobivali od države dodatni novac kojim bi se pokrivali troškovi i ulagalo u novi projekt, čime se razvijala poduzetnost. To je razlog i priljeva mlađih režisera, kao i povoljnije selekcije ljudi. Na taj način mnogo lakše isplivaju na površinu vrredniji autori, koji mogu češće i više raditi od naših, u stimulativnijem ozračju nego što je naše. Osim toga, srpski filmaši oduvijek su bili upućeni na inozemne koprodukcije čime su bili dodatno povezani s vanjskim producentima i distributerima, čak i pod sankcijama, za razliku od nas koji smo autistična kinematografija bez inozemnih koprodukcija.

Zašto mi to ne uspijevamo, a imali smo Jadran film, *europski centar za jeftine, ali kvalitetne usluge, u kojemu su snimani neki od najznačajnijih koprodukcijskih filmova i televizijskih serija?*

— Znamo kako je propao *Jadran film*. S jedne strane nas je izolirao rat i poslijeratna tuđmanovska politika koja je blokirala bilo kakve vanjske kontakte, a s druge strane, to je orijentacija i naših režisera, koji gotovo nikad nisu mislili na koprodukcije. U nas su jedine koprodukcije bile one sa Srbima ili eventualno sa Slovencima i Bosancima.

Srpska gerila

Zašto smo se bojali stranih partnera?

— Odgovor je u načinu financiranja filma. Budući da se u nas film financirao unaprijed, i to uglavnom proračunskim novcem, uvijek se očekivalo da taj novac bude dostatan za proizvodnju cijeloga filma. Tek su spretniji pojedinci poput Veljka Bulajića i Jakova Sedlara pronalazili druge izvore — npr. JNA, poduzeća, inozemne naše sunarodnjake i slično. Većina naših filmaša nije naviknuta tragati za dodatnim novcem, a ratna i poratna situacija pojačale su izolaciju. Nadajmo se da će biti nešto drugačije s mlađim naraštajima. Danas se mlađi (ili sredovječni) režiseri trude na sve strane obnoviti kontakte i dobiti pristup u inozemne fondove, pri čemu je velika nada otvaranje Hrvatske prema svijetu nakon izbora i otvorenost ministra kulture prema takvim pokušajima. Inercija naših producenata i režisera naprosto je stvar mentalne orijentacije, za razliku od Srba koji su uvijek bili prisiljeni gotovo se gerilski snalaziti u potrazi za izvorima financiranja, kod kuće i u inozemstvu. Osim toga, ne smijemo zaboraviti da su oni bili privilegirani, budući da je Beograd bio političko, administrativno i diplomatsko središte Jugoslavije u kojemu su se sklapali svi kontakti s inozemstvom, pa i oni u kulturi. Informacije o tim kontaktima do nas su stizale na kapaljku ili nikako. Sjećam se kako je uoči rata Goran Paskaljević došao na zagrebačku Akademiju dramske umjetnosti, čudeći se zašto ne kontaktiramo ovaj ili onaj inozemni fond. A u tim fondovima kao predstavnik Jugoslavije sjedio je taj isti Paskaljević, o čemu mi nismo imali pojma. Nakon raspada, srpski filmaši te su kontakte jednostavno zadržali, održavajući ih i pod sankcijama, jer je mnogima u svijetu bila antipatična ideja uvođenja sankcija u odnosu na kulturu, pa su im išli na ruku.

Inventivnosti nema, nema (tog) standarda, nema entuzijazma, a najzad nema ni tehnologije

Promjene: kulturna politika

Jedno kazalište, dva loša filma

Kada smo već započeli, završimo s Pavlom Pavličićem koji kaže kako je boraveći ljetos na Hvaru otkrio ozbiljne pukotine na najstarijemu komunalnom teatru u Europi. Čuvši da bi zaštita stajala tri milijuna DEM, malo se lecnuo, a onda zaključio da se toliko potroši za dva loša hrvatska filma, a mi najmanje dva loša napravimo svake godine, od šest koliko ih snimimo. Što kažete na takvu usporedbu?

— Ali Pavličić nije uzeo u obzir koliko se ukupno ulaže u kazališta u Hrvatskoj. Ukupan novac koji se u Hrvatskoj ulaže u teatar, osobito u HNK, mnogostruko je veći od ukupnog novca uloženog u film. Film kazalištu zasigurno ne oduzima novac. Ako na anegdotalan način pojedinačno uspoređujemo ovo ili ono, možemo doći do kojekakvog apsurda, ne samo između područja, nego osobito unutar određenog područja.

To je ta paradnost — koliko se novca potrošilo za kazališta ili film, nastavlja Pavličić, a koliko za biblioteke?...

— Takve vrste usporedbi vrlo su opasne. Kulturna politika u principu gleda globalnu distribuciju, i treba prikladno stimulirati sva stvaralačka područja, bez diskriminacija. Naravno, i ja smatram da u knjižnice dolazi katastrofalno malo naslova i ponižavajuće mali broj primjeraka tih naslova. Danas praktički moram kupiti svaku, i to skupu, knjigu ako mi treba, jer ne mogu računati da ću je moći posuditi u javnoj biblioteci... U tom smislu Pavao je u pravu. Ali, nije stvar u tome da novac namijenjen filmu damo kazalištu ili bibliotekama, nego u tome da se sve nužde na pojedinim područjima nastoje zadovoljiti, a ako se ne mogu odjednom, da se odredi čemu na određenome području dati prednost i u što prije ulagati. Vjerujem da je i Pavličić na to mislio, na utvrđivanje područnih prioriteta. Vjerujem da u kulturi postoje mnoga trula ulaganja koja nisu stvar međupodručnih nepravdi, nego nefunkcionalnoga ulaganja u nefunkcionalne stvari unutar danoga područja, bilo u izdavaštvu, knjižarstvu, filmu ili nekom drugom području. Globalna distribucija mora postojati, a sva područja načelno su jednako važna, bez obzira na trenutačne pragmatične okolnosti. Glavni je problem novoga ministra kulture kako 0,8 posto izdvajanja za kulturu, najmanji postotak u Europi, podići na podnošljivijih jedan posto, ali ne na štetu socijale, nego grickanjem od onoga u što se uludo ulaže. A s usporedbama treba oprezno, jer one su plodno tlo za predrasude. Što će nam film, on je skup. Što će nam kazalište, kad radnici mjesecima ne dobivaju plaću? Što će nam knjige koje nitko ne čita? Ako radnici nemaju što jesti, čemu uopće ulagati u kulturu? To je krajnja konzekvenca uspoređivanja koje ste naveli u pitanju. Z

Nekoliko napomena uz Zuppinu *Bilježnicu*

Vojislav Mataga

Nada se može temeljiti samo na nevjerojatnome.
Johan Huizinga

Je li Zuppina *Bilježnica* ono *nevjerojatno* na kojemu će biti moguće utemeljiti *nadu* za hrvatsku kulturu i za hrvatsko društvo u desetljeću koje nam dolazi?

Držimo da bi to ona mogla biti pod pretpostavkom da mnoštvo faktora, koji određuju ukupnu društvenu scenu, bude raspoređeno i složeno upravo za *nešto takvo*, za *nevjerojatno*. U tom smislu, a i mimo predmetno pretpostavljenoga smisla, Zuppina *Bilježnica* zaslužuje i više od dužne pažnje u svim svojim aspektima. Osvrnut ćemo se na neke od njih.

1. Da bi se za određenu *kulturnu politiku* tražilo povjerenje *politike*, morali bi se ustanoviti posve jasni vrijednosni kriteriji. Bez vrijednosnih kriterija i jasnog određenja *polja kulturnih vrijednosti* i ozbiljne procjene odnosa snaga između visoke, odnosno *humanističke* i *populističke* kulture moglo bi biti veoma opasno tražiti političko povjerenje i političku podršku.

2. Teško da bi projekt kulturne politike što bi ga verificirao Parlament u ovom trenutku mogao biti donijet konsenzusom, kako to predlaže Zuppa (što, dakako, ne znači da ne treba pokušati). No, ukoliko to konsenzusom ne bi išlo unutar rezolutno omeđena vremena, trebalo bi, u relativno kratkom roku (ne duljem od godine dana), pronaći odgovarajuće demokratske institute kojima bi se »ozakonio« Projekt, kako bi taj iznimno važan posao mogao što prije započeti.

3. Prijedlog da se Hrvatska u svom temeljnom zakonu (dakle Ustavu) definira i kao *kulturna država* (uza sav respekt najboljim namjerama) pada u prazan prostor, budući da precjenjuje ne samo kulturni i politički, nego i opći duhovni kontekst. Upisati ga u ovom trenutku u Ustav tek kao cilj, bez temeljnih pretpostavki na kojima bi taj cilj bilo moguće doseći, moglo bi samo opteretiti izgradnju središnjih nositelja kulturne paradigme, dakle same te pretpostavke. Takvo bi određenje možda moglo biti aktualno, moglo bi steći svoje uporište, za desetljeće ili dva, pod uvjetom da ljudstvo, barem u malenoj Europi, kulturu *bude živjelo* kao jednu od svojih primarnih egzistencijalnih potreba i da ona *nada* što sada tek struji iz Zuppine *Bilježnice glasno progovori*.

4. Posebno podupirem onaj aspekt Projekta koji kao glavni cilj državne razvojne politike ne određuje *gospodarski rast*, nego *kulturni razvoj*, čiji su nosivi stupovi: obrazovanje, znanost i umjetnost.

5. Zaštitu kulturne baštine potrebno je vezati za zaštitu prirodne baštine, osobito tamo gdje su one u neraskidivu odnosu.

P. S.

»Oblikovati« kulturnoga čovjeka iznimno je težak posao, jedan od najtežih. Riječ je naime o tome da se čovjek oblikuje, kako bi to rekao J. Burckhardt, u biće koje spoznaje i kojemu istina i srodstvo sa svime što je duhovno znače više od svega drugog, i koje bi na temelju te spoznaje moglo dokučiti i svoju istinsku građansku dužnost, ako mu je bogovi nisu unaprijed dodijelili. U tom smislu onda, na duhovnom polju, treba posegnuti za onim najvišim što čovjek može dohvatiti. Z

Promjene: kulturna politika

Redci što slijede nikako ne idu natjecati se u originalnosti. Dao sam si truda zaviriti u recentna izvješća, priručnike i zakone iz nekih nama bliskih europskih država; moglo bi se reći prepisivao, možda kojom riječju pokušao naći novu, našim prilikama adekvatniju formulaciju za ono što podnaslov obećaje. Ako iz svega viri poneko upozorenje na oprez u toj »sferi«, nek se i to smatra namjernim.

1

Značenje izraza kultura ne može se — i ne smije! — uže određivati. No za naše potrebe, za raspravu o načelima i kriterijima moguće državne »kulturne politike« valja nam poći od jedne prikladne konstatacije da je *kultura* onaj element života društva u kojem se obrazuje, formulira, njeguje i tradira duhovno samorazumijevanje *pojedinca* i njegovo razumijevanje svijeta.

Politička je vlast stoga vazda u iskušenju da tu intervenira na one načine koji su *izravno* pospješni za njezino učvršćenje, održanje i njezino, kad god to uspije, totalno postavljanje. Stoga je svaka »kulturna politika« nekulturna, tj. antikulturna.

Tu se onda odvija i borba za granice (precizno: za ograničavanje) državne kulturne politike.

Određivanje (ne tek samoodređivanje!) *granica kulturne politike* temeljna je zadaća razumne kulturne politike u jednom *slobodnome* društvu: uklanjanje granica kulturnog djelovanja u isti je mah postavljanje granica politici u kulturi. Koliko su oblici očitovanja kulturnoga djelovanja neuhvatljivi ordinarnome razumijevanju toliko imaju biti iznimljeni kontroli i izravnome utjecaju političkoga pa i svakog inog pragmatizma.

Kulturna politika je dakako većma politika nego kultura.

2

Kulturnim se razvojem ne da sadržajno određeno upravljati; cenzura, nadziranje i pritiskanje ne daju se na dulji rok politički kapitalizirati; »usmjeravanje« i ini oblici izravnog utjecaja politike nauštrb su i kulture i politike i cijeloga društva.

Državna kulturna politika nastaje kad se težište državnih nastojanja pomiče prema obrazovanju, tj. kad je obrazovanje svakog pojedinca postalo ekonomskom i uopće društvenom nužnošću; sveobuhvatnije je nastojanje države naspram crkvenog i mecenatskog djelovanja (u Europi u 19. stoljeću), što za posljedicu ima sve veće a onda i posvemašnje demokratiziranje kulture: kulturna je ponuda usmjerena prema svima. Takozvana masovna kultura 20. stoljeća nije jedini rezultat toga. Elitna kultura se je time također svjetski postavila.

Kulturna se politika kao skup mjera centralne (nedemokratske) države ponajprije profilirala kao »kulturna propaganda« prema van i kao ordinarna manipulacija (Gleichschaltung) na unutarnjepolitičkom planu. Nedemokratski (totalitarni i autokratski) režimi vlasti hoće djelovati, nadzirati i centralizirano usmjeravati pomoću ideologije, manipulacije i represije. Centralizirana kulturna politika je vazda totalitarna.

3

Demokratska kulturna politika je *decentralizirana* kulturna politika i ide na osiguranje pretpostavki i uvjeta bogatog življenja pa u tom sklopu i kulturnog i kreativnog realiziranja individualnih i zajedništvenih potencija. U demokratskome društvu *centralizirana* može još biti briga o zaštiti spomenika, osiguranju financijskih sredstava i planiranju temeljne mreže kapitalnih kulturnih institucija (središnje državne biblioteke, glavne muzejske institucije, glavne teatarske kuće i — temeljni sustav javnog radija i javne televizije). A taj element centraliziranog (bolje: na razini cijele države postavljenog) djelovanja nadopunjuju onda i ine institucije i organizacije: sindikati, crkve, privatne zaklade, profesionalne i strukovne asocijacije, međunarodne institucije i organizacije itd. — kao nositelji i promicatelji raznovrsnih djelatnosti koje se tradicionalno podvode pod difuzni izraz kultura.

Planiranje i vršenje izravnog utjecaja na kulturu mora se naime držati u granicama određenog utjecanja na razvoj obrazovnog sistema, no opet razvijanjem preduvjeta za njegovo slobodno realiziranje kao primjerenog suvremenim potrebama, naime potrebama samosvjesnih pojedinaca članova modernog demokratskog društva, potrebama društva samog kao sistema potreba i kao poprišta sučeljavanja interesa, te najzad potrebama države i njenog smještanja u globalnu zajednicu.

Kulturna politika treba osigurati pretpostavke za raznoliko kreativno angažiranje pojedinaca i slobodnih skupina, za sudioništvo cijeloga društva, za očuvanje i živo prezentiranje djela i tradiranih vrijednosti, za afirmiranje, valoriziranje i promicanje samog kulturnog djelovanja, za razvoj istraživanja, te za razvoj na svemu tome utemeljenog (a i sve to utemeljujućeg) učinkovitog obrazovnog sustava.

Jamči se dakle sloboda produciranja i objavljivanja djela, ideja, mnijenja, stavova i vrednota: sloboda i adekvatnost sredstava javnog suobraćanja i javnog sučeljavanja, izražaja i publiciranja razvijena i slobodna znanost, slobodno institucionalno i izvaninstitucionalno djelovanje, slobodno izdavaštvo i slobodna takozvana sredstva masovnog komuniciranja.

4

Uz sav respekt, određivanje tzv. nacionalnog karaktera određene kulture te mogućnosti njezinoga »čuvanja i njegovanja« valja promišljeno čuvati od svakog autizma i provincijaliziranja jednako kao i od isključivosti. Štoviše, u modernim se državama već i ustavno prohibira tretirati kulturu (ili konfesiju) nacionalnom, te se ona određenom fundamentalnom odredbom utvrđuje kao eminentno pluralistična.

U demokratskome društvu kreacija na području kulture stvar je pojedinaca ili slobodnih skupina (a ne kolektivna stvar nacije, klase, staleža...) naspram kojih *država* nastupa kao promicatelj stvaranjem preduvjeta kulturnog razvoja u smislu temeljnog ustavnog prava i zajamčene individualne kulturne slobode te stvaranjem inih preduvjeta punog razvoja mogućnosti svake osobnosti u slobodnome očitovanju u kulturnoj zajednici, jednako kao i u političkoj. Promicanje kulturnih djelatnosti i kulturnoga razvoja u užem smislu tako se očituje ponajprije ne kao određivanje ciljeva, nego kao *oslobađanje mogućnosti*. Država je dakle promicatelj, ne prosuditelj (pogotovo ne presuditelj!) u kulturi. Zadaća joj je stvaranje uvjeta bez uvjetovanja.

Tako *utemeljena i određena* kulturna politika može pak tražiti svoje sektorsko i resorno razgraničenje spram obrazovanja i znanosti. Z

Kulturna politika

Nabačaj nekoliko načela kao teza za raspravu

Šime Vranić

Kulturna politika

Prosvjeta za budućnost

Nije utopijski poticati talent, inteligenciju, marljivost, ambicioznost, istinoljubivost, hrabrost i poštenje

Luciano Lukšić

Zahvaljujući se *Zarezu* (broj 23. od 20. siječnja 2000) na pozivu čitateljima da se uključe u otvorenu raspravu o budućnosti hrvatske prosvjete, slobodan sam ponuditi ova osobna razmišljanja i prijedloge o mogućim promjenama, iako sam svjestan opasnosti da se svaki takav prijedlog može posprdno nazvati utopijskim, a njegova autora duhovnim alkemičarem. Hrvatska javnost ima prvi put u svojoj povijesti priliku da zaista oblikuje suvremeni demokratski, decentralizirani obrazovni sustav, osnovan na najnovijim znanstvenim istraživanjima s područja dječje, razvojne i socijalne psihologije, pedijatrije, moderne pedagogije, neurologije, komunikologije, filozofije kao i drugih disciplina.

Budući da su objavljeni opći *Pravci promjena školskog sustava*, primjereni zatečenom stanju i dobar okvir za daljnju raspravu, ne mislim ponavljati navedene teze. Međutim sve bi tvrdnje trebalo kvantificirati na osnovi preciznog uvida u anatomiju i metabolizam školskog sustava, a to ne znači samo nabrajanje vrste škola i kvalifikacija nastavnika, nego bi prije kraja nastavne godine trebalo anketirati učenike, nastavnike i roditelje s jedne strane, i zatražiti mišljenje znanstvenika i sveučilišta s druge strane, te na osnovi toga uobličiti školski sustav barem za sljedeće desetljeće, počevši od školske godine 2001/02.

Novi školski sustav

Nijedan obrazovni sustav nije idealan ni prenosiv, ali se od iskustva drugih, ponajprije od zemalja Europske unije kojima i Hrvatska teži, može ponešto naučiti. Zemlje Europske unije imaju različite naslijeđene obrazovne sustave, ali sve su svjesne da ih treba stalno ne samo usavršavati, nego da treba »upravljati odgoj i obrazovanje prema potrebama građanskog društva i demokracije«, a radi »izgradnje nove Europe shvaćene kao širokog područja demokratske sigurnosti, uređenog na načelima pluralističke i parlamentarne demokracije, nedjeljivosti i univerzalnih ljudskih prava, vladavine prava i zajedničkog kulturnog nasljeđa obogaćenog raznolikošću«. (*Hrvatska Agenda 2000*, EGIDA, Zagreb 1999. prilog o obrazovanju autorice Vedrane Spajić-Vrkaš). Europska unija i Vijeće Europe imaju za cilj proces odgoja i obrazovanja učiniti trajnim kako bi svaki građanin bio motiviran, informiran, autonoman, aktivan, odgovoran i svjestan sudionik društvenog života, imajući u vidu sve ubrzanije promjene ne samo na području tehnike, tehnologije i znanosti, nego i na području političke geografije, regionalnih ekonomskih integracija i svjetskog tržišta.

Iako još nismo u Europskoj uniji, stojimo pred istim izazovima informatičke revolucije, globalizacije, multikulturalnosti i internacionalizma. Posebna znanja zastarijevaju, nova su kratkotrajna, pa postaje sve jasnije da bi novi školski sustav trebao:

— pomoći učenicima u perceptivnom, emotivnom i estetskom sazrijevanju,

— poticati snalažljivost, kreativnost i kritičko mišljenje,

— razvijati sposobnosti višejezičnog komuniciranja i timskog rada,

— stvarati stalne radne navike i čvrste moralne osobine,

— upućivati na kulturni, politički i vrijednosni pluralizam

— osigurati ovladavanje fleksibilnim i proceduralnim sustavima općih i stručnih znanja i vještina (*Agenda 2000*)

Naravno to nisu svi zadaci, ali smatram da je to mimimum ispod kojeg se ne bi smjelo ići. U razdoblju uobličavanja novog sustava trebalo bi izbjegavati ispraznu »plemenitu« retoriku, kojom se govornici natječu dokazujući svoju »naprednost« i »ljudskost«, podilazeći javnosti, isticanjem jednakosti među učenicima s jedne i nastavnika s druge strane, a zanemarujući njihov talent (tko smatra da su svi talentirani ne vjeruje da je itko talentiran), inteligenciju (proskribirana riječ), marljivost (štreber), ambicioznost (bolest), istinoljubivost (mutikaša), hrabrost (ludost) i poštenje (umišljenost). Upravo bi te kvalitete učenika trebalo poticati, nagrađivati i na njima razvijati različite školske programe. Moramo se početi izražavati koristeći procjene u postocima, npr. ovaj učenik (nastavnik) spada u gornjih pet posto ili dvadeset posto, a ovaj u donjih dvadeset ili pet posto, kao što je već provjerena dugogodišnja praksa u mnogim inozemnim školama i koledžima. Tada se ne bi dogodio slučaj da na upisu imamo 250 kandidata s prosjekom ocjena 5.00.

Besplatna škola

Škola nije nikad bila niti će biti mjesto ispravljanja socijalnih nepravdi (nekad je, licemjerno, učenicima bila propisana skromna školska kuta kako se ne bi od malih nogu uočavale velike socijalne razlike društva u kojem su neki ipak bili »jednakiji«), niti kompenziranja raznih psiholoških poteškoća i kompleksa (bilo učenika i njihovih roditelja, bilo nastavnika, bilo birokratskih struktura Ministarstva prosvjete). Ukoliko je to opravdano, treba povećati broj škola za učenike s posebnim potrebama i maksimalno poboljšati pedagoški standard u tim školama kako bismo i toj djeci omogućili da postignu svoj maksimum. Međutim ne možemo smatrati da kompletna generacija ima »posebne potrebe«. Društveni život u suvremenom svijetu nikoga ne miluje i ne štedi. I djeca i njihovi roditelji i nastavnici to moraju shvatiti. Pod staklenim zvonom nema odrastanja. Primjerice svi naši predsjednici, i prošli i sadašnji, sjedili su u zatvoru. Svaka bi majka rado svog sina vidjela na mjestu predsjednika, ali vjerujem da bi mnoge radije pristale da se prostituiraju, nego da im sin sjedi u zatvoru, kao što vjerujem da bi sin koji bi takvu žrtvu prihvatio bio najveća ljudska gnjida. Škola mora djecu naučiti da ona imaju odgovornost i spram roditelja, a ne samo prava. Žrtvovanje i odgovornost dvije su vrste ljubavi, jednako uzvišene i plemenite, ali za drugu u nas ima vrlo malo razumijevanja.

Društva koja su se nastojala razvijati pod okriljem protekcionističkih barijera propala su, nazivala su se socijalističkim, za one koji su premladi da bi to znali ili su to već zaboravili. Imali smo tada jednu nasilnu besmislenu reformu školstva koja se zasnivala na jednostavnoj pretpostavci da su djeca pasivne bugačice koje će upiti još vlažnu tintu, i tako doći do dragocjenog znanja, štoviše kulture i znanosti. Put je u pakao popločan dobrim namjerama, pročitah negdje...

Srednja škola više ne smije biti besplatna, makar simbolično platili jednu kunu dnevno. Već od iduće školske godine zakonodavac bi to trebao omogućiti i time riješiti mnoge probleme; školama dodatni izvor prihoda od direktno zainteresiranih za upis u tu a ne u neku drugu, poreskim obveznicima olakšanje, Ministarstvu lakše pregovore sa sindikatima, sindikatima rješenje najtežeg problema, nastavnicima zaslužena plaća i društveno priznanje, na osnovi dugogodišnjeg kvalitetnog rada (što roditelji vrlo dobro znaju), povećanje interesa kvalitetnih kadrova za rad u školama, jačanje odgovornosti učenika spram roditelja, roditeljima pažljivije planiranje školovanja djece. Ovdje bih citirao još jedno mjesto iz već spomenute *Agende 2000*: »negativna selekcija kandidata za upis na pedagoške akademije što se tijekom studija i poslije njega ne kompenzira na odgovarajuće načine, dijelom i zbog posvemašnje oskudice koja obilježava cjelokupni sustav odgoja i obrazovanja«, znatno usporava »proces uključivanja Hrvatske u europske integracijske sustave«. Proračun nije vreća bez dna, a zainteresiranih za njegova sredstva ima skoro više od onih koji ga pune. Čekanje je pogubno, a nas nitko ne čeka, stoga treba što prije naći dodatne izvore financiranja.

»Besplatnu« školu desetljećima financiraju samo nastavnici, koji nakon četrdeset godina požrtvovne službe odlazeći u mirovinu, postaju socijalni slučajevi. U ime čega?

Nove troškove školovanja učenika trebali bi podijeliti dijelom same škole, dijelom lokalna samouprava, dijelom županije, dijelom država, dijelom inozemni fondovi i institucije te naravno sami roditelji. Njime bi pak država trebala, kao i u inozemstvu, priznati poreske olakšice za školovanje djece, povećati dječje doplatke, osnovati razne fondove i zaklade u suradnji s domaćim i stranim sponzorima. Trenutno je stanje najgore, prostora za promjene ima, pitanje je ima li dobre volje da se ono popravi.

Prosvjeta je umorna

Škola 21. stoljeća trebat će sve kvalitetnije kadrove koji će biti u stanju pratiti revolucionarne promjene na mnogim znanstvenim područjima, a to će biti prvenstveno magistri i doktori znanosti. Njih će trebati primjereno nagraditi, što doduše već postoji u postojećem Kolektivnom ugovoru, ali se dodatak od 7%, odnosno 15% nije do sada plaćao, navodno zbog nedostatka novca. To je nevelik dug koji bi nova vlast trebala što prije vratiti i time pokazati promjenu odnosa vlasti prema znanju i prema dokumentima koja je ona sama potpisala. *Pacta sunt servanda*. Postojeći sustav napredovanja nastavnika, djelo uredskih činovnika, više cijeni jedno obično ogledno predavanje od doktorata znanosti, o magisteriju ne treba ni govoriti. Sveukupan sustav plaća je birokratski ustrojen i plaća se vezuje ponajvećma uz tjednu normu, radno iskustvo i administrativne poslove, a najmanjim dijelom uz kvalitetu nastave, uspješnost u prenošenju znanja i odgojni rad.

Zbog svega toga, ali prvenstveno zbog naše budućnosti, treba od samog početka uspostaviti kapilarnu vezu između pojedinih katedri na sveučilištu, pojedinih znanstvenih instituta i fakulteta ponajprije da bi se definirali programi pojedinih školskih predmeta, u kojima ima previše ponavljanja, suvišnih, odnosno zastarjelih tema, mitologiziranja, pa i viška gradiva koje se otprilike u istom opsegu ponavljaju na nekim fakultetima, a zatim bi pojedina katedra pravovremeno predlagala odgovarajuću promjenu, odnosno usklađivanje programa u skladu s potrebama određenih studija.

Također bi trebalo što prije, u suradnji sa sveučilištem, uvesti državnu maturu kojom bi učenici imali direktni upis na mnoge fakultete, pa ne bi u roku od mjesec dana najprije pripremali ispite za školsku maturu, a zatim dodatne razredbene ispite za upise na fakultete.

Posebno mjesto u sustavu trebali bi imati najtalentiraniji, gornjih 3-4%, za koje bi se država brinula i omogućila da doktoriraju najkasnije do dvadeset pete godine.

I na koncu, temeljito treba preispitati birokratsku stukturu i funkcije pojedinih tijela Ministarstva, jer je prosvjeta umorna promatrati razne ukrućene manekene i našminkane manekenke koji se sami sebi čude kako dobro glume Pedra koji uvijek na kraju izvisi. Z

Matica hrvatska
Matrix croatica

Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2
raspisuje

Natječaj

za dodjelu Nagrade »Antun Gustav Matoš« za esej/kritiku s književnom problematikom

Nagrađuje se knjiga eseja/književne kritike ili ciklus od najmanje deset tekstova objavljenih u periodici tijekom 1999. godine.
Predlagatelji mogu biti sami autori, nakladnici ili druge fizičke i pravne osobe.
Uz prijavu na natječaj potrebno je priložiti tri primjerka djela.
Pravo sudjelovanja imaju državljani Republike Hrvatske.
Rok za podnošenje prijava je trideset dana od objave natječaja.
Nagrada će se dodijeliti u mjesecu lipnju 2000.
u Matici hrvatskoj.

Prijedloge na natječaj dostaviti na adresu:
Matica hrvatska, Ulica Matice hrvatske 2, Zagreb,
s naznakom Natječaj za Nagradu »Antun Gustav Matoš«.

kritika

Intervjui vuka samotnjaka

Ovo vam je sve put ni u što, tj. u ono u čemu već jesmo

Tonči Valentić

***Sve je samo putovanje — Razgovori s Vanjom Sutlićem*, priredio Boris Jurinić; Irida, Zagreb, 1999.**

Povodom desete obljetnice smrti filozofa Vanje Sutlića nedavno je objavljen zbornik koji na jednom mjestu okuplja sve intervjue koje je Sutlić u razdoblju od dvadeset tri godine (1966-1989) davao domaćim stručnim i dnevnim tiskovinama, a tiču se tema koje su obuhvaćale širok raspon od komentara dnevnopolitičkih događaja do autorove djelatnosti na fakultetima na kojima je predavao, kao i njegove bibliografije (koja se sastoji od samo tri knjige). Priređivač Boris Jurinić u ovaj je zamišljeni *Hommage 1989-1999.* uvrstio još i tekstove kojima se domaća filozofska i intelektualna elita oprostila od Sutlića, kao i tekstove napisane prošle godine koji su prigodno objavljeni u tematskom bloku *Zareza* (br. 11). Tako su, među ostalim, objavljeni tekstovi Damira Barbarića, Branka Despota, Žarka Paića, Branke Brujić, te mnogih drugih. Kao što je upućenijima poznato, Sutlić je autor triju knjiga — *Bit i suvremenost*, *Praksa rada kao znanstvena povijest*, te *Kako čitati Heideggera*, a prije šest godina posthumno je u *Demetri* objavljen *Uvod u povijesno mišljenje*, predavanja održana na *Fakultetu političkih znanosti*. Osim toga, postoji još mnogo neobjavljenih rukopisa čije objavljivanje, pa onda i kritičko vrednovanje, tek slijedi.

Postfilozofijsko mišljenje

Vanja Sutlić sasvim je iznimna pojava u domaćoj filozofskoj zajednici — jednom kršten kao začetnik filozofijsko-antropologijske orijentacije zagrebačke škole, drugi put kao ortodoksni marksist, ali najčešće kao *Staatsphilosoph*, dotični je u cjelokupnom svom stručno-filozofskom, akademskom i publicističkom angažmanu izazivao više polemika nego prešućivanja, više kontroverzi negoli jednoznačnosti, izazivajući i provocirajući (svjesno i/ili nesvjesno) svoje oponente na jedan specifičan tip polemike, naime one koja bi se zasnivala na stvarnim tekstovima i klasicima filozofske literature, a ne na malicioznom traču koji je u filozofskim krugovima (i ne samo u njima) bio i ostao neizostavni element kritičkoga diskursa. Sutlićevi su glavni filozofski sugovornici Marx, Hegel i Heidegger, te je cjelokupan njegov opus dubinska razrada njihovih osnovnih postavki i problema; on je, uostalom, jedan od prvih koji je »donio« Heideggera u našu sredinu (tekst u *Republici* iz 1950), a marksizmu je pristupio sa sasvim drugačijim kritičkim aparatom nego tadašnja marksistička/komunistička elita. U opreci spram takve dogmatsko-vulgarizirane recepcije Marxa, ali i dijelom protiv tada vladajuće orijentacije praksisovaca, Sutlićeva su djela smjerala na jedno zaista dubinsko proučavanje Marxa pod Heideggerovim povećalom. Pedesetih i šezdesetih godina u sklopu marksističke filozofije (a nasuprot tada vladajućoj ortodoksnoj marksističkoj tradiciji) razvila se koncepcija kritičkog marksizma zapadnoeuropske provenijencije. *Praxis-filozofija* (časopis je utemeljen 1964) za ključne kategorije humanističkog aspekta Marxove misli uzima pojmove prakse, povijesti i otuđenja, a upravo će kategorija *povijesnosti* odigrati značajnu ulogu u Sutlićevu djelu. Za ovu je raspravu ključna upravo *Praksa rada kao znanstvena povijest* (drugo prerađeno izdanje 1987) čija je posljednja intencija upravo »priređivanje drukčijeg karaktera povijesnog sklopa«. Budući da ovdje nije mjesto sustavnijoj analizi Sutlićeve filozofske misli, tek nekoliko riječi o stvarnim namjerama i sadržajnoj osnovi ovog djela, kao i smjernicama njegove kritike problema rada i povijesnosti, tj. o sudbini filozofije u okviru povijesnog mišljenja i odnosu istog spram mišljenja revolucije (naziv prema poznatoj sintagmi i djelu Gaje Petrovića). Krajnje pojednostavljeno, upravo apsolutizirajući pojam rada, Sutlić ga shvaća u njegovoj trans- (ili meta-) filozofijskoj dimenziji, otvarajući i prirađujući (na Marxovu tragu) prostor za transfilozofijsko, povijesno mišljenje. Takvo je mišljenje »s onu stranu i po strani od metafizike uopće«, te je stoga (strogo uzevši s jedne eshatologijske pozicije) u punom smislu riječi — *postfilozofijsko mišljenje*.

Upravo je kritika takvog *eshatologijskog mišljenja* bila temeljna okosnica kritike čitave praksisovske orijentacije (nedavno je štampana disertacija koja se manje-više sustavno bavi tim problemom) — konkretnije, Sutlićevoj se filozofijskoj misli zamjerao *eshatologijski utopizam*. Tek je odbacivanjem (zapravo »pregorijevanjem« — autorov termin) Marxova ozbiljenja filozofije — koje nije uspjelo u svom cilju oslobođenja čovjeka — i razotuđenjem rada eventualno stvoren novi horizont u kojem se otvara mogućnost za ozbiljenje prave povijesti kao »beskrajnog trajanja sebe nadmašujućeg, u sebi jednog, samom sebi neprestano se vraćajućeg, ne-spekulativnog, realnog i realizirajućeg se apsoluta.« (cit. iz *Prakse rada*). No sve interpretacije i kritike usmjerene na svođenje te i takve »transfilozofije« (heideggerijansko pripremanje mišljenja za neku buduću zgodu) na uže shvaćenu gnoseologiju, kao i svođenje »ozbiljenja filozofije« isključivo na »revolucionarnu praksu« u bitnome promašuju samu bit Sutlićeva filozofiranja! Isto je tako promašeno optuživati dotičnog da je bio državni filozof, iako je neporecivo da je on sam dao nekoliko dvosmislenih izjava na tu temu.

Ironija & groteska

O odnosu filozofa i političke zbilje, te društvene zajednice u cjelini, Sutlić je 1989. g. dao nekoliko zanimljivih intervjua *Staru* (*Filozof je najveći diktator*) i *Danasu* (*Samotnik i misao spasa*) — tako je u prvom dotaknuta neprestano otvorena tema odnosa filozofa spram politike (riječ je bila o glasovitu Heideggerovu rektorskom govoru); Sutlić je ovdje lapidaran — »Filozof hoće vladati svime, jer zna formulu. Političar je zanatlija, a filozof je političar po pozivu.«. Upravo u tom intervjuu, u formi kratkog pitanja i još kraćeg odgovora (u kojem se dade osjetiti prilična doza gorčine) Sutlićeva se politička filozofija, pa onda i njegov implicitno pretpostavljeni angažman, mogu iščitati mnogo jasnije nego u filozofskoj lektiri koju je nasljedovao i koju je sam pisao. Ironijski podkontekst ostavlja (u najboljem slučaju) dojam rezigniranog mislioca čije je suočenje s političkom zbiljom imalo prilično negativne posljedice; dijelom možda zbog same pozicije usamljenika (kako sam Sutlić kaže, *samotnika*) na hrvatskoj filozofskoj sceni, a dijelom zbog veoma *fluidnog* diskursa. Kad je riječ o konkretnim onovremenim političkim pitanjima, akademska ga je javnost doživljavala i kao svojevrsnog buntovnika bez razloga, ali i kao državnog filozofa koji na jaslama *Saveza komunista*, Marxa otuđuje putem njega samog. Na pitanje da li za filozofa uistinu nema zbiljskog političkog djelovanja izvan totalitarnog sistema, tj. da li filozof uopće može biti demokrat, Sutlić jasno odgovara — ne može, ako zaista vjeruje u ono što misli. Naime, »kad filozof više ništa ne vjeruje, onda postane političar«, a ako npr. sudjeluje u radu ideološke komisije CK SK Hrvatske ili u radu nekog marksističkog centra (»više iz interesa što se događa nego iz očekivanja da bih time nešto dobio«), a na kraju svog značajnog filozofskog i (nažalost) kratkog životnog puta sređujući račune potvrdi da ne zna kako definirati trenutni politički opstanak i prisutnost na kraju jednog karikiranog totalitarizma kakav je bio komunistički, onda se postavlja pitanje konsekventnosti stavova i elementarne orijentacije u prostoru i vremenu koju bi svaki filozof (»o njegovu odgovoru ovisi hoće li uopće nešto povijesno biti ili ne biti«) trebao imati. S druge strane, Sutlićeva je *ironija & groteska* savršeno komplementarna s pozicijom *vuka samotnjaka*, čangrizavog intelektualca koji na pojave oko sebe reagira nietzscheanski — »ja sam u filozofiji samouk. Drugi su bili ili inferiorni ili su katkad pokušali biti superiorni, što im nije uspijevalo«, a s dotičnim filozofom dijeli i tragički osjećaj nadolazećeg nihilizma epohe koji nastupa s dolaskom višestranačja! (»Svi skupa ne znate misliti, ovo vam je sve put ni u što, tj. u ono u čemu već jesmo. To jest u nihilizam.«).

Netko maliciozan ovdje bi upitao zašto recenzirati *prigodno* izdanu knjigu intervjua (zapravo *hommage* jednom od naših najznačajnijih filozofa) s primislima na politički angažman dotičnog, a ne na njegov filozofski opus koji je i danas svjež i inspirativan. Razloga je više: prvo, Sutlićevi su tekstovi teško prohodno, izrazito hermetičko štivo guste teksture, u koju je katkad teško proniknuti, koje zahtijeva pomnu stručnu analizu (a takvih nije bilo mnogo), te u tom smislu široj publici ne predstavlja neku osobitu zabavu, osim onih čitatelja mazohističkih sklonosti koji smatraju da je i kombinacija Marxa i Heideggera odveć jednostavna; Sutlić nije štivo za svakodnevnu uporabu, ali »onaj koji govori narodu samo ono što narod razumije, taj ne govori ništa«. Filozofijski provokativniji i nukajući-nadijalog poticajniji svakako su tekstovi slične problematike Branka Despota (izdvajamo *Vidokrug apsoluta*); Despot je u tom smislu *derivirani* Sutlić, kojemu ipak nije potreban hermeneutički *delfski ronilac* da pronađe smisao pojmovnog izvoda.

Filozof u palanci

Drugi razlog tiče se Heideggerova *Rektorskog govora* (nedavno izašlog u prijevodu) i Sutlićeve pohvale dotičnom da je »jedini shvatio da je filozofija korijenski vezana uz politiku«. O navedenoj vezi postoji bezbroj primjera i tragičnih nesporazuma (»Filozofi i političari imaju nešto zajedničko. Oni hoće objasniti sve i svime vladati.«), no riječ je upravo o tome da je Sutlić *tematski* inicijalno pripadao (u kojoj mjeri, ostaje upitno) u zadnjem desetljeću posebno omraženoj grupi *praksisovaca*, te da je kroz dva desetljeća čitav jedan ideološki spektar pitanja o čovjeku, društvu i politici izlazio na vidjelo u optici marksističkog shvaćanja društva. Bilo da praxis-grupaciju smatramo za *Staatsphilosophe* ili avangardu humanističke misli u Hrvata, nepobitna je činjenica da je veza s konkretnim političkim djelovanjem bila omniprezentna. I dok je *zagrebačka škola* danas prošlost, tj. (Sutlićevim riječima) izgubila je šansu da radi na kritičkom mišljenju, »izgubivši se u sitnim invektivama na račun naše političke zbilje u kojoj još uvijek dominira pitanje vlasti«, posljednjih desetak godina zatekla nas je pošast kontroliranog i programatskog interesa za tzv. hrvatsku filozofiju koja je zapravo služila kao paravan za zamjenjivanje kritičkog diskursa onim pseudodržavotvornim, sterilnim i u punom smislu riječi impotentnim filozofskim *pismom*, koje za ono erotičko u samoj filozofiji (v. Platon) nije pokazivalo odveć zanimanja. Ne želimo prejudicirati — jer stvar je na idućim generacijama da prosudi domete ovog filozofskog *pokreta* — ali ostaje činjenica da u ovom praznom desetljeću filozofija nije bila »maksimalna moguća avantura čovjeka« (Sutlić), već pogon za proizvodnju diplomiranih Hrvata. Opet citirajmo Sutlića — »Nedostaci akademskog obrazovanja i studentska nedoučenost izmislili su fetiš »državnog filozofiranja« da bi prikrili svoju duhovnu insuficijenciju.« Treći razlog zbog kojeg je ovdje primarno riječ o suodnosu filozofije i politike — a ne npr. o *Praksi rada* koja igrom slučaja nije postala tuzemni filozofijski bestseler s kultnim statusom (kao što je to uspjelo pomalo precijenjenim Ciprinim *Metamorfozama metafizike*) — tiče se samog autora i onoga što često nazivamo filozofskim hagiografijama. To su priče (da ne kažemo tračevi) koji prate svakog studenta filozofije od brucoških dana pa sve do diplome, a tiču se njihovih omiljenih profesora — predavanja su većini ionako uglavnom nezanimljiva i nerazumljiva, pa u ugodnoj atmosferi ove naše filozofske palanke studentska mladež više polaže na prepričavanje kultnih zgoda negoli na predavanja u kabinetima i dvoranama koje više liče na provincijalne kolodvorske čekaonice. Tako se Vanji Sutliću pripisuje ona glasovita izreka u kojoj je uistinu bliži Cioranu nego Marxu: »Ak' već nemremo menjati svet, promenimo birtiju!«. Ako i zanemarimo šezdesetosmaški kontekst, autor ove recenzije maliciozno bi zapitao: a što ako su sve birtije iste?!

likovnost

Vitalizam stvaralačke geste

Kožarićeva hrabrost ne očituje se kao oponiranje, politički ili idejno, dogmatskoj superstrukturi nego kao izazov kulturno inertnoj i konzervativnoj sredini

Marijan Špoljar

Ivan Kožarić, Hrvatski dom likovnih umjetnika, Zagreb

Za Kožarića se obično kaže da je umjetnik koji se s godinama pomlađuje. Ako je i ponešto literaran, taj je zaključak ipak na tragu one definicije umjetnika koja prije svega ističe otvorenost i svježinu njegova rada naspram razumnljivog zatvaranja opusa i pomirenja s neminovnim biološkim zakonitostima, a onda i sa splašnjavanjem stvaralačke volje i kreativnog temperamenta. U Kožarića je, naime, rečena svježina konstanta: gotovo od prvih radova do danas, u dijakronijskom i sinkronijskom smislu, traje neprekidno traženje. Ono se u metodi iskazuje, prije svega, kao nepomirenje sa svakim oblikom i postupkom koji bi bio rezultat rutine, ponavljanja, šablone ili stila. Zato u Kožarićevu radu nemamo potrebe tražiti sistem čvrsto normiranih faza, dijalektiku razvoja ili logiku zatvorenog djela: sve je kod njega u isprepletanju, u metamorfozi koja jedva da ima svoje početke, a nikako kraj. Vitalističko načelo bitni je pokretač njegove oblikovne volje: on je autor koji sve promatra sa znatiželjom, otvorenih očiju i nesuspregnuta uma. Ako kažemo da Kožarić dopušta sve mogućnosti, time, dakako, ne određujemo stupanj njegove kreativnosti, jer kako vrijednosti mogu biti ograničene manjkom slobode tako i otvoreno polje slobode nije po sebi jamac kvalitete.

Omekšavajući humor

Kožarić je kipar po obrazovanju, ali je već davno, krajem

Antun Maračić

šezdesetih godina, medij skulpture počeo kombinirati s drugim plastičkim izrazima da bi, uskoro, transdisciplinarnost postavio kao osnovno razlikovno pravilo od svih čvrstih, sapetih i definiranih oblikovnih i stilskih vrijednosti. U tom smislu njemu je sve umjetnost; cjelokupni duhovni i materijalni svijet može biti predmet umjetnikova interesa, a ono malo granica koje u umjetnosti postoje, on ostavlja neodlučnima i bojažljivima. Kožarić je, prije svega, hrabar umjetnik, ali se njegova kuražnost, dakako, ne očituje kao oponiranje, politički ili idejno, dogmatskoj superstrukturi, nego kao izazov prema kulturno inertnoj i duhovno konzervativnoj sredini koja si umišlja da pripada modernom polu suvremene kulture.

Već u svojoj čistoj kiparskoj fazi Kožarić nije bio umjetnik obilne plastičke geste. Od šezdesetih godina, pak, njegove su skulpture, asemblaži, objekti, instalacije i koncepti sasvim u znaku reduciranih formalnih sastavnica, njegov je jezik štur i kakofoničan, a poruke lišene bilo kakvog prizvuka iznimnosti i patosa.

Kožarić kao da uvijek kreće iz početka, ali ne zato što bi to bio znak umjetnika u krizi, frustriranog nemogućnošću dosezanja željene točke, već zato da bi, očišćen od iskustva vlastite prakse i lišen implicitnosti umjetničkog konteksta, mogao raditi. Pri tome nema nikakvih pravila ni unaprijed zadanih uvjeta, pa ni onih koji bi a priori isključivali prisutnost likovnog štosa ili humorne igre.

Takvom obliku »omekšavajućeg humora« pripada i rad koji zauzima prostore dviju galerija u Domu hrvatskih likovnih umjetnika. Izložba nazvana *Skulptura 1954-2000* sastavljena je od nevelike brončane skulpture *Čovjek koji sjedi* i njezinog, nekoliko stotina metara dugačkog, *produžetka* u materijalu aluminijske folije. Skulptura je postavljena u Galeriju proširenih medija odakle ekstenzivira i meandrira u obodni prostor velike galerije. Spajajući prostore, ova instalacija spaja i vremena, stilove i stvaralačke povode: iako je nastala prije gotovo pola stoljeća, njezina iradijacija, voljom autora, zahvaća i današnje vrijeme. Nije to samo živi duh umjetničkog djela koje ne poznaje temporalnu ograničenost nego, prije svega, odrješiti znak da se, jednom dosegnuta, sloboda uvijek traži u novim povodima i gradi novim sredstvima. Otuda i podnaslov izložbe — *Retrospektiva* — nije samo kožarićevska doskočica, nego tumači i nakanu projekta da ovom skulpturom iz 1954. godine, koja po autorovu mišljenju i definiciji priređivača izložbe Antuna Maračića predstavlja »najmarkantniju točku rane definicije slobode«, naznači polazište jedne ideje, a današnjim dodatkom da manifestira njezinu beskrajnu vitalnost i nikada dovršenu vrijednost.

Giacomettijevska ekstenzija tijela

Čovjek koji sjedi skulptura je iz prvog razdoblja Kožarićeva umjetničkog djelovanja i nosi jezičke i izražajne kvalitete bitne za to razdoblje bavljenja plastičkim objektima: sažetost forme, ekspresivna površina, izduženo tijelo, hipertrofirani detalji, apersonalno lice. Sva ta giacomettijevska ekstenzija tijela i osobito ekstremiteta ima svoje fizičke granice: želja da se dopre u prostor, da se dokuči ambijent i dohvati okolina završava na rubovima. A ispružena ruka na skulpturi kao da doziva bezgranični prostor oko sebe i kao da stremi prema novome i nedosegnutome.

Taj momenat zaustavljenog protezanja, koji je nastao zbog ograničenosti klasičnog kiparskog medija, sada se uzima kao početna točka nove ekstenzije — stotinama metara dugom zmijolikom trakom koja se, apsurdno, ali uporno, rasprostire po galerijskim prostorima Doma hrvatskih umjetnika. *Dovršavajući* na taj način svoju skulpturu iz 1954. godine Kožarić kao da želi simbolično osvojiti onaj prostor slobode koji je ranije bilo nemoguće osvojiti. Pri tome se ne asocira društveni, a još manje politički kontekst, nego se pitanje slobode postavlja kao pitanje individualne geste i kreativne odluke.

Od izduženog ekstremiteta brončane skulpture do hipertrofiranog produžetka dugi je put u vremenskom, prostornom, oblikovnom, psihološkom i moralnom smislu. Kožarić ga ispunjava bezbrojnim očitovanjima kreativnog naboja, radovima i konceptima koji smjeraju, doslovno i simbolički, premostiti nepremostivo. Fantazija koja hrani te projekte dozvoljava da ovaj razigrani umjetnik razmišlja o figuri čija bi jedna noga trebala stajati na početku, a druga na polovini današnje Vukovarske ulice u Zagrebu, ili o prijedlogu rezanja Sljemena ili o izložbi na kojoj bi prostor bio ispunjen ogromnom kuglom ili o odljevu Zemlje u omjeru 1:1. Aktualna instalacija nije, dakle, prva niti će biti posljednja koja mašti daje oduška; ona nije ni prvi primjer spajanja dvaju, prostorno i poetički, udaljenih radova, ali je do sada najradikalniji primjer emanacije ideje i, kako kustos izložbe kaže, deklaracije slobode. Ono što je *Čovjek koji sjedi* započeo u plahoj i disciplinarno još uvijek strogoj formi sada je nastavljeno, teško je za Kožarića reći — dovršeno, u smjelom i nadasve ludičkom protezanju zmijolike forme. Kroz pomirenje suprotnosti brončane strukture i instalacije od aluminijske folije, krhkog i čvrstog materijala, tamne bronce i svjetlucavog srebra, dragocjene kovine i jeftinog, otpadnog materijala, statike i gibanja, jezgre i koncentričnih krugova, muzejskog postava i muzeografske inovacije, vizualnog i taktilnog, itd., Kožarić relativizira sva ona, tradicionalna ili moderna, značenja koja određuju karakter umjetničkog čina, postavljajući princip vitalizma i ideje slobode kao jedine vrijednosti koje determiniraju ponašanje umjetnika i određuju karakter i smisao njegove stvaralačke geste.

Enciklopedija mrtvih

Gagić i Zanki žele potaknuti na razumijevanje i vrednovanje manje poznatih mjesta

Sunčica Ostoić

Bojan Gagić i Josip Zanki, ambijent posvećen nekropoli Ždrijac kraj Nina, 2.-4. veljače, Galerija Miroslav Kraljević, Zagreb

Često se dešava da *žive* civilizacije ne poštuju i da zaboravljaju sveta mjesta prijašnjih civilizacija, mjesta koja imaju tradiciju, mjesta gdje su ljudi ostavljali svoju dušu i kosti — groblja. Takvo jedno spiritualno mjesto tema je izložbe koju su postavili Bojan Gagić i Josip Zanki, što je uz art-radionicu *Planine* i performans *Nedjelja na selu* njihov treći zajednički projekt.

Nekropola Ždrijac služila je za ukope od neolita do srednjeg vijeka (od 1000. g. pr. n. e. pa do 11. st.), a danas su među kostima i kamenjem grobnih ploča česti kupači. I tako dok je *gledajući u plavetnilo Velebita stajao na tumulusu grobne zemlje*, s tisućljetnom tradicijom ukopa, koja je sada potpuno negirana, *sjetio se (J. Zanki) »Enciklopedije mrtvih« D. Kiša.*

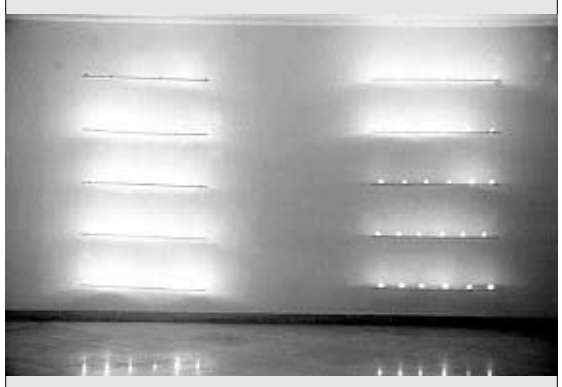

Danas dio grobova nekropole viri iz zemlje, a dio je zbog potonule obale dospio u more, pa su ostaci dobili svoje razne ponovne upotrebe. Umjesto tišine, mira i spokoja, ostaci mrtvih se *druže* s bukom i veseljem onih koji se hlade u moru, od zaglađenoga grobnog kamenja napravile su se stepenice da se lakše siđe do mora, a kada su sagrađene nove, ove ploče su razbacane unaokolo. Neke

plaža na groblju nije zadovoljila, pa su došli na bolju ideju, te su kamenje koristili za pripremu pršuta.

I sami autori su od mladosti dolazili na Ždrijac, gdje su im se događale čudne stvari. Osjećali su se neuobičajeno i umorno, imali su čudne snove... »Sva fizička mjesta imaju svoju moćnu, proživljenu, ponekad i sudbonosnu auru« kaže J. Zanki.

Gagić i Zanki ne preispituju vrijednosti na način da destruiraju, šokiraju ili upotrebljavaju bilo koji drugi agresivan ili morbidan način izražavanja. Oni žele potaknuti na razumijevanje i vrednovanje onih nam manje poznatih dijelova života-smrti, pa nas uvode u sakraliziran i ezoteričan prostor. U njihov mračni ambijent, koji rasvjetljava preko sto svijeća — dušica, ulazi se, tako, iz mraka večernjih sati (izložba je bila otvorena od 17 do 19 sati). Osjeća se miris tamjana i borove smole s Velebita, čuje se mistična muzika, mogu se pročitati dvije Gagićeve pjesme koje vise na zidu, a u središtu prostora postavljen je humak od zemlje, pijeska i algi s liburnskim dječjim grobom s lokaliteta Ždrijac. Grobna instalacija nije uzeta sa svojeg originalnog mjesta, već je rekonstruirana iz desakraliziranih ostataka. Treba primijetiti još nešto, naime, posjetioci su se savršeno uklopili u funkciju ambijenta jer je većina ljudi bila obučena u crno, tako da se još i tim detaljem pojačao osjećaj groblja, sprovoda, smrti. Oni i jesu došli na sprovod, sprovod jednom groblju koje će ovaj put možda biti dostojno *pokopano*. Ovo je komorni, duhovni i mistični prostor i to onaj uništenog lokaliteta, samo je, kao umjetnički čin, prenesen u galeriju gdje je, nakon dugo vremena, opet dobio svoje prvobitno značenje. U galeriju nije prenesen samo dio materije sa Ždrijca, već i dio *aure* mjesta.

Uništavanje svjetovne i sakralne kulturne baštine nije ništa novo na našim područjima. Desakralizacija, nepoštivanje i uništavanje jednog groblja koje ima tisućljetni *genius loci* svakako traži intervenciju. Umjetnička je bila prva.

Dođi i sjedni

Stolice su postavljene svaka u svom smjeru i sugeriraju dinamiku

Olga Majcen

Izložba Jasminke Končić, *Galerija Vladimir Nazor*, Zagreb

Jeste li ikada bili na *sjedećoj izložbi*? Bilo na izložbi na kojoj ljudi sjede, bilo na izložbi na kojoj je izložak stolica. Ukoliko niste, sada je prava prigoda da odete. U prostoru *Galerije Vladimir Nazor* — koji ravnopravno dijele galerija i čitaonica — stolice koje su koristili čitatelji novina promijenile su dizajn uz pomoć vještih ruku mlade umjetnice Jasminke Končić.

Umjesto klasičnim tehnikama i alatom umjetnica se poslužila šivaćim strojem obukavši sive tvrde stolice u toplo umjetno krzno uzoraka 'dalmatiner' i 'tele'. Glomazni stolovi koji više smetaju čitateljima nego što im koriste uklonjeni su, a na parket je postavljen travnato zeleni tepih. Stolice su postavljene svaka u svom smjeru i sugeriraju dinamiku. U trenutku kad čitatelj sjedne na svoj omiljeni stolac bilo ovog ili onog uzorka, držeći u rukama novine, to mjesto prestaje biti mjesto u čitaonici i postaje mjesto u tramvaju ili autu, usmjereno prema nekom cilju. Kraj putovanja dolazi u trenutku završetka čitanja novina. Ili pak

postaje klasično mjesto kraj kamina u dnevnom boravku. Sve ovisi o maštи i osobnoj želji.

Međutim, čemu sve to? Namjera je umjetnice bila baš u ovoj galeriji i čitaonici smanjiti ambivalentnost prostora. Jer, dok preko dana, prostor koriste uglavnom čitatelji novina (bez obzira na dobru biblioteku knjiga iz umjetnosti i širok raspon CD-a), navečer umjetnička izložba puni ovaj prostor mladim kulturnjacima. Kad umjetnik dođe, čitatelj odlazi. Končićka je na taj način svojim ambijentalnim radom premostila jaz dviju funkcija prostora. Čitatelji — uglavnom umirovljenici — uživajući u naslonjačima istodobno participiraju u izložbi i rade svoj uobičajeni dnevni posao — čitaju.

Taj rad nije prvi interaktivni rad Jasminke Končić. Na izložbi u Galeriji SC izložila je viseće *jastučaste* mobilne predmete, u vedrim bojama i skrojene s vidljivim spojevima. Posjetitelji su mogli uzeti 'loptice' i gađati rupe na 'jastucima', koji su se pri svakom promašaju sve više ljuljali. Ova 'igra' koju umjetnica predlaže posjetiteljima ne može ostati bez odaziva.

Osim interaktivnosti može se govoriti i o određenom koketiranju s dizajnom. Autorica je 'dizajnirala' prirodu — radila je šarene krpene gljive i krošnje drveća od žica i tkanine. Na *Salonu mladih* i na izložbi *Kako je moda ušla u galeriju* mogli smo pogledati njene vesele modne kreacije. A u njenim rukama našao se i namještaj — stare stolice i police dobile su boju i dodatne omekšavajuće materijale.

Rad u Galeriji *Vladimir Nazor* također pripada 'dizajnu' namještaja. Pri tome je prvi put upotrijebila umjetno krzno koje izaziva neposrednu asocijaciju na *Disney-ikonologiju*. Ono u čemu Končićka ostaje prepoznatljiva jest, osim karakteristične upotrebe vedrih boja, mekanih zaobljenih formi i materijala koji zovu na dodir, izrazita komunikativnost njenih djela. Vedrina radova Jasminke Končić poziva dijete u čovjeku na igru.

kazalište

konstrukcije u takvu reviju može pridonijeti preglednosti nastupa. Revijalni plesni ansambl Tihomira Kološića Mađarskog kulturnog društva *Ady Endre* koji je osnovan 1988. godine postupno se, nakon gostovanja na turnirima akrobatskog *rock'n'rolla*, redovitih sudjelovanja na Susretima hrvatskih plesnih ansambala i sličnih plesnih produkcija (iza sebe ima više od 250 nastupa), kretao prema drukčijem iskoraku. Autor, koreograf i redatelj plesne predstave *Glasnici novoga doba — velika priča maloga čovjeka* Tihomir Kološić odlučio je nakon postava — kako stoji u popratnoj programskoj knjižici prve predstave sa sveobuhvatnim pristupom u povijesti hrvatskog amaterskog društvenog plesa *Svijet fantazije*, koja je godine 1996. izvedena u zagrebačkom HNK-u — temeljitije pristupiti nečemu što, u najmanju ruku, ima veoma čudan prizvuk: dramaturgiji revijalnoga plesa. Takvom se odlukom zacijelo pokušalo istovremeno riješiti nekoliko problema s kojima se susreću svi amaterski plesni ansambli: kako (financijski) opravdati svoje postojanje te kako (u ovom slučaju), revijalne točke povezati u skladnu cjelinu tako da sve ne nalikuje na puku nizanku plesnih prizora već viđenih na sletskim igrama.

Pomalo sladunjavi naslovni okvir ozbiljno bi zasmetao plesnim skupinama drukčijeg senzibiliteta, no od revijalnog se plesa i očekuje poprilična doza *šećera* (premda nikad ne znam kolika je dopuštena). Međutim, već nakon prvih nekoliko prizora (u programu naslovljenih kao *Prasak*, *Pustoš i ledenjaci* i *Dubine*) postaje jasno kako je dramaturški koncept ovdje suvišan: jednostavnu koreografiju, uz pratnju uobičajenog meditativnog miksa *New Age* glazbe i klasika poput Pachelbelova *Canona*, naglo smjenjuju koreografske točke standardnog revijalnog i folklornog repertoara. U skladu s tim i jednostavne kostime Daniele Cesarec iz prvoga dijela smjenjuju šljokice svojstvene revijalnim izvedbama. Pritom pretenciozno umetanje glumačkih recitacija u izvedbi Ane Horvat između i nakon svake točke (čuje se samo njezin glas, dok mjesto na kojemu bi se trebala nalaziti osvjetljava reflektor), samo usporava izmjenu prizora.

Struktura revijalnih večeri sam je po sebi dovoljan koncept koji nije potrebno dodatno *obogaćivati* križajući je s dramaturgijom svojstvenom drukčijem modusu suvremenog plesnog izričaja. Kozmička poruka, kojom se namjeravalo obuhvatiti *sve ono što nas čini ljudima*, bila je preambiciozna tema za skromnije financijske i izvedbene mogućnosti ansambla te stoga opterećivanje inače vrlo uspjele amaterske revije društvenoga plesa dramaturškim bremenom ne donosi nikakve estetke pomake u hrvatskom amaterizmu. Z

Kazališni amaterizam

Revijalnost univerzalnosti

Uz svečanu izvedbu *Glasnika novog doba* u osječkom HNK

Filip Krenus

Uz svečanu izvedbu plesne predstave *Glasnici novoga doba — Velika priča maloga čovjeka* Revijalnog plesnog ansambla Tihomira Kološića u HNK Osijek, 15. siječnja 2000.

Revijalni ples kao kozmička metafora? Iako se dramaturško uobličavanje revije društvenih plesova čini nepotrebnim, ugrađivanje naracijske konstrukcije u takvu reviju može pridonijeti preglednosti nastupa. Revijalni plesni ansambl Tihomira Kološića Mađarskog kulturnog društva *Ady Endre* koji je osnovan 1988. godine postupno se, nakon gostovanja na turnirima akrobatskog *rock'n'rolla*, redovitih sudjelovanja na Susretima hrvatskih plesnih ansambala i sličnih plesnih produkcija (iza sebe ima više od 250 nastupa), kretao prema drukčijem iskoraku. Autor, koreograf i redatelj plesne predstave *Glasnici novoga doba — velika priča maloga čovjeka* Tihomir Kološić odlučio je nakon postava — kako stoji u popratnoj programskoj knjižici prve predstave sa sveobuhvatnim pristupom u povijesti hrvatskog amaterskog društvenog plesa *Svijet fantazije*, koja je godine 1996. izvedena u zagrebačkom HNK-u — temeljitije pristupiti nečemu što, u najmanju ruku, ima veoma čudan prizvuk: dramaturgiji revijalnoga plesa. Takvom se odlukom zacijelo pokušalo istovremeno riješiti nekoliko problema s kojima se susreću svi amaterski plesni ansambli: kako (financijski) opravdati svoje postojanje te kako (u ovom slučaju), revijalne točke povezati u skladnu cjelinu tako da sve ne nalikuje na puku nizanku plesnih prizora već viđenih na sletskim igrama.

Pomalo sladunjavi naslovni okvir ozbiljno bi zasmetao plesnim skupinama drukčijeg senzibiliteta, no od revijalnog se plesa i očekuje poprilična doza *šećera* (premda nikad ne znam kolika je dopuštena). Međutim, već nakon prvih nekoliko prizora (u programu naslovljenih kao *Prasak*, *Pustoš i ledenjaci* i *Dubine*) postaje jasno kako je dramaturški koncept ovdje suvišan: jednostavnu koreografiju, uz pratnju uobičajenog meditativnog miksa *New Age* glazbe i klasika poput Pachelbelova *Canona*, naglo smjenjuju koreografske točke standardnog revijalnog i folklornog repertoara. U skladu s tim i jednostavne kostime Daniele Cesarec iz prvoga dijela smjenjuju šljokice svojstvene revijalnim izvedbama. Pritom pretenciozno umetanje glumačkih recitacija u izvedbi Ane Horvat između i nakon svake točke (čuje se samo njezin glas, dok mjesto na kojemu bi se trebala nalaziti osvjetljava reflektor), samo usporava izmjenu prizora.

Struktura revijalnih večeri sam je po sebi dovoljan koncept koji nije potrebno dodatno *obogaćivati* križajući je s dramaturgijom svojstvenom drukčijem modusu suvremenog plesnog izričaja. Kozmička poruka, kojom se namjeravalo obuhvatiti *sve ono što nas čini ljudima*, bila je preambiciozna tema za skromnije financijske i izvedbene mogućnosti ansambla te stoga opterećivanje inače vrlo uspjele amaterske revije društvenoga plesa dramaturškim bremenom ne donosi nikakve estetke pomake u hrvatskom amaterizmu. Z

kazalište

Brak na Dionizov način

Uz gostovanje SNG-a u zagrebačkom HNK predstavom *Matiček se ženi* redatelja Vite Taufera

Nataša Govedić

Ovako veli Beaumarchais u *Figarovu piru* (1784): *Pijemo kad smo žedni, vodimo ljubav i izvan sezone parenja: to su jedine stvari koje nas razlikuju od životinja.* Naravno da je ova izjava zapalila fitilj brojnih eksplozija onodobnog puritanizma, ali zapravo nije ništa revolucionarnija od znatno starijeg Plautova ili nešto mlađeg renesansnog stava kako je sluga pametniji od svog gospodara — sluga barem ne mora pristati na ine konvencije »dobrog odgoja«, koji nas, primjerice, lišava raznih *zabranjenih* užitaka. Zanimljivo je da u *Figarovu piru* brakovi ne teže produljenju vrste (nema djece), niti su supružnici skloni jednom zauvijek preskočiti fazu udvaranja i osvajanja (doduše ne vlastitih bračnih partnera), dakle pozornica je otvorena klasičnoj dilemi Don Juana: kako to da erotska konzumacija *tijela* ne zasićuje erotske mogućnosti *mašte*. Ne bih rekla da je to bezazleno pitanje. Katolici od njega dobivaju nervni slom (ili snimaju trilere tipa *Psycho*). Anton Linhart njime se pozabavio 1790. godine, po predlošku Beaumarchaisova *Figarova pira* napisavši slovensku frančezariju *Taj veseli dan ili Matiček se ženi*. Siže je podudaran francuskom predlošku: Barun je zaljubljen u sluškinju Nežku, a Rozala (barunova supruga) nastoji ponovno privući muževljevu pažnju izazivanjem ljubomore tj. flertovanjem sa studentom Tončekom. Žrtvom ljubomore međutim neželjeno izlazi Matiček, Nežkin budući muž i karakter tipa Kerempuh ili Pomet: lukavi i lascivni sluga. Savez među seksualno zanemarenom Rozalom i seksualno opsjedanom Nežkom nova je demokratska dimenzija komada — nevjerni i nagli muževi dugoročno su nasamareni od *tobože* »poslušnih« dama. Jedan od ključnih momenata zapleta vezan je za izmjenu kostima građom i likom sličnih Nežke i Rozale, čime je ismijana i konvencija prosudbe lika po vanjskim obilježjima. Kraj komada anticipira romantizam: barunu je u braku toliko *isprazno* da radije odlazi u smjeru socijalnog izopćenika nego pokajničkog mužića.

Teatar u teatru

Redatelj Vito Taufer, režirajući *Matička* po drugi put, nakon pauze od pet godina, izoštrio je uho za vrlo složenu refleksivnost Linhartove drame: teatar kod Taufera promišlja teatar (kao medij), Matiček kao da je proučavao Diderotova *Jacquesa fatalista* (redefinira odnos sluge i gospodara), Linhart promišlja Beaumarchaisa (drama se otvara Matičekovim priznanjem kako je upravo u kazalištu pogledao *Figarov pir*), teatar zatim promišlja sudnicu, izvanbračna djeca tipa Matiček promišljaju obitelj i posebno roditeljsku ulogu, protagonisti svake pojedine klase promišljaju pripadaju li u nju po »prirodnom pravu« ili su možda silom stereotipa i pogrešnih društvenih zakona ugurani u nadasve restriktivne kategorije. U tom je smislu značajan Matičekov govor o Barunu: *Uzmi mu novac, titulu i ime, skini mu odijelo i tada ga pogledaj kakav doista jest, kao čovjek sam po sebi. Bez svega toga, on ne bi bio ni po čemu vrijedan, nego bi čak po vrijednostima morao služiti meni.* I klase su tako vrsta teatra, to jest specifične kazališne scenografije i kostimografije. Nije na odmet podsjetiti štovano čitateljstvo da je i u najnovije doba, posebno u razdoblju Tuđmanova režima (čije posljedice još i te kako osjećamo), predrasuda »plemenitog podrijetla«, naročito dvoraca i perivoja »uglednih i starih hrvatskih obitelji«, također doživjela svojevrsnu (teatralnu) apoteozu. Kao što nas upozorava Krešimir Bagić u nedavno objavljenoj studiji *Umijeće osporavanja*, u devedesetima nitko nije spominjao Krležino ruganje korumpiranoj i *lažnoj gospodi* Glembayevima, ali spominjalo se da Krleža tobože konstituira »građansku kulturu«. Nitko nije dovodio u pitanje ni ekspanziju izrade grbova plemićkih obitelji niti mjerenje domoljublja *što duljim* stažem boravka na hrvatskom tlu (po mogućnosti od stoljeća sedmog). Toliko o *Matičekovoj* aktualnosti u Hrvatskoj. Ujedno skrećem pozornost i na činjenicu da je *Matička* 1934. godine odrežirao i Branko Gavella; naglašavajući vlastitu etičku alergiju na ideju »plemenitosti« koja se mjeri obiteljskim porijeklom, pa je time izazvao recepcijski skandal ravan Beaumarchaisovu.

Pozornica je otvorena klasičnoj dilemi Don Juana: kako to da erotska konzumacija *tijela* ne zasićuje erotske mogućnosti *mašte*. Ne bih rekla da je to bezazleno pitanje

Tri boje ironije

Linhartov komad Taufer je vizualno odredio trima bojama: crnom (početak i završetak predstave, to jest prizor služinačke sobe i završnog grofova noćnog lutanja), crvenom (sudnica) i bijelom (grofovski salon, prizor vjenčanja Matičeka i Nežke). Između svjetlosnih kontrasta podjednako akromatskog crnila i bjelila, sudnica kao mjesto počesto i krvavog razdvajanja krivice od nevinosti te dobra od zla prikazana je bespoštednošću užasno bijesnog kritičara legalnih sustava: suci su ili pijane udvorice ili frfljave udvorice, ali u svakom slučaju nekompetentne karikature. Umjesto provođenja zakona, uživaju u kazališnim pozama rimskih imperatora. Već trenutak kasnije zahrču od totalne nezainteresiranosti za pravne procese. Ili naprosto spuznu sa stolice. Ovaj je prizor ujedno i komična — pantomimska koliko i vokalna — kulminacija Tauferove režije. Problem Matičekova nepodmirena duga, koji čini podradnju glavne radnje o preljubima, suci (smješteni unutar platforme istaknutog teatrina s crvenim zastorima) prvo proglašavaju »neoprostivim«, a kada se ustanovi da je jedan od sudaca Matičekov davno izgubljeni otac, spor je odjednom riješen bez ikakvih problema. Ako je brak farsica, sudstvo je farsetina. Taufer je osim toga upravo genijalan u detaljima, primjerice u slici rezigniranog grofa koji sjedi na podu sudačkog teatrina tako da mu dva guščja pera (»zabodena« u tintarnicu sudačkog stola) izgledaju točno kao rogovi izrasli iz ljubomorne glave. Na reakciju smijeha ostalih protagonista, Grof odvraća: *Dajte se uozbiljite! Ne igramo valjda nekakvu komediju!* Fenomenalno je riješen i prizor Matičekove svadbe, ponovno teatrom u teatru — ovaj su put u bjeličasti okvir smješteni *anđeli*: zbor izgubljene dječice u bijelim krinolinama te s krupnim krilima bjeloglavog supa, kojima, međutim, dirigira nervozan, aritmičan i amelodičan dirigent. Nakon nekog vremena dirigent odustaje od zbora, dugom se palicom radije posvetivši češkanju vlastitih leđa. Završni prizor namagarčenog grofa u tami vrta, obasjanog tek pokojom munjom, ironizira konačno i romantičarski pejzaž: gledatelj odlično zna da bajronovska figura grofa, čije obrise naziremo u olujnom bljeskanju, nije *uzvišeni mučenik*, već najobičniji bračni nezadovoljnik te potencijalni preljubnik. Za dionizijski je brak platio i dionizijsku cijenu: komadanje od strane dviju vedrih i veselih Bakantica.

Igrati igru u igri

Kako bi naglasili artificijelnost Matičekova svijeta, Tauferovi glumci i tijelom i glasom što je moguće komičnije karikiraju konvencije komunikacije (posebno držanje različitih napuhanih autoriteta). To znači da će od čuđenja širom otvarati usta, žene će zvučati kao violine, a muškarci kao kontrabasi, koljena će im klecati kao da su od gume, obrve naglo sijevati uvis, uzbuđeni govor pretvorit će se u šumove i krikove, ljubomorni muževi stezat će pesnice, tresti poniklom glavom nalik animalnim protagonistima koride te prijeteći udarati petom/kopitom o pod. Izvrsna podjela uključila je dijabolično krutog Branka Šturbeja kao Grofa, porculanski »dizajniranu« Natašu Barbaru Gračner kao suprugu mu Rozalu, Bojana Emeršiča kao naprasitog Matičeka, Polonu Juh kao snalažljivu i ljubaznu Nežku, Gregora Bakovića kao advokata Žmenšavu, nalik uspješnoj karikaturi čovjeka-morža, te Damjana Trbovca kao stidljivog i nespretnog studenta Tončeka. Najboljom glumačkom kreacijom ipak držim izvedbu Nataše Barbare Gračner — prvenstveno zbog umijeća balansiranja virtuoznih klaunskih komičnosti s elegancijom besprijekorne osamnaestostoljetne dame. Nažalost, najslabije se držao Bojan Emeršič u ulozi Matičeka: osim razbarušene frizure, Emeršič svome liku nije podario naročito individualna obilježja. Ansambl je pak u cjelini funkcionirao zadivljujuće skladno: kao da ih je ispitivanje granica glumačke stilizacije ponijelo k užitku katkad razorne, katkad oslobađajuće, ali neprekidne igre koja preispituje klišeje. Što se tiče poente Linhartove i Tauferove predstave (o ljudima kao erotskim životinjama iliti sanjačima beskonačnih seksualnih bakanalija), citirala bih Truffauta: *Monogamija je nemoguća, ali sve ostalo je od nje još i gore*. Z

glazba

Bilješka

Pišite

U povodu godišnjice *Zareza* — i njegove glazbene rubrike

Dina Puhovski

Pisanje o glazbi (ne)slavno je negdje prezreno kao jednako plesanju o arhitekturi, i dok u ovom tekstu neće biti riječi o samom pisanju o glazbi, u međuvremenu razvijenoj disciplini, čini se da nešto od zle kobi, sadržane u toj zločestoj opasci, prati i pisanje o glazbi u ovom jednogodišnjaku. Glazbena je rubrika odnedavno, stjecajem okolnosti i uslijed, nadajmo se, privremene odsutnosti urednice Lazarin, spala samo na jednog, višepotpisanog člana, što već samo po sebi ne sluti na dobro.

Jedno je od pitanja uređivanja neke rubrike, naravno, pitanje koncepcije. Glavni problem je bio kako pokrivati tolike *glazbe* — klasične ili neklasične koncerte, teoriju, etnoglazbe, sijaset popularnih glazbi. Stoga je odlučeno svaki put iz tog skupa nešto odabrati. Tako s koncepcijom nije bilo puno problema, osim inicijalne pogreške da na početku nije bilo dovoljno praćenja aktualnih, koncertnih zbivanja, pa je rubrika bila pomalo bezvremenska.

Problem odabira sadržaja pokazao se sićušnim u odnosu na problem okupljanja ljudi koji bi mu dali formu. Ideja je bila — imati mlađe ljude koji će to raditi na, recimo, suvremeniji način, prilagođen upravo ovakvim novinama. Često se, naime, događa, da ljudi pomisle da je pisanje jednostavno, pa ne uviđaju da i ovaj medij ima posebne zahtjeve (za koje nije dovoljno znati nešto o glazbi, već moći to i napisati). Tako ima mlađih ljudi koji nemaju dovoljno iskustva, pa su još u strahu od pisanja, ili onih iskusnijih čije je pisanje o glazbi uvijek vezano uz napredni znanstveni diskurs, što, priznajmo, za novine također nije idealno. Posebnost je rubrike i u tome da joj se povremeno nude literarno-esejistički pokušaji o glazbi: neoriginalna razmišljanja nepoznatog autora o Beethovenovim patnjama ili smušeni esej o drogiranoj mladeži i glazbi, što je također teško iskoristiti.

Što se tiče klasične glazbe, odnosno onih koji bi po svojem obrazovanju mogli o njoj pisati, čini se da je većina mlađih muzikologa, koji bi to možda bili u stanju, već negdje angažirana i, uopće, jako zaposlena. Dok je to vjerojatno dobra vijest za hrvatsku muzikologiju, ostaje gorko pitanje bi li baš svi upitani bili toliko zaposleni da im je *Zarez* mogao ponuditi novac. Novca kojeg *u principu* ima ili će ga biti, što ipak ne znači puno onima koji ionako već pišu na više strana, te nisu uvijek spremni na pisanje iz prijateljstva. Ljudi koji se bave kakvom drugom vrstom glazbe također će upitati za honorare, a *Zarez* im ne može pružiti dostatnu nabavku svih novih CD-a, a kamoli karata za daleke koncerte, pa je većina tekstova dogovorena na osobnoj, prijateljskoj razini (hvala im). Srećom, ti su prijateljski dogovori bili s ljudima koji dobro pišu, no ipak se nadamo da će se i pisanje o glazbi deprivatizirati, kao i da će se pokazati da nije bilo pogrešno pouzdati se u mlađu generaciju.

VINCEK

Slastičarnica

Ilica 18 ● Zagreb ● Tel. 4833-612 ● Zvonimirova 7 ● Zagreb ● 4550-834 ● Fax. 4831-294

CDeDeTeKa

Nešto za vikend

The Divine Comedy: *A Secret History*, Setanta records/sony music

Kornelije Hećimović

Iza naglašeno pretencioznog imena *The Divine Comedy* zapravo se krije tridesetogodišnji Neil Hannon, izvanredno zanimljiv i intrigantan lik britanske glazbene scene devedesetih. *A Secret History* je kompilacija, uvjetno rečeno, najuspješnijih pjesama kontroverznog Irca, jer je posve jasno da *Divine Comedy* nemaju čak sedamnaest velikih hitova. No u ovom slučaju i pet-šest je bilo sasvim dovoljno za sjajan album.

Vrlo arogantno postavljen prema svijetu oko sebe, Neil Hannon se neosporno sjajno snalazi i u potpunosti uživa u svojim mračnim, pomalo patetično arhaičnim vizijama glazbe s konca tisućljeća, provlačeći je kroz, čini se, davno zaboravljene aranžmanske i producentske obrasce šezdesetih i sedamdesetih godina. Prštavi puhači, nenametljive, ali ipak vrlo snažne ritam-dionice i doslovno usputno postojanje gitare i klavijatura tvore opus ovog glazbenika uistinu intrigantnim. *Something For the Weekend*, *Everybody knows*, *Becoming More Life Alfie* i posebice posljednji hit single *Gin Soaked Boy* prava su mala remek-djela zbog kojih se Dante sasvim sigurno još uvijek nervozno meškolji u grobu razmišljajući koga izbaciti iz devetog kruga Pakla i tamo napraviti mjesta za Neila Hannona. Uvjeren sam da ovaj, barem ideološki, ne bi imao apsolutno ništa protiv.

Kolači kultnog komičara

R.E.M. (i dr.): Glazba iz filma *Man On the Moon*; Warners 1999.

Dina Puhovski

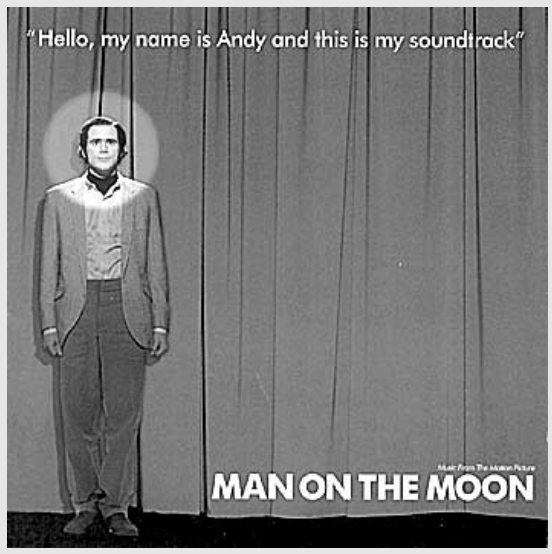

Film *Man On the Moon* Miloša Formana nedavno je nagrađen *Zlatnim globusom* za glavnu mušku ulogu u komediji: laureat Jim Carrey navodno bi mogao dobiti i *Oscara* za interpretaciju Andyja Kaufmana, preminulog američkog komičara, kojemu je grupa R.E.M. prije nekoliko godina posvetila pjesmu, a po kojoj je film naslovljen. Isti je trio napisao veći dio glazbe — te sudjelovao u orkestraciji jednog glazbenog broja za film o kratkom životu kultnog zabavljača iz sedamdesetih godina, slabo poznatog izvan domovine, koji je jednom prilikom svu publiku nakon nastupa pozvao na mlijeko i kolače, što je naziv jednog broja iz filma. *Soundtrack* je klasično šarolik: uz dvije verzije naslovne pjesme tu je nova, tipično nježna i enigmatična pjesma R.E.M.-a, *The Great Beyond*, dok su ostale nove skladbe popratna nenametljiva filmska ilustracija, možda najljepša u klavirom vođenoj *Miracle*. Jim Carrey također pjeva, katkad kao *obični* Kaufman, a katkad kao njegova scenska inkarnacija Tony Clifton. Na takav shizofren način odrađuje i gotovo dječji duet s pjevačem R.E.M-a, dok je tko-zna-koja-po-redu verzija hita *I Will Survive* prepuštena Cliftonovoj komičnoj i histerično nazalnoj obradi. Album je »popunjen« dvjema onodobnim pjesmicama, *slatkom* temom iz serije *Taxi* te neizostavnim citatima iz filma koji povezuju ugodnu i namjerno *luckastu* mješavinu.

e s e j

Nestorova ostavština

Zahvaljujući Zdenku Škrebu u našoj su sredini stvoreni uvjeti da se u znanosti o književnosti i drugim humanističkim područjima radi otvoreno i tolerantno te da se intenzivno prati ono što se u svijetu događa

Gajo Peleš

Nedavno je u biblioteci *Scientiae et artes* zagrebačkog nakladnika Alfa objavljen izbor radova (*Književne studije i rasprave*, uredio i napisao predgovor Aleksandar Flaker, pogovor je napisao Josip Užarević) iz opusa jednog od najznačajnijih hrvatskih povjesničara i teoretičara književnosti našega stoljeća, Zdenka Škreba. Pojavljivanje ovog izdanja nije samo popunjavanje praznog mjesta u našem obavijesnom prostoru, već je ono dostojno prisjećanje na jednu izuzetnu osobnost koja je prije petnaest godina nažalost nestala iz naše sredine. Riječ je o književnom znalcu koji nas je mnogostruko zadužio jer nam je ostavio visoke standarde intelektualnog i moralnog djelovanja.

Znakovi kozmopolitskoga duha

Usuđujem se reći, upravo iz ovog petnaestogodišnjeg odmaka, da je Zdenko Škreb ličnost koja je snažno obilježila naš kulturni i društveni ambijent. Pripadao je onom uskom krugu intelektualaca koji su svoj posao radili iz uvjerenja, a ne samo zbog stručne obveze i korektnosti. On je bio osoba visoke građanske srednjoevropske razine, što uključuje izrazit osjećaj za svoj nacionalni prostor te, ujedno, potpunu otvorenost prema razlikama, ili, drukčije rečeno, izrazit kozmopolitski duh koji je duboko usađen u svoje domovinsko tlo i ima nepresušnu potrebu za širinom svijeta i njegovima civilizacijskim razlikama. Kuda god je prolazio ostavljao je trag svoje intelektualne i ljudske osobnosti.

Bio je tako pokretač i dugogodišnji urednik časopisa za znanost o književnosti *Umjetnost riječi*. Bio je osnivač i voditelj Sekcije za teoriju književnosti Hrvatskog filološkog društva, koju je nenametljivo i poticajno predvodio tri decenija. Ta je Sekcija obilježila rad niza generacija i omogućila im da se uključe u svjetske književnoznanstvene tokove. Zahvaljujući tome uredničkom, voditeljskom, nastavničkom te, kao osnovica svega toga, — njegovu analitičkom poslu, stvoreni su na Zagrebačkom sveučilištu i, šire, u našoj kulturnoj zajednici, uvjeti da se ne samo u njegovoj disciplini, znanosti o književnosti, nego i u drugim humanističkim područjima, radi otvoreno i tolerantno, te da se intenzivno prati ono što se u svijetu događa. Svestranost u njega nije prerasla u svaštarenje, već je iz nje proizišao utemeljen pristup književnim tekstovima.

Njegova osnovna preokupacija je bila, što nam ova knjiga izravno predočuje — interpretacija književnog teksta, poput njegovih tumačenja hrvatskih pjesničkih i proznih djela. On je svoj posao književnog znanstvenika poimao kao poziv a ne kao puku profesiju koja je odvojena od njegova osobnog života. Ne znači da je miješao razine, privatno i profesionalno, već to kazuje da je njegov osnovan uvid u svijet dobrim dijelom išao kroz književnost. Ona je za njega način predočavanja različitih modela svijeta, koji nam dopuštaju da kroz fingiranu zbilju teksta uočimo stanja stvari u stvarnome svijetu i u našem najbližem životnome okolišu. Pjesma ili priča je za njega bila osebujan način priopćavanja hipotetičnog stanja ili događaja kroz koje stječemo posredno iskustvo o onome što je bilo u povijesti ili se događa u našoj sadašnjosti. Tekst je pretpostavljeni svijet koji svojom cjelovitošću pokazuje moguća stanja. Ti modelirani svjetovi bivaju nam, ako ih valjano interpretiramo, spoznajne matrice iz kojih izvlačimo predodžbe koje nam služe i za raspoznavanje onoga što se i s nama samima dešava. Otud onda i Škrebovo prihvaćanje svoje profesije kao neposrednog učestvovanja u životu društvene zajednice. Nije zbog toga za njega bilo pisanje o književnosti nešto što stoji po strani svakodnevnosti, nego, nasuprot — način da se u njoj neposredno sudjeluje. Pokazao je to gotovo svakom svojom gestom nastavnika, poticatelja, voditelja, urednika, mentora i još bezbrojnih aktivnosti koje je u svome dugom radnom vijeku obavljao.

Autonomija i sloboda

On je tako u pedesetim godinama, od 1952. pa nadalje, tekstovima i, što se potpuno poklapa s njegovom intelektualnom posturom, svojim neposrednim angažmanom pridonosio, prvo, oslobađanju od demagoške kritike i, drugo, odvajanje od provincijske intelektualne zaostalosti. Zalagao se za oslobođenje književnog djela od bilo kakvih natruha ideoloških predrasuda po kojima je bilo koja umjetnička tekstura u službi kakva ideološkog stava. U ono je vrijeme bio snažan utjecaj demagoškog marksizma pa se književnost uzimala kao pomoćnica u postizavanju određenih političkih ciljeva. No, jednako se bio suprotstavio bilo kojem drugom ideologijskom zastranjivanju smatrajući da književnost valja uzimati kao neovisnu vrijednost koju valja tumačiti 'iz nje same'. Ona stoga ne služi nikakvim vanjski nametnutim ciljevima već je, prepričajmo našeg autora, samostalno, izvorno tvorenje različitih modela svijeta. Ti nam pak modeli nisu određeni kakvom vanjskom slikom svijeta ili ideologijskom predodžbom, bilo ona politička, filozofska, etička, religijska ili neka druga, — nego su postavljeni prema unutarnjoj logici svakog književnog teksta ponaosob. Njegovo je književnoteorijsko načelo bilo da se pođe u pristupu nekom tekstu od njega sama i da se onda traži njegov unutarnji raspored, kako bi se dokučila njegova značenja ili, kako on navodi — smisao djela.

On je prema tim načelima i djelovao u svom intelektualnom krugu pokrenuvši sa svojim sumišljenicima časopis *Umjetnost riječi* i Sekciju za teoriju književnosti pri Hrvatskom filološkom društvu. Ta grupa književnih znanstvenika (Flaker, Frangeš, Grčević, Lasić, Petrović, Pranjić, Žmegač i drugi), koju je on samozatajno predvodio, nije se suprotstavila samo ideologijski usmjerenom tumačenju književnosti nego isto tako i zastarjelom pozitivističkome pristupu koji je više bio usmjeren na puko skupljanje građe ili na neučinkovito tumačenje književnosti s pomoću biografskih ili povijesnih podataka. Polako se konstituirala tzv. 'Zagrebačka škola' koja je ostavila dubok trag u hrvatskoj književnoznanstvenoj misli i pročula se na drugim stranama.

Poetika se mora temeljiti, za razliku od impresionističke interpretacije, na osnovici jasno i točno definiranog kompleksa pojmova i, kako tvrdi Kayser kojega Škreb u tome slijedi — »znanost postoji samo u toj mjeri, koliko ima vlastitu terminologiju«. Bio je u tome uvijek rigorozan i nije se mirio s dojmovnim improvizacijama kada je bila riječ o interpretaciji književnog teksta. Na toj terminološkoj određenosti i poimanju književnosti kao posebnog iskaznog oblika — bio je zasnovan njegov otpor ideologizaciji u pristupu tekstu i otpor protiv iskrivljenog pozitivističkog, u biti provincijalnog govora o književnosti. Dojmovnost pomiješana provincijalnim svjetonazorom u nas se neprestance obnavlja pothranjivana iskrivljenim ideologemima raznih tipova. Škreb je zbog toga uvijek reagirao istovremeno protiv bilo kakve ideologizacije ili manipuliranja s književnim tekstom te protiv površnog, neodređenog, u osnovi provincijskog, odnosno retardiranog interpretacijskog postupka. Bio je gorljiv zastupnik 'čistote', jasno određenog tumačenja književnih djela, smatrajući to etičkim stavom kojim se pokazuje interpretatorov odnos i odgovornost prema svojoj društvenoj zajednici. Dakle, proučavanje književnih tekstova nije za njega bio društveno nekoristan pa time i neobvezatan posao, već, nasuprot, vrlo zahtjevno bavljenje jednom izuzetno složenom građom, pa onda uz to i izuzetno odgovoran rad koji ostavlja dubok trag u svakom nacionalnom biću. Stoga je nastavnički posao u gimnaziji pa potom na sveučilištu uzimao krajnje ozbiljno, ulažući u njega sav svoj intelektualno bogat i dobrohotan duh. Škrebova je snaga u njegovu djelovanju bila u tome što je posjedovao nepresušnu potrebu za suradnjom i dijalogom. Upravo ta želja da se zajednički djeluje pa iskreno zanimanje za tuđi rad koji je uzimao kao zajednički posao, učinili su da on nenametljivo bude priznat kao predvodnik novog pristupa u proučavanju književnosti u zagrebačkom intelektualnom okružju.

Svoj posao poimao kao poziv, a ne kao puku profesiju koja je odvojena od njegova osobnog života

Književnost i povijesni svijet

Inzistiranje na autonomnosti književnosti i oslobađenje književnokritičkog pristupa od ideologijskih i provincijalnih zastranjivanja, nije ga odvelo u drugu krajnost, pa da književni tekst izdvoji iz povijesne situacije uzimajući ga samo kao zasebnu, o ničemu ovisnu umjetničku tvorbu. On prigovara marksistički orijentiranoj kritici da je u zabludi kada djelo uzima samo kao posljedicu društvenih kretanja i socijalnih sukoba. Suprotstavlja se ideologiziranom čitanju tekstova po kojima se književni sadržaj izravno povezuje s društvenim zbivanjem, a da se pri tome zaboravi da je nešto izrečeno u posebnom verbalnom obliku ili književnim izričajem, pri čemu i ono kako je nešto izrečeno, a ne samo što je iskazano — biva presudno za svaki književni tekst. Međutim, usmjerenost na djelo i način kako je ono sačinjeno nije ga odvratilo od povijesnog konteksta u kojem neki tekst nastaje ili se recipira. On ne zamjera marksistima što promatraju književnost u društvenom kontekstu, nego se on suprotstavlja ideologiziranoj vizuri u kojoj se gubi ono po čemu je književnost poseban način iskazivanja svijeta. Književni tekst ne bi bio 'odraz' društvenog kretanja, nego on tvori jedan model svijeta ili kakvog stanja stvari. Nije književnost služiteljica neke ideologije, nego je ona autonomna estetska snaga kojom se tvori neko moguće stanje. Škreb nije nikad tu iskaznu snagu izdvajao iz povijesnog konteksta. Bio je izrazito povijesno orijentiran i koliko je god bio zainteresiran za književnoteorijske probleme i trajnost nekog stila, isto toliko ga je privlačila promjena umjetničke forme, tj. povijesne mijene kroz koje prolazi književnost. U tome se je slagao i uvijek bi posegnuo za onom vrstom pristupa koji je književnost sagledavao u povijesnom kontekstu.

Koliko je Škreb ponesen, posebno određenjem lirskoga stila, Staigerovim kategorijama, jer one mu pružaju priliku da njima premosti jaz između sadržaja i forme, te pristupi pojedinačnom tekstu kao autonomnoj cjelini, toliko je i suzdržan zato što one gube, ovako određene, povijesnu dimenziju, pretvarajući se u nepovijesne odrednice. Staigerova fenomenološka filozofska orijentacija dovodi do toga da »logičko apsorbira historijsko«. On se tome odupire i ne prihvaća da se pri određenju stila ta kategorija 'ahistorizira' i da gubi svoje povijesno obilježje. Njegovo je osnovno načelo da je pjesničko djelo autonomno, zato i poseže za Staigerom, ali, ono pak što navedeni staigerovski poetički pojmovi isključuju, da je ono i zavisno o povijesnom slijedu. Ta, kako je on sam imenuje, dijalektička veza osnovica je Škrebove poetike. On ne može zamisliti stil samo kao autonomnu vrijednost bez povijesnih obilježbi. U njegovu poimanju književnosti duboko je usađen osjećaj vremena i povijesnih razdoblja u kojima su nastala svojim posebnim stilom raspoznatljiva ostvarenja, tako da je pojam stila kod njega nezamisliv bez povijesne dimenzije. Škrebova poetika je izrazito povijesna i to ne samo kao oznaka za vremenski slijed ili puka temporalnost, već povijest kao određeno društveno stanje, način i organizacija socijalnog života. Zato i ističe da bi valjalo izgraditi takav pojmovni aparat i znanstvenu terminologiju, kojom će se na prikladan način odrediti umjetnička autonomija književnog djela. Jedino se tako može interpretirati pojedino djelo i opisati njegovo svojstvo, jer, ukoliko se ostane na općim stilskim obilježjima i nepovijesnim značajkama, neće se moći prići svojstvu pojedinačnog teksta. Valja osigurati, kako on ističe, autono-

mnost pjesničkom djelu, ali u interpretaciji određenog književnog teksta u njegovoj osebujnosti i cjelovitosti ne smije se nikad izgubiti iz vida njegova povijesna zavisnost.

Umijeće interpretacije

U kritici Staigerova poimanja interpretacije u Škreba se odmah nazire njegov osjećaj za društvenu vrijednost. Njegov istaknut osjećaj za individualnost, koji se temelji na najboljoj tradiciji građanskog poimanja svijeta, ne potiskuje svijest o nadosobnim, kolektivnim značajkama koje dijele pojedinci određene društvene zajednice. On ističe pojedinca ali ga uvijek veže za određenu društvenu skupinu, čime se ne poništava njegova osobnost, već se, dapače, ona ističe kao uvjet zajedničkom postojanju. Bio je to Škrebov ne samo teorijski nego i životni stav. Stav koji je, dakle, uključivao razliku ili, na čemu se danas u postkolonijalnoj kritici posebice inzistira — neophodnost i prisutnost drugoga. Čovjek visokog građanskog morala, kao što je bio Škreb, taj osjećaj i stav prenosi u svoja razmatranja o književnosti. Stoga mu nije bio prihvatljiv bilo kakav relativizam, pa i onog tipa da se književne interpretacije istog djela mogu potpuno razlikovati. Ne poričući subjektivnost, on nije pristao i na Staigerov potpuni relativizam i kad je u pitanju osobni prihvat umjetničkog djela. Nije da niječe razlike u tumačenju, on ih čak ističe, ali pri tome ne isključuje, kako i sam kaže, nadindividualne značajke. Nije, što pak i proizlazi iz takva njegova stava, moguće da različite interpretacije istog teksta nemaju neke zajedničke točke, te da donekle ne dijele neka ista opažanja o zajedničkom im predmetu raščlambe. Škreb se zalaže za postojanje intersubjektivne dimenzije, on kaže 'intersubjektivna uvjerljivost' — u interpretaciji pojedinačnih djela. S time onda i samo vrednovanje nije više, što je po njemu i cilj interpretacije, zatvoreno u obor isključive osobnosti koja ni u čemu ne korespondira sa svojim okružjem, nego raščlamba pojedinog teksta zadobiva svoju nadosobnu vrijednost i time postaje društveno relevantnom. Naime, i netko drugi može u određenoj kritici pronaći značenja kakvog teksta koja će on prihvatiti ili već posjeduje kao svoje čitanje pojedinog djela. Tvrdio je da se mogu razlikovati različiti tipovi interpretacija, primjerice — idejna, socijalna, interpretacija po književnim vrstama, stilska itd.

Škrebov osjećaj za individualnost, koji se temelji na najboljoj tradiciji građanskog poimanja svijeta, ne potiskuje svijest o kolektivnim značajkama

Za Škreba je bilo svojstveno da je neprestano pratio recentnu književnoznanstvenu produkciju, tako da u njegovim prosudbama o bilo kojem teorijskom ili povijesnom problemu možemo pronaći osvrt na zadati problem u novijim književnoznanstvenim tekstovima. Tako je u vezi s interpretacijom bio posegao i za teorijom recepcije koja je sedamdesetih godina bila izbila u prvi plan književnokritičkog mišljenja. Poslužio se je Riffaterreovim nijekanjem Jakobsonovih stavova o neovisnosti teksta, kako bi istaknuo ulogu čitatelja u pristupu književnom djelu. Poslužio se je i Cullerovom kritikom Jakobsonova uvjerenja da lingvistički pristup omogućuje gotovo automatsku proceduru otkrivanja pjesničkih značajki, te njegov nedostatak da shvati da je zapravo glavni interpretacijski zadatak objasniti kako poetske strukture izranjaju iz mnoštva potencijalnih lingvističkih struktura. Škreb zastupa tvrdnju francuskog fenomenologa Merleau-Pontyja, da se značenje cjeline ne postiže induktivnim zbrajanjem značenja pojedinih dijelova, već se samo iz perspektive hipoteza o značenju cjeline može definirati značenje pojedinih dijelova. Bliska mu je Cullerova tvrdnja da čitanje ne proizlazi iz praznog prostora iliti bez prethodnih znanja, nego je zasnovano na implicitnom poznavanju postupaka u tvorbi književnog diskursa koja ga upozoravaju na što valja svratiti pozornost. Ako netko ne posjeduje, što Culler naziva, 'književnu kompetenciju', taj ne će moći slijediti učinke za njega čudnih rečenica književnog djela.

Važna je cjelina

Škreb se odupire komadanju teksta na razine i gubitku cjeline. Prevladava prostorno poimanje djela u kojem se po njemu gube veze između dijelova, a sam tekst je cjelina koja nastaje u najtješnjoj povezanosti njenih sastavnica. Opet ističe neposredno i intuitivno prihvaćanje književnog teksta, koje je nezaobilazan preduvjet književnoznanstvenoj analizi djela. Bez umjetničkog učinka, djelo se ne može analizirati kao književno. Analitičaru je neophodna pretpostavka da čitatelj doživljava tekst kao umjetnički. Proizlazi da je promašena svaka interpretacija koja bi željela da na osnovi opisa stilskih pojedinosti dohvatila cjelovitu strukturu djela. Za Škreba je to očita stranputica što se je pokazalo u povijesti, od pozitivizma do Jakobsona i Lotmana. Isključiv je preduvjet svake interpretacije da joj je polazište dojam cjeline književnog djela. Subjektivnost bi se pak izbjegla, i tu slijedi Cullera, na taj način da interpretator potraži u povijesti književnosti ono djelo ili niz djela kojima je najsrodniji tumačeni tekst. Ovakav zahtjev traži da analitičar dobro poznaje povijest književnosti. I na ovom mjestu se pokazuje Škrebova usmjerenost da se djelo smjesti u povijesni slijed i odredi kojoj stilskoj formaciji pripada. Zapravo tome, po njemu, treba smjerati svaki interpretacijski postupak. Zanimljivo je kako on određuje interpretacijski čin u srednjoškolskoj nastavi. U njega se on ne rasplinjuje u dojmovnosti, te inzistira da učenika treba naučiti da pojmovno izrazi »svoje prvotno nejasno čuvstvo«, dok na sveučilištu valja studente postupno dovesti do 'znanstvene interpretacije'. Interpretacija ima, pored književnopovijesne uloge, zadatak da posluži i u publicističkoj djelatnosti ili dnevnoj književnoj kritici.

Škrebu je često uspijevalo, budući da je posjedovao istančano osjetilo rasnog čitača i tumača književnih tekstova, da dosegne tu interpretacijsku razinu na kojoj novi uvidi u književna djela omogućuju nova saznanja o povijesnoj situaciji ili o stvarnom svijetu prošlosti i sadašnjosti. I obrnuto — da se pak spoznaje o povijesnom svijetu, brižno metodološki rabljene, koriste u analizi i interpretaciji književnih tekstova. Valja samo pažljivije čitati njegove studije posvećene Cesariću, Kolaru ili Šenoi kako bismo zapazili da se, primjerice, povijesni, biografski i drugi izvanknjiževni podaci rabe da bi se stvorio interpretacijski kontekst, u kojem se reljefno dadu raspoznati unutartekstovne, kako bi rekao Škreb — estetske vrijednosti po kojima se djelo razlikuje od ostalih tipova iskazivanja, te je vektor novih značenja, što će kazati: ne samo uvid u svijet književnog teksta nego i povijesnog svijeta. Škrebu je to uspjevalo i po tome nam ostaje nezaobilazan u proučavanju povijesti književnosti, opće i hrvatske, te teorije književnosti. Na što nas je još ova knjiga upozorila. Znali smo da je Zdenko Škreb bio izuzetna osobnost, kao ličnost i kao književni znalac, no ovom je knjigom postalo potpuno jasno koliko je on živ i prisutan među nama upravo po svojim tekstovima, a ne samo u našim sjećanjima.

Na što nas to obvezuje? Nije samo slovo o pijetetu, već je riječ o zajedničkoj potrebi. Njegove bi preostale tekstove, koji ostaju relevantni a ima ih još podosta, trebalo sustavno obraditi i objaviti. Oni nisu samo dio naše prošlosti već sastavnica naše neposredne duhovnosti. Ne može se u nas valjano razmišljati o književnosti, ukoliko se ovakva živa tradicija neprestano ne koristi i obrađuje, jer Zdenko Škreb nije bio samo dio hrvatskog književnoznanstvenog mišljenja, nego je on to i ostao. On nije samo bio s nama, on jest to i dalje. S njime valja, što je on iznad svega želio, i dalje dijalogizirati, sporiti se i istraživati. Z

Leksikoni

Abecedno putnici i namjernici

Naravno da se većina ljudi ne zanima Tarzanom i Oldom Shaterhandom čitav život, ali to istodobno ne znači da su oni isključivo dječji junaci

Dean Duda

Svaki pogled na recentniju stručnu literaturu, čak i onaj usputni na inozemne novine i časopise u kojima je stvar često svedena na suhi bibliografski podatak, svjedoči da je kultura putovanja jedna od zanimljivijih tema suvremene humanistike. Posrijedi je istraživanje koje, polazeći od putovanja kao osnovne jezgre, pretpostavlja *višestrukost* fenomena, i to u rasponu od razvitka prometne infrastrukture i prijevoznih sredstava preko organizacije putničkih agencija, turističkih ureda i hotela do književnosti, odnosno oblika tekstualnosti koji prilikom putovanja nastaju — svakako putopisa, ali i feljtona, dnevnika, pisama i pjesama. Tako se zapravo, smatra većina uključenih u istraživanje, može dosegnuti smisao i funkcija putovanja u određenom povijesnom, kulturnom ili pak književnopovijesnom vremenu, odnosno mogu se uspostaviti orijentiri nečega što se obično naziva *ideologijom putovanja*.

Svega ima

Istraživanja su još od ranih osamdesetih godina posebice plodna na njemačkome govornom području, gdje se niz kvalitetnih naslova o temi nastavio i prošle godine. Spomenut ću tek da se osam godina nakon prvoga pojavilo i drugo izdanje zbornika *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus* što ga urednički potpisuje Hermann Bausinger, zatim opsežnu i skupu knjigu *Neue Impulse der Reiseforschung* Michaela Maurera te monografsku *Reisen in der Antike* Marion Giebel.

Istodobno su se kod istoga nakladnika (*Erdmanna*, odnosno *Thienemanna*) pojavila i dva kompatibilna leksikona: jedan o pustolovnoj i putopisnoj književnosti, a drugi o putovanjima i ekspedicijama znamenitim po otkrićima. Prvi, *Lexikon der Abenteuer- und Reiseliteratur von Afrika bis Winnetou*, priredili su Heinrich Pleticha i Siegfried Augustin, dok drugi, dvosveščani *Lexikon der Edneckungsreisen*, iznova urednički potpisuje Heinrich Pleticha, ali ovaj put uz suradnju Hermanna Schreibera.

Leksikon putopisne i pustolovne književnosti od Afrike do Winnetoua na stanovit se način nastavlja na nekoliko sličnih prethodnih tematskih izdanja. Posrijedi je pokušaj desetero autora da se u stotinjak natuknica, na četiri stotine stranica i uz izvrstan izbor ilustracija — uglavnom iz prvih njemačkih izdanja — pregledno prikaže naslovno područje, s razložnom razdiobom građe na personalne (*Aleksandar Veliki, Burroughs, Grimmelshausen, Irving, Mandeville...*), žanrovske (*Robinzonade, Viteški roman, Žensko putovanje, Trivijalna književnost, Povijesni roman...*), zemljopisne ili toponimske natuknice (*Afrika, Atlantida, Južno more, Nil...*) te natuknice koje su s različitih stajališta karakteristične za predmet (*Legija stranaca, Picaro, Hodočašća, Konkvistadori, Gusari, Vikinzi...*).

Za male i velike

Autori su se u odabiru natuknica ponajprije rukovodili dvama ključnim kriterijima. Prvi je vezan uz njemački nacionalni prilog povijesti putopisne i pustolovne književnosti, a drugi se odnosi na klasike žanra i ključna imena povijesti putovanja od Ibn Battute i Marka Pola preko Humboldta i Darwina do Karla Maya i Julesa Vernea. Stoga su u leksikon ušla imena koja u njemačkoj književnosti imaju određenu težinu u povijesti pustolovina i putovanja, dok izvan njemačkih granica znače nešto samo jako dobro upućenima (primjerice: A. O. Huber, Thea von Harbou, A. Niemann).

I u obradi inozemnih, ponajviše engleskih i američkih autora, sastavljači su vodili računa o njihovoj njemačkoj recepciji. Tako se, primjerice, na početku natuknice o Henryju Rideru Haggardu spominje da u Njemačkoj nije baš poznat, ali da je objavio niz klasičnih pustolovnih romana rado čitanih u anglosaksonskome svijetu, uz napomenu da su neki od njih zadnjih godina doživjeli i više filmskih obrada. Razlog tome djelomice leži i u mentalnoj navici koja se često ponavlja i pomalo smeta u svojoj ozbiljnosti, a ni autori leksikona je, čini se, nisu mogli izbjeći. Naime, negdje je duboko u nama smještena stereotipna slika o putopisnoj i pustolovnoj literaturi, odnosno o njezinu recipijentu. Uglavnom nam je pred očima netko mlađahnih godina, pa je stoga korisno uputiti nevježu u problem. Naravno da se većina ljudi ne zanima Tarzanom i Oldom Shaterhandom čitav život, ali to istodobno ne znači da su oni isključivo dječji junaci.

Bez obzira na moguće prigovore koji su gotovo uvijek odreda isti kada je posrijedi monotematski leksikon (tko je ušao, a tko ili što nije) te moguće miješanje onih putničkih i pustolovnih stvari koje se tiču njihova fikcionalnoga ili nefikcionalnoga odvjetka, riječ je o izdanju koje je s obzirom na opseg primjerno u svojoj cjelovitosti i informativnosti. Jednako je zanimljivo početniku koji će na jednom mjestu naći sva važna pustolovna imena i pojave, ali i znalcu koji će bez kompilatorske čitateljske muke moći u prvome koraku posegnuti za samo jednim ususstavljenim i preglednim izvorom. Jasan u svojoj nakani, posve svjestan svoga dosega, ovaj je leksikon plod informacijskoga viška koji je zahvaljujući istraživanjima kulture putovanja oplodio područje naivno zamišljene pustolovne književnosti i njezine publike. Naposljetku, on je tek dvostruko mršaviji, ali ljudima od književne struke zanimljiviji, dio para što ga čini s leksikonom o otkrićima. Z

* Heinrich Pleticha & Siegfried Augustin: *Lexikon der Abenteuer- und Reiseliteratur von Afrika bis Winnetou*, Edition Erdmann, Stuttgart-Wien-Bern 1999.

kritika

Dijalog s romanom

Snažno oslonjeno na najvažnija dostignuća suvremene teorije romana, ali i s nužnim kritičkim odmakom od nje

Jagna Pogačnik

Gajo Peleš, *Tumačenje romana*, ArTresor naklada, Zagreb, 1999.

Ma koliko to moglo bogohulno zvučati, činjenica je do koje se dolazi, nažalost, čak i površnim praćenjem recentne književne kritike, esejistike, pa čak i književne znanosti, kako u nas, kada je riječ o književnoj terminologiji od koje se očekuje jasnoća i nedvosmislenost, još uvijek dolazi do prečestog brkanja pojmova. Kada i po kojim kriterijima neki pripovjedni tekst nazvati romanom, a kada — a upravo u tome ima najvećih nejasnoća — upotrijebiti termin pripovijest ili novela, proces je *imenovanja* koji zadaje poprilične muke ljudima koji o književnosti pišu — izbjeći ću nešto pretenciozniji pojam — koji se njome bave. Krenemo li korak dalje, dakle ako je neki prozni uradak i nazvan romanom, očekivanje recipijenata, primjerice, književne kritike jest da u tekstu koji slijedi pročita više-manju suvislu analizu (kasnije i preporuku ili pokudu) onoga po čemu je prozni uradak prepoznat kao roman, kao i njegove sadržajne i izražajne razine. A tu baš (pre)često dolazi do posvemašnje zbrke, kao da pitanje *kako čitati roman?*, a tome pitanju nije loše dodati i vremensku odrednicu *danas*, ne samo da nema odgovora, već i uopće ne postoji. Stoga knjiga Gaje Peleša *Tumačenje romana*, što se nedavno pojavila u sve transparentnijoj nakladi zagrebačkog *ArTresora*, čija je prva rečenica uvoda upravo citirano pitanje, izlazi na teren kao neosporni favorit čija je igra predodređena na poentiranje.

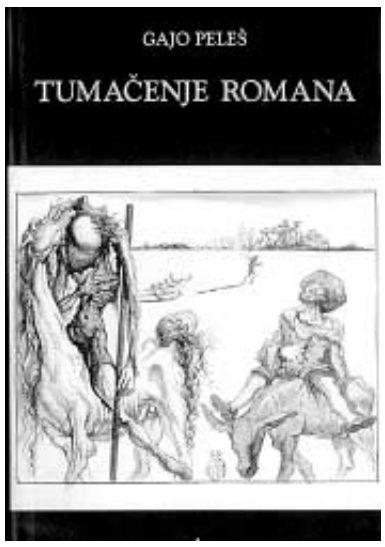

Profesor Peleš sa zagrebačke komparatistike, nekadašnji šef Katedre za opću povijest književnosti, i ranije se, uz svoga kolegu s Odsjeka Milivoja Solara, bavio teorijom proze i u svojim nezaobilaznim knjigama *Iščitavanje značenja* (1982), *Priča i značenje* (1989), kao i *Poetici suvremenog jugoslavenskog romana* (1966), ponudio analize prozne strukture, značenjskih aspekata teksta i paradigme pojedinih književnih struktura u relaciji s drugim, posebice filozofskim diskursom. Nakon uvodnog dijela, u kojem autor predstavlja novu knjigu kao *Uvod u čitanje romana* i definira svoju poziciju čitanja iz kuta književne semiotike i semantike, u osam poglavlja koja slijede, sistematično, teorijski i književnopovijesno utemeljeno, otkriva se sloj po sloj toga proznoga žanra, u rasponu od stavljanja u širi prozni kontekst, preko definiranja i proučavanja njegove sadržajne i izražajne strukture, do pomalo lakonskog pitanja ponuđenog kao dio naslova posljednjeg poglavlja — što će nam roman? Stoga natpis u kurzivu na prvoj stranici knjige, onaj *Manualia universitatis studiorum Zagrabiensis*, kolokvijalno rečeno, zaslužuje palac gore. No, upravo taj natpis ne treba zaboraviti kad nam se, u mnoštvu zanimljivih i novih spoznaja o tome proznom žanru, učini kako se neke stvari podrazumijevaju do te granice da ih ne treba ni spominjati, jer je, ipak, u svakom *udžbeničkom* tipu knjige i ono podrazumijevano jednako važno ponoviti u novome kontekstu.

Inventura pojmova

U prvome poglavlju *O priči* Peleš će se baviti sređivanjem pojmova kao što su priča, radnja, fabula, potom kategorijama istinito i lažno, pričom u različitim medijima i, napokon, terminima novela, pripovijest i roman. Nakon što je na neki način raščistio teren svoju će analizu usmjeriti prema glavnom predmetu promišljanja — romanu. U drugome poglavlju, tako, nalazimo definiranje romana kao oblika i njegova međuodnosa sa čitateljem, kao i metodologije tumačenja romana za koje se autor opredjeljuje, a to je pristup koji se bazira na dvama, na prvi pogled jednostavnim postupcima, a to su kako navodi Peleš — razumijevanje i tumačenje teksta. Poglavlja koja slijede bave se romanom kao izrazom (ili autorovom terminologijom sintaktičkom substrukturom) i romanom kao sadržajem (semantičkom substrukturom), dvjema razinama bez kojih je nemoguće čitati i *čitati* roman. U dijelu koji se bavi romanom kao izrazom Peleš će, sažeto, ali transparentno se oslanjajući na najvažnije spoznaje teorije romana, vrlo instruktivno i pregledno ukazati na kategorije koje treba uzeti u obzir pri interpretaciji — od pripovjednog stajališta i fabule, kao i njihovih tipova, preko gradbe (termin za koji se autor odlučuje umjesto onog kompozicija!), do pripovjednih tehnika (opis, komentar, kazivanje/prikazivanje, dijalog, monolog, unutarnji monolog). Opisivanje značajki pojedinih kategorija u Peleša je uvijek praćeno i nadgradnjom, odnosno određivanjem njihove uloge u pojedinom tekstu. U smislu terminologije, a o tome će još biti riječi, zanimljivo je kako se autor, imenujući tehniku kojom pripovjedač ili neki lik iznosi ono što se dogodilo, odlučuje za termin kazivanje, umjesto uobičajenog pripovijedanje, te tako pripovijedanje podiže na višu razinu — onu imenovanja cjelokupnog pripovjednog postupka, dok terminom naracija pokriva sveukupnost jezičnih, stilskih i leksičkih osobina, ali ga, iako smo navikli na druga značenja, ponajprije usmjerava na označavanje jezičnih karakteristika romana. Semantički pak potencijal romana, onaj koji čitatelj rekonstruira kao njegovo značenje tijekom samog procesa uspostavljanja značenja, zbiva se određenim redom koji proizlazi iz samoga ustroja teksta.

Substrukture romana

Peleš u propitivanje romana uvodi Leibnizov termin mogućih svjetova (a to su, naglašava autor, učinili još u 18. stoljeću dvojica švicarskih književnih analitičara — Bodmer i Breitinger — kako bi napravili otklon od mimezisa), pa govoreći o pripovjednom diskursu naglašava kako se u njemu uvijek formira pretpostavljeni/mogući svijet, što je posve razumljivo jer se roman kao fikcija ne oslanja samo na zbiljski svijet, već i druge izvore kao što su mašta, književnost itd. Napomenimo kako je to, na neki način, natuknica s kojom bi se svi načelno složili, ali je ipak često zaboravljaju u svojim interpretacijama romana, posebice kada im mogući svijet počne nalikovati na onaj zbiljski, pa se prema njemu, posve pogrešno za interpretaciju, počinju i ponašati kao prema zbiljskom. A takvih smo se interpretacija mogućih svjetova, doista, načitali u ovome stoljeću, pa i prošlome desetljeću.

U poglavljima koja slijede Gajo Peleš će se baviti »formom sadržaja« ili svijetom pripovjednog teksta te semantičkom substrukturom romana. Svaka prava interpretacija romana, reći će Peleš, mora se baviti i semantikom pripovjednog teksta, ali i proširiti njezin značenjski dijapazon. U potrazi za »sadržajem priče« autor će ukratko podsjetiti, kad je potrebno i kritički se osvrnuti, na postignuća strukturalista, tematske kritičare, teorije recepcije itd., ali i zaključiti kako je tematološkim razmatranjima posljednjih dvadesetak godina zajednički strukturalni pogled na semantiku romana. U pretposljednjem poglavlju, onom *Semantička substruktura romana ili njegova »forma sadržaja«*, Peleš uvodi pojam narativne figure kao konstitutivnog elementa semantike pripovjednog diskursa, odnosno svake izdvojene značenjske jedinice pripovjednog svijeta i tu razlikuje tri vrste: narativne figure osobnosti (psihemska), skupnosti (sociemska) i opstojanja (ontemska) koje tvore mrežu narativnih figura nekog romanesknog svijeta, semantičku mrežu u kojoj svaka jedinica ima svoju funkciju, a narativne su figure povezane u nizove (psihemski, sociemski i ontemski). Uvođenje kategorije narativne figure omogućava raspoređivanje tematskih jedinica prema semantičkoj razini kojoj pripadaju, odnosno vrstama, što Peleš ilustrira i primjerima, tvoreći vrlo prihvatljivu i uvjerljivu okosnicu analize svakoga romana. Stoga je ovo poglavlje, držim, jedno od najdragocjenijih u ovoj knjizi.

Zalažući se za dijaloški odnos između teksta i njegova tumača, kao i povezivanje forme sadržaja i forme izraza i njihove međuovisnosti, kao preduvjeta svake interpretacije romana, njegovog semantičkog i sintaktičkog ustroja, Peleš u *Tumačenju romana* ocrtava složeni zemljovid jednoga književnog žanra, ali i njegova potencijalnog tumača. A njegova je uloga, ona tumačeva, prepoznavanje i rekonstrukcija spomenutih razina i nizova, suvereno kretanje njima i stjecanje novih značenjskih jedinica u smislu nadopisivanja, *ecovski* rečeno, vlastite enciklopedije jednim novim, mogućim svijetom.

Nakon ove knjige Gaje Peleša, koja svoje glavne teze o tumačenju romana isprobava i ilustrira transparentnim primjerima svjetskog, ali i hrvatskog romana (u rasponu od Cervantesa, preko Flauberta, Balzaca, do Prousta, Faulknera i Krleže), tumačima, ali i čitateljima romana u nas podosta je olakšan dijalog s tekstom. Snažno oslonjeno na najvažnija dostignuća suvremene teorije romana, ali i s nužnim kritičkim odmakom od nje kada je potrebno, oboružano preglednim grafičkim prikazima i udžbeničkom metodologijom *Tumačenje romana* nudi i vlastitu, novu, vrlo logičnu i prihvatljivu terminologiju koja čeka na svoja praktična oprimjerenja. Stoga topla preporuka — prije čitanja i dijaloga s romanom, *Tumačenje romana* odlična je i nezaobilazna uvertira u taj dijalog, knjiga koja — uz *Pojmovnik suvremene književne teorije* što ga je prije dvije godine priredio Vladimir Biti, na ljestvici domaće teorijske literature, čak ako je i ne omeđimo isključivo prozom — predstavlja važan preduvjet dijaloga s književnim tekstom. Z

PROMETEJ

Nabavite Prometejeve knjige po najpovoljnijoj cijeni!
* 20% jeftinije knjige u pretplati
* plaćanje čekovima građana u dvije rate za iznos veći od 500 kn
* za pravne osobe plaćanje preko računa

Dostavljamo knjige pouzećem, poštarina nije uključena.

Knjige možete kupiti na Kaptolu 25 u Zagrebu i u svim većim knjižarama u Hrvatskoj.

Dragutin Kiš: *Hrvatski perivoji i vrtovi*
* Format 24 x 28 cm, 362 str., 290 kolor reprodukcija, tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
* Cijena: 390 kn.
* Nagrada *Josip Juraj Strossmayer* za najuspješniji izdavački pothvat s područja prirodnih znanosti.

Gjuro Baglivi: *De fibra motrice et morbosa (O zdravom i bolesnom motoričkom vlaknu)*
* Format 17 x 24 cm, 434 str., 35 likovnih priloga i dokumenata, tvrdi uvez s kolor ovitkom na kojem je portret Gjure Baglivija, tekst na latinskom i hrvatskom.
* Cijena: 200 kn.

Dušan Kalogjera: *Korčulanska brodogradnja (Shipbuilding in Korčula)*
* Dvojezično (hrvatsko-englesko) izdanje.
* Format 24 x 31 cm, 680 str., 500 raskošnih fotografija, tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
* Cijena: 398 kn.
* Nagrada *Josip Juraj Strossmayer* za najuspješniji izdavački pothvat s područja tehničkih znanosti.

Stjepan Kožul: *Martirologij Crkve zagrebačke (I. svezak), Terra combusta — Spaljena zemlja (II. svezak)*
* Format 17 x 24 cm; tvrdi uvez, šivano; kolor ovitak.
Martirologij: 830 str., 55 fotografija i faksimila.
Terra combusta: 424 str., 3 arka fotografija i reprodukcija.
* Cijena: Komplet (oba sveska u zaštitnoj kutiji) — 395 kn.

Stjepan Kožul: *Sakralna umjetnost bjelovarskoga kraja*
* Format 21,5 x 27,5 cm, 868 str., tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
* Cijena: 498 kn.

Toma Kempenac: *Nasljeđuj Krista*
* Format 12,5 x 19 cm; opseg 254 str., dvobojni tisak; tvrdi uvez sa zlatotiskom; šivano.
* Cijena: 100 kn.
* Proslov: mons. Josip Bozanić, zagrebački nadbiskup

U pripremi:

Ivo Dragičević: *Kina*
* Format 21,5 x 27,5 cm; opseg: oko 800 str., 300 ilustracija, tablica i karata; šivano, tvrdi uvez, kolor ovitak.
* U pretplati: 400 kn.

Hotimir Burger: *Sfere ljudskoga (Kant, Hegel i suvremene diskusije)*
* Format 17 x 24 cm.

Mijo Mirković — Hommage uz stotu godišnjicu rođenja
* Format 17 x 24 cm

Papa Ivan Pavao II: *Testament za treće tisućljeće*
* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.
* U pretplati: 165 kn.

Jasper Ridley: *Tito*
* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 450 str.
* U pretplati: 300 kn.

Dara Janeković: *Susreti s poviješću*

Razgovori s najvećim državnicima XX. stoljeća
* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.

Način plaćanja:

Virmanom — pouzećem

Narudžbe slati na adresu:

Zarez
Hebrangova 21
10000 Zagreb

tel: 4855449, 4855451
fax: 4856459

kritika

Nametnuta krivnja

Za razliku od prvoga nastavka, u kojem rat diktira događaje, u drugom događaje diktira mir Zagreba, u kojem mjere rata i mira nisu bile u suglasju sa stanjem na rubovima zemlje

Grozdana Cvitan

Lydia Scheuermann Hodak, *Zmija oko vrata* 2, AGM, Zagreb, 2000.

Sredinom prošle godine upoznali smo se s Lydiom Scheuermann Hodak u prvom dijelu romana *Zmija oko vrata*, čiji je drugi dio AGM objavio početkom ove godine. Umjesto »drugi dio« bilo bi moguće reći i nastavak, ali dijelovi *Zmije oko vrata* mogu se čitati i kao zasebna djela. Glavnog junaka Marka autorica je smjestila u zaokružene i odvojene životne priče, za koje je moguće reći kako pripadaju vremenu rata. Ipak, za razliku od prve u kojoj rat diktira događaje, u drugoj događaje diktira mir Zagreba u kojem mjere rata i mira nisu bile u suglasju sa stanjem po rubovima zemlje.

Prisjećanja radi, priča govori o Marku koji s neke sjeverne platforme stiže u rat: najprije u onaj u Slavoniji, a zatim u Bosanskoj Posavini. Bilo je to vrijeme koje je danas cinično moguće vidjeti i kao putujuću družinu predstave u kojoj se igralo žestoko i na ispadanje, a svako preživljavanje bilo je nepoželjno čudo. Za razliku od poželjnih, službeno promoviranih i žitvotno neuspjelih čuda. U tom vremenu čuda Marko preživljava borbe za oslobađanje Posavine, a kad politika odluči drukčije i žrtvuje i ljude i krajeve on uspijeva stići do Slavonskog Broda, u tamošnjoj bolničkoj mrtvačnici pokupiti mrtvog brata i krenuti u Zagreb. U drugoj priči života Posavljaka u Zagrebu teče pravi krimić Markova zatvaranja i stradanja u zatvorima »zemlje za koju se borio«. Pamfletističke rečenice kojima obiluje kraj drugog dijela *Zmije oko vrata* bile bi vjerodostojne u svakom memoarskom djelu, a samo su segment svih karakteristika koji na takvu evoluciju upućuju. U oba dijela romana lako je prepoznatljiv kriterij istinitosti na štetu literarnih kriterija kojima Lydia Sheuermann Hodak još robuje u svom djelu. Zato je u cjelokupnom djelu moguće osjetiti kako je životni predložak bio dovoljno zanimljiv, obilujući zapletima i obratima da je pomogao autorici u oklijevanju da iz stvarnog krene u literarno. S druge strane ta životnost predloška dovoljno je jaka i zanimljiva da osigurava zanimanje čitatelja bez obzira preferirali oni fiction ili nonfiction.

Zanatske primjedbe

U kontekstu njezina dosadašnjeg stvaralaštva koje čine četiri uglavnom nepoznate drame i jedna nešto poznatija monodrama moguće je govoriti o nervu koji je sklon i sposoban uglavnom sve reći dijalogom. Upravo je dijalog najvještije stilsko obilježje stvaralaštva spisateljice i ono pokriva mnoge nedostatke onih dijelova romana u kojima pribjegava opisima. Sreća je ipak što su opisi svedeni na manju mjeru. To spašava situacije u kojima autorica naivnošću nekih prošlih i zaboravljenih stilova konstituira ozračja u kojima njezini junaci slijede stvarnu sudbinu. Spomenute drame u dosadašnjem stvaralaštvu također su putokaz za neke karakteristike njezina romana: glavni junak nosi problem ili priču, a većina oko njega pomoćno su sredstvo u svrhu njezine prezentacije. Za razliku od drama u kojima upravo taj glavni junak (točnije junakinja) ostaje uglavnom osamljen u plastičnosti i životnosti, manje stroge forme romana omogućile su životnost nekolicine likova pa prvotna crno-bijela scena postaje uvjerljivija.

Gradeći lik glavnog junaka autorici se potkrala i jedna pogreška koju je na nesreću dosljedno prenijela iz prvog dijela knjige. Autentičnost glavnog junaka u odnosu na stvarni predložak iz života između ostalog proizašla je iz njegova arhaičnog govora opterećenog, oslikanog i karakterističnog po čestim poslovicama koje su trebale dovršiti mjesta u kojima se traži tekst ili ne troše riječi na velika objašnjenja. Umjesto dosljednosti u tom stilskom određenju ona počinje prosipati poslovice iz većine sudionika dijaloga i na taj način arhaizira, pojednostavljuje i osiromašuje scenu svih svojih likova pa tako i onih čije životno okruženje, podrijetlo i obrazovanje teško takvo što mogu podnijeti.

Sve dosad izrečeno uglavnom su zanatske primjedbe na ono što kao suvislu priču, zanimljiv triler, žestoku kritiku društva i sliku suvremene hrvatske unutarratne scene nudi roman *Zmija oko vrata*, posebice njegov drugi dio.

Vrijeme gluhoće

Još u vrijeme kad se prvi dio romana pojavio iz tiska bilo je moguće vidjeti da je autorica krenula u vremenski segmentirano i ratnim vremenom diktirano pričanje o sudbinama onih koji su se u tom ratu našli. Nepostojanje suvisle i analitički dokazane ratne kronike koja bi bila uporište povjesničara ili nekih drugih znanstvenika, uvijek omogućava segmentiranje toga razdoblja prema različitim unutrašnjim i vanjskim diktatima. U ovom slučaju pad Bosanske Posavine za glavnog junaka — i naravno autoricu — završetak je prvog dijela ove sage o ratu. Drugi dio je razdoblje relativnog mira i ratnopraznog prostora s kraja '92. i početka '93. godine (gledano naravno iz vizure prosječnog hrvatskog građanina) u kojem ratnici pokušavaju naći svoje mjesto u državi koju su stvarali. Država — vlast za njih nema osigurano mjesto jer ima daljnje planove. Jesu li završetak tvrdoglavog ratnika u zatvoru i tortura koju u njemu preživljava slike društva ili samo pojedinačna sudbina? Koliko je općeg u liku Ištvanija, čovjeka čija karijera preskače režime, ideologije, prostore? Što je stradanje, a što katarza u prostoru u kojem isti ljudi bivaju prijatelji i neprijatelji, gdje ideologija popunjava sve motivacije u žrtvi, krvništvu, stradanju, mirenju?

Lik Ištvanija, negativca koji diktira sudbinama, krajem drugog dijela knjige »spasit« će jedan san: san o usponu kao simbolu silaska, san poznat u literaturi i kao simbol i kao najava budućnosti i kao odmak od stvarnosti. U drugom dijelu (i ne samo u njemu) *Zmije oko vrata* on je pomak u umjetnički svijet koji s istinom razgovara onoliko koliko kriteriji umjetnosti nalažu — lekcija o razgovoru koju ova autorica upravo svladava.

Stradanju uprkos junaci su preživjeli i uputili se u Usoru. U završenoj ili nezavršenoj priči? Drugi dio *Zmije oko vrata* cjelovito je zaokruženo događanje i zatvoreno djelo pa ipak teško se oteti dojmu kako ta odškrinuta vrata, na koja junaci izlaze u svoje buduće živote, ne znače nastavak tih — u stvarnom vremenu rata — razdobljem nezavršenih sudbina.

Zmija oko vrata na društvenokritičkoj razini dotiče mitsko mjesto i zabranjene priče jednog vremena o kojem razmišljanja, odgovori i zapisi tek stižu. Zato taj roman, posebice njegov drugi dio, popunjava i veliku prazninu o temama rata o kojima smo postavili najviše pitanja i ostajali u gluhom dobu za bilo kakve odgovore. Z

---

kritika

O diktaturi *slijepih*

Originalan prozni izraz u kojem pripovijedanje teče bez zastoja

Marinko Krmpotić

Jose Saramago, *Ogled o sljepoći*, prevela Nina Lanović, Sysprint, Zagreb 1999.

Problem (ne)prihvaćanja različitosti (klasnih, rasnih, socijalnih, nacionalnih, vjerskih...) svakako je jedna od najzastupljenijih tematika svjetske umjetnosti, a u Saramagovoj knjizi doživjela je jednu od uvjerljivijih i originalnijih obrada. Poznati portugalski literat (dobitnik Nobelove nagrade za 1998) svoj je »ogled« o pogubnim posljedicama različitosti iznio kroz metaforičnu priču protkanu elementima horora i trilera što tekstu osigurava zanimljivost i napetost pa se *Ogled o sljepoći* može čitati poput pravog »krimića« iako u konačnici nudi daleko više od uobičajenog štiva namijenjenog zabavi i relaksaciji. Usprkos više nego očiglednoj metaforičnosti i činjenici da je izbjegao direktno vremensko i prostorno određenje (radnja je vezana uz 20. stoljeće, ali se ne kaže točno kada, ne spominje se ni ime grada ni ime zemlje u kojima se radnja odvija), pisac uspijeva privući čitatelja originalnom pričom utemeljenom na klasičnom obrascu borbe za preživljavanje u gotovo nemogućim okolnostima. Saramagova crna bajka počinje epizodom opisa neobičnog oslijepljenja jednog čovjeka nakon čega se sljepilo brzinom najžešćih zaraznih bolesti širi gradom i zemljom. Od tog prvog slučaja pa do završnih stranica kada svjedočimo ozdravljenju (PROGLEDAVANJU — u dvostrukom smislu te riječi) preživjelih, autor nam predočava nesretnu sudbinu prve skupine oslijepljelih koje vlasti još na početku epidemije sljepila izoliraju

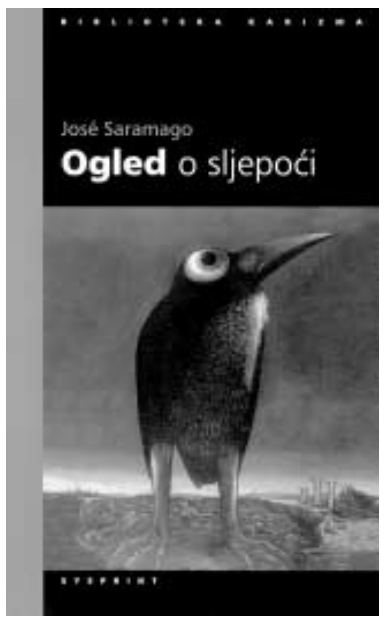

sklanjanjem u bivšu ludnicu. U ograđenom prostoru, bez dodira sa zaraženima, čuva ih vojska, a kako iz dana u dan stiže sve veći broj slijepaca uskoro stanje izmiče kontroli, pa se ubrzo javljaju užasavajuće nehigijenske prilike i šokantni oblici nasilja što ga među tom tužnom zajednicom slijepih počinje provoditi skupina beskrupulozno agresivnih slijepaca, koji argumentima sile najprije prisvajaju sva sledovanja hrane da bi se zatim nasilje nastavilo surovim i degutantnim oblicima potčinjavanja. Vrhunac neljudskosti predstavljaju redovita silovanja žena koje jedino tako mogu »platiti« hranu.

Prije i poslije sljepoće

Vladavina sile bit će svrgnuta istovrsnim načinom, a sukob će završiti bijegom iz karantene u »slobodu« gdje će ih čekati nove nevolje jer će napokon postati jasno da su u međuvremenu oslijepili — svi! Na svu sreću sljepilo će, kao što se neobjašnjivo i nenadano pojavilo, isto tako nestati, a preživjeli će, nakon što iznova progledaju, o čovjeku i njegovu životu imati bitno drukčije mišljenje od onog prije no što im se dogodila »bijela tama«.

Osjećaji tjeskobe, straha i neugode logičan su produkt ove mučne fantazmagorične priče koja u svojoj osnovi autoru služi ponajprije za izricanje nekih realnih i nimalo fantastičnih stavova o čovjeku i njegovu karakteru. Slika ljudskog roda, koju kroz ovu priču zombijevske atmosfere nudi Saramago, iznimno je negativna jer većina likova romana pri suočenju s dramatičnim situacijama zaraznog sljepila potire u sebi svaki trag humanosti i reagira krajnje egoistično i nedostojno temeljnih moralnih zakona. »Koliko je slijepaca potrebno da zavlada sljepoća?«, pita se u jednom trenutku Saramago ne misleći pri tome na radnju svog romana, već na onaj vid ljudske »sljepoće« koja onemogućava uočavanje onog *ljudskog* u svima koji su različiti i drugačiji i koja je glavni krivac za bezbrojne mržnje, nesreće, tragedije i ratove. »Najveći je slijepac onaj koji ne želi vidjeti«, podvlači pred kraj romana svoju temeljnu ideju autor tražeći od čitatelja indirektno da i sam preispita svoje stavove i razmisli o tome nije li i sam ponekad »slijepac«.

Obezličenje ljudskosti

Iako se u odabiru načina pripovijedanja autor opredijelio za objektivni ton sveznajućeg pripovjedača koji povremeno naginje cinizmu i ironiji, njegovi kritički stavovi o čovječanstvu jasno su uočljivi kroz samu priču koja na pladnju nudi skidanje velova ljudskosti i pretvaranje u agresivno, krvoločno i opasno stvorenje koje inteligenciju koristi ponajprije da bi naudilo drugome. To opće obezličenje ljudskosti vidljivo je i iz činjenice da autor svojim likovima ne daje imena, već ih označuje nekim njihovim općim odrednicama ili funkcijama (liječnik, liječnikova žena, djevojka s naočalima, dječak, starac s povezom...), a i postupci većine likova nakon oslijepljenja vezani su gotovo isključivo za zadovoljenje najelementarnijih nagona čime se samo pojačava opći dojam beznađa i besmisla. Ipak, svjetlo u tami nude ponajprije likovi djevojke s naočalima i starca s povezom koji u toj apokaliptičnoj atmosferi ostvaruju gotovo nezamislivu vezu utemeljenu na iskrenoj ljubavi, a posebna je priča liječnikova žena — jedina osoba u romanu koju sljepoća nije zarazila i zahvaljujući kojoj uski krug ljudi oko nje uspijeva i preživjeti. Pomoću njenog lika autor određuje ne samo tempo zbivanja (ona organizira život u umobolnici, suprotstavlja se nasilnicima, ubija nasilničkog vođu i potom kroz grad slijepih vodi svoju malu skupinu), već je i koristi kao promatrača koji »kroz mikroskop promatra ponašanje pravih bića koja je ne mogu vidjeti«. Na temelju tog ponašanja i promatranja ona je u stanju donositi gotovo znanstveno provjerene i dokazane, istodobno vrlo pesimistične i porazne, zaključke o ljudima, a do istovjetnih procjena također dolazi i dvoje ljudi, djevojka s naočalima i starac s povezom, koji su se privikli na promatranje čovjeka *bez varke vida.*

Uz originalnu i nesvakidašnju priču Saramago je ponudio i originalan prozni izraz u kojem pripovijedanje teče bez zastoja, poput jedne velike ogromne neprekinute rečenice, pa su tako čak i dijalozi preneseni u neobičnoj formi gdje se tek zarezom i velikim slovom odvajaju riječi pojedinih likova što, naravno, može otežati čitanje, ali se čitateljev trud pri probijanju kroz tekst na kraju isplati jer knjiga u cijelosti nudi snažnu i dojmljivu priču koja neizostavno djeluje na buđenje temeljnih zasada humanizma i morala kod svakog tko se ozbiljnije suoči sa Saramagovim *Ogledom o sljepoći*. Z

kritika

Mračne pustolovine *ludog psa*

Ekspresionistički nakošeni svijet u kojem plutaju prokleti i obuzeti likovi rastrgani nepomirljivim oprečnim strastima i krivnjama

Jurica Pavičić

James Ellroy, *Crna Dalija*, s engleskoga preveo Denis Kovačević, Algoritam, Zagreb, 1999.

Prvo što će privući pažnju čitatelja koji u ruke uzme *Crnu Daliju (The Black Dahlia)* Jamesa Ellroya u izdanju *Algoritma* jest fotografija autora. Na fotografiji na stražnjoj korici knjige vidimo pisca Ellroya, odjevenog dendijevski, ali zgužvano, kako stoji nalakćen na stolicu na kojoj sjedi bijeli pit bull.

Pit bull se na stolici nije našao slučajno. Jer Jamesa Ellroya ne bez razloga već dva desetljeća zovu *Mad Dog — ludi pas*, ludi pas kriminalističke literature. A produžimo li ovu kinološku metaforu, od svih književnih pasa James Ellroy ponajprije je upravo pit bull: umiljat i opasan, iracionalan i neugodan, pisac s ludim samodestruktivnim čipom u glavi, pisac kojem su i svi likovi nepredvidivi i kontroverzni koliko i zloglasna pseća rasa.

Pisac *Crne Dalije* James (pravim imenom: Lee Earl) Ellroy — *mad dog of crime fiction* — rođen je 1948. godine u Los Angelesu. Biografi bilježe da mu je kao desetogodišnjaku majka ubijena na ulici u nikad razjašnjenom ubojstvu s predumišljajem. Kažu i to da je odrastao uz oca koji je patio od progresivnog seniliteta. Navodno je bio povučeno dijete koje je gutalo dokumentarističko štivo o policijskom radu i izrezivalo članke iz crne kronike. Prvi roman Ellroy je objavio kao zreo čovjek, u 33. godini, 1981. Do tog trenutka njegov je život nalikovao mučnoj reportaži o društvenom dnu. Ellroy je bio lupež, diler pornografije i skitnica. Bio je ovisnik o drogama, benzedrinu, a naročito o alkoholu. Od 1977. godine pet će se godina liječiti od alkoholizma i biti član Anonimnih alkoholičara, a liječnici će se baviti i njegovom shizofrenijom. Nećete vjerovati, ali to nije sve: Ellroy je uz to stigao biti i ekstremni desničar koji je u mladosti gorljivo zastupao rasističke i filonacističke ideje.

Književna slava preko Hollywooda

Nakon što je 1981. godine kao novopečeni trezvenjak tiskao svoj prvi roman *Brown's Requiem* Ellroy se iz ružnog pačića premetnuo u društvenog labuda, od društvenog ološa najgore vrste postao kulturna činjenica prvog reda. Pritom je bio marljiv: od 1981. godine do danas napisao je četrnaest kriminalističkih romana od kojih su daleko najslavnija četiri napisana od 1987. do 1992. godine, koji čine takozvani *L. A. Quartet* ili losangelesku tetralogiju: *Crna Dalija, The Big Nowhere, L. A. Confindential* i — navodno najbolji — *White Jazz*. Dok se priprema ekranizacija *Crne Dalije*, *L. A. Confidential* ekranizirao je 1997. godine poznati redatelj trilera Curtis Hanson (*Loš utjecaj, Ruka koja njiše kolijevku...*). Film je doživio golem uspjeh, bio nominiran za niz Oscara, a dva su osvojili Kim Basinger za žensku epizodnu ulogu i adaptator romana Brian Helgeland. Zahvaljujući Hollywoodu Ellroy je prestao biti domenom poznavatelja krimi-literature i postao globalno poznat. Vjerojatno Hansonovom filmu imamo zahvaliti i činjenicu da po prvi put Ellroya čitamo na hrvatskom. U prijevodu Denisa Kovačića *Algoritam* je objavio *Crnu Daliju*, a najavljene su i ostale knjige L. A. Kvarteta.

Suđena prema šturom obrisu sižea, *Crna Dalija* doimala bi se kao prilično konvencionalan krimić tzv. tvrde škole koji počiva na toliko trivijaliziranom *buddy buddy* motivu — motivu dvojice policijskih partnera i gradnji njihova neidilična odnosa. Dvojica *buddyja* u ovom slučaju su Buddy Bleichert i Lee Blanchard, dva bjeloputa policajca, obojica bivši boksači teške kategorije. Na početku romana oni sudjeluju u promotivnom boks-meču u korist policije i zarade nezasluženo unapređenje. Kao novi politički miljenici šefova dva boksača dobivaju slučaj oko kojeg se svi otimaju: slučaj ubojstva Crne Dalije. Crna Dalija ili Betty Short sitna je kurvica i neuspješna glumica koja je pronađena izmasakrirana u jednom dvorištu. Na slučaj umorstva nagaze mediji, a šefovi policije kojima odgovara takav publicitet prikrivaju istinu o Dalijinu životnom putu i prikazuju je kao provincijsko nevinašce u rukama koljača. Obojici upletenih policajaca Crna Dalija postaje opsesija. Godinama ne mogu pustiti slučaj iz ruku, obuzeti su prošlošću i izgledom mrtve žene, a Crna Dalija postaje fetiš koji će im upropastiti privatne živote i odvesti ih preko granice zdravog razuma.

Druga generacija *hard boileda*

Ellroyevi kritičari često o ovom piscu govore kao o tipičnom nastavljaču drugog velikog losangeleskog pisca, Raymonda Chandlera. Doista, Ellroy površinski ima mnogo srodnosti s ocem broj dva tvrde škole krimića. I *Crna Dalija* pripovijedana je, poput Chandlerovih romana, iz prvog lica istražitelja, nepopravljiva individualca. Baš kao i Chandler i Ellroy je pisac široke socijalne lepeze koja seže od kloaka prostitucije i mafije do bogatih i uglednih stupova društva. I Ellroy neuvijeno piše o korupciji, prijetvornoj politici, medijskoj manipulaciji i sprezi kriminala i elite. I Ellroyu su stupovi društva jezgro zla, baš kao i Chandleru, ili — uostalom — još jednom nastavljaču *hard boileda* — Tribusonu. Napokon Ellroy svoje knjige piše posljednjih dvadeset godina, ali ih smješta u Chandlerovo vrijeme i prostor: poslijeratnu Kaliforniju.

Zato se Ellroya obično i uvrštava u drugu generaciju *hard boileda*, zajedno s piscem kojeg je posljednjih godina otkrio Hollywood — Elmoreom Leonardom, ili Clintonovim omiljenim autorom, Afroamerikancem Walterom Mosleyjem.

Čitanje *Crne Dalije* otkriva, međutim, u čemu je poseban i nesvodiv glas *ludog psa krimića*. Pisci *hard boileda*, uključujući samog Chandlera, ipak su socijalni pisci. Ellroy to nije. Za Ellroya je posve poremećeno i devijantno društvo projekcija vlastita uma, ekspresionistički nakošeni svijet u kojem plutaju prokleti i obuzeti likovi rastrgani nepomirljivim oprečnim strastima i krivnjama. Ellroy je više romantičar nego realist, više ekspresionist nego naturalist, bliži mu je Dostojevski nego eksplicitni uzori tvrde škole — Hemingway i Flaubert.

Kloaka zla

Ellroyevo društvo kloaka je zla u kojoj je baš svatko korupcionaš, sadist, ulizica, kurva, cinkaroš, rasist, perverznjak, u kojem je razlikovanje pravednog od nepravednog arbitrarna odluka fašistoidne i represivne policije koju popunjavaju savršeni muški arijevci skandinavskih i germanskih prezimena. Makar i temeljena na društvenoj osudi kritičkog promatrača, Ellroyeva vizija društva otišla je dalje, pa više nalikuje negativnoj fascinaciji nekog pisca antiutopijske fantastike. Dovoljno je pročitati dijelove u kojima Ellroy opisuje kupleraje, meksičke pogranične gradiće ili priobalno groblje na kojem Meksikanci štuju pobacane mrtve, mrtve bez groba. Ellroy u tim partijama sasvim napušta socijalnu evidenciju i piše mračnu, halucinantnu fantazmagoriju. Po takvom prostoru kreću se Ellroyevi junaci-antijunaci: prokleti likovi, ljudi koji su izdali svoje najbliže, sposobni za sve i tjerani porivima, koje se najblaže može opisati kao bolesne.

Činjenica da Ellroy smješta svoje romane u prošlost (ovdje: 1949) utoliko nije samo posveta klasicima tvrde škole ili dodvoravanje efektnoj ikonografiji starih automobila i muških šešira. Ellroyeve četrdesete bolje nego sadašnjost odgovaraju piščevoj viziji antiutopijske zone zla. Riječ je o vremenima koja su današnjim rječnikom ekstrakt čiste političke nekorektnosti. U policiji nema žena, crnaca ili Meksikanaca — samo bijeli germansko-saksonski muškarci, neuvijeni rasisti koji s užitkom gaze »obojene«. Nema kontrole javnosti ni *internal affairs*: sadizam je sastavni dio policijske rutine, korupcija je norma, a nevine se šalje u plinsku komoru samo zbog medijskog efekta. Ellroy je obuzet četrdesetima onako kako ljude privlače prometne nesreće ili neugodni prizori: ta je epoha za njega privlačni deveti krug.

Crna Dalija izvrsna je knjiga, premda knjiga koja podrazumijeva izazivanje zgražanja. Ostaje nam pričekati obećane *Algoritmove* nastavke *L. A. Quarteta* da bismo provjerili je li *ludi pas* doista lud koliko *Crna Dalija* navješćuje. Već i ova knjiga predstavlja ga u najmanju ruku kao fascinantnog pisca. Z

DJELA MILANA KUNDERE

Nepodnošljiva lakoća postojanja • Smiješne ljubavi • Šala
Oproštajni valcer • Život je drugdje • Knjiga smijeha i zaborava
Besmrtnost • Jacques i njegov gospodar • Umijeće romana

Milan Kundera: NEPODNOŠLJIVA LAKOĆA POSTOJANJA
tvrdi uvez, 400 stranica, format 195x115 mm

...jedna od najljepših i najčudnijih ljubavnih priča koje smo ikada pročitali.
Maurice Nadeau, *La Quinzaine littéaire*

Roman univerzalne važnosti.
Italo Calvino

Glazba: Kunderin esencijalni element. Ne samo zato što poznaje glazbu kao rijetko tko, nego zato što svoje knjige konstruira poput glazbene partiture.
Dominique Fernandez, *Express*

NARUDŽBENICA

kojom naručujem _____ primjeraka knjige *Nepodnošljiva lakoća postojanja* autora Milana Kundere po cijeni od 160,00 kn po primjerku. S popustom od 10 % uz priloženu narudžbenicu cijena je 144,00 kn po primjerku*.

Odabirem sljedeći način plaćanja:

☐ pouzećem prilikom preuzimanja (vrijedi samo za RH)

☐ općom uplatnicom uplatiti iznos na žiro račun Meandar d.o.o. broj 30105-603-21121; svrha doznake *Nepodnošljiva lakoća postojanja*, te kopiju uplatnice zajedno s narudžbenicom poslati u kuverti na adresu: Meandar d.o.o. Opatovina 11, 10000 Zagreb

☐ predračunom (samo za pravne osobe)

IME I PREZIME I JMBG: _____

Ulica i broj: _____ Grad i poštanski broj: _____

Tel/fax: _____ potpis: _____

**poštarina uračunata u cijenu*

Narudžbenicu izrezati i poslati na adresu:
Meandar - Knjižara i naklada
Opatovina 11, 10000 Zagreb
tel/fax: 01 4666437, 01 4813323, e-mail: meandar@zg.tel.hr

kritika

Filozofski kraj stoljeća

Stotinjak filozofa iz cijeloga svijeta odgovara na pet anketnih pitanja

Hrvoje Jurić

Raúl Fornet-Betancourt (ur.), *Quo Vadis, Philosophie? Antworten der Philosophen. Dokumentation einer Weltumfrage*, Concordia Monographien, Wissenschaftsverlag Mainz in Aachen, 1999.

Milenijska ili, nešto manje ambiciozna, stoljetna sumiranja ljudskih postignuća u različitim područjima mišljenja i djelovanja, koja smo trpjeli osobito tijekom prošle godine, zahvatila su između ostaloga i filozofiju. Tako je, primjerice kod nas, godišnji simpozij Hrvatskoga filozofskog društva, održan krajem 1999, nosio naslov *Filozofija na kraju tisućljeća*. Dakako, hrvatski filozofi nisu bili usamljeni u toj intrigantnoj, ali ipak dvojbenoj sintetičkoj namjeri. Upravo suprotno! Širom svijeta, iz različitih pobuda i na različite načine, filozofi su iskoristili — inače prilično banalnu — kalendarsku promjenu kako za sabiranje i vrednovanje dosegâ filozofije u proteklih (čak i za filozofiju) burnih stotinu godina, tako i za nabačaj njezinih zadaća u predstojećem nam razdoblju. Za jedan takav pokušaj iznimno zanimljiv zbog svoje obuhvatnosti, zahvaljujemo međunarodnom časopisu za filozofiju *Concordia*, koji od 1982. godine izlazi u Njemačkoj, a glavni mu je urednik Raúl Fornet-Betancourt. Prošle se godine, naime, u izdanju tog časopisa pojavila knjiga *Quo vadis, Philosophie?*, u kojoj su (na njemačkom, engleskom, španjolskom ili francuskom) objavljeni odgovori stotinjak filozofa iz, doslovce, cijeloga svijeta na pet anketnih pitanja o filozofiji u 20. stoljeću i o smjernicama njezina budućeg kretanja.

Samotransformacija filozofije

Prema riječima urednika, Fornet-Betancourta, ovaj je projekt, jednako kao i časopis *Concordia*, bio vođen idejom razvijanja razumijevanja i sporazumijevanja različitih kultura filozofije, koje reprezentiraju filozofski pluralitet današnjice. U tom smislu je urednik, uz pomoć suradnikâ, nastojao pratiti i podupirati proces samotransformacije filozofije u pravcu prevladavanja granica svakog *kulturnog i stručnog provincijalizma*, a u svrhu stvaranja pretpostavki za jednu (novu) *praksu filozofije*, koja se shvaća kao proces kritički orijentirane interpretacije i oblikovanja svijeta. Ova je knjiga napravila određene pomake na tom planu, pa se može reći kako prilozi objavljeni u njoj velikim dijelom ispunjavaju želju urednika, izraženu u predgovoru, da *Quo vadis, Philosophie?* bude koristan instrument, kojim bi se barem počeo uspostavljati jedan *svjetski forum filozofije*.

Pitanja, odaslana na veliki broj svjetskih filozofskih adresa redom su bila ova: 1) Koji su historijski događaji najsnažnije obilježili razvoj filozofije u 20. stoljeću, a kojima bi se filozofija još morala posvetiti?; 2) Koji su događaji 20. stoljeća utjecali na vaš filozofski razvoj, odnosno mijenjali vašu filozofsku poziciju?; 3) Koje biste filozofske pravce, spoznaje, strujanja ili djela 20. stoljeća istaknuli kao naročito bitne?; 4) Koje tradicije mišljenja iz 20. stoljeća predstavljaju poželjne perspektive razvoja filozofije u budućnosti?; i 5) Koje su primarne zadaće filozofske refleksije na početku 21. stoljeća?

Internacionaliziranje sadržaja filozofske refleksije

Budući da autor ovoga članka nije u mogućnosti prosuditi »važnost« svih zastupljenih filozofa za filozofsku scenu pojedinih, nama još uvijek filozofski egzotičnih geografskih područja, a onda i za filozofiju u cjelini, ovdje će, ilustracije radi, navesti samo nekoliko *zapadocentričnom* filozofu poznatijih imena, čiji su prilozi onda na svoj način osobito i zanimljivi. To su primjerice: Karl-Otto Apel, David Bell, Walter Biemel, Emerich Coreth, Enrique Dussel, Manfred Frank, Alan Gewirth, Otfried Höffe, Vittorio Hösle, Hans Lenk, Klaus M. Meyer-Abich, John Passmore, Annemarie Pieper, Paul Ricoeur, Bernhard Waldenfels, Leopoldo Zea... Od hrvatskih filozofa na Fornet-Betancourtova pitanja odgovore je dao jedino ugledni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu — Ante Pažanin. Nabrojana imena, koja su mahom iz Europe i SAD-a, svakako su jamac ozbiljnosti pokušaja i posebna preporuka ovoj knjizi. No upravo »oni drugi« — a tu se misli na filozofe iz europskih »filozofskih provincija« te neeuropske filozofe koji dolaze podjednako iz Srednje i Južne Amerike, te Indije, Afrike i s Dalekog istoka — mnogim bi čitaocima mogli biti najveće otkriće i najugodnije iznenađenje, budući da nam pružaju pogled ne samo na njihove vlastite regionalne/kontinentalne filozofske posebnosti i tradicije mišljenja, već i na jednu posve drukčiju recepciju europske i angloameričke filozofije 20. stoljeća. Međusobne različitosti svih priloga, ali i suglasja oko nekih bitnih povijesnih, filozofskih i povijesnofilozofskih pitanja, čvrsta su podloga za ono što je Fornet-Betancourt nazvao *internacionaliziranjem sadržajâ filozofske refleksije*, ako se i ne govori o osnaženju *globalnosti filozofije* ili poticanju *globaliziranja filozofije*. Ako to u budućnosti urodi i nekim konkretnim projektima i programima — a urednik, u tom smislu, spominje moguće formiranje svojevrsnih radnih grupa, koje bi evaluirale iznesene stavove i na temelju toga radile na reformi nastavnih planova filozofije u svijetu — time bismo se još više približili i odgovoru na pitanje *Quo vadis, philosophia?* Z

AGIO
tečajevi stranih jezika
Zagreb, Praška 6/III

NJEMAČKI - ENGLESKI - TALIJANSKI
60 sati = 1.200,00 kn
UPISI I OBAVIJESTI RADNIM DANOM OD 12 DO 20 SATI
TELEFON: 481-1570

Matica hrvatska
Matrix croatica

Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2
raspisuje

Natječaj

za dodjelu Nagrade
»Ivan Kukuljević Sakcinski« za najbolju knjigu koju objavi udruga Matice hrvatske

Nagrađuje se knjiga koju je objavila udruga
Matice hrvatske tijekom 1999. godine.
Uz prijavu na natječaj potrebno je priložiti tri primjerka knjige.
Rok za podnošenje prijava je trideset dana od objave natječaja.
Nagrada će se dodijeliti u mjesecu lipnju 2000. u Matici hrvatskoj.

Prijedloge na natječaj dostaviti na adresu:
Matica hrvatska, Ulica Matice hrvatske 2, Zagreb,
s naznakom Natječaj za Nagradu »Ivan Kukuljević Sakcinski«.

EDUCA
Nakladno društvo, d.o.o.
Božidara Magovca 9, 10010 Zagreb

Louise Stoll i Dean Fink: *Mijenjajmo naše škole, Kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škola*, 2000, 272 str., ISBN 953-6101-36-X, meki uvez u boji, format 16x23 cm, s engleskog prevela Božica Jakovlev

O knjizi

Pitanje unapređenja djelotvornosti i kvalitete škola danas se nalazi u središtu zanimanja prosvjetnih stručnjaka širom svijeta. Svi se autori slažu u tome da je prijeko potrebno unaprijediti djelotvornost i poboljšati kvalitetu škola. Ali kako to u praksi ostvariti — pitanje je na koje tek rijetki mogu primjereno odgovoriti na temelju osobnog iskustva. U knjizi *Mijenjajmo naše škole*, autori L. Stoll i D. Fink daju čitatelju vodič za planiranje, izvođenje i vrednovanje promjena ponajprije na razini pojedinačnih škola, odnosno odgojno-obrazovnih ustanova.

O autorima

Louise Stoll je ravnateljica Međunarodnog centra za unapređivanje djelotvornosti i kvalitete škola na Institutu za obrazovanje Sveučilišta u Londonu.
Dean Fink je suradnik Međunarodnog centra za pedagoško predvodništvo (leadership) i menadžment pri Sveučilištu Humberside, Kanada.

Namjena knjige

Knjiga *Mijenjajmo naše škole* namijenjena je svima koji vode odgojno-obrazovne ustanove, a najprije ravnateljicama i ravnateljima osnovnih i srednjih škola i dječjih vrtića. Knjiga će biti koristan priručnik pedagozima i drugim stručnim suradnicima koji — zajedno s učiteljima i profesorima — djeluju na unapređivanju odgojno-obrazovnog rada i poboljšanju njegove kvalitete. *Prije nego što se i sami upustite u takav pothvat, svakako pročitajte ovu knjigu*!

Narudžbenica

Ovime neopozivo naručujem _____ primjerak(a) knjige *Mijenjajmo naše škole* po cijeni od 140,00 kn po primjerku.

Ime i prezime, odnosno naziv ustanove _____

Adresa _____

Mjesto i datum _____

Matični broj poreznog obveznika ili JMBG kupca _____

Potpis _____

Način plaćanja:
virmanom — pouzećem
Narudžbe slati na adresu:
ZAREZ, Hebrangova 21,
10000 Zagreb
tel: 48.55.449, 48.55.451,
fax: 48.56.459

proza

Valentinovo 2000.

Zagrebački fragmenti

Milko Valent

Ponedjeljak, 14. veljače, 2000. godine. Zagreb. Kasna večer

Večerala sam čokoladu *Milka* i neke sedative. Sedative po preporuci moje majke. Ona se zove Vera i liječnica je opće medicine. Sada je u mirovini, ali aktivno sudjeluje u liječenju uže obitelji. To nije fah-idiotizam, to je njezina izvorna želja da svi budemo zdravi koliko je to uopće moguće u ovom svijetu. A biti zdrav, a biti zdrav, eh, a biti zdrav...

Noć je zacrnila moje prozore. Sedativi slabo djeluju. To primjećujem već po prvom fragmentu ove moje priče, ili dnevnika, ili ne znam čega. Ja bih htjela da to bude dnevnik s noćnim djelovanjem na sva jutra koja će vjerojatno doći.

Danas je Valentinovo. Bio je to ludi dan. Tako kažu ljudi skloni povišenim emotivnim stanjima. I ja sam danas u takvom stanju. Htjela bih zapamtiti sve detalje tog ludog dana. Zato sam odlučila biti točna i precizna. Dnevnik to možda najviše omogućuje. To je uzbudljiva forma protkana dosadnim i preciznim dijelovima, to je priča koju je zbog lijepe logičnosti teško ispričati, a da čovjek ne zaspi prije neke od mogućih poenti. Dvadesetak godina nisam pisala dnevnik, ali, evo, baš to ću sada pokušati. Prvo što primjećujem jest to da je ova noć jako lijepa. Marija, moja kćerkica, stara dvije i pol godine, već spava. Mama gleda televiziju u nekoj od soba.

Iako profesionalno pišem, naročito poeziju komornih stanja, ne mogu se praviti da ne uočavam nezgrapnost i blagu, ali vidljivu rastresenost prethodno napisanog. Fantastično! Kako se koncentrirati? Teško je pisati o danu u kojem si bio bogat. Možda je jedino rješenje zapisati imena, osnovna stanja, citirati pisane darove koje sam dobila, glavne događaje dana, procese vlastitog organizma... Lijepa je ova noć. Moja najnovija zbirka pjesama zove se *Isprepleteni prsti*. Ali to je druga priča. Teško je pisati vlastiti dnevnik.

Ja sam žena. Zovem se Aleksandra. Imam 32 godine. Prije tri godine udala sam se za Gaspara. Imao je tada 36 godina. On je liječnik, psihijatar, i radi na Ženskoj psihijatriji u zagrebačkoj Bolnici *Rebro*. Imamo kćerkicu Mariju. Prije Nove godine, nekoliko dana nakon mojeg rođendana, ostavila sam ga i s majkom te malom Marijom vratila se roditeljskoj kući. Istovremeno sam, ako tako mogu reći, ostavila Mihaela, ludog umjetnika koji je zamaglio i dirnuo moje smeđe oči, potencijalnog ljubavnika s kojim sam se na jedan metafizički način zbližila četiri mjeseca prije tog tuluma uoči Nove godine. Oh, Bože, teško je pisati! Hoću reći, pozvala sam ga na večeru kod mene i Gaspara uoči Nove godine. U neko doba došla je i moja majka Vera. Te noći popili smo puno butelja finog vina. *Cabernet Sauvignon*, ili tako nešto. Mihael nije htio više plesati sa mnom, pa sam poludjela. Odjednom sam ostavila i muža i potencijalnog ljubavnika. Zovem se Aleksandra. Ja sam slobodna. Ovo je čudna noć.

Danas je Valentinovo. Ja sam doista rastresena. Valentinovo je Dan zaljubljenih. To je dan zlatnog srca. Ima tu puno tužne i vesele simbolike. U jednoj knjizi, koja mi je sada ispod stola, pa ne vidim njezin naslov, pročitala sam da je Sveti Valentin ozdravljao padavičavu djecu. Blagdan mu je 14. veljače. Kult mu je raširen po cijelom svijetu, a posebno u Sloveniji i Hrvatskoj. Atribut mu je padavičar i zagovornik je protiv padavice i zaštitnik očiju. Lijepa je ova večer. Mislim si ja, tako često zagledana u nebo, da njemu nije nikada bilo lako. Jadni Valentin nije ni sanjao koliko padavičara i slijepaca ima na svijetu. Može on raditi i prekovremeno, čak i subotom i nedjeljom, pa čak i poslije smrti, ali kako, Bože moj, u nekom razumnom roku ozdraviti 99% čovječanstva. Slijepi i padavičari nastanjuju ovaj svijet. Parafrazirajući Ciorana, mogla bih reći da je ljudska duša najveća kurva u svemiru, a duša prebiva u mesu. To je fantastično! Naime, industrija mesa insistira na zdravom mesu, a za mesnu dušu nitko i ne pita. Ali što sam zapravo htjela kazati? Što je to dnevnik? Zovem se Aleksandra. Lutam u krhotinama. Mozak je čudno organizirana tvrda ploča s mekanim aplikacijama.

Već od ranog jutra ovog plavog ponedjeljka bila sam uznemirena. Pozvala sam prijateljicu Anu na razgovor i kavu. U stvari, htjela sam da osim mame još netko bude uz mene. Slutila sam da će onaj ludi Mihael nešto poslati. Nikada u životu nisam tako željno čekala poštara. Dobila sam proljev. Užasno iskustvo za tankoćutnu osobu poput mene. Ana je došla oko deset sati, a ja sam već bila izmučena teškom praksom na WC-u. Interesantno je da nisam ništa doručkovala. Popila sam samo čašu mlijeka. Kasnije sam sa ženama pijuckala svoj *cappuccino*. One su pile kavu. Ana se naljutila zbog toga što svaki čas trčim na WC. Nije mogla shvatiti zbog čega je žena u mojim godinama tako uzbuđena. Rekla je da samo »klinke na Valentinovo padaju u depru«. Baš se tako izrazila. Sada mi je ipak malo lakše. Čovjek treba pisati noću. Zovem se Aleksandra i imam 32 godine.

Nešto prije jedanaest sati ujutro opet sam morala na WC. Nebo je drhtalo u meni. Umjesto proljeva, uhvatila me snažna želja za muškarcem. Takva želja koja nije mogla trpjeti odlaganje niti jedne sekunde. Zrela žena, dva mjeseca bez spajanja sa zvijezdama. Morala sam masturbirati kako bih ponovno zadobila svoj uobičajeni identitet lijepe Aleksandre. Netom sam završila i taj biološki zadatak kad je zvonce na ulaznim vratima resko zazvonilo. Bilo je točno jedanaest sati. Otvorila je majka i odmah me pozvala. Jedna lijepa mlada djevojka predala je veliki buket ruža. U međuvremenu je bio i poštar. Za mene je donio tri *Valentine*, šaljive razglednice koje sam tek popodne pročitala. Odmah sam odmotala buket uz majčinu pomoć, prebrojila ruže. 32 plave i jedna crvena. Na crvenoj je bila pričvršćena lijepa jednostavna omotnica. Unutra je bila velika *Valentina*, zapravo pismo. Rukopis poznat. Naravno, Mihael! Srce mi je htjelo iskočiti. Mama i Ana navalile su da im ga pročitam. Učinila sam to. Na ovom mjestu, u ovaj mali dnevnik mojeg trideset i trećeg Valentinova, zapravo devetog od kada se u Hrvatskoj poslije rata ponovno ustalio taj blagdan, zapisat ću Mihaelovu *Valentinu* od riječi do riječi. Tako će ostati zauvijek kao uspomena, mislim kao zapisana uspomena mojom vlastitom snagom, uspomena na plavi ponedjeljak, uspomena na 14. veljače 2000. godine, dan kada sam imala, da tako kažem, kontinuiranu dijareju. Mama, usput rečeno, kaže da dijareja, etiološki, katkada ima uzrok u snažnim psihičkim turbulencijama. Može biti. Ja sam usamljena zvijezda, a zovem se Aleksandra.

Danas je Valentinovo. Kasno navečer. Sva drhtim. Sada ću svojom rukom, a to je za mene jako bitno, sada ću zapisati *Valentinu* ludog Mihaela, mojeg potencijalnog ljubavnika, čovjeka koji je znao probuditi poeziju čak i tamo gdje sam slutila ili imala urbanu grudu ravnodušnosti, onu bezbojnu i čudnu bezosjećajnost za druga bića. Za one ljude čiji dodir u meni nije mogao probuditi ništa osim ljigavog osjećaja praznine, gađenja, odvratnosti, napuštenosti, besciljnosti i potpune oskudice.

Ponedjeljak, 14. veljače. 2000. godina. Drhti mi kosa, tikovi u obrvama su jaki, trese mi se ruka. Ali ja sam hrabra, ja sam plesačica, ovo ću zapisati, zapravo prepisati, svojom rukom pa makar i zvijezde dobile erekciju. Jer ja znam: svaki pravi dnevnik ili noćnik živi od fragmenata ljepote. Evo Mihaelove ljepote koju sam izazvala ja, Aleksandra, djevojka, žena, djevojčica, fatalna žena, kurva, djevica i majka divne djevojčice Marije. Lijepa je ova večer. Ja sam zbunjena, ali prepisujem.

Zagreb, ponedjeljak, 14. veljače 2000.

Aleksandri, mojoj plemenitoj Valentini!

Draga Aleksandra!

Danas je Valentinovo i ti si moja Valentina. Igrom slučajnosti i danas je ponedjeljak, baš kao i za tvoj rođendan prije nepuna dva mjeseca. Za mene je sretan onaj tjedan koji otpočinje tako lijepim danom, danom ispunjenim bogatim značenjima. I danas ću plesati za nas dvoje. I danas ću sanjati svoju Valentinu, svoju malu crnu pčelu. Lijepo je sanjati otvorenih očiju. Lijepo je sanjati Zvjezdarnicu i Kamenita vrata. To su uska vrata kroz koja treba proći da bi se vidjele zvijezde. Malo je plesača, malo je hrabrih koji se usude zvijezdama pogledati u oči. Ali mi smo krijesnice, crna pčelo, i mi ćemo to učiniti. Da, lijep je dan kada shvatiš da nisi u prostoru dosade, kada shvatiš da si noćni ples slobode... kada shvatiš da Isadora Duncan nije tlapnja i da ipak ne treba nositi svileni šal kada si u automobilu... Dovoljne su samo ruke, zar ne Valentina? Sjeti se, crna pčelo! Sjeti si, Aleksandra! Da, lijepo je sjećati se... Sretno ti Valentinovo! Slušaj ptice, jer one danas imaju svadbu. Slave prvog proljetnog sveca, slave svetog Valentina. Na taj način i one postaju svete. Zbog sudbine ili nesklonosti neba, danas, kao ni ostalih dana, nećemo se vidjeti. Ali nemoj zbog toga biti tužna. Nemoj, Aleksandra. Znaš i sama da u našim mislima naše druženje traje kao neprekidno veselje. U pismu od 27. prosinca 1999, također je bio ponedjeljak, napisao sam ti da ću cijelu 2000. godinu žestoko plesati za nas dvoje, jer da ja znam da ti želiš pokušati protrčati ispod duge. Napomenuo sam i to da će istisnuta energija mojeg plesa, blaga telepatska aura, često obogatiti tvoje vidike u šetnjama s tvojim nestašnim potomkom. Da, draga Aleksandra, draga moja Valentina, i dalje čvrsto vjerujem da će moj »ples za dvoje« odagnati od tebe sudbine meni dragih djevojaka, naime sudbine Virginie Woolf, Emily Dickinson, Marine Cvetajeve i Sylvie Plath. Zašto to spominjem? Pa zbog toga, draga Aleksandra, jer znam kako je tebi, tako osjetljivoj umjetnici, teško živjeti u svijetu koji može narušiti i najjaču osobnost svojim procesima dosade i ubitačnih ponavljanja, nerijetko i uništiti ili, još gore, pretvoriti u lijepu ljusku bez života. Zato ću uvijek plesati za nas dvoje. Zato ću plesati i danas. Sretno ti Valentinovo u 2000. godini! Sretno ti nebo, Aleksandra! Ti znaš zašto, zar ne? Na nebu ima puno plavih fraktala-anđela, ali jedan od njih je plaviji. Zove se ja, zove se Valentino, tebi znan kao Mihael. Na kraju, kao i uvijek, samo ću reći: Aleksandra, plešem te!

Post Scriptum

Trideset i dvije plave ruže su iz Nizozemske, crvena je iz Hrvatske. Te ruže, prije svega, tebi čine radost, što je najvažnije. Istovremeno one simboliziraju ples, moju i tvoju zaplesanu prirodu. One su znak vječnog plesa, one su vječno ponavljanje istih, a različitih i tako kreativnih pokreta. Njihove pak boje, Aleksandra, upućuju da smo pripadnici prve klase plesača, a to su oni koji žestoko plešu plavu krv na putu gdje se užitak spaja s tamom, a mrak sa svjetlom.

Mihael

Evo, prepisala sam Mihaelovu *Valentinu*. Mogu li je komentirati? Teško. Večer je tako lijepa. Mama je rekla da tako nešto u životu nije dobila. Ana je proljepodjela od zavisti, a ja sam od uzbuđenja nakon jutarnjeg čitanja ponovno dobila proljev. I sada bih morala na WC. Pa dobro, idem.

Bila sam na WC-u. Potpuno sam prazna. Ili puna, ne znam. Možda ta čokolada *Milka* stvarno pozitivno djeluje. Shvatila sam da sam se zapravo htjela umiti, malo osvježiti i opet nastaviti priču, dnevnik, zapis o današnjem danu, što li? Jako sam rastresena. Istovremeno, a to je lijepo, ja sam i sretna i nesretna osoba, bolje reći organizam. Pišem na bloku papira na kojem je memorandum INE, naše poznate kompanije. Priznajem da me je taj Mihael malo poremetio. Možda je bolje da napišem pjesmu o Danu zaljubljenih. Mala Marija spava, mama gleda televiziju u jednoj od soba, a ja proučavam zvijezde na mojim lijepim koščatim prstima. Pogled mi pada na Mihaelove šaljive razglednice koje su naslonjene na keramičku zdjelu s voćem, u današnjem slučaju s mandarinama i narančama. Kasno popodne, kada sam napokon ostala sama s buketom ruža koji je Ana stavila u crnu vazu, kasno popodne pročitala sam i te *Valentine*, čudne razglednice. Tekstove nisam sasvim razumjela. To nije ni čudo. Od uzbuđenja zbog tako lijepog buketa ruža jedva sam u kući pronašla svoj omiljeni crveni ogrtač. Možda je sada vrijeme za akciju. I te razglednice ću prepisati u ovaj čudan spis ispunjen danom koji neću zaboraviti dok sam živa. Mislim, sve dok osjećam zvijezde u prstima, sve dok sanjam dodir napučen muškim strujanjima na posebne blagdane. A danas je i Valentinovo. Sedativi slabo djeluju. čokolada je bolja.

Prva razglednica. Fotografija spomenika hrvatskom književniku Augustu Šenoi u plavoj boji. Na poleđini Mihael je napisao:

»Naslonjen tako u plavoj boji između crkve Sv. Martina i kuće u kojoj je rođen, a koju su klinci iz Stare Vlaške zvali »fukodrom« jer su prostitutke pedesetih i šezdesetih godina, pa i kasnije, vodile tamo svoje klijente, naslonjen tako Šenoa je duboko svjestan da je Valentinovo divna iluzija spajanja puna aluzija na procese mesa u sreći. I Šenoa voli crnu pčelu.«

Neka mi Bog oprosti, ali najviše mi se sviđa mjesto na kojem Mihael kaže da i Šenoa voli crnu pčelu. Druga šaljiva razglednica u stvari je dopisnica s nekim odvratnim kukcem na lijevoj strani. Zove se »Spiljski kukac«, na latinskom *Radziella stix*. Na poleđini Mihael je napisao:

Hoće li i danas moja crna pčela skupljati svoj crvenkasti med vlažne simpatije? Ako ne, onda će biti kao spiljski kukac sa slabo razvijenim osjećajem komunikacije. Mediteranski Platon već je odavno shvatio tog kukca i rekao: »Ako ikada bude postojalo Valentinovo, ovaj ga neće prepoznati.« Da, kažem ja, tvoj tajni obožavatelj, Aleksandra, Platon zacijelo je bio u pravu, ali možda taj kukac prepozna crnu pčelu koju je zavolio.«

Crna pčela i med vlažne simpatije?! Stvarno, jako lijepe riječi. Inspirativno djeluju u ovoj lijepoj noći. Mihael se nije potpisao niti na jednoj razglednici, ali stil pisanja odgovara njegovom literarnom postupku zbunjivanja kojim me je na trenutak, ma što na trenutak, i osvojio. Jednom je čak rekao da sam ga inspirirala za njegov najnoviji projekt *Noć autora*. Dodao je i zagonetnu rečenicu da u »noći autora« sve pčele ipak nisu crne, i da ima i onih koje su crnje. Čini mi se da sam ja jedna od onih crnjih. U svakom slučaju, mislim nakon iskustva s Mihaelom, rekla bih svim ženama da se ni u najvećem ludilu ne druže s umjetnicima. Bolji su čvrsti i elastični gimnastičari bez literarnih pretenzija.

Treća šaljiva razglednica predstavlja žapca koji izgleda kao nevini žuti medo. Na poleđini Mihael je zapisao:

Iako ovaj Muppet Show Kermit umjesto zelenog žapca sliči na zbunjenog žutog medeka, ja nisam zbunjen. I ja sam mali medo. A mali medo voli med i na Valentinovo. Njegove glavne karakteristike su upornost bez naročite brzine, velika aktivnost i snaga prikrivena simpatičnim geganjem u pravcu kreveta. Kreveta u kojem traje neprekidni ples.

Lude li večeri! Zapisala sam čak i ono što ne razumijem baš najbolje. Svaka šaljiva razglednica izaziva u meni želju za proučavanjem smisla koji je očito s onu stranu morala. A ja sam moralna žena, ja sam Aleksandra i imam 32 godine. Ovo je moje prvo Valentinovo u kojem nisam razabrala izjavu ljubavi. A i sedativi slabo djeluju. Lupa mi srce, ruke mi se tresu od prekrasnog dana. A i žulja me prst od pisanja. Obično pišem na kompjutoru. Ovaj Mihael, idiot, stvarno mi je ušao

pod kožu. Opet moram na WC. Osjećam neku silu koja je jača od moje želje da u ovoj kasnoj večeri još malo ostanem za svojim radnim stolom, za stolom na kojem pišem poeziju komornih stanja ljudskog organizma. Ništa zato. Vratit ću se ja.

Evo, vratila sam se. Samo sam piškila i u ogledalu pogledala svoje velike podočnjake. Lijepa je večer. Lijepa je noć. Opet pišem. Ali nekako sporije. Izmorilo me Valentinovo. Svaki čas gledam plave ruže. Crvena je u malo povišenom položaju. Vražji Mihael. Potpuno me je izludio. Ovaj šašavi ponedjeljak izazvao je čudnu percepciju. Maloprije, baš kad sam se vraćala iz WC-a, pogledala sam kroz prozor i jedva prepoznala Zagreb. Izgledao je nekako turistički. Moj rodni grad nikada nisam vidjela u tako plavoj boji. Čak bi i Šenoa zatreperio od ganuća. Sada jedva vidim stol i blok na kojem pišem. Spava mi se. Majčini sedativi ipak smiruju, ali ja tvrdim da je čokolada *Milka* bolja. Izaziva slatku omaglicu. Puna je rajskih obećanja. U ovom trenutku glavu sam položila na stol i pišem s jako izduženom rukom na odmaknutom bloku papira. Ovo više nema smisla. Napisat ću još jedan odlomak pa idem spavati. Čak i najsretniji autor ima pravo na odmor pa i Mihael koji radi na projektu *Noć autora.*

Evo zadnjeg odlomka. Danas je Valentinovo. Zagreb je u iznimno plavoj boji. Danas je ponedjeljak. Postajem tužna od radosti. U meni struje protekli trenuci najljepšeg blagdana ljubavi. Sutra je novi dan. Zovem se Aleksandra i imam trideset i dvije godine. Ja sam autorica. Inače pišem poeziju komornih stanja. Danas je 14. veljače 2000. godine. Za Dan zaljubljenih dobila sam proljev, ali i najljepši buket ruža u gradu te tri šašave, teško razumljive šaljive razglednice. Mama je bila sretna, a prijateljica Ana ljubomorna. Mihael me nazvao i veselo rekao: »Aleksandra, sretno ti Valentinovo!« Može li čovjek poželjeti nešto više od toga? Teško. Sutra idem u šetnju s Marijom. Idemo do Mirogoja, najljepšeg gradskog groblja. Tamo ćemo se diviti lijepim grobnicama i spokojnoj arhitekturi punoj tišine. Mjestimični cvrkut ptica ispričat će nam priču da smo još živi. Postalo je izvjesno: ja sam Aleksandra i ja ću danas lijepo spavati. Izvjesno je i to da više nikada neću plakati od nemoći da zavolim ludog muškarca, jer sam ga konačno zavoljela. Znam, od sada ću moći sanjati otvorenih i zatvorenih očiju. A ono što je najviše izvjesno, najsigurnije, ono što je doista definitivno jest to da više nikada u životu neću doživjeti tako lijepo Valentinovo. To kaže ova večer puna ruža, ova noć koju ću pamtiti i onda kada me više ne bude. To kažu ove ruže koje umiru upravo sada, upravo usred ljepote mraka u kojem ću sanjati svjetlo. Mračni užitak slobode.

proza

Kolhida

Prolog za dvije maske

Sanja Lovrenčić

— ...bila je ta slika, i sama zagonetna, nismo mislili da bi moglo biti još nečega...

— Što je prikazivala? Ako je to uopće važno...

— Krajolik. Brda, bijele vrhunce, bujice koje se slijevaju prema neobično gustom, čudnom raslinju u dolini...

— Potpis?

— Ne, naravno. Što misliš, slika nepoznatog majstora s potpisom! Ali imala je naslov, ime, upisano sitnim slovima u desnom uglu. Kolhida.

— Možda je to ime autora?

— Nebesa!

— No dobro, šalim se. I onda?

— Bila je teška, neobično teška. Mislili smo da je to normalno, uljane boje, starinski okvir... Zabili smo dva klina, no možda su trebali biti jači, bolje pričvršćeni, onda ne bi...

— Hoćeš reći da je pala sa zida.

— Točno. Pala je. Okvir je napukao. Tad smo primijetili da ima dvostruko dno. Unutra su bili listići.

— Sigurno?

— Da!

— Dakle ti listići nisu tvoja umotvorina?

— Ne... Čitali smo ih nekoliko puta... premda mi je na početku to bilo nekako zazorno... čitati nešto tuđe, privatno... no onda... činilo nam se da su ipak nekako predviđeni za čitanje... i onda mi je palo na pamet... ti poznaješ ljude koji se bave knjigama... možda možeš postići da budu objavljeni?

— Zašto?

— Zanima me, jednostavno me zanima kako će djelovati na druge.

— Hm, ne znam... Je li to uopće suvislo, mislim, znaš li kojim redom treba čitati te zapise?

— Uglavnom su označeni brojevima. Imaju oznake poglavlja... Nekoliko je listića oštećeno, možda je nešto i izgubljeno, no teško je sa sigurnošću reći... Vidjet ćeš, izgledaju normalno, koliko tekst napisan rukom danas može izgledati normalno... Neki su odlomci drugačije boje, mislim, tinta je drugačije boje nego inače.

— Pa dobro, možeš mi ih dati... — Dat ću ti fotokopije, originale bismo radije zadržali.

— Mi... mi imamo nekoliko teorija o tom tekstu...

— Naravno.

— Mislim da nije star, kao ni slika.

— Prije neka vrsta krivotvorine?

— Čitajući, možeš zamisliti da ih je napisao netko tko je u ruševinama pronašao neke pojmove —

— Čekaj malo, kakvim ruševinama?

— Elektronskim recimo, u nekoj propaloj elektronskoj mreži. Dakle, taj netko...

— Muškarac ili žena?

— Žena, vjerojatno žena...

— Zašto?

— Zbog kraja, vidjet ćeš, a i inače...

— No dobro, nastavi.

— Taj netko dakle pronađe neke ostatke pripovijesti i od njih slaže svoju pripovijest, iznova, veliku i obuhvatnu... ali uspijeva složiti samo odlomke, krhotine. Ništa drugo se ni ne može.

— Lijepo. Druga teorija?

— Sreli smo jednom, na putu, nekog klošara...

— Nećeš mi valjda reći da nekog klošara smatraš mogućim autorom!

— Ne, ali slušaj do kraja! Taj čovjek je bio alkoholičar, no nije bio sasvim neobrazovan. Tvrdio je da su svi stari mitovi pogrešni.

— Aha!

— Raspričao se, o Odiseju, taktici na Lemnosu, Filoktetu, Moirama i Himeri...

— Učen klošar, svaka čast!

— Ne. Ništa od toga nije bilo točno, stari motivi bili su uklopljeni u neku drugačiju pripovijest. Tako je i s listićima.

— Dobro. Još neka teorija?

— Ništa više... Izvještaj iz nepoznate zemlje.

I Dio

Najava

»*... u bilo koje doba godine splavar se može probuditi gore u brdima... čim nasluti skupljanje velikih oblaka negdje s druge strane... možda baš ove godine... možda sad...*

... ponekad prođe mnogo vremena i svi zaborave... gotovo svi... no netko se uvijek sjeća, najavljuje njegov dolazak, ponavlja zakon i pravila... obilazi kuće i podsjeća one koji su zaboravili... jer u danima dok splavar kruži dolinom moraju gorjeti plava svjetla u prozorima... svake noći... u svim prozorima —

I

Prva ploča

»Ova je dolina nekoć bila more.«

Čovjek urezuje okrugla slova u tvrdu kamenu ploču. Nespretnim oruđem, polaganim opreznim potezima, ne želi učiniti ni najmanju pogrešku. Kose zrake svjetla dopiru kroz zapadni prozor, na mahove ispresijecane sitnim oblacima što brzo putuju s planinskih visova prema moru. Izdužena sjena prati ruku s dlijetom.

Ta kuća, na obronku brijega kao i ostale, možda tek malo bliža dalekim vrhuncima prekrivenim snijegom, okružena je visokim stablima kakva ne rastu po drugim dvorištima, stablima glatke i sjajne kore, čije usko lišće propušta mnogo suhog svjetla do radionice. Tu zrak ni u kišno doba nije toliko težak kao u tijesnim sobama drugdje na obronku. Radionica: slobodan prostor između južnog i zapadnog prozora, zatvorenoga sjevernog zida, ulaznih vrata na jugu i vrata prema kuli podignutoj na sjeveroistočnoj strani; veliki stol, i pomoćni stol, niski ormari i police, oruđa, nova i naslijeđena, iskrivljena, razbijena; svjetlucava zrnca kamene prašine po svim predmetima.

Sad je na stolu pred njim bijela ploča, svi ostali predmeti nemarno razmaknuti prema rubovima. Nitko mu nije zadao ni taj kamen ni taj zapis — on jutrom odlazi u polja kao svi drugi — no sad ipak, u kosom svjetlu, brižljivo odmjerava pokret za pokretom, udarac za udarcem. Kamen se opire, oruđa pucaju, mekane obline slova titraju u međuprostoru. I slova se opiru, govori klesar poluglasno, tvrdoći i trajnosti kamena.

Odlučio je zapisati ono što je važno, samo ono što je važno i neosporivo, u svaku ploču po jednu jasnu rečenicu, i od tih ploča napraviti put, stazu koja bi povezala sve kuće na obronku. Tada bi napokon bilo moguće hodati po čvrstom i suhom, ne propadajući nenadano u mulj ili gustu duboku prašinu. Sad, na početku, taj pothvat čini mu se teškim i beskonačnim, no ipak načetim, napokon započetim. Prvom rečenicom je zadovoljan, već je vidi skladnu i dovršenu na ploči, već vidi samoga sebe kako je postavlja negdje, na nekom početku naselja koji tek treba odrediti. Možda svečano, možda zaista svečano, izvlačeći iz škrinja sve tkanine s otiscima.

Jer ponekad, u sumrak, u stražnjim dvorištima, ljudi s obronka zalijevaju svoja tijela bojom — svatko je pravi sam, i nikad nije ista — umotavaju se u čisto, blijedožuto tkanje, zatim ga suše na vjetru, zajedno s otiscima. Svatko sam, samo kad je sam, gotovo krišom. Zatim slažu te tkanine u škrinje uzidane u zidove kula, neka tu čekaju, spremne za izabrani dan... Kad dođe vrijeme svečanosti — kakva zahvalnica, početak ljeta ili kraj — na brijegu niču šatori od tkanina s otiscima; loše spojene, vijore na vjetru... tkanine s otiscima, služe kao zaklon, kao svečane prostirke i kao odjeća... Izbjeljuju ih nakon svečanosti, krutim prstima odlažu, napola žmireći skrivaju njihovu bjelinu pred sobom, pred svojim teškim, ispražnjenim koracima... Zatim započinju još jednom.

Klesar pak ponekad vidi naselje kao kružnu vodenu površinu — i to je njegova svečanost, baš to! — na koju spušta komadiće glatkog plosnatog kamena. Plivaju u toj radionici, naravno da plivaju... Čučeći strpljivo na rubu, ili pak zaranjajući oprezno u tu bistru vodu koja možda ne traži baš oprez već jasan cilj i predanost, on pokušava pronaći savršen poredak. A kad bi se u suton cijela konstelacija polagano zavrtjela... prekrasno je! bolje od tkanina, bolje od glasova koji se razdvajaju u višeglasju...

»Ova dolina...«

Slova se ne ponavljaju, svako je uhvaćeno u drugačijem vitičastom pokušaju bijega. No klesar im je sa sigurnošću odredio prostor, bijel i nepopustljiv. I, unatoč svoj zadubljenosti, nekom rubnom mišlju već počinje smišljati rečenicu za sljedeću ploču: no rijeke s brda donosile su pijesak i mulj?

Nije se skrivao i nije izabrao suton. Trudio se hodati ravnomjerno, ni prebrzo ni presporo (ni uzbuđenje, ni krivnja, ni nesigurnost, ni...) i sasvim uspravno, ne savijajući se ni za desom rukom u kojoj je nosio ploču, niti na suprotnu stranu, stranu otpora. Zamišljeni promatrač ne smije moći izračunati težinu ploče prema nagibu njegova tijela (jer ako uspije hodati kao da ne nosi nikakav teret, možda izbjegne upitni pogled i...) Hodajući, spuštajući se stazom koja trenutno vodi između kuća — jer te su staze nepostojane, svaka kiša ih briše — opet mora razmišljati o riječima opravdanja... Hodajući, spuštajući se... Početak naselja, odlučio je, bit će kod kuće koja se nalazi najniže na obronku, najbliže rijeci, ta je odavno prazna, ne pripada nikome i pripada svima, pa neće biti uvrijeđenih, samo će Kal možda reći svojim brzim načinom, negodujući: odozdo prema gore, kao da postoji početak, kao da postoji kraj...

Hodajući, spuštajući se, već treći put poluglasno ponavlja govor koji je pripremio za slučaj kakvog susreta, premda su svi sada u poljima i možda bi se moglo reći da se sakrio pod okriljem jarkoga svjetla bolje no što bi ga sakrio suton. Ipak, ne može znati ne promatra li ga Lena kroz uske prozore svoje kuće — čuje se dječja vika iza zida, čuje se zujanje bumbara, blizu — ne može znati neće li neka druga žena podići pogled k otvorenom prozoru ili preko vrtne ograde upravo u trenutku kad... Možda susretne Fi, u njezinim odlascima i dolascima nema baš nikakvog pravila, ali njoj bar ne mora ništa objašnjavati.

Samo ono što je jasno i neosporivo, govori ipak, nečujno, opravdavajući se svakome ponaosob. Nikakvih pripovijesti neće biti na tim pločama. A i stalan kameni put može nam biti od koristi... Nepovjerljiv je prema pripovijestima, odbija ga njihova nepouzdanost, njihova skrivena sklonost da bujajući iskrivljuju predmete i prizore, izglađuju neravnine, otplavljuju paralelne mogućnosti, povezuju nepovezivo, gutaju suprotnosti... (Kao da postoji početak, kao da postoji kraj, rekao bi Kal nervoznim glasom, uvijek u stranu, ne gledajući nikome u lice, kao da postoje putnici, nepoznate kuće, neko drugo naselje na obronku drugog brijega...)

Samo ono što je jasno, i k tome sasvim istinito, ono što nitko u trideset šest kuća ne bi mogao zaobići, ni poreći, bez ijedne od onih čudnih riječi koje dozivaju nestvarno i nepostojeće. No možda je pogrešno toliko razmišljati o tim riječima — riječima isprike, riječima zapisa — napokon, mogao bi okrenuti ploče slovima prema zemlji, njihov bi mliječni sjaj bio dovoljan da sve korake oboji bijelim. Bijelom nezamislivom čvrstinom tla koje ne dolazi i ne odlazi s kišama. Bijelo sidro u močvari, mrmlja klesar, i odbacuje tu nerazumljivu misao. I druge grčevite, uskovitlane misli. Jer već se približava odredištu, a loše smišljena obrana — sasvim slična kakvoj pripovijesti — pokazuje se suvišnom. Nikoga nije susreo, čak ni Fi. Spustio je ploču pokraj izabrane kuće, i sreća da je ponio srp, jer je sve bilo obraslo gustim raslinjem, morao je pvo osloboditi mjesto pred vrtnim vratima. Položivši dlanove na ploču, provjeravao je stoji li sasvim ravno, osjećajući oštre utore slova. Onda se uspravio i pošao kući kao da ide s polja, i činilo mu se da se ništa na svijetu još nije promijenilo. ...

»*...nikad se ne vraća, nikad ga nitko nije vidio kako se vraća, samo kako silazi... u razdobljima velikih kiša spušta se u dolinu, plovi prema svjetioniku koji je more napustilo pa sad svijetli nad gipkim muljem, nad močvarom* —

... spušta se sporo, i ponekad se može učiniti da nekoliko puta svladava istu razdaljinu, kao da popravlja putanju, traži bolji smjer —

... a onda... u vrućinama koje uvijek slijede za kišom... u zatvorenom... splavar kruži močvarama... oslobađa... zavezuje... bezglasno poziva... pali tinjajuće vatre uz rubove —

... ali kad bude odlazio, kad oluja dođe po njega, netko iz trideset šest kuća također će otići, netko će umrijeti, netko proći kroz mijenu... možda baš ove godine... možda sad —

Sanja Lovrenčić (1961) objavila je do sada zbirke poezije *Insula dulcamera* (1987), *Skrletne tkanine* (1994), knjige za djecu *Esperel - grad malih čuda* (1994) i *Kuća iznad čudovišta* (1996), te zbirku priča *Wien fantastic* (1998). Od 1989. godine na programu Hrvatskog radija izvedeno joj je desetak radiodrama i nekoliko radioigara za djecu. Prevodi književnost s francuskog i engleskog jezika. U izdanju *Naklade MD* uskoro joj izlazi zbirka proza *Kolhida* iz koje donosimo ulomak.

reagiranja

Sva prava možete ostvariti novcem

Uz tekst Nataše Govedić *Čemu služe ženski studiji*?, *Zarez*, 23, 20. siječnja 2000.

Gojko Grubor

1.

Mislio sam da je feminizam u svom izvornom obliku napušten i da je sada predmet zanimanja ženskih »nezavisnih« intelektualki usmjeren na neka sasvim druga područja.

Međutim čitajući napis gospođe ili gospođice Govedić čini se da tome nije tako. (I u terminologiji smo zaostali za »razvijenima« jer nemamo prikladniju riječ kod oslovljavanja žena kao npr. engleski »Ms.« tj. ni »Mrs.« ni »Miss« tj. ni gospođa ni gospođica — budući da bi kod oslovljavanja trebao bračni status i muškarca i žene biti potpuno irelevantan.)

Iznenađuju kontradikcije koje se u navedenom napisu pojavljuju, a koje su kontradikcije već davno uočene i od samih feministkinja, te insistiranje na nekim detaljima koji su danas manje-više irelevantni tj. pokazali su se kontraproduktivnima u borbi za žensku ravnopravnost, ako je i sam taj problem još aktualna tema. Na primjer autorica se zgraža nad sustavom reklamiranja u kojem žena ima samo ulogu lijepe mlade majke (ne znam zašto smatra da svi mi mislimo da je pri tome lijepo = glupo ili još gore ružno = pametno), a dva centimetra na desno u okviru *Izjave žena polaznica ženskih studija* u stilu najbanalnije reklame za deterdžent »reklamira« dostignuća »ženskih studija«, npr. »Naučila sam govoriti u ženskom, a ne uvijek u muškom rodu.«

Taj okvir me tako neodoljivo podsjeća na ono »godinama upotrebljavam deterdžent B, ali sada kada sam probala Ar... nikada se više neću od njega odvajati.«

Također se s previše žara baca na legendu Vicu Vukojevića koji stvarno nije više zaslužio da ga drugi spominju u tisku jer je sam o sebi već sve rekao, a posebno ga ne treba uzimati kao simbol naše patrijarhalne sredine. On bi, pod moraš, sigurno za 100.000 DEM pristao slušati predavanja na Ženskim studijima ili na slične torture, samo da ste mu to ponudili, posebno sada kada će mu prihodi čini se biti znatnije ograničeni.

Naime ono što me potaklo da se osvrnem na navedeni napis, jest ideja da bi danas u fokusu razmišljanja kako ženskih tako i muških naprednih nezavisnih intelektualaca trebala biti činjenica da je *na snazi civilizacijski sustav, i to više nego ikada ranije u povijesti, u kojem je na prvom i jedinom mjestu materijalni interes tj. novac tj. zarada ili kako god to želimo nazvati*.

Ne postoje više prave ideologije, ne postoji problem ženske emancipacije ili marginalnih grupa i sl., a da se on na kraju ne svede na novac. Autorica se i sama (da ponovo upotrijebim tu riječ) zgraža nad neprincipijelnošću svojih »malobrojnih kolegica« (valjda kolegica po spolu) koje bi za male novce prodale svoje ženske ideale. Nažalost tih kolegica, ali i kolega — jer muškarci isto kao i žene imaju ideale koje nude na prodaju — jako je mnogo, a bit će ih sve više, jer je alternativa gladovanje njih i njihovih obitelji. Čini se da je danas mnogo teže gladovati za ideale nego što je to bilo prije pedeset ili sto godina, u svakom slučaju sve je manje ljudi na to spremno.

Dalje navodi kako je bila naivna pragmatičarka kada je mislila da svima treba dati jednake šanse, a onda je shvatila da nepravedno marginalizirani trebaju uzeti drukčije »oružje« u ruke.

Mislim da je i dalje naivna kada u centar svoje bitke za osvajanje samosvijesti i dalje stavlja mušku propagandu, patrijarhalno društvo itd.

Ponavljam radi se o tome da je danas na redu vrlo teška ako ne već i unaprijed izgubljena bitka da se »princip prioriteta materijalnog interesa« stavi koliko-toliko u podnošljive okvire za sve.

Dovoljno je samo malo pratiti TV i novine, pa vidjeti nebrojene primjere kod nas, a o »razvijenom« svijetu da i ne govorimo.

2.

Evo jedan upravo školski primjer, kada naš poznati slikar, borac za demokraciju i princip »svima jednake šanse«, protivnik kiča, udružuje svoju umjetničku inspiraciju s medijskim magnatom (tipičnim predstavnikom moderne generacije poduzetnika kojima je materijalni interes jedini pokretač i u tome ne vide ništa neobično) te uz pomoć političara, koji su očito predstavnici iste škole, svi zajedno — samo nekoliko dana nakon što su osvojili vlast, i to ne svojom zaslugom, već više manje angažmanom »nezavisnih intelektualaca i novinara«, a možda ipak i najviše arogantnom i katastrofalnom politikom HDZ-a — pokušavaju nama prodati jedan marketinški »štos«, proizvod za univerzalnu upotrebu, i na njemu svaki pojedinačno ostvariti materijalni interes tj. zaraditi novce, privilegije, ugled, mjesto na stranicama novina, na TV-u itd.

A moramo se složiti da se ne radi o nekakvim ličnostima iz »patrijarhalnog muzeja« ili marginalcima i izuzecima, već stvarno predstavnicima naše kulturne, političke i poslovne scene, da ne kažemo elite.

Ovo je primjer iz naše svakodnevnice, ali ništa više vrijedan zgražanja od mnogo gorih primjera iz strane štampe (i puno većeg novca u globalnim igrama), npr. afera Kohl ili mnoštvo primjera iz engleskog tiska, koji pratim nešto više od drugih.

Jedan uglancani Tonny Blair nije ništa drugo, nego eksponent velikih firmi i kapitala koji su — nezadovoljni politikom konzervativaca, *managementom* i ideologijom koja im je nezgrapnošću i starinskim manirama onemogućavala da ostvare svoje ciljeve — izmislili novi *image* laburistima, kao borcima za prava na jednake šanse, ali ne više u okviru sindikalnog djelovanja, socijalne pravde itd., već na planu tržišne utakmice — prava na rad od dvanaest sati dnevno bez garantirane minimalne nadnice (poznati problem *minimum wage guarantee*) i prava da upotrijebe sva raspoloživa sredstva bila ona moralna ili ne, bila ona u krajnjoj liniji na štetu velikog broja pojedinaca, samo da glava ostane iznad vode u globalnoj tržišnoj utakmici.

Veliki broj oglasa za zapošljavanje u Europi počinje u stilu »Jeste li spremni raditi dvanaest sati dnevno, nemate obiteljskih obveza, imate manje od trideset godina i agresivni ste, želite brzo napredovati itd. Vi ste prava osoba za posao koji vam nudimo«.

Nedavno sam prisustvovao »otvorenom danu« na jednom od londonskih sveučilišta, za vrijeme kojega rektor i profesori te predstavnici raznih udruga pokušavaju prezentirati svoj fakultet i uvjete studija kako bi pridobili što veći broj kvalitetnih i talentiranih studenata. Bespoštedna je to bitka za opstanak u vrhu na tablici (redovno se objavljuje tablica, slična nogometnoj ligi, za srednje škole i fakultete) akademskog i financijskog uspjeha pojedinih univerziteta u Engleskoj.

Dobrodošlica je počela uvodnim govorom rektora koji je odmah uputio potencijalne studente da se u izboru fakulteta radi o čisto komercijalnoj odluci, sveučilište daje jedan proizvod, u ovom slučaju diplomu, koja košta ukupno od otprilike 15.000 do 18.000 funti, a svaki student za te novce mora zahtijevati najbolje tj. diplomu koja će mu pomoći da se dalje dobro »proda« na tržištu radne snage tj. nađe unosno zaposlenje. Ovo je gotovo citat njegova uvodna govora.

Nakon drugih profesora govorio je predstavnik studentskog sindikata koji je među ostalim upoznao studente i s mogućnošću da se učlane u razne aktivnosti npr. sportska sekcija, literarna, dramska i *Gay & Lesbian* (sekcija za homoseksualce i lezbijke). Kasnije sam pitao prijatelje Engleze o čemu se tu radi? Rekao sam da smatram da je seksualna orijentacija privatna stvar i da ne vidim smisla za takvu sekciju. Npr. ne postoji sekcija za heteroseksualce gdje bi se, recimo, mi okupljali, razmjenjivali iskustva i sl.

3.

Uz veliko zgražanje na takve glupe opaske, ali i olakotnu okolnost jer sam ipak iz Hrvatske, odgovorili su mi da G & L nije samo seksualna orijentacija, nego način života. Samo usput spominjem i zanimljiv podatak koji sam čuo od engleskih prijatelja, da se već više godina opaža da se »ženski studiji« na engleskim fakultetima više posjećuju od isključivo lezbijske ženske populacije, tako da se feministički dio i onaj manji broj žena studenata koje su upisale »ženske studije« čisto iz akademskog interesa, a ne kao zamjenu za neku vrstu psihoterapije koja će im pomoći da »nauče govoriti u ženskom, a ne muškom rodu«, postepeno povlači i prelazi na druge odjele.

U Engleskoj, Americi... stvari se događaju naime puno brže nego u Hrvatskoj, ali to isto tako znači da će u nekom roku doći i k nama. Doduše sa zakašnjenjem, ali kako vrijeme prolazi, sa sve manjim zakašnjenjem.

Ms. Govedić raspravlja o odgoju, školstvu, »ženskim studijima«, jednakim nadnicama za žene kao i za muškarce i sve je to u redu, ali imam osjećaj da je danas rasprava na način tako strogo odijeljenog muško/ženskog problema ipak deplasirana tj. neće uroditi velikim plodom.

Treba, recimo, konstatirati da je problem nejednake nadnice premalo iskorišten kada se kritizira »razvijeni svijet« tj. nama tako draga Europa u kojoj će ta nepravda još dugo živjeti bez obzira na sve kritike, a također tako lako zaboravljamo kakva su bila stvarna prava žena (ja sam ih uvijek doživljavao kao prava i pomoć obitelji da ljepše i lakše živi, a ne samo i isključivo kao prava žena) u »prošlom sistemu« gdje ne samo da su nadnice bile iste, nego je žena imala pomoć koju većina Europljanki danas može samo sanjati. Porodiljski dopust dvije godine, lokalni vrtići, bolovanja za bolest djeteta, i sl., a sve to u mnogo »patrijarhalnijoj zajednici« nego je to današnja Hrvatska.

Sva ta problematika danas je »zbrisana« principom (ili možda ipak možemo upotrijebiti riječ ideologija) prioriteta materijalnog interesa.

Nije više problem u tome imaju li muškarac ili žena, predstavnik manjine ili većine prava ili ne, već kako zaraditi toliko novaca i zauzeti takav položaj u lancu prehrane (vrlo danas popularan termin *food chain* iliti velika riba guta manju, a ova još manju itd.) tako da sva prava možete ostvariti novcem. Jasno u pitanju je opstanak pojedinca, pa se uglavnom ne biraju sredstva, a ne biraju ih bogme ni velike kompanije u borbi za opstanak u uvjetima globalne konkurencije zastrašujućih razmjera. Zašto se danas toliki ljudi odlučuju na nečasno stjecanje novca premda su svjesni i imaju moralnu spoznaju o tome da čine nešto nečasno i u krajnjoj liniji to ne odobravaju i drugima? Provedena je anketa o trajnim vrijednostima među mladima u Velikoj Britaniji. Jedan od rezultata pokazao je da većina mladih ne smatra nečasnim ili nemoralnim činom prevariti banku, porezni ured ili sličnu veliku instituciju, jer se direktno ne nanosi šteta pojedincu, a banke su ionako do srži pokvarene i ne ustručavaju se manjih ili većih trikova kako bi uzele ili zloupotrijebile novac svojih komitenata.

Srednja klasa izumire danas svugdje, ili si bogataš ili si na granici egzistencije i sva ta borba za prava nije ništa drugo, nego stavljanje sebe ili određene grupe u povoljnu poziciju na toj ljestvici *food chaina*, u toj džungli gdje veći jede manjega. Zašto svaka mlada djevojka sanja da na posteru bude model »mlade lijepe majke«. I tako jednim uspješnim snimanjem godišnje zaradi više od profesorice u školi u istom vremenu? Zar je to potrebno znanstveno dokazivati? Dovoljno je samo pročitati jedan dan, jedne novine.

Vjerujem da su Ms. Govedić poznati i neki drugi problemi koji su više nego marginalizirani u odnosu na probleme feminizma, AIDS-a, problematike Gay & lesbian itd.

Recimo, ako ste bilo kojim slučajem ostali bez posla u kasnim četrdesetim, nemate šanse da se ponovo zaposlite, ali ni uvjete da ostvarite makar minimalnu penziju. Zatim činjenica da se deset puta manje novca izdvaja za smanjenje smrtnosti od raka prostate (muški problem) od raka dojke (ženski problem) premda je smrtnost muškaraca od bolesti prostate npr. u Engleskoj apsolutno deset puta veća nego žena od raka dojke te neusporedivo veća od broja oboljelih ili umrlih od AIDS-a (žao mi je što sam zaboravio točne brojke čitajući nedavno članak o tome u engleskim novinama koji je napisao ugledan, ali ekscentrični i na svoj način marginalizirani kolumnist).

4.

Zatim problem u našem sudstvu, ali i zapadnoj sudskoj praksi, gdje otac ni na koji način nije u prilici dobiti starateljstvo nad djecom nakon rastave, pa ni u slučaju kada mu privatno socijalni radnik (ženskog spola) prizna da bi bilo bolje da djeca ostanu s ocem, ali piše izvještaj s drukčijim predznakom.

Ti i slični problemi postepeno se počinju spominjati u europskim sredinama, ali sve ipak i uvijek u kontekstu novca, budžeta, sponzorstva, medijskog marketinga i sl.

Nikakva prava više nije moguće ostvariti političkom borbom pa ma kako to bilo neophodno s humanističkog ili moralnog gledišta ako se pravilno marketinški ne organizirate i ne nađete prave sponzore koji će vam dati novaca za vašu borbu. Sve je to svedeno na »proizvod« i »tržište«. Tu je ta kontradikcija koju mi najbolje osjećamo na primjeru sponzorstva naših predsjedničkih kandidata (Nijemci na primjeru Kohla).

Kako postati pravedan i pošten predsjednik/političar kada bez dobre kampanje ne ide, a za kampanju trebaju novci, a novce imaju samo ljudi koji su do njega došli, uz sve dužno poštovanje, na nama ne sasvim prihvatljive načine i koji će za to ipak tražiti neke koncesije.

U razrješavanju tih i takvih problema i kontradikcija vidim pravo polje za angažman nezavisnog intelektualca/intelektualke koji/koja nekim slučajem ima pristup nekim novinama, nekoj tribini ili nevladinoj organizaciji, a koji su mediji nažalost i uz sve dužno poštovanje ipak direktno sponzorirani od centara financijske moći (npr. Soros, Zagrebačka banka i sl.) koje pokreće uvijek i samo prioritet materijalne dobiti u globalnoj tržišnoj utakmici, premda to nije svima nama uvijek odmah i jasno raspoznatljivo.

Samo angažman u tim područjima može ublažiti i usporiti potpuni gubitak intelektualne slobode, prava na jednake šanse, neovisnog intelektualnog djelovanja koje pokreće isključivo osjećaj za pravdu i vlastita načela/uvjerenja, a možda smo, u žaru borbe i ne primjećujući, sve to već izgubili. Z

reagiranja

Rusističke polemike

Uz tekstove Nataše Govedić, *Zarez*, 19, 20 i 23.

Poštovana kolegice, draga Andrea Zlatar,

u tri navrata Vaša je suradnica u prilozima, koji se nisu neposredno ticali mene, negirala moj rad kao i rad rusista koji su se okupljali oko katedre za rusku književnost, pripisujući mi »poltronstvo jugoslavenske književne znanstvene ljevice« u odnosu prema ruskoj književnosti poslije 1918, a polazeći očito od bibliografije mojih radova koju je 1990. sastavio Božidar Petrač, navodeći u njoj ne samo znanstvene studije, nego i studentske novinske članke. Nisam se mislio uplitati u diskusiju koja je tim povodom nastala, a odnosila se na djelatnost moje nekadašnje studentice Irene Lukšić, ali se u njoj pojavljivalo i moje ime s nekim neprimjerenim atributima. Smatrao sam da su mojim *čitateljima*, pa i široj javnosti moji stavovi poznati, pa će niske i ničim izazvane udarce Vaše suradnice raspoznati, i to na štetu njezinu, ali i novina koje su imale širiti prostore intelektualne slobode.

Međutim, »zaključni odgovor« od 20. siječnja 2000. prevršio je svaku mjeru. U njemu se ponovno spominje moj tobožnji »marksizam«, premda sam tijekom svoga bavljenja književnošću vrlo 'rano zaključio kako je »marksizam« kritici i znanosti o književnosti neprimjerena metoda, čak i u nas prihvaćenoj ' Lukácsevoj varijanti, a jamačno mi je u tom smislu najveću pohvalu izrekao moskovski profesor Metčenko koji me je u »Literaturnoj gazeti« optužio da sam »uništio marksističko-lenjinističku estetiku« (moju reakciju naći će *pažljivi čitatelj* u *Književnoj smotri* 1969, 1, 59-62). Ostavim li očitovanje mog odnosa prema marksizmu po strani, duboko me je dirnula ponovljena opaska kako sam »šutio o progonima i ubojstvima onih koji to, tj. »marksisti« (u Sovjetskom Savezu) nisu bili, a o kojima je pak pisala Irena Lukšić. Bez obzira na neprimjerenost poredbe djelatnosti Irene Lukšić koja je, poslije »pada Berlinskog zida«, kucala na otvorena vrata ruske, sovjetske i emigrantske alternative i disidentske književnosti, sa svojom publicističkom, gdjekad i prevoditeljskom djelatnošću *pedesetih* godina, želio bih, ugleda Vaših novina radi, napomenuti sljedeće činjenice koje se odnose upravo na ovaj segment rada.

1. Već 1950. pristupio sam revalorizaciji pjesničkog nasljeđa Vladimira Majakovskog, upućujući čitatelja prema njegovim antibirokratskim feljtonima u stihu i satiričnim komedijama od kojih sam i sam preveo *Hladni tuš* (*Banja*), a uskoro se pojaviše i *Stjenice* (prev. B. Hećimović). Samoubojstvo Majakovskog pripisivao sam hajci koja je u povodu *Banje* vođena u »proleterskoj« kritici. Kasnije se revalorizacije tekstova Majakovskog prihvatila i Dubravka Oraić.

2. God. 1953. objavio sam članak o *Isaku Babelju i Tarasovu Rodionovu*, tri godine *prije* rehabilitacije pisaca koji su postali žrtvama Staljinova terora, čime sam otvorio vrata proučavanju ruske proze dvadesetih godina. Zaokružio sam ovo istraživanje (tekstovi su tih pisaca u nas i u SSSR-u bili tada nepristupačniji, a ni zapadna rusistika nije njima poklanjala pozornost) »izborom iz poslijeoktobarske proze« koji je naslovljen citatom iz eseja Evgenija Zamjatina — *Heretici i sanjari* (1955). Kriterij izbora bio je ukratko: »nepodobnost« njihova ili njihovih tekstova počam od tridesetih godina ili pak njihova kritičnost u odnosu na posljedice boljševičkog prevrata. Među tim piscima nalazio se, dakako, Isak Babelj, također ubijeni Boris Pil'njak, autor distopijskog romana, a u 30-im godinama emigrant — Evgenij Zamjatin; cijeli je odjeljak posvećen »Serapinovoj braći«, skupini koja se suprotstavljala bilo kakvoj ideologizaciji književnosti, predočena je i satira s Mihailom Zoščenkom koji je u Ždanovljevo vrijeme brisan iz sovjetske književnosti, a posebno je mjesto dobio i Jurij Oleša čiji sam roman *Zavist* preveo prije nego što je u SSSR-u dopušteno ponovno izdanje. Na »junake« toga vremena pozivao se u nas i Šoljan u *Izdajicama*. Bilo je to već u vrijeme »Krugova«! *Heretike i sanjare* smatrao sam uz to i svojim prilogom pitanju položaja književnosti i književnika u »jugoslavenskim« pedesetim godinama kada su u nas napuštane norme socijalističkog realizma. Aktualno značenje, dakako, nije imalo ponovljeno izdanje, dopunjeno imenima pisaca koji su tek nakon pojave njihovih romana skrenuli pozornost i na novele 20-tih god. (Bulgakov, Pasternak, Platonov). Rad na izboru i organizaciji prevođenja ruske proze sovjetskog razdoblja nastavio sam i u izdanjima *Suvremeni ruski pisci* (I-III, 1961, IV 1963). Tu se prvi put u nas pojavio Andrej Plehanov, publicist i satiričar — također žrtva Stalinova terora — Mihail Kol'cov, a posebnu pozornost posvetio sam novom valu sovjetskih ruskih i *ukrajinskih* proznih pisaca koji su poslije 1953. pridonijeli raspadanju sustava socijalističkog realizma. Među njima posebno ističem Vasilija Aksjonova kojega sam počeo prevoditi, posvetio mu mnogo mjesta u knjizi *Proza u trapericama* (1976), a kasnije je ovog, izričito urbanog pisca, protjeranog u Ameriku, prevodila Irena Lukšić.

3. U šezdesetim godinama moj je rad na upoznavanju hrvatskoga čitateljstva sa suvremenom ruskom književnošću jenjavao i književna lepeza se širila, tekstovi su postajali pristupačni bilo u sovjetskim bilo u zapadnim izdanjima, pa sam više pozornosti posvetio radu na pitanjima izrazite antitotalitarne književne formacije, radeći sustavno na tekstovima ruske avangarde, bez obzira na to gdje su nastajali. Tako sam u knjizi *Ruska avangarda* (1984) znatnu pozornost posvetio ne samo smaknutom Osipu Mandel'štamu, nego i pjesnikinji Marini Cvetaevoj koja me je (kasnije) zanimala i zbog njezina odnosa prema likovnosti Natalije Gončarove, što se također našla u Parizu kao scenografkinja za *Balet russes*. U to se vrijeme, uostalom, emigrantskom ruskom književnošću počela intenzivno baviti Magdalena Medarić-Kovačić, autorica disertacije, knjige i niza rasprava o, uz Cvetaevu, jamačno najpoznatijem ruskom emigrantskom književniku — Nabokovu. Pod njezinim se mentorstvom emigrantskom književnošću pozabavila i Irena Lukšić. Kao što je poznato pitanjima ruske avangarde posvetio se i stanoviti broj suradnika/ca u zemlji i inozemstvu (usp. *Pojmovnike ruske avangarde*, 1-9). Ujedinjavao nas je pristup tekstovima, ali i zaziranje od bilo kakve politizacije našega rada uza svu svijest o tome da nastavljamo subverziju na liniji otpora svakom, a posebno ruskom sovjetskom totalitarizmu. »Padom Berlinskog zida« i takvo je usmjeravanje rada gubilo na aktualnosti. Pa ipak u slijedu tog pokreta prevela je Dubravka Ugrešić *Golu godinu* Borisa Pil'njaka, a Dubravka Oraić-Tolić *Petrograd* Andreja Beloga. Posebno pak mjesto zauzimaju prijevodi stihova Velimira Hlebnikova (također D. Oraić-Tolić), a uzgred valja spomenuti i zauzimanje za Majakovskog, Hlebnikova i Kručenyka u pjesništvu Josipa Severa, također povezanog sa zagrebačkim rusističkim krugom.

4. God. 1969. predstavio sam hrvatskom čitateljstvu Daniila Harmsa s nekoliko svojih prijevoda koje sam popratio kratkim člankom. Prijepis tekstova iz Harmsova *rukopisa* »prošvercao« sam iz Moskve, a oni su se zatim (i u izvorniku) pojavili u Pragu (»Československá rusistika«) i u talijanskom prijevodu u Rimu. Europski je uspjeh uskoro slijedio, a zatim su se pojavila i potpunija izdanja Harmsa, najprije u Izraelu, a zatim u Moskvi. U nas je sustavnije prevodila Harmsa Dubravka Ugrešić, a pojavili su se i drugi prijevodi, pa i uprizorenja na alternativnim scenama — od »Đure« do »Daske«.

5. Datum je u povijesti hrvatskoga zanimanja za suvremenu rusku književnost predstavljala magistarska radnja Dubravke Ugrešić o razvojnim tendencijama suvremene ruske proze, pri čemu valja napomenuti kako su autori koji su u knjizi predstavljeni u nas još uvijek nedovoljno poznati. To posebno vrijedi za Andreja Bitova, jamačno najreprezentativnijeg predstavnika urbane ruske proze poslije Vasilija Aksjonova. Pojava pak njezine antologije *Pljuska u ruci*, posvećena alternativnoj ruskoj prozi *prije* »pada Berlinskog zida« (a upravo bi s *tom* knjigom valjalo usporediti nesuvisli izbor *Jednostavne istine*), upozorila me na to da sam svoju ulogu u procesu upoznavanja hrvatske javnosti s ruskom prozom časno odigrao, te da je došlo vrijeme da taj posao preuzmu mlađi suradnici. Silom prilika na moju je žalost Dubravka Ugrešić napustila istraživački rad u korist same književnosti i publicistike, a Ireni Lukšić bi valjalo dati *naglašeno kritičku* podršku uz sitnu napomenu: književne su pojave na kraju krajeva ipak povijesne, pa se i kriteriji u odabiraju moraju, pored ostaloga, temeljiti bar na nekim povijesnim činjenicama. Posebno me je, također, ovih dana obradovala pojava *znanstvene studije* o simultanizmu u romanu nekadašnjeg »disidenta« Saše Sokolova, koju je Jasmina Vojvodić objavila u *Književnoj smotri*. Rusistički podmladak očito dolazi na smjenu!

Naposljetku, draga kolegice, još jedna primjedba. U tzv. »zaključnom odgovoru« o radovima autora knjige o pjesništvu Pasternaka i Mandel'štama i dugogodišnjeg urednika »Književne smotre«, kako tvrdi autorica tog teksta, »lako je iščitati *konzervativno desnu orijentaciju*. Nakon što su meni prilijepljene »lijeve« etikete, kolegi Užareviću je prilijepljena »desna«. Što vi osobno mislite o takvom *političkom* etiketiranju u novinama koje bi se, navodno, imale *takvoj* politizaciji u načelu protiviti?

Oprostite mi, također, ovaj *pro domo* pisan pod opterećenjem »gastarbajterskih« poslova, daleko od *Zareza*. Ovamo sam, naime, pozvan da predajem »rusku avangardu«. Seminarske radnje posvećene su, između ostaloga, Cvetaevoj i Mandel'štamu, ali i Bulgakovu koji je, također na moju pobudu i s mojim pogovorom, preveden čim se roman *Majstor i Margarita* pojavio u časopisu.

U Göttingenu, 3. veljače 2000.

Aleksandar Flaker

Matica hrvatska
Matrix croatica
Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2
raspisuje

Natječaj

za dodjelu Nagrade Matice hrvatske s područja znanosti (prirodnih i društvenih)

Nagrađuje se knjiga s područja znanosti (prirodnih i društvenih) objavljena u 1999. godini.
Predlagatelji mogu biti sami autori, nakladnici ili druge fizičke i pravne osobe.
Uz prijavu na natječaj potrebno je priložiti tri primjerka djela.
Pravo sudjelovanja imaju državljani Republike Hrvatske.
Rok za podnošenje prijava je trideset dana od objave natječaja.
Nagrada će se dodijeliti u mjesecu lipnju 2000. u Matici hrvatskoj.

Prijedloge na natječaj dostaviti na adresu:
Matica hrvatska, Ulica Matice hrvatske 2, Zagreb, s naznakom Natječaj za Nagradu Matice hrvatske s područja znanosti.

Matica hrvatska / Matrix croatica
Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2, raspisuje

Natječaj

za dodjelu Nagrade Matice hrvatske s područja književnosti i umjetnosti

Nagrađuje se knjiga s područja književnosti i umjetnosti objavljena u 1999. godini.
Predlagatelji mogu biti sami autori, nakladnici ili druge fizičke i pravne osobe.
Uz prijavu na natječaj potrebno je priložiti tri primjerka djela.
Djela objavljena pod pseudonimom ne ulaze u konkurenciju.
Rok za podnošenje prijava je trideset dana od objave natječaja.
Nagrada će se dodijeliti u mjesecu lipnju 2000. u Matici hrvatskoj.
Prijedloge na natječaj dostaviti na adresu:
Matica hrvatska, Ulica Matice hrvatske 2, Zagreb,
s naznakom Natječaj za Nagradu Matice hrvatske
s područja književnosti i umjetnosti.

Netočne i neobrazložene tvrdnje

Priopćenje predsjednika Nacionalnog vijeća za visoku naobrazbu

Slaven Barišić

U nizu izjava novog ministra znanosti i tehnologije prof. dr. sc. Hrvoja Kraljevića i u popratnim novinarskim komentarima (*Jutarnji list, Zarez*, HTV) iznesene su brojne netočne i neobrazložene tvrdnje na račun rada Nacionalnog vijeća za visoku naobrazbu i njegovog predsjednika. Za žaliti je da niti gospodin ministar ni zainteresirani novinari nisu našli za shodno upoznati se sa stvarnim stanjem stvari u Nacionalnom vijeću.

Izvješće Sabora o radu Nacionalnog vijeća u prvom sazivu, za razdoblje 1994-1998, poslano je svojedobno i svim rektorima i dekanima, a na uvid ga može dobiti i svaki hrvatski građanin. Iz tog izvješća i popratne dokumentacije razvidno je, napose, koliko se taj saziv Nacionalnog vijeća zalagao da se osiguraju kadrovski i materijalni uvjeti za rad tog tijela i njegovih povjerenstava, posebno na vrednovanju visokih učilišta, koje je sada već dobro odmaklo.

Točni podaci o radu Nacionalnog vijeća u drugom sazivu bit će uskoro dostupni javnosti u Izvješću o radu Hrvatskom državnom saboru koje Nacionalno vijeće priređuje od svoje 20. sjednice, održane 19. 1. 2000. Pored toga, procijeni li to potrebnim, Nacionalno će se vijeće obratiti javnosti i izravno odgovoriti na netočne navode o svome radu.

Uvjeren sam da se samo na taj način, u argumentiranoj i dokumentiranoj raspravi, mogu ukloniti sve nedoumice stvorene u javnosti o radu Nacionalnog vijeća za visoku naobrazbu.

u kratko

Filozofija

***Sloboda u jedinstvu razlika*, Zbornik radova s 1. međunarodnog filozofskog kolokvija, urednici: Rusmir Mahmutćehajić i Mile Babić, DID, Sarajevo, 1999.**

Grozdana Cvitan

Dok je u pripremi Treći međunarodni filozofski kolokvij koji zajedno organiziraju neke institucije iz (uglavnom) Sarajeva i Verone, objavljen je prvi zbornik Prvog kolokvija održanog u Sarajevu 1. i 2. lipnja 1998. godine. Međunarodni karakter kolokvija već je zainteresirao i druge zemlje, pa se ove godine u održavanje žele uključiti i neke francuske institucije, a uskoro bi se trebao pojaviti i zbornik Drugog kolokvija održanog prošle godine u Veroni. Prvi susret dogodio se na poticaj talijanskih filozofa i intelektualaca koji su upoznali tekstove književnika Dževada Karahasana i istodobno bili pogođeni zbivanjima u Bosni i Hercegovini.

Zbornik kolokvija *Sloboda u jedinstvu razlika* sadrži jedanaest rasprava bosanskohercegovačkih i talijanskih filozofa potaknutih spoznajom talijanskih sudionika skupa o bosanskohercegovačkim prilikama kao prostoru susreta različitih naroda i različitih religija. Bio je to izazov onom filozofskom mišljenju koje traži odgovore na pitanja slobode u uvjetima susreta različitosti, odnosno odsutnosti homogenosti. Razmišljajući o dijalogu među monoteističkim religijama kao doprinosu pluralnom jedinstvu Europe, Piero Coda navodi svoj susret u Teheranu 1998. godine s učiteljem šiitske tradicije Hagom Emanuelom (93 godine). Na pitanje što misli o dijalogu između monoteističkih religija i o obzoru jedinstva prema kojemu su se uputile, prema volji Božjoj, stari je učitelj odgovorio: *Ako vjeruješ da jedinstvo dolazi, ono će doći; no, međutim, ako misliš da je veoma daleko i da ga je teško postići, ono neće doći. Tu trebaš vidjeti jedinstvo, trebaš vjerovati u jedinstvo i onda će ono, kao dar Božji, sigurno doći*.

U ukupnosti razmišljanja filozofa i teologa iz Italije i Bosne i Hercegovine na kojem se promišljao svijet slobode u ozračju monoteističkih religija ovih prostora analizirane su mogućnosti filozofskih svjetova Guenona (Mahmutćehajić), Levinasa (Marcolungo), Kanta, Kringsa (Bubalo), Hegela (Babić), ali i postavljena pitanja slobode i odgovornosti (Tanović), jedinstva i razlika (Primorac) u suvremenom svijetu i konkretnim političkim prilikama.

Časopisi

***Forum Bosnae, kultura — znanost — društvo — politika*, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, 6/99, urednik Ivan Lovrenović**

Grozdana Cvitan

Časopis *Forum Bosnae* uz priloge različitih autora sustavno objavljuje izlaganja održana na Međunarodnoj konferenciji *Bosanska paradigma*, koja je u organizaciji Međunarodnog foruma Bosna održana u studenom 1998. godine u Sarajevu. Suurednici su tog dijela časopisa Rusmir Mahmutćehajić i Žarko Papić. Veći dio novog broja sadrži tekstove sa spomenutog skupa uglavnom unutar tema *Misliti svijet*, *Moguća Bosna i Hercegovina* te *Pitanja književnosti*.

Suprotstavljajući Huntingtonovim civilizacijama ideju globalizacije John B. Allcock smatra kako u suvremenom svijetu nema značajnog kulturnog identiteta *koji se može održati, a da posjeduje tu mjeru interne organizacije i koherentnosti*. Zbog udaljenosti i apstrakcije civilizacije nisu sposobne funkcionirati kao »zamišljene zajednice«, kako zahtijeva Huntington. Pozivajući se na razmišljanja Zlatka Hadžidedića u knjizi *Bosna ne uzvraća udarac*, Allcock u tekstu *Huntington, »civilizacije« i Bosna i Hercegovina: jedna irelevantna paradigma* analizira neuspjeh određene teorije koja je željela tumačiti svijet i za koju smatra da nije primjenjiva na konkretne prilike jer Huntington historičar nije u mogućnosti odgovoriti na suvremene ideje koje svijet vide drukčije od njega. Multikulturalnost, kao tema za promišljanje na bosanskohercegovačkom primjeru i u kontekstu svjetskih promišljanja, predmet je analize u tekstovima Line Veljaka i Abdulaha Šarčevića.

Razvoj bosanskog identiteta u komunističkom periodu išao je od potpunog nijekanja do vjerske identifikacije. Vjerski identitet uskoro je zamijenjen etničkim što nije bilo rješenje problema, ali je muslimanima u bivšoj Jugoslaviji omogućio da pokažu svoj izbor u ponuđenim okvirima između Muslimana, Jugoslavena i neopredijeljenih. Takav razvoj bio je značajan za Titovu politiku Trećeg svijeta, dok je nekim Muslimanima predstavljao šansu pune emancipacije u etničkoj prevlasti u okviru jedne od jugoslavenskih republika. Pitanje identiteta još nije završeno, posebno identifikacija koju nudi novi termin Bošnjak (za razliku od Bosanca) u okviru kojeg bi se u sljedećim godinama trebala dogoditi bosansko-muslimanska realizacija o čemu piše Francine Friedman u tekstu *Razvoj bosanskog identiteta u komunističkom periodu*. Uz ovaj tekst u prilozima pod naslovom *Moguća Bosna i Hercegovina* Jaume Saura piše o suverenitetu Bosne i Hercegovine u međunarodnom pravu, Branko Morait o sociološko-pravnim aspektima postdejtonske Bosne, Novka Agić o ulozi nevladinih organizacija u sistemu tranzicije, Amra Hadžimuhamedović o neodvojivosti poslijeratne obnove gradova i graditeljskog nasljeđa u Bosni i Hercegovini te niz drugih autora, uronjenih u konkretne bosanskohercegovačke teme i probleme, o pitanjima dijaspore (Hajrudin Somun) u zemlji u kojoj je broj iseljenih veći od broja onih koji su ostali.

Pitanja književnosti, *Baština*, *Južnoslavenske paralele* i *Vrhovi islama* ostale su grupe tema među kojima i esej Irfana Horozovića *Poznati prividi i nepoznati kontinuiteti* u kojem mit o lijepoj Heleni ispituje i tumači kroz zemlju i u zemlji u kojoj se ukazala Gospa, dogodila Olimpijada i slijetali trojanski avioni.

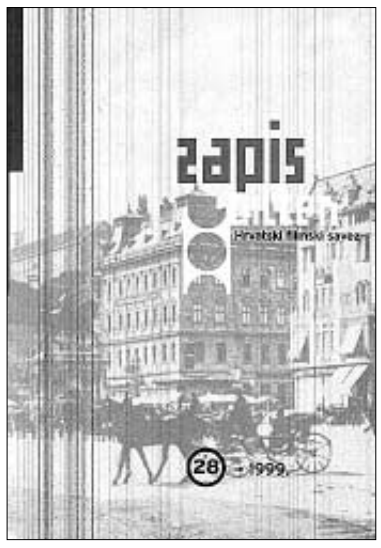

***Zapis*, Hrvatski filmski savez, br. 28, god. VII, ljeto 1999, glavni i odgovorni urednik Vjekoslav Majcen**

Nikica Gilić

U novom su broju *Zapisa* predstavljena tri zanimljiva umjetnička opusa — Zdravko Mustać piše o Ivanu Martincu, Duško Popović o Vladimiru Peteku, a Marijan Krivak o mlađem japanskom videoumjetniku Atsuhiju Ogati. Ovaj *Zapis* sadrži i članke o djelatnostima Kinokluba Zagreb, osječkog Videokluba *Mursa* te videodružine u karlovačkoj gimnaziji, dok Agar Pata piše o programima u dubrovačkim *Art-vikendima*. Alan Bahorić izvješćuje pak s međunarodnog festivala neprofesijskog dokumentarnog filma u Bitoli, a na *31. reviju hrvatskog filmskog i videostvaralaštva* u Đurđevcu osvrće se predsjednica žirija Božica Jelušić. O ozbiljnosti s kojom djeluje neprofesijska kinematografija svjedoči i popis ostalih članova žirija: Petar Krelja, Diana Nenadić, Ante Peterlić i Zoran Tadić.

Uz još neke zanimljive članke novi broj opsegom nevelikog glasila nacionalne neprofesijske filmske udruge sadrži i teme vrlo zanimljive za širu kulturnu javnost. Tako o odnosu filma i fotografije piše Tomislav Čegir, a iz *Süddeutsche Zeitung Magazina* prenesen je razgovor Renea Burria sa znamenitim fotografom (i slikarom) Henrijem Cartier-Bressonom. Ipak, uz pohvale ovakvoj širini umjetničkog pristupa možemo izraziti žaljenje što uz razgovor nije otisnuta i neka fotografija iz fotografove prebogate mape.

***Treća*, Časopis Centra za ženske studije, br. 2/vol. 1, 1999.**

Mirna Šolić

Drugi broj *Treće* koncipiran je u tri tematska kruga, to su feministička teologija, žena i umjetnost, te prikazi knjiga i publikacija. U krugu koji se bavi feminističkom teologijom potiče se na dekonstrukciju vrijednosti i predrasuda zapadnjačkih religija, katoličanstva posebice, koje su stvorili prema ženama. Velika i zasebna tema je lik Marije u katoličkim predajama i njeno stoljetno tumačenje u rasponu od podložnosti i simbola nacionalnog identiteta (Anna Maria Grünfelder, *Marija — kraljica Hrvata)* pa do potrebe nepostojeće i nerealne čistoće, pri čemu se ženska tjelesnost smatra prljavom i prizemnom (Divna Zečević, *Ženski govor o sudbini Djevice Marije)*. S kolikim se intenzitetom mizoginost javlja u narodnoj predaji i vjerovanjima pokazuje esej finske znanstvenice Aili Nenole o liku bludnice, grešnice i čedomorke u komparativnim skandinavskim predajama. Takav etnološko-antropološki krug tema zatvara se slikom vjerovanja u *more*, koje nisu poput vještica mitološka bića, već su dio dnevne stvarnosti (Suzana Marjanović, *Zaštitna sredstva protiv more kao žensko-niktomorfnog demona)*. Da su doista *vještice*, naravno u drugačijem smislu, prisutne među nama, pokazuje Kathryn Rountree u *Novoj vještici zapada*, gdje je *vještica* znak otpora neoliberalizmu i represivnim materijalističkim tendencijama zapadnog svijeta.

U krugu o umjetnosti ključan je intervju s Faith Wilding, poznatom američkom konceptualnom umjetnicom zaokupljenom novim medijima kao načinom spoznavanja i mijenjanja identiteta, a čija djela i ilustrativno sačinjavaju *Treću*, te prikaz djelovanja hrvatske umjetnice Sanje Iveković, njezina poigravanja i osvještavanja javnih prostora i prikazivanja promjene identiteta i manipulacije putem fotografije i dokumenata. Novo poimanje tijela u suvremenom plesu i pisanje o plesu uopće tema je Ive Nerine Gattin.

Časopis *Treća* uz promoviranje ženske umjetnosti i ženske misli, uz pokoji preveden tekst, najviše prostora daje rukopisima hrvatskih znanstvenica i umjetnica, nastojeći tako potaknuti i novi vid istraživanja i proučavanja u opreci s postojećom kulturom na ovim prostorima.

***Metro*, Metro Zagreb d.o.o., glavni i odgovorni urednik Branko C.**

Aleksandra Orlić

Iako grad Zagreb još nije dobio svoj metro, jedan drugi već odavno cirkulira njegovim *undergroundom*, lokalima, klubovima pod zemljom kao što su B. P., Colding Club. Točnije rečeno on postoji već devet godina i dvanaest mjeseci, od 1990. do 2000. godine, izdaje ga Metro Zagreb d.o.o., glavni i odgovorni urednik Branko C., a revija izlazi kada je potrebna. Časopis koji ne vrišti bojama, šokantnim naslovima, dapače uopće ih nema, pa tako niti reklama. Jedino oglašavanje jest ono protiv AIDS-a. Časopis je prepoznatljiv posebno po svom vizualnom kodu; velikog formata, crnobijelog sloga, art-fotografija preuzetih iz stranih časopisa. Pretežno su to fotografije koje objavljuje *Photo*, *Max* ili monografije čuvenih svjetskih fotografa. Na najnovijem broju s manekenkom Helenom Christensen na naslovnici čak je i sam naslov sakriven, stopljen s njezinim tijelom, uronjen na boku o finu tkaninu, a veliko slovo *M* sakriveno je i odčitava se u položaju njezinih ruku. Prvih dvanaest stranica nazvano je po mjesecima i predstavlja svojevrsni *Pirellijev* kalendar za 2000-tu, s erotskim-tijeli-

ma-skulpturama. *Hommage* svim dosadašnjim naslovnicama u »devet godina i dvanaest mjeseci«, a zatim je kao i do sada ostavljan prostor — ljudima iz kazališta, glazbe, likovnosti — svima onima koji su na neki način posebni. Miljenko Jergović, Nora Krstulović, Matija Dedić, David Bowie, Gonzo, Nina Violić, Lucija Šerbedžija samo su neki od njih. *Interwiev* kao pogled u sebe zadobio je ovdje svoje pravo značenje. Mnogima je data sloboda da se predstave na način kako to sami žele; u vidu kraćeg eseja, pjesme, da se slikaju sa svojim omiljenim psom, atributom, alatom, da začude i šokiraju. Fotografije portretiranih nisu nastale u studiju s već unaprijed određenim položajem stolca, zadatim koordinatama u koje valja gledati te načinom kako se nasmiješiti. Upravo suprotno. Naglasak je na trenutnom izrazu lica, gesti, karakteru, s tim da su fotografije u najnovijem broju prilično stilizirane, jer je korištena i kompjutorska tehnologija, razni filtri i mogućnosti obrade slike.

Listajući i čitajući prošlogodišnje brojeve *Metroa* čini se da se pojedini likovi ponavljaju, kao da se kontinuirano prati njihov razvoj, ne forsirajući baš toliko aktualnost. Kupimo novine u ponedjeljak uvečer kako bismo saznali što se dogodilo u utorak ujutro ili što nas čeka u horoskopu u srijedu. Novine postaju hladan medij koji ne zahtijeva svu našu pažnju i koncentraciju, jer paralelno s njim obavljamo i ostale poslove. *Metro* ima sasvim suprotan koncept, koncentraciju nad naoko običnim stvarima i ljudima, kao u filmu *Dim* kada prodavač cigareta svakoga dana s ljubavlju fotografira i bilježi jednu te istu ulicu i u razgovoru s piscem, koji nemarno i brzo prelistava album, upozorava da zastane i bolje promotri. Upravo to čini i *Metro*.

***Republika*, Časopis za književnost, broj 9-10, 1999. godine, glavni urednik Velimir Visković**

Dušanka Profeta

Časopisi Društva hrvatskih književnika, a to su *Republika*, *Europski glasnik* i *Most* valjda su jedini otok razuma, jedina korisna djelatnost unutar društva koje se posljednjih godina izblamiralo po brojnim osnovama. Pogledajmo stoga, što posljednji dvobroj nudi. U rubrici *Književnost u prijevodu* objavljena je poezija Renéa Chara u izboru i prepjevu

Višnje Machiedo, a Marinko Košćec u šestom nastavku *Francuske nove proze* predstavlja Patricka Modianoa. Novu poeziju i prozu objavljuju Drago Štambuk, Jozefina Dautbegović, Matko Sršen, Julijana Matanović i Irena Lukšić. *Ogledi, istraživanja* donose radove Ivana J. Boškovića (*Splitski prozni trenutak*), Pavao Pavličić (*Tin Ujević: Zelenu granu s tugom žuta voća*), Dubravka Oraić Tolić (*Kraj zbilje?*), Dušan Rappo (*Književnost i nacionalno svrstavanje*), a u njoj srodnoj rubrici *Istraživanje baštine*, Mirko Tomasović bavi se istraživanjem soneta u prvoj fazi hrvatskog romantizma. U rubrici *Teorija* Vladimir Biti nastavlja proširivanje natuknica iz *Pojmovnika*, ovoga puta natuknica o dekonstrukciji i feminističkoj kritici. U ostalim manje-više standardnim rubrikama *Republike* pišu Tonko Maroević, Vinko Grubišić, Milko Valent, Jagna Pogačnik, Branimir Bošnjak, Cvjetko Milanja, Tatjana Jukić, Gajo Peleš, Ljiljana Kolenić i Josip Lisac.

Proza

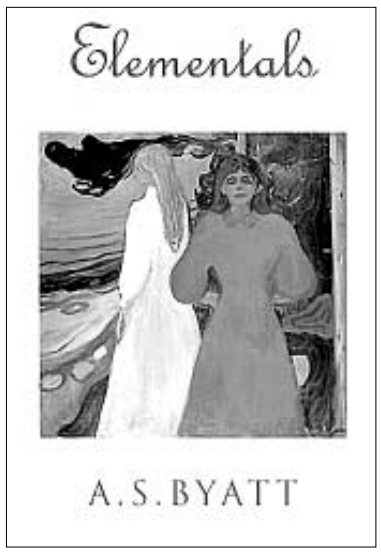

Antonia Susan Byatt, *Elementals, Stories of Fire and Ice*, Vintage, London, 1999.

Filip Krenus

Uznemirujuća snaga bogatog kolorita bila je osnovna (i ujedno najmanje naturalistička) odlika slikarske škole prerafaelita. Nova je škola europskome slikarstvu nametnula kromatski raspon i *odnose* među bojama neviđene *nakon Rafaela*. Kao i njezini prijašnji romani poput *Angels and Insects*, *The Virgin in the Garden* i *Possession*, zbirka kratkih priča A. S. Byatt *Elementals, Stories of Fire and Ice* nalikuje na red kasnoviktorijanskih kompozicija ili srednjovjekovne vitraje. Prvi dojam koji daje kontrast vatre i leda u naslovu jest da je ovo najvjerojatnije još jedno postfeminističko propitivanje odnosa među spolovima. No nakon čitanja svih labavo povezanih priča zbirke moguće je izvesti općenitiji zaključak: dihotomija u naslovu zapravo je stilska, a ne tematska odrednica Byattina rukopisa koji balansira između potpunog prepuštanja čulima (vatre) i intelektualnog ukalupljivanja u zadani oblik (leda) nalikujući na vrt u kojemu podrezano i oblikovano drveće zadržava divlji miris voćnjaka.

Egzotični lokaliteti i gotovo zamorna slikovitost dominiraju čak i u kraćim pričama kao što su *Baglady* (koja podsjeća na Muriel Spark), *Jael* (u kojoj se uz pomoć biblijske priče pokušava objasniti sklonost ćudljiva reklamna stručnjaka da *uživa u zlu*) i *Christ in the House of Martha and Mary* (lukava parabola u kojoj mladi slikar neposlušnu kuharicu uči da svoja jela gleda kao umjetnička djela).

Zanimljivije su duže priče u kojima je jasnije izražen konstrast poput *Crocodile Tears* gdje iznenadno obudovjela Engleskinja bježi u Francusku. Ondje uz pomoć Norvežanina, čija je sudbina na mahove gotovo podrugljiv odraz njezine, te krhotina folklora i povijesti pokušava shvatiti svoju krivnju.

Najvredniji je dio zbirke bajka *Cold* gdje se ledena kraljevna udaje za kralja vruće pustinjske zemlje — blago ironični komentar teme da *ljubav mijenja svakoga* po uzoru na Oscara Wildea.

Likovi ovih priča lutaju blistavim krajolicima progonjeni uspomenama; nesposobni da u svome okruženju osjete užitak, žive u limbu između poriva za samouništenjem i tupe pasivnosti. A. S. Byatt zavlači im se pod kožu kako bi u hladnoj tmini pokušala rasplamsati koji ugarak raspršenih zaboravljenih mitova.

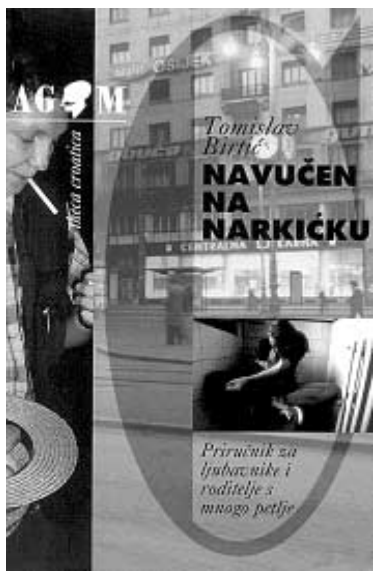

Tomislav Birtić, *Navučen na narkićku; Priručnik za ljubavnike i roditelje s mnogo petlje*, AGM, Zagreb, 2000.

Dušanka Profeta

Na hijerarhiji ovisnosti droga zauzima daleko prvo mjesto. Ovisnost o narkoticima vodi ravno u smrt, i to brzu smrt, za razliku od ovisnosti o alkoholu i nikotinu, koji garantiraju teške bolesti u, za svakog alkoholičara i pušača, vrlo dalekoj i maglovitoj budućnosti. Tomislav Birtić opisuje u prozi *Navučen na narkićku* iskustva osobe koja je voljenoj djevojci pomagala u odvikavanju. Birtićeva proza pokušava funkcionirati kao pripovjedna proza u prvom licu, no primjerenija bi joj žanrovska odrednica bila *autobiografski priručnik*. Elementi autobiografskog sadržani su u jasnoj odrednici Birtića kao pripovjedača, osobe koja je svjedok liječenja ovisnosti djevojke koju voli. Ljubavna priča i *terapeutska* priča isprepletene su na svim razinama, za uspješno liječenje potreban je *pouzdan izvor ljubavi*, koji na kraju ostaje sam nakon bilo uspješnog bilo bezuspješnog odvikavanja voljene osobe. Birtić od početka prihvaća ulogu modernog Werthera, bezuvjetna ljubav koju je, vjerujem, iskreno pružao pomalo je patetična i nategnuta u proznoj prezentaciji. Odnos bliskosti koji varira od paničnih noćnih telefonskih poziva u pomoć do zajedničkog *spavanja* ili *nespavanja* na trenutke se doima kao nezrela tinejdžerska priča. Kada govorim o elementima *priručnika*, onda to kažem bez ikakve ironije, misleći na ono po čemu je ova knjiga dobra, vrijedna i nužna — Birtić ima dovoljno iskustva iz prve ruke i dovoljno pismenosti da prikaže anatomiju jednog *slučaja*. Podnaslov koji kaže *priručnik za ljubavnike i roditelje s mnogo petlje* pogađa zadani cilj: osobe bliske ovisniku zbog njegove ovisnosti najjače pate i često su spremne učiniti sve da ovisniku pomognu. Birtić popisuje sve ovisničke trikove za zavaravanje okoline, sve užase odvikavanja, sve postojeće metode i institucije (koje su najčešće nedjelotvorne). Vjerujem da će zbog toga ova knjiga koristiti svima, jer kako kaže Birtić *U narkićke se ne zaljubljuju drugi*.

Publicistika

Faris Nanić, *Tjeskoba vremena, Vrijeme rata i tranzicije 1989-1999*, Strategija, Profil international, Zagreb, 1999.

Fahrudin Novalić

Tjeskoba vremena Farisa Nanića zbirka je novinarskih članaka o aktualnim zbivanjima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i svijetu objavljenih u trinaest domaćih i međunarodnih periodičnih publikacija od 1989. do 1999. godine. Knjiga je podijeljena u šest poglavlja: *U sjeni ekonomske propasti*, *Svijet u škripcu promjena*, *Islamski svijet pred novom epohom*, *Hrvatske refleksije*, *Bosna i Hercegovina i svijet*, *Bošnjaci i njihova renesansa*.

Osnovni problem i pitanja koja autor kritički analizira pretežito su ratna i tranzicijska zbivanja, kao i njihove posljedice u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, te zbivanja u svijetu, najčešće vezana uz te pojave.

Knjiga zapravo *propisuje moralnost subjekata* odgovornih za rat i tranziciju kao i njihove posljedice — bez obzira je li riječ o dvoličnosti i neodgovornosti subjekata međunarodne zajednice prema agresiji JNA i paravojnih formacija na Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Kosovo, o zabludama, trgovini naftom i drugim robama hrvatske vlasti s neprijateljskom stranom, o negiranju Bošnjaka i Slovenaca, o ignoriranju Bošnjaka u Hrvatskoj od strane bošnjačkih političara nakon njihova *brisanja* iz Ustava RH ili o političkom i svakom drugom pragmatizmu/utilitarizmu vladajućih političkih i drugih struktura vlasti u Hrvatskoj i BiH. Knjiga će, ovisno o tome kako će je tko iščitavati, utjecati i na mogućnosti približavanja i razumijevanja svih koji mogu poticati i razvijati političko i ekonomsko komuniciranje, potrebu za širim interkulturnim komuniciranjem, a osobito potrebu za aktivnom koegzistencijom između kršćanstva i islama, što se već potvrdilo kao povijesna stvarnost i nužnost na ovim prostorima. Stalno i optimalno približavanje cjelovitom, objektivno-kritičkom poznavanju različitih društvenih pojava, priznavanje prava na različiku, argumentirano neslaganje, kao i spremnost da se s razlikom živi nužna je pretpostavka svakog konstruktivnog komuniciranja.

Različitost kultura jedno je od najvrednijih kulturnih nasljeđa čo-

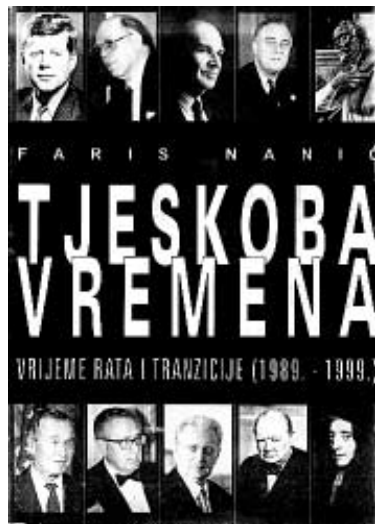

vječanstva. Kulturno-duhovna insuficijentnost političke i druge moći, osim ostalog, pokazuje da nedostatak moralnosti, skromnosti i pravednosti proizvodi nedostatak mudrosti, a nedostatak ove potonje proizvodi nedostatak poštovanja prema drugima. Sve se može spriječiti, ali *težnja za slobodom i dostojanstvom čovjeka nikada*. S dinamičnim svijetom otvorenih i univerzalnih vrijednosti ne može se komunicirati nacionalnim mitovima i mistifikacijama, niti s ljudima jučerašnjeg, već s ljudima sutrašnjeg dana. Vrijeme *et(n)ičkog pročišćenja* i uopće *dobra* neodgodivo je i ne može se zauvijek odgađati. Umjesto zastupanja i poticanja sukoba civilizacija i kultura, umjesto intelektualno-političkog organiziranja etničkih, konfesionalnih, kulturalnih mržnji, nezdravog rivalstva i isključivosti, nužno je afirmirati i razvijati aktivni partnerski dijalog, suradnju i koegzistenciju, komunikaciju kojom se prevladava kriza i njeni uzroci.

kritika

Pjesme o ljubavi, smrti i žednom grahu

Melankolična i ispovjedna, ova poezija na trenutke doseže egzistencijalni užas ravan ponoru Sylvije Plath

Rade Jarak

Zvjezdana Bubnjar, *Svjetlocrveno*, Meandar, Zagreb 1999.

Zvjezdana Bubnjar, mlada pjesnikinja i kritičarka, apsolventica novinarstva, objavila je drugu zbirku poezije. Nakon prilično hermetičnog *Maskiranog anđela*, njezine prve zbirke, sada čitamo poeziju u kojoj su stvari nešto jasnije i u čijoj je podlozi bol, nastala nakon majčine smrti. Novu zbirku otvara kratka lirska proza koja u potpunosti afirmira lirski subjekt. Na taj način naglim rezom čitatelji ulaze unutar autoričine biografije, *unutar događaja na koje se nadograđuju mnogi drugi*, unutar povijesti tijela. Lirski se subjekt — samo naizgled čvrst, a zapravo nježan i nestalan poput sablasti — formira zbog traumatičnih životnih događaja, ili bolje reći smrti i patnje, slično kao i u slučaju Gabrijele Mistral. Tako ponovo prizvani lirski subjekt pokušava otvoriti nove mogućnosti govora, u stalnome koncentričnom i decentričnom kruženju oko jezgra bića, izjednačavajući odnose

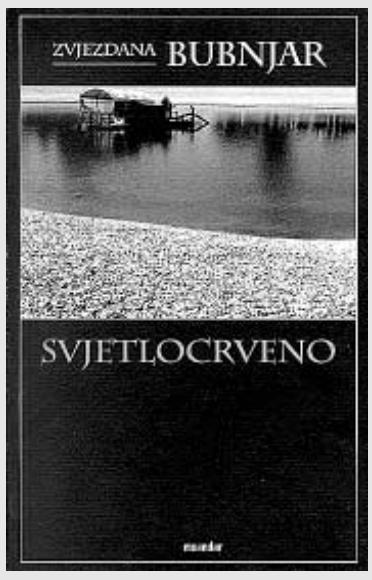

između živih i mrtvih, povlačeći se u sebe, ali i nastojeći se nanovo slijepiti kao slomljena šalica i pripremiti za životnu borbu. Stoga bi trebalo naglasiti da je početni ciklus Zvjezdane Bubnjar obilježen bolom i metafizičkim aluzijama.

U drugim ciklusima *Ribičija* i *Zvjerkina smrt*, a pogotovo u zadnjem *Farewell My Lovely*, pjesnikinja djelomično napušta nostalgični i nihilistički sustav sjećanja i ulazi u ništa manje tužan i crn prostor intersubjektivnih odnosa. Izgleda da je raskid s mladićem i kraj ljubavi druga bolna točka ove poezije. Ljubavna svađa unutarnji je pokretač i razlog pisanja, koje stoga možda ima i revanšističku crtu. Melankolična i ispovjedna, ova poezija na trenutke doseže egzistencijalni užas ravan ponoru Sylvije Plath.

Svjetlocrvena je boja označitelj, žig sudbine, višak ili madež koji se nalazi na naizgled glatkoj površini svakodnevnog obiteljskog života. Drugim riječima, svjetlocrvena boja, nakon što preokrene sve vrijednosti, koje od veselih i normalnih postaju u najmanju ruku neobične i ledene, jamči prisutnost propasti i smrti. Recimo da ona preoznačuje i kvari ukupnu sliku. Svjetlocrvena je boja tatine košulje, mamine stare haljine, automobila u kojemu se jednom zaljubila.

Konačno, autorica je svjesna jezičnog paradoksa i teškoća koje nastaju kad treba jezikom dohvatiti realnost. Ljubav i smrt uvijek izgledaju drukčije u mediju nego u stvarnosti, pa pjesnikinja kaže da jezik uvijek ostaje na samom pragu stvarnosti. Ona, nastojeći se približiti realnom, naziva ljubav žednim grahom koji traži vodu. Isto tako je i njezina poezija voda kojom zalijeva grah života i pokušava pronaći rješenja i izlaze iz škripca.

Konačno, rehabilitirani lirski subjekt ovdje uopće nije upotrijebljen na »naivnoj« devetnaestostoljetnoj razini. On je prije svega refleksivno odabran svojom upotrebom uvodi mogućnosti novog razvoja pjesničkog govora o samoj jezgri bića. Uvodeći prisutnost odsutnosti, sjećanja i uspomene, ali i sablasti i utvare, otvara novi pristup subjektu, na ponešto drukčiji način od razbijenog poetskog subjekta iz osamdesetih. Moglo bi se reći da iste stvari rasvjetljuje iz drugog kuta.

reagiranja

Žene u politici

Reagiranja na *Bilježnicu — izvještaj u par crta, za projekt Kulturna politika RH 2000-2004.* Vjerana Zuppe; *Zarez 23.*

Krešimira Gojanović

Trebalo je imati divovsku snagu i čelične živce da biste bili žena umjetnik u razdobljuu kada je vladao HDZ u Hrvatskoj. Pišući ovaj tekst, slučajno mi je pogled pao na novi broj *Zareza* i famozni tekst gospodina Vjerana Zuppe o kojemu se ovih dana toliko priča.

Načelno jako cijenim gospodina Vjerana Zuppu, no njegov izvještaj doživjela sam kao svojevrsni kulturni šok, bajkovitu utopiju, koja, usprkos visoko stiliziranom načinu predstavljanja, naprosto ne korespondira s našim trenutnim stvarnim i konkretnim vremenom i prostorom.

Govoriti o »faznosti«, »imperativima« i »načinima inkubiranja« jednoj naciji koja je još uvijek poluzgađena od desetogodišnje torture nacional-klerikalnog kiča, što nam je svaku večer bio prikazivan na televiziji, koji smo morali iščitavati po svim režimskim novinama, koji nam je serviran s katedri fakulteta od »politički podobnih« profesora, dakle za sve nas koji smo to preživjeli i iskusili na vlastitoj koži, *Bilježnica* ne daje nikakvu nadu!

Previše, naime, lebdi u oblacima. Zašto to kažem? Jer je ona izbjegla svojim sadržajem upravo ono po meni najvažnije pitanje za prošla, sadašnja i buduća vremena: *Tko je za sve ovo kriv i tko će sve to platiti?*

Štovani gospodine Zuppa! Iako cijenim vaš teorijski doprinos kulturnoj politici u Hrvata, postavit ću vam par pitanja o »službenoj ocjeni sadašnjeg stanja«. Naime, nije mi jasno tko će to raditi? Da li bi možda trebalo pitati nas umjetnike, posebice mlade i sposobne žene, o tome što su nam radili u proteklih deset godina i kako je vrhuška HDZ-a pogazila jednu mladost, kako su se sistematski uništavali mladi pisci, slikari, režiseri — svi oni koji su bili idealisti, ili su mislili svojom glavom, ili su bili »nepodobni«, ili su naprosto bili — slobodni i živi?

Ne bi li možda trebalo, prije nego što krenete u javnost s vašim ambicioznim projektima, zapitati i nas mlade kako nam je bilo, kao što i mi pitamo vas — tko će nam naplatiti izgubljenu mladost i uništene ideale? Vaša *Bilježnica*? Ali ona to ne čini! Svaki graditelj i vizionar koji iole poznaje zakonitosti univerzalnog reda zna da se duhovne građevine, kao i one materijalne, moraju graditi tek na čvrstim i očišćenim temeljima, da im se ne bi desilo da jednog dana propadnu u močvarnom zemljištu, koje je netko zbog svoje površnosti i pretjeranog apstrahiranja realnosti propustio dijagnosticirati.

Pišući ovaj tekst pokušala sam se retrospektivno vratiti na svoje »umjetničko-političke« početke, kako sam kao mlada studentica grafike na zagrebačkoj ALU dočekala tzv. demokratske promjene na prvoj godini studija. Promjene mi se nisu dopale jer sam u njima vidjela nagovještaj mračnih vremena i jako mi je tada bilo čudno zašto neki profesori koje sam cijenila, poput Miroslava Šuteja naprimjer, ne vide isto što i ja, već nešto posve suprotno — kad je nama mladima smrknulo, njima kao da je svanulo!

Postali su preko noći cijenjeni režimski slikari, od kojih su se naručivali basnoslovno skupi plakati za promidžbenu kampanju HDZ-a, pa dizajn dresova za fantomski Hašk Građanski, pa su stalno bili po novinama i pričali kako su u vrijeme komunista bili proganjani, iako su zapravo svi sagradili kuće i vile te dobili profesorska mjesta i plaće.

Tada sam se prvi put srela s idejom da ljudi koji se bave umjetnošću nipošto ne moraju biti produhovljena i eterična bića, već među njima ima i onih s opasno poremećenim ideologijama i njih će opasno poremećen režim prije ili kasnije instrumentalizirati za svoje ciljeve, jer sličan se sličnom raduje.

Drugim riječima — u politiku sam upala sasvim slučajno i moglo bi se reći da se tada nisam željela baviti politikom, već slikarstvom, ali se »politika« na vrlo banalan način počela baviti mnome. Naime, imala sam muža Srbina i s njim sam 1991. godine otputovala u Sarajevo prebacivši se na treću godinu akademije.

Nije mi se dopadalo kako Šime Đodan govori da »Srbi imaju šiljate glave« i gledajući svog divnog i dobrog muža, odlučila sam da ćemo otići u jednu multikulturalnu sredinu, gdje nije toliko bitna »ušiljenost« glave koliko ono što se u toj glavi nalazi. Mislila sam da je Sarajevo takva sredina i čim sam došla, s jednom muslimankom, jednom Srpkinjom, jednom Romkinjom i dvoje Hrvata osnovala sam Studentski pokret za mir. Bila su to divna vremena — pred početak rata u BiH. Nešto je opako visilo u zraku, neki gadovi na vlasti polako su počeli zatezati konce naših sudbina, ali mi mladi i naivni nismo to vidjeli. Održavali smo tribine, otvarali izložbe, propagirali ljubav među narodima i u okviru tog pokreta za mir pokušali reći ljudima da ne nasjedaju na nacionalizam.

Nitko nas nije čuo.

Rat je počeo, ja i muž preko Srbije bježimo u Sloveniju, ja se vraćam u Zagreb, na svoju matičnu Akademiju, a muž mi se kao izbjeglica prijavljuje u Crveni križ u Ljubljani. I tu sad počinje teror nada mnom. U Zagrebu — u centru tisućljetne kulture — neki Hercegovci, neki Imoćani, a sve kulturni ljudi, slikari, galeristi, likovni kritičari, profesori na Akademiji odjednom polako i podmuklo počinju postavljati zid od pitanja »Zašto si se udala za Srbina«?

Ja na pitanja ne odgovaram, bavim se svojim poslom, slikam i s golemim entuzijazmom priređujem svoje prve samostalne izložbe po Zagrebu i Ljubljani. Imala sam što pokazati jer sam bila veliki radnik i strastveni vizionar, ali ti »podobni« za moj rad nisu se obazirali, već su pitali: »Što si radila u Sarajevu, zašto si tamo imala jugonostalgičan pokret, dok Hrvati ginu na ratištu?«

Od tih pitanja brzo sam postala buntovna, tako da su režimska gospoda ubrzo uvidjela da sam vrlo tvrd orah. Svijet oko mene bio je siv, zato su moje slike bujale od boje i protesta. Na njihov dosadni i patetični nacional-klerikalizam odgovarala sam ciklusima slika *Antikrist, Ples vještica, Uskrsnuće Prometeja, Ratnička boginja*, a što mi nisu dali izložiti u Zagrebu, izlagala sam po Ljubljani. Odgovarala sam im divljim vizijama poganskih mitologija koje su veličale Majku Zemlju i matrijarhalnu Božicu, nasuprot uštogljenog i od patrijarhata svih primitivnih društava instrumentaliziranog Boga Oca.

Bog-otac-predsjednik bio je vrh hijerarhije u našem društvu pod kojim smo klecali svi mi mladi lavovi, lomili se i borili se, talentirani pisci, moji prijatelji srpske nacionalnosti, malobrojne žene feministkinje, ljevičari i idealisti svih boja i profila, revolucionari i anarhisti, svi različiti, a ipak jedinstveni u jednom: bili smo mladi i imali smo srca koja nam je sistem želio požderati, kao što je mitski Saturn požderao svoju djecu.

Neću više nabrajati sva poniženja koja sam doživjela kao ženska slikarica ljevičarsko-feminističke orijentacije i kao vatreni ideolog nove ekofeminističke religije. Moj rad ostao je iza mene kao svjedočanstvo, mojih 18 samostalnih izložbi, mojih nekoliko stotina slika, to mi sistem nije uspio oduzeti ni uništiti.

Samo, pitat ću vas pred kraj ovoga teksta, štovani gospodine Zuppa, gdje ste bili vi tada sa svojom *Bilježnicom*, kada su nam zabranjivali izložbe, otkazivali tribine, kada su nas prozivali po fakultetima, kada su nas izbacivali s fakulteta, kada smo se očajni i usamljeni sastajali po *Sedmici*, bez posla i bez novaca, mladi, pametni, a nevidljivi i neshvaćeni? Jeste li već tada bili profesor na Dramskoj akademiji i jeste li štitili svoje studente koji su imali probleme slične ovima što su navedeni u tekstu.

Jer kada nacija i sistem počnu jesti svoju djecu, a stari ništa ne učine da se stvari dovedu u red, osim što jalovo teoretiziraju, tada se društvo opasno urušilo i lijepa fikcija poput one iznesene u *Bilježnici* nije dovoljna da obriše naš znoj, krv i suze, žal za izgubljenim vremenom brojnih nesretnih generacija (1964-1974).

Ovaj članak posvećujem svim mladim umjetnicima i borcima, idealistima, revolucionarima, vizionarima — svima onima kojima sistem nije uspio požderati srce u proteklih deset godina — s jednom porukom: vjerujmo ipak gospodinu Zuppi, on je to zaslužio. No prije toga uvijek i svuda postavljajmo pitanje »Tko je kriv i tko će platiti našu izgubljenu mladost i skrhane ideale«?

A kad krivce pronađemo, svakako i obvezno uperimo prst na njih da nam se nikad više ne ponovi ono što je bilo od 1990. do 2000. godine. To se ne zove revanšizam, to se zove pravda. Tek kada to napravimo, stvorit ćemo temelje da *Bilježnica* gospodina Vjerana Zuppe zablista kao sjajna građevina, kao rezultat svih nas koji smo još uvijek mladi i hrabri, a želimo surađivati i imamo što reći. Z

NAGRADNA KRIŽALJKA

KOMA	?	EROSOV PRATILAC	NAŠ KNJIŽEVNIK, JANKO (*MAMINO SRCE*)	KOMA ? FRANCUSKI NOGOMETAŠ, ERIC	SVADBA	"RADIJUS"	OGNJEN PREOST	SPREMIŠTE ZA ŽITO	TIBETSKO GOVEDO	ANCONA	KUDA BILO, POSVUDA	"LITRA"	ZANESENOST, ZANOS	NOVOZELANDSKA PAPIGA	*STARI MAČAK* MAUROVIĆ
ZATVARAČ ZA BOCE						TIHO (GLAZB.) / SUBRETA POLLAK						SMJER U BUDIZMU / UMA THURMAN			
VRADŽBINE, ČINI							LADA KAŠTELAN / REZERVOAR			JUNE (ZBIR.) / GRAD U BELGIJI					
GONIČI VOLOVA					"RAILWAY TRANSPORT OFFICE" / POKRET U HRVATSKOJ 1969-71 / NJEMAČKI PISAC, THOMAS				NAŠA ODBOJKAŠICA, NATAŠA / STAZICA					"REOMIR" / LJETNIKOVAC	
KIBELIN SVEĆENIK (ATIS)		ČIRO TRUHELKA / TAMNOMODRI MINERAL						ESTETSKO MJERILO / STARA KRŠĆANSKA MOLITVA				KOLIKO GODIH IMA / PLAHA ŠUMSKA ŽIVOTINJA	IVAN JARNJAK / GRAD U SUDANU		
JAPAN						PRVOSTOLNICA / DANJI PRIMORSKI VJETAR	GALERIJA DUŽ PROČELJA KUĆE / GRANA LINGVISTIKE							?	
NAŠ UGLEDNI LIJEČNIK, PROF. DR SLAVKO				NASEOBINA / GRAD U ITALIJI							ANDRE AGASSI / IZDAJSTVO			ŠVEDSKA / ZIMSKA OBORINA	
EZANOVA IMENJAKINJA					STRAŠNA NATPRIRODNA BIĆA / GORNJI DIO ŠAKE							MOČVARNO ZEMLJIŠTE / ŽENSKO IME, DARINKA			
PRIBROJNIK			FOTOGRAFIJA / MANJE UPRAVNO PODRUČJE							GRAĐEVINE / AFRIČKA DRŽAVA (KAIRO)					
HERCEGOVAC ODMILA															
ORANICA		REDATELJ VAVRA							VRSTA SIRA / NAŠ JEZIKOSLOVAC, VLADIMIR						
SPLIT		?				RIJEKA U S. AMERICI (SLAPOVI!) / ST. PRIJEVOD BIBLIJE NA LATINSKI								ITALIJA	
KALIJ														?	
EAKOV POTOMAK				DOSADNO PRIPOVIJEDANJE / LJETOVALIŠTE U ITALIJI									BORIS NOVKOVIĆ / VLADAR U EMIRATU		
ČAPEKOVA DRAMA								IPOMENA ODMILA / ISPUNITI MOLBU KOMU				DUŽE RAZDOBLJE / INDIJANSKI NAROD U PERUU			
GURAJUĆI UTJERATI											UZVIK NESTRPLJENJA / OSMI DIO CJELINE				DANSKI FIZIČAR I KEMIČAR, HANS CHRISTIAN
?															
SNIŽENI TON "E"			SABORSKI ZASTUPNIK, IVAN / PAVAO ... VITEZOVIĆ						MINISTAR PICULA / POK. HSS-ovac, DRAGO						
KOMA	SEŠAROV KOŠ S DALJINE OD 6.25M						"LOCUS SIGILLI" / KOLEKTIVNI ULOG U RULETU			GUŽVE, METEŽI / DRUGI OTKOS TRAVE					
TRAĆNICA						KROTKI / JELICINOVI SUNARODNJACI							ZEMLJIŠNA MJERA / GLUMAC KUTIJARO		
DVOSLOŽNA PJESNIČKA STOPA															
HIMALAJSKI *SNJEŽNI ČOVJEK*					SLABITI; PADATI / PJESNIK UJEVIĆ									SUMPOR / KARIKATURIST VOLJEVICA	
PREDAK ISTOČNIH SLAVENA				CVIJET IZ PORODICE LILJANA / RUTENIJ								PRIČA O BOGOVIMA / NEPTUNIJ			
NEKADAŠNJE VELIKO JEZERO U EGIPTU							STROPNA GREDA (MN.) / VANADIJ								
?											BILINA TVOREVINA; ZAMETAK ŽIVOG BIĆA				

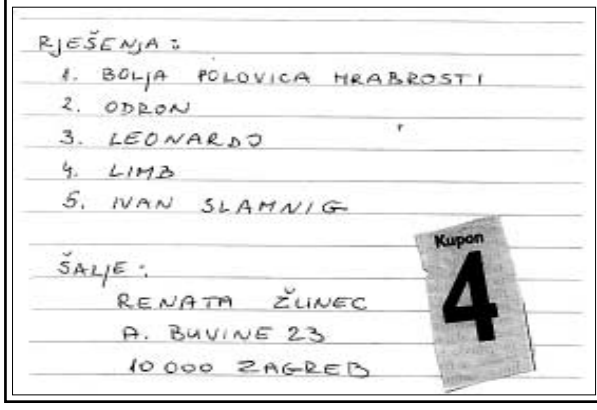

Rješenja s nagradnim kuponom poslati u redakciju do 26. veljače 2000, a ime dobitnika bit će objavljeno u sljedećem broju 2. ožujka 2000. Restoran Starina daruje pobjednika večerom za dvoje.

Kupon

5

euro zarez

Srđan Rahelić/Gioia-Ana Ulrich/Vesna de Vink Gulin

Francuska

Hommage Jacquesu Prévertu — 100. godišnjica rođenja

Jacques Prévert najpoznatiji je i najprodavaniji francuski pjesnik ovog stoljeća. Njegova zbirka pjesama *Paroles* prodana je u više od 2,2 milijuna primjeraka, a više od 400 škola širom Francuske nosi njegovo ime... Prigodom ove

obljetnice (Jacques Prévert bi 4. veljače 2000. proslavio 100. rođendan) u Francuskoj se održavaju raznorazni načini iskazivanja počasti slavnom pjesniku: Yves Courrière posvetio je Prévertu ogromnu biografiju u kojoj govori o bohemskim godinama u Parizu početkom stoljeća i o njegovu odnosu prema nadrealistima i filmu. Hommage se nastavlja i na Radio France, France Inter i France Culture, dok će pariški Théâtre Molière odigrati *Paroles* u režiji Roberta Fortunea. (S. R.)

Nizozemska

Nacionalni dan poezije

U Nizozemskoj je 27. siječnja obilježen prvi službeni Dan poezije, a prema zamisli roterdamske zaklade Poetry International. Za prvog počasnog pjesnika izabran je Nizozemac Gerrit Komrij koji za razliku od svojih američkih ili engleskih kolega neće morati napisati »određeni broj stihova godišnje«, ali se obvezuje barem četiri puta u godini popratiti aktualna zbivanja i svečanosti. Zauzvrat dobiva 10.000 nizozemskih guldena (oko 35.000 kuna) za kupnju umjetničkog djela po izboru, te jednom mjesečno — buket cvijeća. Dan poezije bio je i prigoda da se ukaže na katastrofalni položaj u kojem se našlo pjesništvo u Nizozemskoj: s jedne strane cvate kao nikad dosad (ankete kažu da jedan od dvadeset pet Nizozemaca redovno piše pjesme), a s druge strane, stanje na tržištu je prilično mračno (i zbirke najomiljenijih autora jedva dosegnu nakladu od dvije tisuće primjeraka, koju stotinu više prodaju se pod uvjetom da je u naslovu knjige riječ »ljubav«). Direktorica zaklade Poetry International Rotterdam, Tatjana Daan glavni je smisao postojanja Dana poezije, uz predstavljanje velikog broja novih naslova, opisala kao težnju da se »najnevidljivija od svih umjetnosti učini vidljivom«. (V. de V. G.)

Njemačka

Herbert List, *The Magic Eye*, Fotomuseum im Stadtmuseum, München, do 23. ožujka 2000.

Minhenski Gradski muzej posvetio je opsežnu retrospektivu njemačkome fotografu Herbertu Listu. Portreti poznatih ličnosti poput Pabla Picassa, Jeana Cocteaua, Somerseta Maughama ili Marlene Dietrich svojevrsne su psihološke studije u crno-bijeloj boji i spadaju među najpoznatije radove slavnoga fotografa, kojega na početku karijere nisu zanimali ni ljudi ni fotografija. Njegove prve snimke bavile su se isključivo mrtvom prirodom. U to je vrijeme živio običnim građanskim životom radeći kao trgovac u obiteljskoj tvrtki u Hamburgu. Njegov se hobi pretvara u zanimanje tek kada 1939. godine napušta Njemačku i bez ikakvih sredstava započinje emigrantski život u Londonu. List, koji je umro 1973. godine, otkrio je sklonost prema neoklasicističkim kompozicijama u Grčkoj, gdje je često boravio i gdje je igra svjetla i sjene postala odlučujućim obilježjem njegova umjetničkog stvaralaštva. Zbog nadrealističkoga ugođaja njegove se radove nazivalo *fotografia metafisica*, a umjetnik si je priskrbio titulu *majstora magičnog oka.* Po završetku rata List se vratio u München, gdje je obilazio ruševine slikajući uništenu arhitekturu. Pedesetih je godina postao član *Magnuma*, nastali su mnogobrojni fotoeseji u Italiji, Meksiku i na Karibima, koji su objavljeni u časopisu za kulturu *Du* te u *Harper's Bazaaru.* Potom je odjednom odložio kameru i posljednje godine života proveo sakupljajući talijanske barokne crteže, lunjajući sa svojom kraljevskom pudlicom i mašući neizostavnim štapom s elegantnim kuglastim drškom, jednim iz svoje brojne zbirke, koja je također predstavljena na retrospektivi. Nakon Münchena izložba putuje u Pariz, Köln, Barcelonu, Hamburg, Montreal, Chicago i Firencu. (G.-A. U.)

Španjolska

Svjetska premijera opere *Don Quijote*

Opera *Don Quijote*, odvažna adaptacija Cervantesova romana, doživjet će svjetsku premijeru 23. veljače u Teatro Real de Madrid. Priredio ju je španjolski kompozitor njemačkog porijekla, Cristobal Halffter. Vrtoglava scenografija Nijemca Herberta Wernickea uvodi na scenu dekor prekomjernih dimenzija: divovsku piramidu od knjiga, avion, krilatog konja, sandale visoke dva metra... Halffter, poznat po svom eklektičkom djelu u kojem miješa komornu i simfonijsku glazbu s elektronskim zvukovima, nije želio definirati glazbeni stil koji je skladao za *Don Quijotea*. Realizacija je trajala tri godine, a Halffter je podsjetio na »uvijek aktualnu poruku« Cervantesova djela u kojem pisac kritizira španjolsko društvo 16. stoljeća. Za Halfftera palež knjiga predstavlja najtragičnije razdoblje povijesti. »Kad gore knjige, gore i ljudi« rekao je podsjećajući da kontrola čitanja predstavlja konstantu svih diktatura. (S. R.)

Velika Britanija

Dodjela *Britanske književne nagrade*

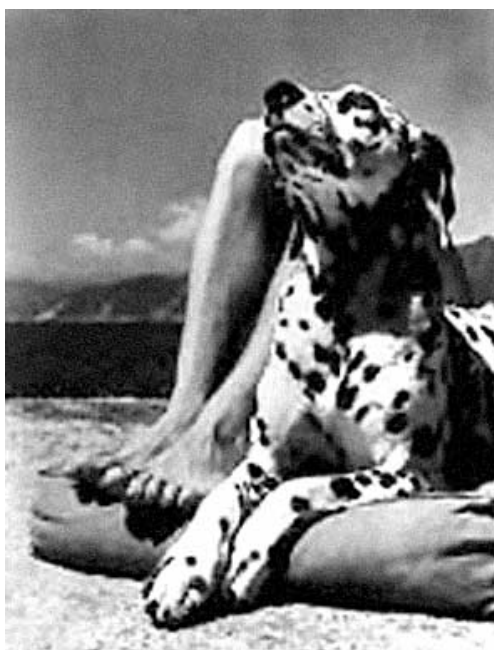

Autorica popularnoga školarca čarobnjaka, Joanne K. Rowling, proglašena je autoricom godine na ovogodišnjoj dodjeli jedanaestih godišnjih književnih nagrada *British Book Awards*, u izboru od šest nominiranih književnika među kojima se nalaze autor *horrora* Stephen King i tvorac inspektora Morsea Colin Dexter. Romani iz serije o Harryju Potteru, mladome čarobnjaku naučniku i trenutno jednomu od najpopularnijih likova novije književnosti autorice J. K. Rowling, u cijelome su svijetu prodani u više od dvadeset sedam milijuna primjeraka, iako su dosada tek objavljena tri nastavka od planiranih sedam. Nagradu za knjigu godine dobio je Sir Alex Ferguson, kapetan nogometnoga kluba Manchester United, za svoju autobiografiju *Managing My Life*.

Nagrada za životno djelo dodijeljena je veteranu komedije Spikeu Milliganu, debitant godine postao je Chris Stewart sa svojom publikacijom *Driving Over Lemons*, a nagrada za dječju knjigu godine pripala je autorici Jacqueline Wilson za knjigu *The Illustrated Mum*. Nagrada se smatra književnim ekvivalentom Oscara. (G.-A. U.)

Skupocjena skulptura služila kao stalak za bicikle

Britanski arheolozi otkrili su skupocjenu egipatsku skulpturu, koju su namještenici muzeja koristili kao stalak za bicikle. Tri tisuće godina stari kamen nalazio se u podrumu jednoga muzeja u Southamptonu, izjavila je jedna od znanstvenica. Skulptura je pronađena kada su stručnjaci za egipatsku povijest pripremali jednu izložbu. Prava vrijednost antičkoga »stalka za bicikle« dosada nikome nije bila poznata. (G.-A. U.)

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: **Hebrangova 21, Zagreb**
telefon: **4855 449, 4855 451**
fax: **4856 459**
e-mail: **zarez@zg.tel.hr**
uredništvo prima: **radnim danom od 12 do 15 sati**
nakladnik: **Druga strana d.o.o.**
za nakladnika: **Boris Maruna**
poslovna direktorica: **Marcela Ivančić**
glavna i odgovorna urednica: **Andrea Zlatar**
zamjenik glavne urednice: **Dean Duda**
redaktori: **Boris Beck, Dragutin Lučić – Luce**
redakcijski kolegij:
Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Višeslav Kirinić, Branimira Lazarin, Katarina Luketić, Jurica Pavičić, Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauer, David Šporer, Igor Štiks, Davorka Vukov Colić
grafički urednik: **Željko Zorica**
lektura: **Marko Plavić**
tajnik redakcije: **Srđan Rahelić**
priprema: **Kolumna d.o.o.**, Zagreb
tisak: **Novi list**, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su
Institut Otvoreno društvo Hrvatska
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ
izrezati i poslati na adresu:

zarez
dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:
• 6 mjeseci 120,00 kn **s popustom 100,00 kn**
• 12 mjeseci 240,00 kn **s popustom 200,00 kn**
Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:
• 6 mjeseci **85,00 kn**
• 12 mjeseci **170,00 kn**
Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU
ime i prezime: _____
adresa: _____
telefon/fax: _____
vlastoručni potpis: _____
Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću.

SVOJE ŽELJE OSTVARITE U NAŠEM PRODAJNOM SALONU KERAMIKE

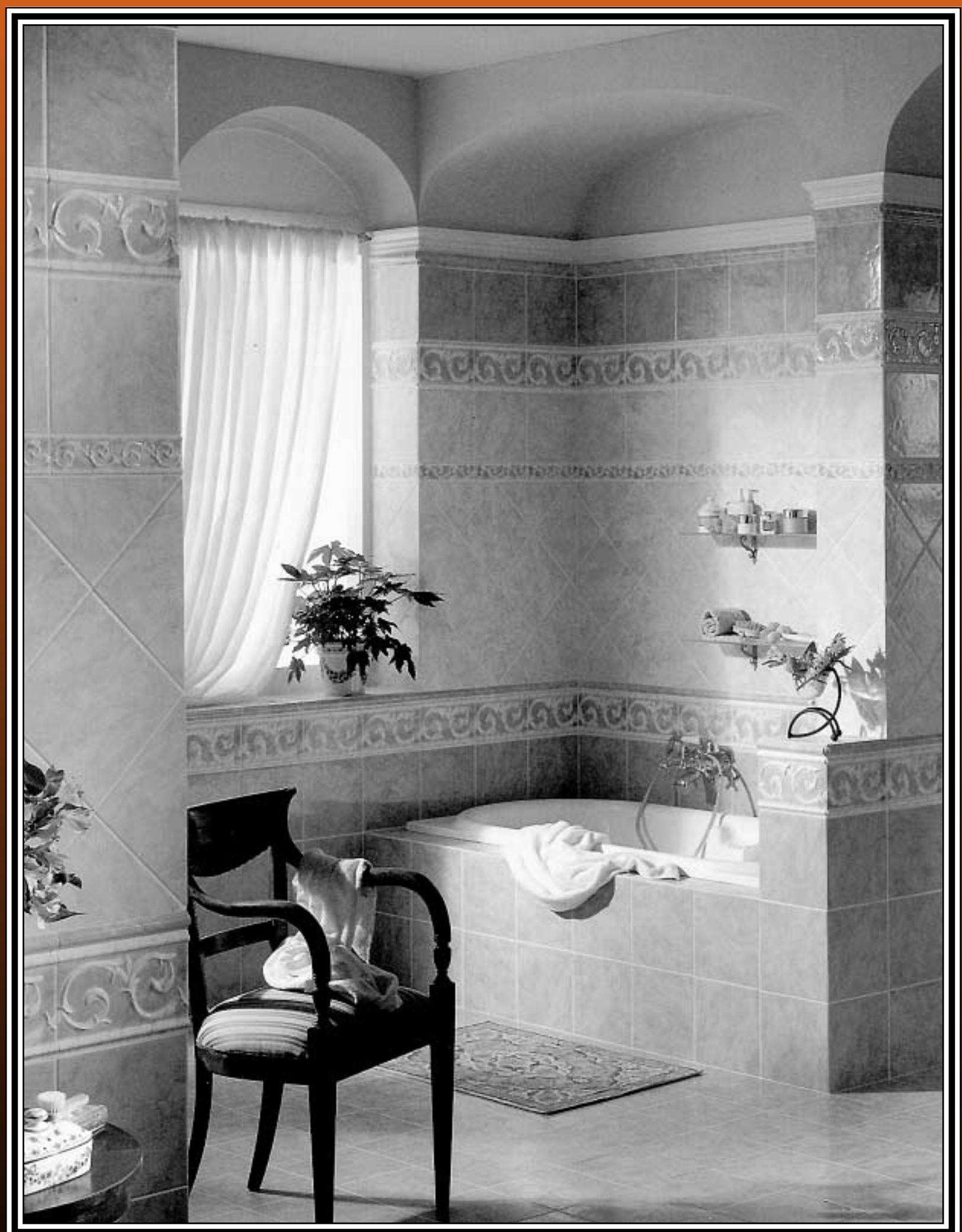

NIVO TRGOVINA
d.o.o. ZA TRGOVINU
10000 ZAGREB, HRVATSKA, MEDVEDGRADSKA 19, Tel./fax: 01/46 66 342, 46 66 876